

પ્રસ્તાવના

આપણા દેશનું લાવી આપણી આંખ આગળ ઘડાઈ રહ્યું છે. ૧૫, સામાજિક, ધાર્મિક અને આર્થિક સુધારાનાં મંડાણ મંડાયાં ॥ સર્વદેશીય ધડતર સમજવું એ આપણા દેશના વિદ્યાર્થીઓને છે, તેથી વેદસમયથી તે અઘાપિ સુધીનો ઇતિહાસ દૂકમાં કરું છું.

મૅટ્રિક્યુલેશન પરીક્ષા માટે તેમજ વર્નાક્યુલર ફાઇનલ પરીક્ષા અભ્યાસ કરતા વિદ્યાર્થીઓની જરૂરિયાતોને અનુસરીને આ રચના આપું છે.

આ પુસ્તક રચનામાં અનેક ઐતિહાસિક પુસ્તકોનો આધાર છે તેના મંથકર્તાઓનો તથા પ્રસિદ્ધકર્તાઓનો આ સ્થળે ૧૨ માનું છે.

મેસન કોલેજ,
મુંબઈ }
મી જુલાઈ ૧૯૨૭ }

ગુલાબભાઈ નારણજી બેશી

બીજી આવૃત્તિની પ્રસ્તાવના

— ૦ —

આ આવૃત્તિમા ઈ સ ૧૯૨૭ થી ઈ સ ૧૯૩૦ સુધીના બનાવોની નોંધ સિવાય બીજો વધારો કરવામા આવ્યો નથી. પહેલી આવૃત્તિ વિશે મિત્રો તરફથી થએલી સૂચનાઓ તેમ જ વિદ્યાર્થીઓની ખાસ જરૂરિયાતો ધ્યાનમા લઈ આ આવૃત્તિ સુધારીને કેટલીક જગ્યાએ સંક્ષિપ્ત કરી છે. આ કામમા મારા મિત્ર અને સંવર્ન ડિવિઝનના એડ્યુકેશનન ઇન્સ્પેક્ટર રા. કૃષ્ણલાલ સૂરજરામ વણીય એમ્. એ., આઈ ઈ એસ તરફથી મળેલી મદદને માટે હું એમનો અત્ત કરણથી આભાર માનું છું.

પ્રત્યેક વિદ્યાર્થી આ પુસ્તકનો લાભ લઈ શકે એ હેતુથી પુસ્તકની કિંમત ઘટાડીને રૂા ૧-૪-૦ રાખી છે.

જરીવાલા મેન્શન બુક રોડ
મુબમ
૧૫ મી નવેમ્બર, ૧૯૩૦

ગુલાબભાઈ નારણજી ભેરી

પાંચમી આવૃત્તિની (ઇ. સ. ૧૯૩૯)

પ્રસ્તાવના

આ પુસ્તકની છેલ્લી આવૃત્તિ બહાર પડ્યા પછીથી યુનિવર્સિટીએ મેટ્રિક્યુલેશનની પરીક્ષાના દતિહાસના વિષયમાં હિંદુસ્તાનના રાજ-બંધારણને લગતા અભ્યાસક્રમમાં ફેરફાર કર્યો છે. નવો અભ્યાસક્રમ નીચે પ્રમાણે છે : “ ઇ. સ. ૧૯૩૫ ના ગવર્નમેન્ટ ઓફ ઇન્ડિયા એક્ટ પ્રમાણેનું હિંદુસ્તાનનું રાજ્યબંધારણ નીચેના બાબતોની રૂપરેખા : (૧) હિંદી પ્રધાન અને તેના સલાહકારો, (૨) ગવર્નર-જનરલ અને બ્રિટિશ શાહનશાહના પ્રતિનિધિ, (૩) ફેડરલ કારોબારી સરકાર અને ફેડરલ ધારાસભા, (૪) પ્રાતિક કારોબારી સરકાર અને પ્રાતિક ધારા-સભાઓ, (૫) આનિત્ત સ્વરાજ્ય. ”

આ ઉપરાંત ઇ. સ. ૧૯૩૭ ના એપ્રિલ મહિનાની ૧ લી તારીખથી પ્રાતોમાં નવા રાજ્યબંધારણનો અમલ શરૂ થયો છે. આ બંને બાબતો ધ્યાનમાં રાખી આ પુસ્તકનો ૫ મો ભાગ નવેમ્બરથી લખવામાં આવ્યો છે. પ્રાતિક સ્વાતંત્ર્યના અમલની સમાલોચના કરવામાં આવી છે. બીજા ભાગમાં પણ ઘટતા સુધારા વધારા કર્યા છે. ૬ ઠા ભાગમાં વિષયો મેટ્રિકના અભ્યાસક્રમને માટે નથી, પણ વર્નાક્યુલર શાળાના પરીક્ષાને માટે તથા ટ્રેનીંગ કોલેજના અભ્યાસમાં એની માહિતી જરૂરની છે તેથી તથા પુસ્તક હિંદુસ્તાનના દતિહાસ ને રાજ્યવહીવટ વિષે સર્વદેશીય થાય એ હેતુથી ૬ ઠા ભાગનો સમાવેશ કર્યો છે.

ગવર્નમેન્ટ લૉ કોલેજ,
મુબઈ
૩૧ મી મે ૧૯૩૯.

}

ગુલાબભાઈ નારણજી જોશી

છઠ્ઠી આવૃત્તિ (ઇ. સ. ૧૯૪૨ ની)

પ્રસ્તાવના '

આ આવૃત્તિમાં ઇ સ ૧૯૪૨ ના માર્ચના અત સુધીના બનાવોની તથા પ્રાતિક સ્વાતંત્ર્યના અમલની સમાલોચના કરવામાં આવી છે આ આવૃત્તિમાં જોડણી " જોડણીકાશ " પ્રમાણે કરવામાં આવી છે

૪૩ ચોપાટી રોડ,
મુબમ્બઈ
૧ લી એપ્રિલ ૧૯૪૨

ગુલાબભાઈ નારાયણ જોશી

પ્રકરણ	વિષય	૧૪
૧૮.	ગુપ્તકાળ	૬૧
૧૫	ભારતનો ઇતિહાસ મહાદ્વ દર્શન ..	૭૩
૧૬	બૌદ્ધધર્મની અવનતિ ...	૮૦
૧૭	ગાંધીજી ..	૮૪

ભાગ ૨

મુસલમાની સમય

૧૮	હબ્બામનો ઉદય ..	૮૯
૧૯	મદમદ ગિરની ...	૯૩
૨૦.	શાહજહાન ઉર્દૂ મદમદ યોગી ...	૯૭
૨૧.	ગુલામવંશ	૧૦૧
૨૨.	ખીસ્રવંશ ...	૧૦૬
૨૩.	તૃતીયવંશ ...	૧૧૧
૨૪.	સેવદવંશ અને લોદીવંશ ..	૧૧૯
૨૫	પહેલી મુસલમાની સત્તાનત ...	૧૨૧
૨૬.	બાબરની મદદ વખતે હિંદુઓની રાજકીય ગિરની ...	૧૨૫
૨૭	મુગલરાજ્યની શરૂઆત ...	૧૨૯

પ્રકરણ	વિષય	પૃ.
૨૮	હમાયુ	૧૩૩
૨૯	સુરવશ	૧૩૮
૩૦	મહાન્ અકબર	૧૪૨
૩૧	જહાંગીર	૧૫૨
૩૨	શાહજહાન	૧૫૭
૩૩	ઔરંગઝેબ	૧૬૩
૩૪	મુગલાર્ધ સામ્રાજ્યની પડતી	૧૭૧
૩૫	મુગલાર્ધ સામ્રાજ્ય	૧૭૪

ભાગ ૩

મરાઠા સમય

૩૬	શિવાજી	૧૭૭
૩૭	પેશ્વાઈ	૧૮૯
૩૮	પેશ્વાઈ (ચાલુ)	૧૮૮

ભાગ ૪

અંગ્રેજી ગમથ

પ્રકરણ	વિવર	પૃષ્ઠ
૩૯	યુરોપીઅનોનુ વેપાર અર્થે હિંદમાં આવવું . . .	૨૧૫
૪૦	અંગ્રેજી અને કેન્ય વચ્ચે હરિકાર્થ .	૨૨૧
૪૧	હિંદુસ્તાનમાં બ્રિટિશ રાજની સ્થાપના	૨૨૯
૪૨	હાલિલુમાં અંગ્રેજી સત્તાની જમાવટ	૨૪૧
૪૩	વૉરન હેસ્ટિંગ્સ	૨૪૬
૪૪	લૉર્ડ કૉર્નવૉલિસ અને સર વૉન શેર	૨૫૩
૪૫	માર્કિવસ વેવેગ્ની લૉર્ડ કૉર્નવૉલિસ સર જ્યોર્જ બારો અને લૉર્ડ મિન્ટો ...	૨૫૭
૪૬	નાઈ હેસ્ટિંગ્સ અને લૉર્ડ આંદર્ડ ...	૨૬૫
૪૭	લૉર્ડ વિનિયમ બેન્ટિન્ક, લૉર્ડ બૉકન્ડ લૉર્ડ એનૅબરો, અને લૉર્ડ હાર્ડિંગ ..	૨૭૩
૪૮	લૉર્ડ ઝલહાઉમી ...	૨૮૧
૪૯	લૉર્ડ કેનિંગ, લૉર્ડ એલિન નૉર્ડ ગૉન્સ નૉર્ડ મેથો, લૉર્ડ નૉર્થબ્રુક અને લૉર્ડ નિટન .	૨૮૮
૫૦	લૉર્ડ રિપન લૉર્ડ ક્લૅવિન, લૉર્ડ પેન્સકૅવિન અને લૉર્ડ એલિન બીગ્ગે . ..	૨૯૭
૫૧	લૉર્ડ કર્ઝન લૉર્ડ મિન્ટો અને લૉર્ડ હાર્ડિંગ ..	૩૦૪
૫૨	લૉર્ડ એમ્સફર્ડ, લૉર્ડ રેડિંગ નૉર્ડ અર્વિન અને લૉર્ડ વિન્ચિથગો ...	૩૧૨

ભાગ ૫

હિંદુસ્તાનના રાજ્યબંધારણની રૂપરેખા

પ્રકરણ	વિષય	પૃષ્ઠ
૫૩	હિંદુસ્તાનનું નવું રાજ્યબંધારણ	૩૨૮
૫૪	બ્રિટિશ પાર્લામેન્ટ અને હિંદી સરકાર હિંદી પ્રધાન અને તેના સલાહકારો	૩૩૧
૫૫	આખા હિંદુસ્તાનનું શીડરેશન સમવાયી તત્ત્વ	૩૩૪
૫૬	ફેડરેલ કારોમારી સરકાર ગવર્નર-જનરલ	૩૩૯
૫૭	ફેડરલ ધારાસભા	૩૪૩
૫૮	પ્રાતિક કારોમારી સરકાર	૩૪૬
૫૯	પ્રાતિક ધારાસભા	૩૫૩
૬૦	શીડરેશન ને પ્રાંતો વચ્ચેનો સંબંધ	૩૫૭
૬૧	ગેડરન ન્યાયખાતું સનદી નોકરી પબ્લિક સર્વિસ કમિશન ફેડરલ લેલવે ખાતું	૩૬૨
૬૨	સ્થાનિક સ્વરાજ્ય	૩૬૫

ભાગ ૬

રાજવહીવટ અને દેશી રાજ્યો

૬૩	પ્રાંતિક વહીવટ અને જાહેર ખાતાઓ	૩૬૯
૬૪	દેશી રાજ્યો	૩૮૬
	અગત્યની સાનો	૩૯૦

હિંદુસ્તાનનો ઇતિહાસ

ભાગ ૧.

પ્રકરણ ૧

હિંદુસ્તાનની ભૂતળરચના અને તેનો ઇતિહાસ સાથે સંબંધ

કોઈ પણ પ્રજાનું જીવન તેના આસપાસના વાતાવરણથી ઘડાય છે. કોઈ પણ દેશનો ઇતિહાસ બરાબર સમજવાને માટે તે દેશની કુદરતી રચનાનું જ્ઞાન આવશ્યક છે. માટે હિંદુસ્તાનનો ઇતિહાસ શરૂ કરતા પહેલા તેની કુદરતી રચનાનું વિવેચન કરીએ.

પ્રાચીન કાળમાં હિંદુસ્તાનની ભૂતળરચના આજે છે તેવી ન હતી કહેવાય છે કે આજે ન્યા હિમાલય પર્વત છે, ત્યા એક મહાન સમુદ્ર હતો અને અરબી સમુદ્રમાં ન્યા લક્ષદ્વીપ અને માલદ્વીપ બેટા છે ત્યા એક ખડ હતો ભૌગોલિક પરિવર્તનને લીધે સમુદ્રમાંથી એકાએક હિમાલય ઉપસી આવ્યો ન્યા આજે કચ્છનું રણ અને રણપૂતાના છે ત્યા મોટા સમુદ્ર હતો, અને દક્ષિણ હિંદુસ્તાન એક બાબુએ આફ્રિકા સાથે અને બીજી બાબુએ ઑસ્ટ્રેલિયા સાથે જોડાયેલો હતો. આ બંધી કંપનાઓ છે અને એમાં અન્ય કેટલું છે તે કહેવું મુશ્કેલ છે.

હિંદુસ્તાન ભારતવર્ષ, આર્યાવર્ત, ભરતખંડ, એ નામોથી પણ ઓળખાય છે. પરાક્રમી રાગ ભરતના નામ પરથી આ દેશનું તામ ભારતવર્ષ કે ભરતખંડ પડ્યું હતું, અને આર્ય લોકો પરથી આર્યાવર્ત પડ્યું હતું.

હિંદુસ્તાનનો દર્શન

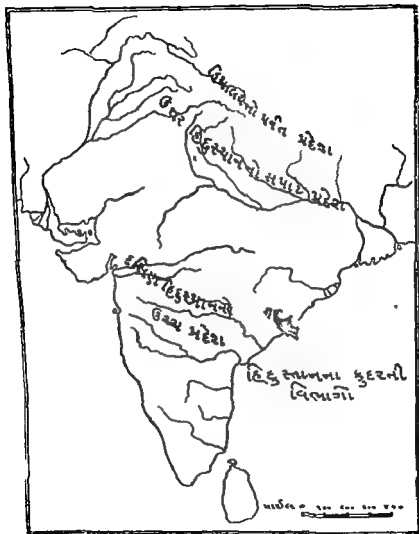
હિંદુસ્તાન એશિયા ખંડની દક્ષિણમાં આવેલો એક વિશાળ અને
 ક્ષયપ્ર પ્રેશ છે. એની ઉત્તરે ચીન, ઊંચા
 હિંદુસ્તાનની પર્વતોની કોટડી દાર આવેલી છે અને દક્ષિણે
 સીમા દિંદી મહાસાગર આવેલો છે, તેથી કુદરતી રીતે

હિંદુસ્તાન સુગંધિત છે એમ કહીએ તો ચાલે
 પણ વાયવ્ય દિશાએ આવેના પર્વતોમાં નીચા યાદો અથવા જ્યાં
 આવવાના સાદા માર્ગો આવેના છે, તેથી પડેલી લોકો હિંદુસ્તાનમાં
 આવી ગયા ઉત્તર આવેલા દિમાપ્ત પર્વતની લગભગ ૧૫૦૦ માર્કિ
 છે દિમાપ્ત એટલે મુકુનુ વગેરે આ દેશની નીચાના વાળુ પર,
 આમોદવા પર, અને ખેતવાડી પર એની અસર યાદી થાય છે પૂર્વમાં
 આવેલા બંગાળનો ઉપસાગર, પશ્ચિમમાં આવેલો અરબી મહાસાગર અને
 દક્ષિણે આવેલો દિંદી મહાસાગર પણ દેશની આમોદવા પર યાદી અસર
 કરે છે આ દેશનો દરિયા કિનારો લગભગ ૪૦૦૦ માર્કિ લાંબો છે

હિંદુસ્તાનની ઉત્તરદક્ષિણ લગભગ ૧૬૦૦ માર્કિ છે અને
 પૂર્વપશ્ચિમ લગભગ ૧૮૦૦ માર્કિ છે આ દેશનું કુલ ક્ષેત્રફળ
 ૧૮,૦૫ ૩૩૦ ચોરસ માર્કિ છે, જેમાંથી બ્રિટિશ હિંદુસ્તાનનું ક્ષેત્રફળ
 ૧૦ ૮૪,૩૦૦ ચોરસ માર્કિ છે અને ૭,૧૧,૦૩૦ ચોરસ માર્કિ
 દેની ગાંધીની હકુમત નીચે છે

કુદરતી રીતે હિંદુસ્તાનના ત્રણ ભાગ પડી શકે (૧)
 હિંદુસ્તાનના દિમાપ્તનો પર્વતપ્રદેશ, (૨) ઉત્તર હિંદુસ્તાનનો
 મધ્ય પ્રેશ, અને (૩) દક્ષિણ હિંદુસ્તાનનો
 કુદરતી ભાગો ઉચ્ચ પ્રેશ

(૧) દિમાપ્તનો પર્વતપ્રદેશ ૧૫૦૦ માર્કિ લાંબો અને ૨૦૦ થી
 ૫૦૦ માર્કિ પહોળો છે દિમાપ્તનું જગ્યામાં જમુ શિખર ગૌરી
 શકર ૨૬,૦૦૦ ફૂટ જમુ છે અને તે બાગે મામ બરધથી લકાપ્તુ રહે
 છે કેટલીક જગ્યાએ પહાડોની તોળીમાં સાકડા ધાટ આવેલા છે,
 જ્યાં થઈને અમવાના વખતમાં પરદેશી લોકો હિંદુસ્તાન પર ચડી
 આવ્યા હતા વાયવ્ય ખૂલુમાં આવેના ખેત અને ખેતન નામના
 ધાગેમાં થઈને આર્યો, ગ્રીક, શક, કુલુ, પાણુ અને મુગલ લોકો

હિંદુસ્તાનમાં દાખલ થયા હતા તે વાપત્ર ખૂબમાં આ માંગો નદિ હોત તો હિંદુસ્તાનનો દત્તિદામ જુદો હોત કાશ્મીર અને નિમેટ વચ્ચે પામુ એવા ધાટ આવેના છે. એ કુમરણ ગતેથી બને તેમ વચ્ચે વ્યવહાર આવે છે કાશ્મીર, હુએનગાગ વગેરે ગાંધી મુખારૂઝે કાશ્મીર થઈને હિંદુસ્તાનમાં આવ્યા હતા

(૨) ઉત્તર હિંદુસ્તાનનો મેદાનપ્રેગ સિંધુ, ગંગા, અને યમુના નદીના પ્રેગનો બનેલો છે. એમાં કાશ્મીર, પંજાબ, સિંધ, ગંગાપૂતના, સયુક્ત પ્રાંતો, મિદાપ, એગિમા, બંગાળા અને આમામનો અમાવેગ થાય છે આ અગ્રો પ્રેગ મોની નદીઓ અને તેમની શાખાઓને લીધે ગંગા બનેલો છે

(૩) દક્ષિણ હિંદુસ્તાનનો ઉચ્ચ પ્રેગ દખ્ખાબને નામે એળખાય છે એની ઉત્તરે માનપુડા અને વિંધ્યાચળ નામના પર્વતોની દારે આવેલી છે નર્મદા નદીથી કન્યાકુમારી મુધી એ નિકાણુકાર દ્વીપ-પ આવી ગયો છે એના પૂર્વ અને પશ્ચિમ જાણુના, કિનાગએને કારોમાડપ ને મનગાર કિનાગ કહે છે એની દક્ષિણે વંકાદ્વીપ છે આ ભાગની પૂર્વ, પશ્ચિમ ને ઉત્તર દિશાએ પર્વતોની દારમાળા આવેલી હ, અને ઉત્તરમાં આવેલી વિંધ્યાચળની દારથી એ ઉત્તર હિંદુસ્તાનના મેદાનપ્રેગથી જુદો પડ છે હિંદુસ્તાનના દત્તિદાસમાં ધણા અમર મુધી અને ઉત્તર હિંદુસ્તાનની વાલ આવે છે, વાલુકે વિંધ્યાચળ વચ્ચે આડા આવેલો તવાથી ઉત્તર દિશા દક્ષિણની સાથે બડુ વ્યવહાર નદિ હતા નર્મદા તાપી, ગોદાવરી, કૃષ્ણા અને તુગમડા નદીઓ આ પ્રદેશમાં વહે છે વિંધિ ધાતુ અને વિંધિ વનગપતિની પેદાશને માટે આ પ્રદેશ જાણીતો છે

હિંદુસ્તાનનો દરિયા કિનારો એકદમ સીવો છે, પણ એમાં ખાચો એજા હોવાથી એ મુરલિન તેમજ દરિયા કિનારો બડુ ઉપયોગી નથી વણી મોની નદીઓના મુખ આગળ ગતીને લીધે પાણી એજા હોવાથી જ્વાલાવિક રીતે બદરોની અખ્યા એજી છે મોળમાં મેકામાં આ દેશના દત્તિદામમાં એક મોટું પરિવર્તન થયુ મુઝીબર પોર્ટુગીઝ

વડાણવડીઓએ યુગપથી આવવાનો સીધો જળમાર્ગ મોઢી ઠાઠી હિંદુસ્તાન સાથે મીલો વેપાર શરૂ કર્યો પોર્ટુગીઝ લોકોના આ આદમની અધી કરી વનદા, કેંચ, તેમજ અગ્રેજ લોકોએ પણ ગિયા માર્ગે આવી હિંદુસ્તાન સાથે વેપાર કરવા માંડ્યો. વખત જતા વેપારી દરિયાને લીધે આ યુગપી પ્રજાઓ વચ્ચે મારામારી થઈ અને તેમા છેવટે અગ્રેજ લોકોનો જય થયો, અને તેમની સર્વોપરિ ગજસતા અપાઈ

આ દેશની ભૂમિ ધમ્મી જ ફળદ્રુપ અને રસાળ છે, એટલે એની ખેતીની પેદાશ ઘણી આગી છે એની ખનિજ પેદાશ તેમજ જંગલની પેદાશ પણ પુરક છે એનો વિખ્યા એટલો મોટો છે કે એ એક ખડક દેવાય એને તિબેટ, ચીન, અફઘાનિસ્તાન, ઈરાન, ગ્રીસ, ગેમ, એન, આફ્રિકા વગેરે ઘણા મુલકો સાથે અસખથી આગે સમ્બંધ છે આ આનંદમયી સમ્બંધને લીધે હિંદુસ્તાનની પ્રજાનુ જીવન તેમજ સંસ્કૃતિ એકદેશીય કે એકલવાયા રહ્યા નથી પ્રાચીન સમયથી આ દેશની સંપત્તિ જાણીતી છે. એની અનંદ અપત્તિથી લોભાઈ એના પર પરદેશીઓ વારંવાર ચઢી આવ્યા હતા દેશની ઉપાદ્ર રહિત તેમજ સંપત્તિને લીધે દેશના જીવન પર ફેરી તે ફેટલી અચર થાય છે તે આપણે આપણા દેશના ઇતિહાસ પરથી જોઈશું

અમિની રસાળતા તથા ફળદ્રુપતાને લીધે જીવનની જરૂરિયાતો પૂરી પાડવાને બદલે મહેનતની જરૂર પડી નથી અને તેથીજ લોકોને તત્વજ્ઞાન શોધવાનો તથા ધાર્મિક અને આધ્યાત્મિક પ્રશ્નો ચર્ચવાનો અવકાશ મળ્યો હતો

દેશની તેમજ સમાજની ઘટના કરવામા આબોહવા મોટા ભાગ ભજવે છે જો આબોહવા સારી હિંદુસ્તાનની તેમજ માકમની હોય તો લોકો ગરીબ આબોહવા મજબૂત તેમજ ઉત્પાદી અને ઉમંગી હોય દેશની ફળદ્રુપતા અને ઉપાદ્ર રહિતો

આધાર પણ આમોદવા પર રહે છે, અને સીધી રીતે કે આડકતરી રીતે પ્રજાગ્રવન પર તે ઘણી મોટી અસર કરે છે. ગરમી તથા પાણીની છટ્ટને વીધે અસખ્ય માણસો પોતાનો નિર્વાહ સહેવાઈથી કરે છે. જ્યાં ટેતીનાં રણો આવેલા છે, તથા હવા સૂકી અને ગરમ હોય છે, અથવા જ્યાં અતિશય ટી તેમજ બગ્ગરે છે, ત્યાં વમતી થોડા પ્રમાણમાં હોય છે. પણ જ્યાં આમોદવા માફકસગની હોય છે, ત્યાં વમતીનું પ્રમાણ મોટું હોય છે. આ દેશમાં આમામમાં ચેરાપુન્માં દુનિયામાં વધુમાં વધુ વરસાદ પડે છે, જ્યારે બંગ્લા ગણમાં જરા પણ વરસાદ પડતો નથી. કેટલાક ભાગમાં ગરમી પુરુષ પડે છે, ત્યારે કેટલીક જગ્યાએ ટી પુરુષ પડે છે. આપણા દેશનો ઈશોખરો ભાગ ઉચ્છુકટિમધમાં આવેલો હોવાથી આમોદના એકઠે ગરમ છે, તેથી હજા મુનકના ગેવાસીઓની સરખામણીમાં આપણી તદ્દુગની, ડામ કરાની શક્તિ ધૈર્ય અને વિભગ પ્રમાણમાં ઓછા છે. ગરમ આમોદના, ભમિની ફળદ્રુપતા મદાન ગગનચુખી પર્યતોની હાન્માળા, લાગી અને મોતી નદીઓ, મોળા જગ્યો તથા રણો આ મધ્યા આ દેશના લોકોની રહેણીકરણી, રીતરિવાજ, ધર્મ નગેરે પર ભારે અસર કરે છે. આ દેશનો ઇતિહાસ ખરી રીતે ખેતા આ મધ્યા કાગ્લોથીજ ઘડાયેલો છે.

ઈ સ ૧૬૩૧ ની માનની વમતીગણતરી પ્રમાણે આખા હિંદુસ્તાનની કુલ વમતી ૩૫૨૮૩૭૭૮ માણસોની છે. આમાં ૧૮,૧૮૨૮,૬૨૩ પુરુષો અને ૧૭૧૦,૦૮૮૫૫ સ્ત્રીઓ છે. આમાં સિગિશ હિંદુસ્તાનની વમતી ૨૭,૧૫,૨૬,૬૩૩ છે અને દેવી રાજ્યોની વમતી ૮,૧૩૧૦૮૫૫ છે. ધર્મસાગ લેખની અખ્યા નીચે પ્રમાણે છે —

હિંદુસ્તાનની વસતી

હિંદુ	૨૩૬૧,૬૩,૬૩૫	મૌલ ૧,૨૭૮૬,૮૦૬
શીખ	૪૩,૩૫,૭૭૧	ઈગ્લી (પારમી) ૧,૧૧,૮૫૩
જૈન	૧૨,૫૨,૧૦૫	મુસનમાન ૭,૭૬,૭૭,૫૪૫

ખિન્ની	૬૨,૯૬,૭૬૩	જંગલી	૮૩,૯૧,૦૬૫
ચાહદી	૨૪,૧૪૧	પરચૂરણ વડી	૨૭,૬૮,૦૫૪

હિંદુઓમાં અસ્પૃશ્યોનો પણ સમાવેશ થાય છે. તેમની સંખ્યા લગભગ પાંચ કરોડ જેટલી છે.

પ્રકરણ ૨

. આર્યો આવ્યા તે પહેલાંના હિંદુસ્તાનના વતનીઓ

સિંધુ નદીના પ્રદેશમાં દક્ષિણ પગ્ગનમાં હરપ્પા આગળ તથા સિંધમાં લાગખાનાની ઉત્તરે પચીસેક માર્ગ પર મોહનજોડે ઉગે. આગળ ખેડના દરાર્થ ગએલા પ્રાચીન ગણેગે જડી આવ્યા છે તેને કૃતા ઠાંચા કોટ, તેના પહોળા એકેકને કાટખણે બાધેવા ગ્રામ, તેમાંના મોટા ચોક, અટારી ને મેડીવાળા ભવ્ય મકાનો, લોકોને નાહવાના જાગેર હામખાના (નાહવાની જગા), પાણીને જવાની મોગીઓ, તથા તેમાંથી જડવા ગણેલા ઓળંગ, દધિયાગ, માટીના વામણ તથા ગમકડા પથ્થરના પુતળા, ધાતુના બનાવેલા અનેક પદાર્થો વગેરે જોવાયી જણાય છે કે એ પ્રદેશમાં થણા પુગતન કાળમાં મુધાગે દાખલ થયો હતો અને મુધગેવા લોકો વસના હતા પણ તે લોકો વખત જતા નાશ પામ્યા અને તેમનો મુધાગે ક્ષીણ થયો તે એટલે મુધી કે બે ત્રણ દગ્ગ વર્ષ પછી સિંધમાં આર્ય લોકો આવ્યા ત્યારે તેમને સિંધુ પ્રદેશમાં વસના વેાકા જગની માનમ પડ્યા એમ મનાય છે કે એ લોકોની મુખ્ય બે જાત હતી એ બે જાત ચોપ અને દ્રાવિડ નામની હતી પૂર્વ અને મધ્ય હિંદુસ્તાનમાં ચોપ લોકો વસ્યા હતા, અને દ્રાવિડ લોકો થોડેધણે અગે આખા દેશમાં ફેલાયા હતા દ્રાવિડો મુખ્યત્વે કૃતીને પગતખ, બગાળા અને દક્ષિણમાં વસના હતા આ લોકો કઈ જગથી ન હતા તેમની પામે પથ્થરના કુદાડા વગેરે દધિયાગે હતા, તેમજ નાનાના વાસણનો પણ તેઓ ઉપયોગ કરતા હતા ત્યારે આર્યો ઈ સ પ ૩૦૦૦—૨૦૦૦ ના અગામાં મધ્ય એશિયામાંથી હિંદુસ્તાન આવ્યા ત્યારે તેમને આ લોકો સાથે લડાઈ થઈ, અને તેઓએ તેમને પગતખ વગેરે પ્રાંતોમાંથી દગવીને દાટી કાઢ્યા આર્યો પોતાની જીઓને સાથે લખનેજ કાઈ હમેશા આવ્યા ન હતા, તેથી તેમને હિંદુસ્તાનના મૂળ વતનીઓ સાથે વસત્યવદગ્ગ ગ્રાધવે પડ્યો.

હિંદુસ્તાનનો ઇતિહાસ

આવા વંશથી ઉત્પન્ન થએલી પ્રજા પાછળથી હિંદુસ્તાનની ખરી પ્રજા મની આર્ય લોકો જેમ જેમ દક્ષિણમાં ગયા, તેમ તેમ તેમના સુધારાનો પ્રયત્ન થયો. આર્યો સગીરે ગોરા, ઉચા, કાંતર અને મજબૂત માનના હતા તેમના નાક લાંબા, માથા મોટા અને વાળ કાળા હતા તેઓ આનંદી સ્વભાવના તેમજ ઉગ્ર હૃદયના હતા સૂર્ય અગ્નિ, વજ્ર આદિ દેવાને તેઓ પૂજતા યુદ્ધમાં તેઓ હામેન અને દોશિયાં હતા અનાયો શરીરે કાળા અને મીઠા હતા તેમના નાક ચપળ હતા વચ્ચેમાં તેઓ દોશિયાર અને યુક્તિમાન હતા સ્વભાવે ઉદ્યોગી પ્રેમી અને શાત્રુ હતા ઘેર પાળવામાં અને ખેતી કરવામાં તેઓ ધણા નિપુણ હતા તેઓ મેના દેવાની ઉપાસના કરતા આ હિંન્ના મનનીઓ તથા આર્યોના પગપર સંમધથી વખત જતા આર્યનો સુધારો, ગીતરિવાજ અને રહેઠાણીશી આ દેશમાં વખત થયા

વખત જતા આર્ય લોકો પગમથી વધી ગયા અને યમુના નદીને કાંઠે આ-આ અને ત્યાંથી દક્ષિણમાં ગયા પત્રી ધીમે ધીમે આખા હિંદુસ્તાનમાં ફેલાયા આર્ય લોકો પટેલનેના હિંદુસ્તાનમાં ગાંડે આ-આ એ કહેવું મુશ્કેલ છે

પ્રકરણ ૩

વેદસમય—ઈ. પૂ. ૨૦૦૦-૧૪૦૦

હિંદુઓ માને છે કે સૃષ્ટિ અનાદિ છે હિંદુઓનું સૌથી જુનામાં જુનું પુસ્તક વેદ છે, અને એને તેઓ ઈશ્વરવાણી માને છે ઈશ્વરની માફક એ અનાદિ અનાતન અને નિત્ય મનાય છે વેદ ૪ છે (ઋગ્વેદ, યજુર્વેદ, સામવેદ, અથર્વવેદ. ઋગ્વેદ સૌથી જુનામાં જુનો છે અને એમાં મોટેભાગે, ૬-૬ અમિ વચ્ચે વચ્ચેની શ્રુતિના મતો છે યજુર્વેદમાં યજ્ઞની વિધિઓ અને તેના દેવોનું વર્ણન છે સામવેદમાં મગીત અને તેની રચનાનો અને અથર્વવેદમાં ઘણી પરચૂરણ માગતોનો અભાવેશ રચનામાં આવેલો છે વેદની ભાષા સમ્પૂર્ણ છે અને તે મોટે ભાગે પદ્યમાં છે આજની અને વેદની સમ્પૂર્ણ ભાષામાં ૫૦ ફેર છે વેદના મતો અરણ્યકા સુધરતા રચના ગભીરતા અને તેમાં ગણના ઉચ્ચ આવેને માટે આખી દુનિયાના સાહિત્યમાં હિંદુ ધ્યાન ભાગવે છે ઋગ્વેદમાં પ્રશ્નનું વર્ણન છે તે મોટે ભાગે હાલના પગલે પ્રાતનું છે ઈશ્વરની પૂજા સિવાય બીજા કોઈની પૂજાનો ઉલ્લેખ વેદમાં નથી અને જે કોનાક દેવનીના નામ જોવામાં આવે છે તે સૌ એના પરમશક્તિના નામ છે

આર્યો નાના નાના ગામડાઓમાં ધર માધીને જોતા દુઃખનો અને પશુઓના ત્રાસથી બચવા ગામની આમપામ આર્યોની સમાજ-તેઓ વાડ કરતા કે ખાઈ ખોના તેઓ વ્યવસ્થા જુદી જુદી ટોળામાં વહેંચાઈ ગયા હતા આની દરેક ટોળાને એક આગેવાન હતો આ ટોળાઓની ભાષા, ધર્મ, નેમજ રહેણીકાળી એકસરખી હતી આ લોકો સૂર્ય, આશ્વિ, અમિ વગેરે કુદરતી શક્તિઓને પૂજતા, અને અમિ ચેનાની દોષ કરતા નેમનું હવન ઘણું કરતા હતા

નેમનામા જ્ઞાનિભેદ નહિ હતો. મમે તે માણુમ મમે તેની સાથે ખાવા પીવાનો તેમજ લક્ષનો વહેવા કરી શકતો ત્રીપુરંગો પુખ્ત ઉમરે પ્રેમથી પગલુના વિધવાઓને પુનર્નિઃક્રમણી ધૂર હતી. ગૃહમાં તેમજ અમાઝમાં સ્ત્રીનું ધ્યાન વણુ ડિયુ હતુ તેમના વિના ધાર્મિક ક્રિયાઓ થઈ શકતી ન હતી એકપન્નીનન સપૂર્ણ મીને પાળવામાં આવતુ તેમના જીવનમાં ધર્મનુ ધ્યાન ધણુ અગત્યનુ હતુ તેમનામાં મૂર્તિપૂજા ન હતી તેમના આચાર વિચાર પવિત્ર હતા તેમના જીવનમાં સ્વલચર્યનુ પાલન કાળજી પૂરક થતુ સ્વર્ગ છે અને પુનર્ગર્ભ થય છે એમ તેઓ માનતા મુશ્કેલીને તેઓ માનતા અને આ માની શાંતિને માટે તેઓ ઉત્તર ક્રિયા કરતા.

અન્યે ટોળીનો આગેવાન તે ટોળીના ધર્મનો ગુરુ નેમજ વાઘર્મિ નાયક હતો. ધીમે ધીમે એ રાજા આર્યોની ગાજકીય થતાં વેદમાં ગજની આજ્ઞા મીએ માનવી એવુ વ્યવસ્થા કરીવવામાં આવેલુ છે ગજનો તેજો વશપન્પગ માનતો પણ કેટલીક વખત ગજને લોકો ચૂની માતા રાજશામને માટે રાજસભા, ધર્મસભા અને વિદ્યામના હતી ગજ લોકોની સનાદ અને સમનિધી ગત્ય ગભાગ કરતો વાઘર્મિ માણુ તેમજ ભાનાઓ વપળના મુશોબિત રથોનો લગાઈમાં ઉપયોગ થતો દરેક રથમાં એક સારથી અને એક ચોધો એમના અને સૈનિકો મોટે ભાગે ખસ પહેરતા.

આર્યો ખેતીવાડી તેમજ ખીજા હુન્નર ઉદ્યોગો સારી મીતે જાણના તેમના આગમન પહેલાં આ દેશના આર્યોની આર્થિક વનનીઓ ચોખા અને ફળો ખાના ઘઉં, જવ ત્રિથિતિ અને તનનુ વાવેતર તેમને આર્યોએ નીખતુ આર્યો સામદારી તેમજ માસાદારી હતા તેઓ માત્ર ખાતા પણ માસ તેમનુ નિત્ય બોજન ન હતુ ગાયને તેઓ પૂજ્ય ગણતા તેઓ ઘેરા, બધગ અને દોર પાળતા અને ઉછેરતા જનના કપડા વણુવાનુ, સામન રંગવાનુ અને ધાતુઓની જાન જાતની વસ્તુઓ મનાવવાનુ કામ તેઓ આગી મીને જાણતા.

નેઓ મોનુનાદી ઘરેણા બનાવવામાં વાપરતા અને લોહનો ઉપયોગ હળ, યનુઅ અને ભાલા બનાવવામાં કરતા. તેઓ સોમ અને સુગ નામનો દારૂ પીવામાં, રથ હાંકવામાં અને જુગાર ખેલવામાં આનંદ માનતા. ચિત્રકળામાં તેમ જ સાહિત્ય અને સંગીતમાં તેઓ કૃશળ હતા. તેઓ જળ માર્ગે વેપાર કરવા માટે હોડીઓ વાપરતા.

વેદના પૃથ્વીસૂક્તમાં માતૃભૂમિના સૌન્દર્યનું તેમજ પર્વતો અને નદીઓનું વર્ણન છે એમાં દેશને માટે પ્રેમ અને સન્માન રાખવાનો ઉપદેશ છે. સાગ શબ્દથી શત્રુઓને જીતવા એ યુદ્ધનો ધર્મ ગણ્યો છે. વેદમાં બ્રાહ્મણોનું ધ્યાન ધણું જાંચુ છે જે બ્રહ્મને ઓળખે તે બ્રાહ્મણ હિંદુઓનું હિંદુત્વ અને તેમનો ધર્મ મોટે ભાગે બ્રાહ્મણોને લાંબે સમય માટે બ્રાહ્મણોનો સર્વત્ર સન્કાર થતો હતો. વેદ તેમને મોટે હતા તપશ્ચર્યા તે બ્રહ્મચર્યના પાલનથી બ્રાહ્મણો જ્ઞાન મેળવીને તેમાં વધારો કરતા અને આથી જ તેઓ પૂજ્યતા.

જે સમયે આ દેશમાં વેદબાપા રાજના વ્યવહારની ભાષા હતી તે સમયને વેદસમય કહે છે, અને તે યુગમાં જે ધર્મ પ્રચલીત હતો તે વેદ ધર્મ કહેવાય છે.

જ્ઞાતિબંધારણ-વર્ણશ્રમધર્મનો ઉદય અને વિકાસ—
ધીમે ધીમે આર્યોએ ઉત્તર હિંદુસ્તાનમાં આગળ વધી લશ્કરી બળથી તેમ જ મઝૂતિના પ્રભાવથી અહીંના વનનીઓ પાંચ વિજય મેળવ્યો. આ વિજયમાં તેમણે તેમનું નિકલ્લ કર્યું નહિ, પણ તેઓ તેમની સાથે મુલેદથી ગદી ધૂલથી ભળી લક્ષ્મણધર્મના ઉત્તર કાળક્રમે આર્યિક અને લશ્કરી સગવડને ખાતર ગુણુ ધર્મ અને અભાવનુમાર અમાત્યમાં બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય અને શૂદ્ર એવા ચાર ભાગ પડ્યા. આ દેશના વનનીઓનો એવા ભાગમાં સમાવેગ થયો. આની મીને વર્ણોની ઉપત્તિ થઈ અને જ્ઞાતિ નિધાગણુ ધરાયુ. આ બધાગણુ કાળક્રમે વિકાસ પામ્યું અને પ્રત્યેક જ્ઞાતિનો ધર્મ નક્કી થયો. બ્રાહ્મણનો ધર્મ બળવાબળાવવાનો તથા યજ્ઞયાગ વગેરે પ્રાર્થિક ક્રિયાઓ કરવાકગવવાનો. કનો ક્ષત્રિયનો ધર્મ દેશનું ગદાગણુ કરવાનો તથા દેશમાં મુલેદશાનિ અને વ્યવસ્થા

ગંગાવવા રાખતને મદદ કરવાનો હતો. વેશ્યનો ધર્મ ખેતીવાડી તેમ જ દુનરઉદ્યોગ અને વેપાર કરવાને હતો. આ ત્રણ જાતિઓને જનોઈ પહેરવાનો તેમ જ વેદ ભણવાનો અધિકાર હતો તેથી તે દ્વિજ કહેવાતી હતી. ગદનો ધર્મ ઉપડી ત્રણ જાતિઓની સેવા કરવાનો હતો ગદને જનોઈ પહેરવાનો કે વેદ ભણવાનો અધિકાર ન હતો. દ્વિજને ઇવનમા બ્રહ્મચર્યાશ્રમ, ગૃહસ્થાશ્રમ, વાનપ્રસ્થાશ્રમ અને સંન્યસ્તાશ્રમ એવા ચાર આશ્રમો પાળવાના હતા. વેદના સમયથી તે મહાકવ્યોના સમય સુધીમાં સમાજમાં જાનિવંધારણ ઉપર જાણાવ્યા મુજબના વર્ણાશ્રમધર્મ પર રચાઈને વિકાસ પામ્યું.

આર્યોનો પ્રથમ નિવાસ

અને મદાભારતના મદાકાવ્યોમાથી ઘણી દષ્ટીએ મળે છે, તેવી જો સમયમા આ ગાન્થો જાળેગ્યાનીમાં હતા તે સમયને મદાકાવ્યોનો સુગ કહે છે. આ કાવ્યોમા વર્ણવેલી ઘટનાઓ કેટલે અંગે ઐતિહાસિક છે એ વિશે મનને છે. કેટલાંકાના મન પ્રમાણે રામાયણની કથામા આર્ય લોકોની દક્ષિણની હજીતનું વર્ણન છે, અને મદાભારતની કથામા આર્યોની એ મોટી જાત—કુરુ અને પાંચાલ વચ્ચે દક્ષિણપુરની ગાદીને માટે કુરુક્ષેત્રના મેદાનમા યોદ્ધા દામ્ભુ યુદ્ધનું વૃત્તાન છે.

જગતના દતિહાસમા મદાકાવ્યોનું જ્ઞાન ઘણું અગત્યનું છે સમૃદ્ધ સાહિત્યમા તો શુ, પણ આખી દુનિયાના સાહિત્યમા રામાયણ અને મદાભારતના કાવ્યો અનુપમ અને અદ્ભુત છે એ બંને કાવ્યો જાનના લંકાર છે એમા લાપા સગા, વિચાર નિર્ભર, અને લાવો જાયા છે રામાયણનો સમય મદાભારતના સમય કરતા આગળનો છે, કાગણ કે રામાયણમા મદાભારતની ઘટનાઓનું તેમજ નામોનું સમપ્રમાણ વર્ણન નથી રામાયણ આદ્યકવિ વામ્બીકિએ લખ્યું છે.

અયોધ્યા નગરીના સૂર્યવંશી રાજા દશરથને દોસથા, કૈકેયી, અને સુમિત્રા નામની ત્રણ ગાળી હતી રામાયણની કથા ઘણા વખત સુધી પુત્રપ્રાપ્તિ નહિ થવાથી દશરથે ‘પુત્રેષ્ટિ’ યજ્ઞ કર્યો તેના ફળથી દોસથાને રામ, કૈકેયીને હરત અને સુમિત્રાને લક્ષ્મણ અને શત્રુઘ્ન એમ ત્રણ પુત્ર પ્રાપ્ત્યા કૈસથા પટરાણી હતી, પણ કૈકેયી અત્યંત દુષ્ણ વાવાથી રાજાનો તેના પર બહુ પ્રેમ હતો.

આર્યોના સુપ્રસિદ્ધ ઋષિ વસિષ્ઠ આ માટે પુત્રોના ગુરુ હતા એમનો વિદ્યાભ્યાસ પૂરે થયો ત્યાર પછી વિશ્વામિત્ર ઋષિ રામ તથા લક્ષ્મણને દશરથ રાજાની સમનિથી ગણ્યોના ત્રાસથી યજ્ઞની રક્ષા કરવા લઈ ગયા ગમે સુગાદુ નામના ગદ્ય તથા તાડકા નામની રાક્ષસીને મારી યજ્ઞનું સંપૂર્ણ રીતે પૂર્ણાદિ સુધી ગદાણુ કર્યું.

મિથિનાના રાજા જનક દિટીને સીતા નામની પુત્રી હતી તેની

પામે ગિવજીએ આપેલું એક મોડું ધનુષ્ય હતું જે કાર્મ એ ધનુષ્યને
 ડાચકી ચાપ ચઢાવી તેમથી બાણ કૂંકે તેને મીતા પછે એવું તેણે પણ
 લીધું હતું તેથી તેણે મોઠે અવધર રચ્યો અને તેમા
 દેગપરદેગથી રાજા મહારાજાઓ સીતાને વરવાની હેતુથી આવ્યા
 બકાનો રાજા ગણુ પણ ત્યાં આવ્યો હતો રામ અને લક્ષ્મણ આ
 અવધર જેવા પોતાના ગુરુ સાથે આવ્યા હતા ધનુષ્ય જાયજા રાણુ
 સુદા સગા રાજાઓએ કાફા માર્યા, પણ કાર્મ તેમા કાઢ્યા નહિ છેવટે
 ગુરુઆજ્ઞાથી રામચંદ્રજીએ સહેવાઈથી એ ધનુષ્ય જાયજા ચાપ ચલાવતા
 તેના દુકડે દુકડા કરી નાખ્યા આથી સીતાએ શ્રી રામને વરમાગા આરોપી

રામે પોતાની સત્યનિગ, પિતૃભક્તિ તથા હૃદયની ઉદારતાથી
 પ્રગ્નનો પ્રેમ મેળવ્યો હતો વૃદ્ધાવચ્ચને લીધે પોતાથી રાજ્યકારભાર
 બરામર ચનાની શકાશે નહિ એમ લાગવાથી રામને ગાદી મોપી
 વાનપ્રસ્થ થવાની ગજા ફગરથે હજી જાણુની આ હજીજાને પ્રગ્નએ
 એક મને વધાની લીધી પણ પોતાના પુત્ર ભગતને ગાદી અપાવવાની
 હજી રાખતી કૈકયીના મનમા આથી દ્વેષામિ પેદા થયો એક
 વખતે ગજા ફગરથે કૈકયીના પર ખુશ થઈ વરદાન આપ્યા હતા
 એ વરદાનો માગવાનું કૈકયીને આ વખતે સૂઝ્યું તેણે ‘રામને
 ચૌદ વર વનમા મોકલ્યો અને ભગતને ગાદી આપો એવું માગ્યું
 આ વચન સાંભળી વયોદક્ષ ફગરથ ગજા બેગુદ્ધ થઈ ગયા પણ
 એક વચની હેતુથી તેમણે પોતાનું વચન ઉચ્ચાણું નહિ ગમ પાટનીકુવર
 જેવા હતા પિતૃભક્તિને ખાતર ધર્મ પત્ની સીતા ને નાના ભાઈ
 બદ્ધમણુને તેમની હજીજાનુચાર સાથે લઈ વનમા જવા નીકળી પડ્યા
 તમને જ પુત્રવિહના મોકથી ફગરથ ગજા મૃત્યુ પામ્યા

આ વખતે જન મોઆગમા હતો તેને મરી વાનની ખમર
 પડતા થયો બેઠ થયો પોતે ગાદી નહિ ચીકગતા રામની રોધમા
 નીકળી પડી તેમને મળી અચાખ્યાની ગાદી ચીનગતા ચીનગ્યા પણ
 ‘ગમે માન્યું નહિ, તેથી ગમચડું વનમાથી પાત્ર ફેરે ત્યામુધી
 રાન્યામન પર પોતે ન બેસતા ગમની પાદુકા ને પગ મૂકી ગમના
 પ્રતિનિધિ તરીકે તેણે ગાન્ય કર્યું

ચતુર્થા અને ત્રિધા નંદને કોંગોને કપ્પાં થઈ પાડવોનું કામ
કામના કોંગોએ પ્રપચથી પાડવોને લાખાગૃહમાં આળી મડવાનું કા-
મના ગચ્ચુ પણ મુખાએ પાડવો આમાથી 'કુટ્ટી' ગયા ત્યાગપડી
જગનમાં ભટ્ટી આલખીને વેગે પાચાવના દુષ્ટ ગજને ત્યા નેતી
પુત્રી ~~એમના~~ અવનમાં આચ્યા આ અવનમાં દેગપદેગના ગજ
મલાગજનો આચ્યા ત્યા દુષ્ટ ગજને જે કાર્મ ગજ મચ્છવેધ
કે તે દ્રોપદીને પાડે એવું નરે ક્યું હતું દુર્યોધન સુદા મયગા
ગજનોએ મચ્છવેધ જવાના કાકા મર્ષા પણ કાર્મ કૃતેદમ્મ થયા
નહિ હંવટે કાત્રિયોથી આ કામ નહિ બન્યું ત્યાગે દુષ્ટે આલખીને
મચ્છવેધ કરવા નીનયા આથી અર્જુન જે આલખીના વેગમાં હતો
તેણે પોતાની ધનુર્નિધાને બગે મચ્છવે કયો અને દ્રોપદીએ તેને
વગમાં આરોપી આ વખતે પાડવો ઓગખાઈ ગયા તેમને
તેમ દુર્યોધન બગીને ખાખ થઈ ગયો અને પાડવોનો નાજ
હવા ઉત્તેજિત થયો અવરમાંથી પાડવો કુતી પામે ગયા
ને પોતે અમૃત્ય વનુ લાચ્યા છે એવું જાણે કીપુ 'તમાગે
બધાનો એ પર સરખો હજી છે' એવા કુતીના વચનને લીધે દ્રોપદી
પામે પાડવની સ્ત્રી થઈ હવે દુષ્ટ ગજની મચ્છથી પાડવોએ કોંગો
પામેથી રાન્યનો ભાગ માઓ કોરવોએ હમિતનાપુર અને ગગા
નદીનો પ્રદેશ લઈ પાડવોને જમના કિનારે આવેનો જગની અને
વેરાન પ્રદેશ આપો અહીં પાડવોએ મદિમચ્છ નામે શહેર વસાવી
તેને રાજધાની કીધી પાડવોએ પોતાના ખાલખાથી તેમજ
શુદ્ધિચાતુર્યથી રાજ્ય હ્યું પણ દુર્યોધને કપપથી સુધિગિરને જુગાગ
રમાડ્યો ને પાડવો કોંગોના પ્રપચથી ગજખા અને તેમની વડાવી
શ્રીને જુગાગમાં મુમાની બે' હંવટે એમ હ્યું કે પાડવો આર વર્ષ વનમાં
ગહે અને તેરમે વર્ષ ગુમ રહે તે પ્રમાણે આર વર્ષ દુખે વનમાં ગાળી
તેરમે વર્ષ પાડવો વિગટ ગજની વિગટ નગરીમાં ગુમ વેગે ગયા
ચૌદમે વર્ષ શ્રીકૃષ્ણની મારમત કોંગો પામેથી રાન્ય પાધુ
માચ્ચુ, પણ ઉધ્ધત કોંગોએ 'રાન્ય તો ગચ્ચુ પણ એક મોયની
આળી જેટની જમીન પણ મગને નહિ' એવો જવાબ આપ્યા

આથી રાજ્ય પાછું મેળવવા માટે પાડવોનું ડોરવો આથે કુરુક્ષેત્રના મેદાનમાં દારુણ યુદ્ધ થયું આ યુદ્ધમાં ભારતવર્ષના બધા રાજાઓ એક કે બીજા પક્ષમાં સામેલ થયા દ્વાગિકાંધીય શ્રીકૃષ્ણ પાડવોના મવાદકાર અને મદાયક હતા અને પદામાં લશ્કર, હથ્થળ અને સરૂળમ મોટા પ્રમાણમાં હતા અગર દ્વિસ સુધી તુમુચ યુદ્ધ થયું અને અને પક્ષોમાં અખ્યાબધ વીરો અને સૈનિકો માર્યા ગયા છેવટે પાંડવોનો વિજય થયો અને યુધિષ્ઠિર દક્ષિનાપુરની ગાદીએ બેઠા જેટલાક વખત પછી પોતાની સર્વોપરિ સત્તા આપના યુધિષ્ઠિરે એક અશ્વમેધ યજ્ઞ કર્યો અગ્નિનો નાગથી યુધિષ્ઠિરને ઉદ્દેગ થયો તેથી અર્જુનનો પ્રપૌત્ર પરિક્ષિતને ગાદી સોંપી પાડવો દિમાવય પર વાનપ્રસ્થ થયા

આ યુદ્ધમાં ભાગતના અસખ્ય વિદ્વાનો અને વીરો પડ્યા અને આર્થ મઠ્ઠૃતિનો લગભગ નાશ થયો

મહાભારતમાં ધર્મ, રાજનીતિ અને સામાજિક વિષયો પર મહાન ઉપદેશ છે હિંદુઓ મહાભારત શ્રદ્ધાથી વાચે છે ને એની કથા ભાવથી સાંભળે છે દક્ષિણે વર્ણીએ એમાં રહેલું ધાર્મિક, નૈતિક અને રાજકીય વિવેચન અને મોટા હિંદુઓના જીવનમાં ઓતપ્રોત થએલું છે

મહાભારતના અદ્યગમાં પરમા શ્રીકૃષ્ણ ને અર્જુનની વચ્ચે કુરુક્ષેત્રની લડાઈના મેદાનમાં થએલા મવાનું વર્ણન છે આ ભગવદ્ગીતા કહેવાય છે એ હિંદુઓનું ધર્મ પુસ્તક છે અને એમાં હિંદુધર્મનો આગ્રહ છે મનુષ્યનું કર્તવ્ય અને જીવનના ગદ્ય વિષે એમાં મોટા વિવેચન છે ત્રિવિધ ધર્મ અન્ત્રી તરેદથી અમળવવામાં આવેલા છે એ તત્ત્વજ્ઞાનનો અદ્ભુત ખજાનો છે

પ્રકરણ ૫

આર્યમતાનો પ્રચાર—પદ્ધતિ અને મુતોનો મમય

(આનંદ છ' મ પૂર્વે ૧૫૦૦-૬૦૦)

વસ્તુ મમયમા આપા મિતુ નાના પ્રગમા—૫ તમમા વન્યા
 એ આપાએ ખીજન પ્રકરણમા વેનયુ મદામતોના મમયમા આપાએ
 આગમ રી ગમા અને નમના નાનો પ્રાન જી ઈ. નિદા
 સુધીના પ્રેરમા જાને જનાર બગવાન ગત્યો આપા આપાની
 ઉત્તર દિશુઆનની જાન જગ રજી મગને લીર નદિ પાનુ રજો
 ભાગે તેમની ઉત્તમ પ્રાગની મઠુનિએ અગીના વનનીએ પર પાડેના
 પ્રભાવને લીર હતી જમા મુનદગાનિ ને આમાદી અપાયા પડી
 આપા દિશુઆન નમ રધ્યા ને મ પુ ૬ દા મેકા સુધીમા તેઓ
 છક મઠુમાગથી ન્યાડુમાગી સુધી અને મગાગથી મુજગન સુધી
 નાયા આમ આપુ દિશુઆન આર મઠુનિની માનિમર જાથી
 આપાએ પોતાની મના નીવ આપયુ આથી નિગલ મગવાથી
 જાનના મદાપ્રમો ઉત્તવાની નોકાને પ્રેરણા થઈ અમાધાગલુ
 માનમિક મગથી વેનુ ગકાન અને વિરણ થયુ અને વેનુ
 માનિય ખીમ્યુ પરિણામે આઠાણ, ઉપનિષદ, આરણ્યક,
 મૂત્રસાહિત્ય, વેદાંતો અને ઉપવેદો ગ્યાયા ક્ષાત્રજોમા વેગના
 મતોનો ઉપયોગ અને યજની વિધિનો ઉપેખ છ ક્ષાત્રજોમાથી
 ઉપનિષદો રચાયા એમાથી મગના બોધને ક્ષત્રવિષા કાં ઈ એમા
 દિશુધર્મના નૂ તત્ત્વો નમાએના છે ઉપનિષદના નમર પડીથી
 ગુરને ત્યા ગલી જાન મેગવવાની પ્રથા ચાનુ થઈ એટલે અધ્યયન અને
 અધ્યાપન વધ્યા અમજુગમિ પોગવાને મૂત્રમથો ગ્યાયા ચાગ વર્ણના
 ધર્મના નિયમો ગ્યાયા આ નિયમોને અમૃતિ જો છે, કારણ કે
 તેમનુ નખાણ પ્રાચીન મુનિઓના વચનો અને આચરણના
 અગલુ પથી થએનુ છે અમૃતિઓમા મનુઅમૃતિ અને માત
 વ કમૃતિ અગલની છે, વેગ ક્ષાત્રજો અને ઉપનિષદો

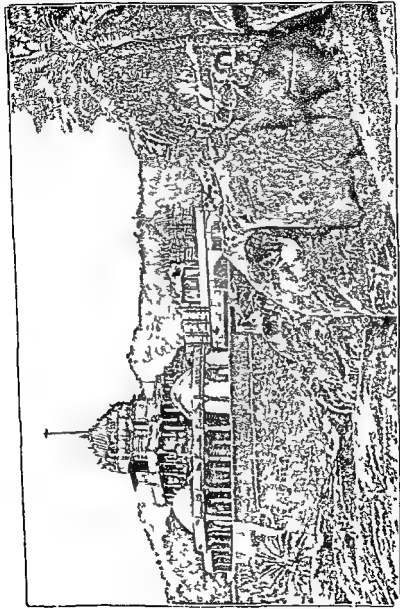
શિંગનાગ રાજની ચોથી પેઢીએ મિમિસાગ રાજ્ય થયો આ
 રીઝ રાજ્યએ અગ દેશ છતી લઈ ત્યા પોતાની
 મિમિસાગ મતા સ્થાપી એના મમયમા જૈન અને બૌદ્ધ
 ધર્મનો ઉદ્ભવ થયો એણે મૌદ્ધધર્મ સ્વીકારી તેને
 રાજધર્મ મનાવ્યો રાજ્યની યિતિ મુધાગવા એણે મનત પ્રયત્નો કર્યા
 અન્ય રાજ્યોની કુવરીઓ માથે લગ્ન કરી એણે રાજ્યનો વિસ્તાર વધાર્યો
 રાજ્ય રાજ્યની કન્યા અને વૈશાલીની રાજકુમારી માથે લગ્ન કરી એ
 રાજ્યોની સાથે એણે ગાદ મૈત્રી કરી દૂનણુમા એણે મગધના
 રાજ્યની જાદોજનાની ખૂમ વધારી ૨૮ વર્ષની રાજહાલી કાઠકીઈ
 પત્ની મિમિસાગ ઈ મ પૃ ૪૬૫ મા મગલ પામ્યો તેને વૈશાલીની
 રાજકુમારી અન્નતશનુ નામે પુત્ર થયા તેણે એનું ખૂન કર્યું હતું
 એમ કહેવાય છે

જૈન ધર્મ અને બૌદ્ધ ધર્મ

મિમિમાન્ના સમયમા જે મહાન પુરુષ ઘટ્ટ ગયા. શ્રી વર્ધમાન મહાવીર અને શિદ્ધાર્થદેવ અથવા ગૌતમ-મહાવીર અને બુદ્ધ. શ્રીવર્ધમાન મહાવીર જૈન ધર્મના અને બુદ્ધનો ઉદયકાળ શ્રી ગૌતમબુદ્ધ ગૌદ ધર્મના આપક હતા જેનાના મત પ્રમાણે જૈન ધર્મના આદ્યપ્રવર્તક રાષ્ટ્રનાથ ભગવાન બુદ્ધ પહેલાં ઘણા વર્ષ પૂર્વે ઘટ્ટ ગયા હતા. એ ધર્મના પહેલા તીર્થંકર શ્રી ઋષભદેવ હતા. શ્રી વર્ધમાન મહા-મહાવીર જ્વામી તો એ ધર્મના છેલ્લા અને ૨૪મા વીર-જૈન ધર્મ તીર્થંકર હતા, પણ જૈન ધર્મ ચિર કમી એનો પ્રચાર કરનાર પ્રથમ તેઓજ હતા, તેથી તેમને તેના અઆપક ગણવામા આવે છે.

એમનો જન્મ ઈ. સ. પૂર્વે સમયગ પૃથ્વે મા દેવાકુ કુળના શિદ્ધાર્થ ગણને ત્યાં થયા હતા. એમની માતા ત્રિશક્તા શિવજી ગણતી જેન હતી નાનપણથી એમનામા વૈગવ્યમતિ હતી માતાપિતાને ગણ ગણવા એમણે યુગોત્ત નામની મહુણી ન્ત્રી સાથે સમ કર્યા અને આ સ્ત્રીથી એમને ત્રિચર્યાના નામની પુત્રી થઈ ત્રીમમે વર્ષે ન્થાને તેમના માતાપિતા મગલ પામ્યા ત્યાં દુનિયાની મર લાક્ષ્મી ને નિશાળયિ આપી એમણે અમાર છેડી દીધે પડી જૈન ધર્મમા નાખવ ઘટ્ટ જે વર્ષ મુધી વનમા એમણે ઘોર તપ કર્યું તેઓ ક્રમા દ્યા, ધર્મ અને વૈગવ્યના અવનાર સમા હતા તેઓ તીર્થંકર તરીકે ગણાયા.

ગ્રામીમાત્રના હિતમા સદા તપ ગહેનાર આ મહાત્માએ મગધ, વૈશાલી, કુશાસી અને કનગ ગાન્થોમા "અહિસા પરમો ધર્મ" નો ઉપદેશ કર વાં સુધી કર્યો. અનેક ગજકુટુમ્બોએ એમનો ધર્મ ગીકાર્યો હજારે નરનારી એમના ધર્મમાંથી આધ્યાત્મિક શાન્તિ

જેન મહિર નેવગામ માહિર આમી

અનુભવના વાગ્દાન તારે પડતા જાના પાવા ગામમાં ૪ સ ૧
૫૨૭ માં એમન મૃત્યુ થયું ત્યારે એમના નિત્ય અને અનુયાયીઓનો
અમર લગભગ પાંચ નાખતો હતો.

જેન ધર્મનો મુખ્ય મિદ્ધાત અહિંમાં જ નીવતા નીચ અને
સૂક્ષ્મમાં સૂક્ષ્મ વસ્તુને માન્ય એ પણ જેનોને મન પાપ છે અહિંમાં
એમનો પરમ ધર્મ હાવાથી સૂક્ષ્મમાં સૂક્ષ્મ જોવા દયા દયા તે વ્યા
દાય છે તેની તેઓએ સારી તપાસ કરી છે આ ધર્મને શુદ્ધતાના
ગાંધી દુષ્ટાપાત્રો ૧૨ મી સદીમાં પણ ઉત્તેજન આપ્યું

જેનો મુક્તિપૂર્વક હાવાથી દેશની શિષ્ટ અને આપત્ત દગામાં
એમણે વસો મુર ફાળો આપ્યો છે શુદ્ધતા મદિગે અને દેવવાદમાં
વસ્તુપાળ અને તેજાપાત્રે બધાવેના દોરાઓ તો તે સમયના જેન લોકોની
અહિંસુત અને અસાધારણ દગાનો પ્યાન આરો છે આ વખતના
હિંદુસ્તાનના પ્રતિગરે ચિત્રમગે તેમજ શિષ્ટમગેની જગા અને
મીનામરી કેટલી ઉચ્ચ કોળિની હતી તેનું જ્ઞાન આ મગિની ન્યના
ઉપરથી થાય છે

શ્રી મદારીરના મરણ પછી જેન ધર્મમાં જ્વેતાંમ અને
દિગંધ એના બે સમ્રાટો જાયા થયા જે મદારીર ગ્રામીની મતિની
ન્યેન વચ્ચ પહગની પૂજન ને છે તે જ્વેતામ અને જે એમની વચ્ચ
મિનાની અથવા નમ્મ મતિની પૂજન પ્રે છે તે દિગંધ

હિમાનવની તમેગીમાં નેપાળ પામે શાક્ય લોકોનું ગણ્ય હતું
એના પાનગર મપિનસ્તુમાં શુદ્ધોત નામે
શ્રી ગૌતમ છુદ્ધ- સર્વવંની રાજા રાજા પ્રતે હતો એમને આગાદરી
૪ સ ૫ ૫૬૩-૪૮૩ નામની રાણીથી એક પુત્ર સાપડ્યો તેનું નામ
સિદ્ધાર્થ પાડ્યું ગામએ સિદ્ધાર્થનું ભરિય
જેવડાનું ત્યારે જોડીઓએ મ્યુ આ રાજકુમાર કાતો ચક્રવર્તી ગામ
થરો કે મા તો જગતને ઉદ્ધારનાર ધર્મમત્યાપક બનગે પણ જે
એને રોગર લપગને તો ઉતરના મે માગેમાથી એ ખીલ્તે માર્ગ
લેશે ગામએ મિચાઈ કરો કે ધપળ ગગ અને મૃત્યુ બન્ન માણસને

વૈરાગ્ય હાવજે છે, તેથી મિદ્ધાર્થ આ વ્રણમાની એક પણ વસ્તુ જોવા ન પામે એવો એણે મહોગત કર્યો

નાનપણથી જ સિદ્ધાર્થની આત્મપામ ભોગવિનામના સાવનો ગાખવામા આત્મા, અને તેને મોજશોખ તેમજ એગઆગમના વાતા વગણમા ઉઠેરવામા આત્મો યજોધરા નામની ખૂનસગત અને સદ્ ગુણી રાજકન્યા સાથે તેના લગ્ન થયા એ પ્રમાણે ૨૮ વર્ષની ઉંમર મુધી તેણે લૌકિક મુખમા જીવન ગાળ્યું તેને એક મુકુમાર પુત્ર થયો

આ અગમામા એકાએક રોગ અને મૃત્યુ એને દૃષ્ટિગોચર થયા આ જોઈ તેનું હૃદય વનોવાયું અને તેને સખ્ત આનાત થયો તેને વાગી આવ્યું કે મારા આ હાડકા અને માસનું બનેલું મરીર પણ મેગ અને યડપણથી પીડાઈ મૃત્યુનો ભોગ બનશે તેણે વિચાર્યું, 'દુનિયાના આ મર્વ દુઝો મટાડવાનો ઉપાય હોવો જ નો'એ, અને મારે તે ગોધી લાડવો જોઈએ"

આ વિચારમા સમાગની સર્વ મોહમાયા ડોડી ઈઈ મિદ્ધાર્થદેવ એક મને નજલનનમાથી પોતાના મુકુમાર પુત્ર અને મૌનદર્થ મતિ જીને ત્યજી જાનામાના વનમા આત્મા મરા તન્વારથી માયાના વાગ લાપી નાખ્યા અને સાધુવૈ જગનમા ભટક્યા વનમા અનેક ગુરુઓ પાસે એમણે જ્ઞાન મેગ ચુ આગ તપો આદર્શ, અને ૪૯ નિમ મુધી ઈઈ પણ ખાધા વિના અગ અમાધિમા ગયા

આ તપ પત્રી તગત મિદ્ધાર્થને જ્ઞાન (ખોધિ) મૃત્યુ આનાથી એમને પન્મ આનંદ થયા અને એ મિદ્ધાર્થ મટી છુટક થયા એમને જણાયું કે દુનિયામા દુખનું મૂળ કાગણ ખગમ વામના છે તે જુઝવામા જ ખનુ મુખ અમાયું છે ને મેગવરા મારે માણુમે કષ્ટ વેતુ જોઈએ એવું કાઈ નથી પવિર જીવન ગાળી સચ અને જ્ઞાન મેગવરા જ વન જો છે તેને મુખ અને માનિ મગે છે આ એમના જાનનો સારાગ છે પોતાને મગેના આ જ્ઞાનથી લોકોનું કંસાણ થશે એમ ધારી તેમણે હવે ધર્મોપદેશ કરવા માગ્યો ત્રણી પામ આવેના પવિર ત્રયા માગનાર આ એમણે પદે પદેનો ઉપદેશ કર્યો લોકોના મેગેગા એમનો ઉપદેશ

સાંભાળવા આવતાં અને તેમના ધામ્મા એમના ગિય્જ બની જતા.

કાશીથી શુદ્ધદેવ રાગગ્રહ આવ્યા. ત્યાં એમણે એમુમાર પગુ-
ઓનો વધ ધનો અરકાવ્યો અને અહિંસા પરમો ધર્મ: નો પ્રોધ કરવા

ગોતમ શુદ્ધ

માણ્યો. પત્રી નો બૌદ્ધ
ધર્મનો કેસારો દિનપ્રતિદિન
વધતો ગયો રાગગ્રહના મારન
ગિયિસાર અને તેની પ્રવળ
એ ધર્મનાં અનુયાયી થયા
અનેક જાતિ અને અપ્રધાનના
લોકો એ ધર્મમા પ્રાપ્ત થયા
બૌદ્ધ બિનુકાતે મારે રહેવાને
મમતમ વિદ્યારો અથવા
મહો બધાપા અને આખો
મગધ દેશ વિદ્યારથી જાળગુરુ
ગયા આથી એનું નામ
મગધ બધાઈ વિદ્યાર કે
ગિહાર પડ્યું.

અહીંથી એગિયાના આ
ધર્મસત્તાદૂ પોતાના જન્મસ્થાન
કપિલવસ્તુ પડેલ્યા એમના
પિતા, પુત્ર ને પત્નીએ

બૌદ્ધ ધર્મની દીક્ષા લીધી. લોભ, મોહ અને અવજ્ઞાનુ ખડન કરતી
એમની તેજસ્વી મતિ તથા એમના સદાચાર, દયા, અહિંસા, જ્ઞાન
આદિના ઉપદેશમૂલથી મુગ્ધ બની લાખો સ્ત્રીપુરુષોએ બૌદ્ધ ધર્મ ગ્રીકાર્યો.

આમ ૩૫ થી ૮૦ વર્ષની ઉંમર મુખી (૪૫ વર્ષ) શુદ્ધ બ્રમવાને
જુદી જુદી જગ્યાએ ફરી ધર્મોપદેશ કર્યો આખરે કુશીનાગ ગામમા એક
ગરીમ બકલનુ આતિથ્યસ્વીકારી તેઓઈ સ પ. ૪૮૨ મા નિર્વાણ પામ્યા.

શુદ્ધદેવ પરમેશ્વર માનનાગઓએ સ્થળે સ્થળે મંદિરો ને
મંત્રાલો બધાવી એમની મૂર્તિની સ્થાપના કરી. એમના અવસાન

પત્રી એમના શિષ્યોએ એમના ગરીબના અંગેનો વહેલી વધતે
પર મદાન મૂક્યો ચલાયા ગમત મુદ્દેની મર્તિ બનવા
વાગી અને લાગત વર્તમા બૌદ્ધ ધર્મની આપના પત્રી મર્તિપૂજા
અભિત્યમ આની આ મર્તિઓમાની કાવીક એગિયાની કળાના
અદ્ભુત નમુના તરીકે આજે પણ જગતમાં રહી છે

બૌદ્ધ ધર્મનો મુખ્ય મિદ્ધાન આ હતો 'અહિંસા પરમ ધર્મ છે
ધર્મ આચરવામા પ્રત્યેક વ્યક્તિ મગ્ધી હક્કદાર
બૌદ્ધ ધર્મનો છે, અને અનુભવ તથા વામનાનો ત્યાગ
મિદ્ધાંત દરી ધર્મ આચરવાથી જ માણુમ અપરુ ગાનિ
મેળની નિર્વાણ પ્રાપ્ત કરી શકે છે

રાજઆનમા સાક્ષરો અને ગૌદ મનવાનીઓ વચ્ચે નાન્યાર્થ
માટે ભાગે વાન વિવાદ થયો પણ એમના અને
બૌદ્ધ ધર્મનો સાક્ષરોના વિવાદ તેમજ મૃત્યુ મગ્ધા
પ્રચાર મગ્ધા જ તેવાથી એ મગ્ધા ધીમે ધીમે શાત
પડ્યો સાક્ષર ધર્મની શિલા સાક્ષર અને
દાત્રિન જાનિઓમા પ્રમરી હતી ત્યાજે બૌદ્ધ ધર્મનો પ્રચાર નતિનેદ
મિવાન મર જાનિઓમા એ મગ્ધી રીતે થયો આથી અમાનમા
ધાર્મિક મગ્ધન થયુ વાસ્તવિક રીતે બુદ્ધનો ઉપદેશ પ્રાચિન આર્ય
શાસ્ત્રોનો ઉપદેશ કહેવાય બુદ્ધે કહ્યું એક નવો મત્રાય આપ્યો
પોતાના ધર્મનો પ્રચાર અન્ય જાનિઓ અને જોમા મરો એ એના
જીવનનો મુખ્ય તેજ હતો

ગૌદ ધર્મની દૃષ્ટિનુ એક મુખ્ય કાગળ એ હતુ કે તેમા
ઉચ્ચનીયનો બેદ ન હતો દરેક માણુમ અમાન મનુષ્ય બૌદ્ધ
ધર્મની ઉત્તરિનુ મોટુ કાગળ એ હતુ કે નાકરની મદાગત
અગોડે તેનો પ્રચાર કરવા બગીરથ પ્રાપ્તો કર્યો હતા પોતાના
પુત્ર મૃદુ અને પુત્રી સમિવાને નકા મોખી ત્યા ગૌદ
ધર્મ ફેલાયો અને ત્યાથી એ ધર્મ કાલેશ અને સિરામ પડ્યો
અગોડે બીજા અનેક પ્રચારકો અને ઉપદેશકોને કારમી
ગાધાર મધ્ય દિં, મદાગત અને ગ્રી મન્યોમા મોડય

કાશ્મીરમાંથી આ ધર્મ ચીનમાં પ્રચલિત અને ત્યારથી રહેતે દારીઆ-વતપાન, કાશ્મીરમાં, મોંગોલિયા અને સાઈમીરીઆમાં ફેલાયો પછી ગુજરાત, બેંગાળ, તુર્કિસ્તાન અને આખરે ઈ. સ. ના ૬ ફા અને ૭ મા નૈઝામાં તિબેટ અને નેપાનમાં પણ આ ધર્મની સુવાસ જણવા લાગી આમ એક દહાસર વર્ષમાં જૌદ્ધધર્મ મમગત ભારતવર્ષમાં ફેલાયા અને અરુમુત્તાન સિવાય મારા એગિયા ખડનો સામાન્ય ધર્મ થઈ ગયો આથી જ ઐતમસુદ્ધ “એગિયાના ધર્મમત્રાદ” કહેવાય છે

આ મમગત આપણા દેશના વણા ભાગમાં સ્વદેશીય (વેદધર્મ) પૂર્વવત્ પ્રચલિત નો હતો જ તેનો સુતર લેખ કદાપિ થયો ન હતો હતા કેટલાક સંક્રાઓ સુધી જૌદ્ધધર્મની મહત્તા ને ગૌરવ અચળ રહ્યા ઈ. સ. ના ૬ ફા અને ૭ મા નૈઝામાં જ ૧૦ ખીજા દેશોમાં એનો પ્રચાર પૂર જણાયા થયો હતો ત્યારે તેના જન્મગ્રંથાન્ આશ્વોર્વર્ષમાં કુમારિયજ્ઞ અને શ્રીશકગચારીને હાથે ચર્ચેલા પ્રાક્ષણધર્મના મુનસ્કાથી તેની પ્રતિષ્ઠા વધી અને તે નષ્ટ થઈ ગયો

જૈન અને જૌદ્ધ ધર્મોનો ઉદ્ભવ થયો ને વખતે ભારતવર્ષમાં વાઙ્-માર્ગીઓના કુકર્મો કુસચ થઈ પડ્યા હતા યજ્ઞકાર્યને નામે પશુવધ દિનપ્રતિદિન વધ્યો જતો હતો એક નિવે નામના રાજાએ તો યજ્ઞમાં એટલો મનો પશુવધ કર્યો હતો કે પશુઓના વધથી નજીકની નદીનું પાણી લાનવર્ણુ બની ગયું હતું જી જાનિ અધમ દશામાં સડી રહી હતી માસ, મઘ અને મૈથુન આ દુર્ગુણરૂપી દેવો આપોને ધેરી તેમનું સત્યાનાશ વળી રહ્યા હતા

આ યિતિમાં મહાવીર અને જુદ્ધે દ્વાધર્મના તથા ઉચ્ચ ને પવિત્ર જીવનના મત સ્વીકારવને એકસરખી રીતે સુણાવી બોધાને જાગ્રત કરી સમ્માર્ગે દોષો તેમણે પ્રવર્તાવેના ધર્મોએ અસનના આર્ય ધર્મ પર ભારે અસર કરી થોડે ધણે અંગે તેનો પુનરુદ્ધાર કર્યો

આ બે ધર્મોમાં જૈનધર્મ બહુ ફેલાવા પામ્યો નહિ એ ધર્મ હાલ ગુજરાત, રાજપૂતાના અને પશ્ચિમ હિંદુ તાનના કેટલાક ભાગોમાં પ્રવર્તે છે આથી ઉપરો, જૌદ્ધધર્મનો પ્રચાર દેશપ્રદેશ થયો એની

મહત્તા એટલી વધી ગઈ કે કેટલાક દેગોમા એ રાજધર્મ તરીકે સ્વીકારાયો. કાયકમે એના જન્મમ્થાનમાથી એનો સમૂળગો નાશ થયો, પણ લકા, પ્રચ્છેશ, સિયામ, તિબેટ, મોગોલિયા, ચીન, અને નાપાનમાં આજે પણ તે મોટે ભાગે પ્રવર્તે છે. આધ્યાત્મિક દૃષ્ટિએ જગતના ધર્મવિદ્યાસમા આ ધર્મનું ઘણું માન છે અને એનું મ્થાન ઘણું ઊંચું છે.

આ બંને ધર્મોના મૂળ ભારતવર્ષમા ઊંડા ઉતરી ગયા હતા, છતાં અસનનો હિંદુ વૈદિક ધર્મ ઘણી જગ્યાએ પળાતો હતો. મહાનીરના મરણ વખતે તેના અનુયાયીઓની સખ્યા મોટી હતી. અશોકના સમયમા જૌદ્ધધર્મ પૂર્ણ જાણેજવાલીએ પહોંચ્યો હતો, છતાં તેણે પોતાની પ્રજાને તે સ્વીકારવાની ફરજ પાડી ન હતી, તેથી ઘણાં લોકો જુના બ્રાહ્મણધર્મને વગળી રહ્યા હતા. આ કારણથી એ સમયને 'બુદ્ધયુગ' કે 'જૈનયુગ' એવા નામ આપી શકાય નહિ. આ બંને ધર્મોના ઉપદેશ અને પ્રચારથી હિંદુમ્તાનના ધર્મવિદ્યાસ પર ભારે અસર થઈ છે.

મકરણ ૮

સિકંદરની ચઢાઈ

ગિજિસારના મરણ પછી એનો પુત્ર અગ્નતશત્રુ ઇ. સ. પૂ. ૪૬૫ માં ગાદીએ આવ્યો. એણે પાટલિપુત્ર નગરને ફરતો કોટ બધાવ્યો. આ બગવાન રાજ્યએ કુનેહથી કોશલ, વૈશાલી વગેરે રાજ્યોને છૂતી પોતાના રાજ્ય સાથે જોડી દઈ રાજ્યની હદ વધારી. વસ અને અવન્તીના રાજ્યએ માહોમાહે લડ્યા એટલે મગધનરેશને રાજ્યનો વિસ્તાર વધારવાની તક મળી, અને તે એ લેવામાં ચૂક્યો નહિ. અગ્નતશત્રુના મરણ પછી શિશુનાગ વંશના ખીબ્બ આ રાજ્યએ ઇ. સ. પૂ. ૪૧૩ સુધી રાજ્ય કર્યું.

શિશુનાગના વંશ પછી નંદવંશના નવ રાજ્યએ ઇ. સ. પૂ. ૪૧૩ થી ૩૨૧ સુધી મગધની ગાદી પર રાજ્ય કર્યું. એમની ગજધાની પાટલિપુત્રમાં હતી. આ વંશના મધ્યમાં રાજ્યએ મદ્ર વંશના હતા. તેઓ અવાલે લોભી અને ફર હતા ઇ. સ. પૂ. ૩૨૧ માં અશ્વમેધ યજ્ઞ મહાન સિંદરની ચઢાઈ પછી પોતાના કાબેજ અને દુરદેશી પ્રાંતો મની આણંક્ય અથવા દૌરિલ્યની મદદથી મગધનું રાજ્ય હતું. નંદવંશનું નિકલન કર્યું, અને ઔર્યવંશની શરૂઆત કરી.

ત્યારે ઇ. સ. પૂ. ૬ માં સેકામાં ઉત્તર, હિંદુસ્તાનમાં મગધનું રાજ્ય જાહોજસાલીમાં હતું ત્યારે ધરિનના મહાન સિકંદરની ચઢાઈ બાદગાહ સાદરે લીડીઆ, બોખારા, એસીરીઆ વગેરે દેશો છૂતી ધરિનના રાજ્યનો વિસ્તાર થયો જ વધાર્યો હતો ઇ. સ. પૂ. ૫૨૨-૪૮૬ આ ધરિનના રાજ્ય પહેલા દરાબમે પોતાના રાજ્યની હદ ધરાની અખાત સુધી વધારી પોતાની એક સરદાર ચક્રાધેકસને સિંધુ નદીના પ્રદેશની ગોધખોળ કરવા મોકલ્યો. ત્યારબાદ તેણે હિંદ પર ચઢાઈ કરી પગબનો કેટલોક ભાગ પોતાના રાજ્ય સાથે જોડી દીધો.

અને હિંદ અને ધરાન વચ્ચે વડેવાર શરૂ કર્યો કહેવાય છે કે દગાયસ પત્રીના રાગન ઝડકસિસના વખતમા હિંદી મનિકા ધરાની લગ્નકરમા ઝીંકા સામે વચ્ચા હતા ઈ પૃ ૩૦૦ મા ઝીસના રાગન મહાન સિકંદરે ધરાનનુ રાજ્ય જીત્યુ, એને ઝોગિયાના ખીળા દેશે

મહાન સિકંદર

જીતી છેવટે હિંદુસ્તાન તરફ દષ્ટિ કરી વીસ વર્ષની ઉમ્મરે ગાદીએ આવ્યો ત્યારથી જ સિકંદરને દુનિયા જીતવાની ઉમેદ હતી એ સાહસિક શરે, ચાલક અને કુતેહ બાજ સરદાર હતો એના બાહુબળ સાથે એનો સિતારો પણ પાંધરો હતો ગાદીએ આવ્યા પછી થોડા વર્ષમાજ એણે વણા દેરો જીત્યા હિંદુસ્તાન વિશે સંરળા માહિતી મેળની તેજીતવા ઈ મ પૃ ૩૨૭ મા એ હિંદુકુશ પહોંચ્યો આ

વખતે ઉત્તર હિંદુસ્તાનની ગળકીય પરિસ્થિતિ અન્યવસ્થિત હતી આખો ઉત્તર હિંદુસ્તાન નાના નાના લગભગ ૧૫૦ ગળ્યોમા વહેંચાઈ ગયો હતો અને આ ગળ્યો માહોમાહે કુતલ, ઈર્ષા ને કુચપથી સત્તાને માટે લડતા હતા આ બધા ગળ્યોમા મળધનુ રાજ્ય મોટુ હતુ પણ તેનો રાગન લોખી અને કુચ હતો, તેથી તેની પ્રજા તેનાથી કટાણી ગઈ હતી આની સ્થિતિને લીધે સિકંદરને હિંદુસ્તાન પર ચઢાઈ કરવાની સારી તક મળી

ઈ સ પૂ ૩૨૬ માં એ જગી ઝીંક લશ્કર લઈ દોડીએની મદદથી શિંધુ નદી એળગી તક્ષશિવા પોરબ્યે તક્ષશિવા આ વખતે થયું જ પ્રખ્યાત અને આમાફ શહેર હતું તે વિદ્યા ને લનિતકાળનું કેન્દ્રથાન હતું તેની વિશ્વવિદ્યાલય અને વેદકથાના જગતમા મગદૂર હતી લગતખડના જ નહિ પણ આખા એશિયાના જુદા જુદા ભાગોમાથી વિદ્યાર્થીઓ અહીં અભ્યાસ માટે આવતા હતા એ શહેરની બાધણી, ગચના અને કુદરતી ગ્ધાન એવા સ્વરસ હતા કે એ મમે તેટલા બગવાન ગમતી સરેવાઈથી છતી શકાય એવું ન હતું પણ અહીંના રાજા અનુસુ બાવનો હોને તે મદાન સિકદરની ચકાઈની વાત સાબગી જરા પણ વિચાર ક્યો વગર તેને શરણે ગયો અદમ્યુનુ આ વર્નન જોઈ પગમના બીજા રાજાઓ પણ સિકદરને તાને થયા પરંતુ આર્યાવર્નને ઉભાગનારા મધ્ય પગમના ધીર ગજા પોરમે સિકદરની સત્તા સ્વીકારવાની સાદ ના પાડી, અને પોતાની માતૃભૂમિની સ્વત્રતા અને સ્વમાનને સાચવવાને બીજા રાજાઓની સદાય નહિ દોવા જતા પણ નિશ્ચય કયો તણે જેનમ નદી પામે સિકદરની મેના અટકારી અને પોને ઝીંક મેના સાથે લડતા તૈયાર છે એવું કહેણ મોકલ્યું મુશ્કેલીથી જેનમ નદી એળગી સિકદરનું સૈન્ય પોરસના સૈન્યને મલ્યું મોટું યુદ્ધ થયું અને સિ. હરનો સિતારો પાધરો દોવાથી તેમજ તેને બીજા પગમના રાજાઓની મદદ દોવાથી પોરમનું ગૌરવ કામ આન્યુ નહિ. અધકાર વગસા અને પોરસના હાથીને થએલા જખમથી પોરસના લશ્કરમા અન્યવચ્છા ફેનાઈ અને બીજે દિવસ પોરમ ને તેનું લશ્કર હાર્યું આ હારના ઘણા કારણો હતા -^૧ હિંદુ રાજાઓમા એકાનો અભાવ વ્યૂહરચનામા હાવીઓ પર ઘણો વિચારખંડ અને પરદેશી લી વ્યૂહરચના અને બાજની અસામતા લડાઈમા પોરમના ઘણા સાણુમે માયો ગયા ને પોરમ કેદ પડ્યાએ સિકદરે પોરસને પૂછ્યું, “મારે તમારી સાથે કેવી રીતે વર્તવું ?” પોરસ કહ્યું કે “એક રાજા મળીને.” આ જવાબથી મહાનુભાવ સિકદર ખુશ થયો અને પોરસને તેનું રાજ્ય સોંપી તેની તક્ષશિવાના રાજા સાથે મૈત્રી કરાવી ઈ સ પૂ ૩૨૬ માં

સિકંદર અને પોરમ

મિકેન્ડ ગરી નદી ઓગળી આગળ વધ્યા પાણુ તેના બધા સૈનિકો
 ત્રમથી ડટાળા ગયા હતા તેથી પોતાના કેશ પાછા ડગા તેઓ તેને
 અમનવરા ત્યાંથી પોતાના સૈનિકોના જ્વેશ પાછા ફરવાના
 આશરથી હિંદુસ્તાન ઉતવાનો મનોગ્ય માનુએ મુખી મદામુદ્દીની
 મિત્ર ની ઓગળી ઈ મ પ હરકમા તે દગાન પડેલો અને
 મ પ હરકમા લગ જુવાનીમા નીતની શરૂમા મળુ પાડ્યો

મહાન મિ દર પોતાની માનવિ- મતિ, અનુષ્ઠાન બુદ્ધિગતા અને
 કામ કરવાની અતુલ શક્તિ વીરે એશિયાના
 ચક્રાઈતુ પનિજામ રાત્રો સેનાથી હની શક્યો ત્યાગ તે
 નધુ રાત્રા ઉતવા ધનેનર હતો ત્યારે તેને

હવે દુનીઆમા બીજા દેશો ઉતવાના બાકી ગયા નથી' એમ
 કહેવામા આવ્યું તેથી તે નિગીર થયો હતો એમ કહેવાય છે તે
 હિંદુસ્તાનથી કેટલાક ખુસ્તકા અને કાગીમગીના નમુનાઓ નઈ મયો
 હતો ડગા વિદ્વાનોને કાગીમગીને, તેમજ યોદ્ધાઓને પણ એ
 માથે તેડી ગયા હતા મિ'દગની ચલાદને પરિણામે પનિમ અને
 પૂર્વ વચ્ચે આવવા જવાના તેમજ પગપગ વહેવાના માર્ગો
 ખુલા થયા હિંદુઓના અને ગ્રીક ગ્રીકોના સમાગમથી વીચારને
 વિનિમુખ થયો અને એ બીજાના સમૃદ્ધિ લાભ સાહિત્ય
 નનિન કળા શિલ્પ અને ગદ્યાપદ્ય પર પરપર અસર થઈ આર્થો
 વર્નના ગળઓને પગેગીઓની ચક્રાઈ સામે દેવા અને તેનાથી
 બચવા ગજકીય ઐક્યની આવશ્યકતા જણાઈ અને ચક્રાઈતે એ
 ઉપરથી ઘેડા લઈને ઉત્તર હિંદુસ્તાનમા સાર્વભૌમ સત્તા સ્થાપી
 હિંદુઓ પગપગ ઈર્થો કેનહ અને કુમપને લીરે તેમજ સ્વેશાભિમાન
 તથા ઐક્યને અભાવે બગવાન અને સચકારી હોવા પતા સિદ્ધરથી
 હારી થોડા વખત મુખી પરતવતાની બેડીમા જકડાયા બે તેમનામા
 આ દુર્ગુણ ન હોત તો મહાન સિદ્ધરને ખરેખર હિંદુસ્તાન પર ચક્રાઈ
 કરી હત મેગવરી મુશ્કેલ પડત

પ્રકરણ ૯

મૌર્યવંશ—ઈ. સ. પૂ. ૩૨૧-૨૮૪

આપણે આગળ પ્રકરણમાં જોયું કે ઈ. સ. પૂ. ૩૨૦ માં ચંદ્રગુપ્તે મગધનું રાજ્ય જીતી મૌર્યવંશની શરૂઆત કરી. સમ્રાટ ચંદ્રગુપ્ત-ઈ. સ. પૂ. ૩૨૧-૨૯૭ હતી કેટલાક કહે છે કે ચંદ્રગુપ્તની માતૃ નામ 'યુગ' હતું તેથી એ વંશનું નામ મૌર્ય રાખવામાં આવ્યું (તે જ્યાં જીવન મત પ્રમાણે તેની મા એક મોટી વેચનારની પુત્રી હતી તે ઉપરથી એ વંશનું નામ "મૌર્યવંશ" પડ્યું).

ચંદ્રગુપ્ત નંદવંશના છેલ્લા રાજા મહાપદ્મનો પુત્ર હતો, પણ તેનો જન્મ દામી પેટે થયેલો હોવાથી નાનપણથી તેને પશ્ચિમમાં દેશનિકાલ કરવામાં આવ્યો હતો ત્યાં ચાણક્ય ઉર્ધ્વ કૌટિલ્ય નામના વિદ્વાન, રાજનીતિજ્ઞ અને મુત્સદ્દી બ્રાહ્મણ સાથે તેનો સમાગમ થયો તેના ગુરુપદ હેઠળ તે રાજવિદ્યા અને અર્થશાસ્ત્રમાં પારંગત થયો સિકંદરના મરણ પછી તેણે સિંધુ નદીની આસપાસ ઘેરો ઘાસી પડેલા ગ્રીક સરદારોને હરાવ્યા પછી તેણે પાલિપુત્રમાં મોટો બળવો જગાવી પોતાના સાહસ અને પરાક્રમ તથા ચાણક્યની ચતુર અને કુટિલ રાજનિતિથી મગધની રાજ્યસત્તા પોતાના હાથમાં લઈ, નંદવંશનો નાશ કરી, મૌર્યવંશ આપ્યો. રાજગાદી પર આવ્યા પછી તરત જ તેણે પોતાના સંઘના દુશ્મનોને દોષી દીધા, અને બાહુબળ તથા ચાણક્યનીતિથી ભારતમાં બળવાન રાજ્ય આપ્યું અને જમાવ્યું આથી જ તે હિંદુસ્તાનનો સમ્રાટ કહેવાય છે.

સિકંદરના મરણ પછી તેનું રાજ્ય જુદા જુદા ભાગોમાં વહેંચાઈ ગયું હતું. તે રાજ્યના પૂર્વ તરફના ભાગમાં (હિંદુસ્તાનના) મેનાપતિ સેલ્યુકેસ રાજ્ય કરતો હતો. સમસ્ત ભારતવર્ષને જીતવાનો સિકંદરને ખતેરમ પાર પાડવાનો વિચાર કરી તે એકએક ભાગ દેશ પર ચઢી આવ્યો, પણ ચંદ્રગુપ્તે તેને સખત હાર ખવડાવી.

મેલ્યુઅ હાથે એવુજ નહિ પણ તેણે તેની પુત્રીના ચંદ્રગુપ્ત સાથે લગ્ન કર્યા અને ઈ સ પૂ ૩૦૩ મા તેની સાથે સધિ કરી ચંદ્રગુપ્તે તેને ૫૦૦ હાથી આપ્યા આ સધિથી લગનખામાથી ગ્રીક સત્તા સર્પણુ નષ્ટ થઈ અને ચંદ્રગુપ્તને કાણુન, દેગન, કદલાઝ આદિ દેશો મળ્યા, તેની તેના રાજ્યનો વિખાઝ ખૂબ વધેો ત્યારપછી તેની પાંચ વર્ષની હાપણુમગેરી ગજનીનિરી દેશમા મુનેદશાતિ આગાદી, અને મુન્યવચ્ચા ફેનાઈ આ પ્રમાણે ૨૪ વર્ષની જીવનત કારકિર્દી પછી ઈ સ પૂ ૩૮૭ ત્યાર તેણે દેહ છોડ્યો ત્યારે ઉત્તરમા અશ્વધાનિન્નાનથી દરિણુમા નર્મદા મુધી તેની આણુ પ્રવર્તની હતી તેણે બૌદ્ધ તેમજ જૈન ધર્મને સાગે આશ્રય આપેો હતો.

મહારા ન ચંદ્રગુપ્તના મમનમા હિંદુસ્તાન બહુ ઉત્તમ મિનિમા હતુ એમ મેગસ્ટિનીસના જ્ઞાત પરથી માનમ ચંદ્રગુપ્તની ગત્ય- ૫૬ છે મેગસ્ટિનીસ ઈ સ પૂ ૩૦૩ ની સધિ વ્યવસ્થા પછી ગગ્ગ મેલ્યુઅના એનથી તરીકે ચંદ્રગુપ્તના હમારમા ધણા વર્ષો મુધી રજોો હતો આ વિજ્ઞાન એનનીએ બારીક અવનોખન કરી જાનિઅનુભવ મેગની તે વખતની હિંદુસ્તાનની મિનિનુ અવિષ્કાર અને સપ્રમાણુ વર્ણન લખ્યુ છે તે ઉપરથી ચંદ્રગુપ્તની ઉત્તમ પ્રમારની ગત્યવચ્ચા તેમજ લોકોના આર્થિક આમાજિત અને નૈતિક જીવનનુ દિવ્દર્શન થાય છે

ચંદ્રગુપ્તે દેગના પ્રાનો અથવા લાગેો પાડ્યા હતા આ ૬૨૫ ભાગ ૫૦ એમ મુમે કે અમનવાર અધિકાર ચલાવેો રાજ્યમા જરૂર જણાઈ ત્યા ત્યા મજબૂત મિના બાધવામા આગ્યા હતા એના લશ્કરમા ૬૦૦,૦૦૦ પાપદગી ૩૦૦૦૦ હાદગી, અને ૬,૦૦૦ હાથીઓ હતા નજીગની વ્યવસ્થા કરવા નિન મિત્ર ખાનાઓ ગખવામા આગ્યા હતા ૫૨૭ ધણુ કેળવયલુ હતુ ત્યાર બોધ્ધ અને મતેરામનક ગીને અપાનો હતો જૂની સાક્ષી પૂરનારને કે ખોતી ફગીઆદ મનરને લાગે સજા થતી હતી જમીનની ઠાપજનો બોધો લાગ મરેશ્વનમા જતો એના કોગદાગી ૫૫૬ બહુ સખન અને મંગેર હતા એનું પાળનગર પાગિલપુત્ર ધણુ

મોટું અને સમૃદ્ધિવાન હતું એ નવ માઈલ લાંબુ અને એ માઈલ પહોળું હતું એને ફરનો લાકડાનો મોટો કાટ હતો તેને ૬૪ દરવાજા હતા અને લગભગ ૫૦૦ મિનારા હતા કેટલાં ફરતી નદીના પાણીથી ભરેલી ખાઈ હતી પાટલી પુત્રની વ્યવસ્થા પણ મોટા નગરને ઉચિત અને શોભાવે તેની હતી શહેરની સુખાકારીમાટે ત્રીસ માણસોની એક સમિતિ નીમવામાં આવી હતી આ સમિતિને પાંચ પાંચ માણસોના છ ખાતામાં વહેંચી દીધી હતી આ ખાતાઓ નીચે પ્રમાણે હતા

૧ કળા-કૌશલ્ય અને ઉદ્યોગધંધાખાતું આ ખાતું હુનરઉદ્યોગની પ્રવૃત્તિ ને ઉત્તેજન પર ધ્યાન આપતું

૨ મરભરાખાતું એ દેશપરજેના મુસાફરોના ઉતારા, સગવડ વગેરેની વ્યવસ્થા કરતું

૩ વસતીગણતરીનું ખાતું એ જન્મ અને મરણની નોંધ રાખી વસતીગણતરી કરતું

૪ વાણીજ્યખાતું એ વેપારને લગતા કામખર દેખરેખ રાખતું

૫ કારખાનાની દેખરેખનું ખાતું એ કારખાનાઓ પર દેખરેખ રાખતું

૬ જગત્ત અને મુદ્રાખાતું એ માનની જગત્ત જાત, તોય વગેરે નક્કી કરતું આ ઉપજાત આ ખાતું દુકાળ નિવારણ મદિરો, બદરો, અને શહેર સુધારાનું કામ પણ સંભાળતું હતું

આ રાજ્યવ્યવસ્થા કેની ઉચ્ચ પ્રાંતની હતી તેની ખાત્રી તે કાળની હિંદુસ્તાનની ગિચિતિ ઉપરથી થાય છે ચંદ્રગુપ્તના સમયનું મેગાસ્થિનીસ જણાવે છે કે તે વખતે હિંદુઓ હિંદુસ્તાન શાત, માયાણ અને નમ્ર વ્યવસ્થાના હતા તેઓનું જીવન સાદું પવિત્ર મુખી અને મુધરેણુ હતું તેઓ મોટે ભાગે સાચું બોલતા અને કરકસરથી રહેતા લેવડદેવડમાં નીતિ અને વિશ્વાસથી કામ થતું ચોરી તો લાગે જ થવા પામતી સ્ત્રીઓને ઘણું માન આપવામાં આવતું મુનામગીરીનું નામ નિશાન ન હતું પરાક્રમ અને બ્રહ્મદુરીમાં તેઓ ખીજ એશિયા વાસીઓ કરતા ચઢીઆતા હતા વળી તે કહે છે કે ભારતના લોકો

સરળ અને સાદા છે, જતા તેમને અનધારે અને ઝીણી મનમન પરેશ્વાનો ગોખ છે અને તેના ઉપર તેઓ મુગ્ધ નમ્ની કામ કરાવે છે તેમને સૌંદર્ય બહુ પ્રિય છે હિંદુઓ વારતભ્રમરે ધણી ધામધમ કરે છે

આ સમયે શિલ્પ, આપત્ય તેમજ બીજી કળાઓ ખીની ગલી હતી કૌટિલ્યનું અર્થશાસ્ત્ર સર્વેશીય જ્ઞાનનો અમલ્ય ભંડાર છે અને દુનિયાના મહાન પુસ્તકમાનુ એક છે

ઢંકાળે ઢંકાળે નકરે અને તળાવો ખોદવામાં આવ્યા હતા દેશમાં સોના આદી તાણુ લોખંડ વગેરે ધાતુઓની મોટી ખાણો હતી અને તેમાંની તરેહ તરેહના મુર ધરેણુઓ, વાસઓ તથા કારીગરીની ને બીજી ઉપયોગી ચીજો બનતી એના સમયમાં રમતાઓ ધણી સારી જ્ઞાનતમા હતા તે પર મને બાબુએ ઝાડોની ધમ હતી ઢંકાળે ઢંકાળે વિસામો લેવાના ગથગો હતા ત્યાં કુવા કે વાવો ખોદવામાં આવી હતી દર અર્ધ કામ અતરસૂચક પથરો મૂંઝામાં આવ્યા હતા તેથી મુસાફરી ધણી સરળ અને સનતા ભરેલી બનતી

ગંગા અને યમુનાના પ્રવાહો આ સમયના મુખ્ય વેપારના જળમાર્ગો હતા સાદસિક વેપારીઓ એક તરફ તામ્રનિમિત્તી (અઘનગર પાસે) લકા અને મીજી તરફ બ્રાહ્મદેશ સુધી પહોંચના પશ્ચિમમાં સોપારા (વચ્છતી પાસે) અને લક્ષ્યથી માડી ઢંક બામિનોન સુધી વેપાર ચાલતો જમીન માર્ગે તક્ષશિના, કોશાની ઉજ્જયિની નાનદ રાજગૃહ ગયા, પાનિપુત્ર વગેરે નામાકિત શહેરો વચ્ચે વેપાર સમઘ ચાલુ જ હતો કાશી તક્ષશિના અને ઉજ્જયિની તે વખતના મુખ્ય વિદ્યા ધામો હતા

આમ રાષ્ટ્રજનના એકે એક અંગનો વિકાસ આ મહાપરાક્રમી સમ્રાટના સમયમાં થયો હતો અને હિં જળદોળલાનીમાં હતુ

મમ્ત્રા ચંદ્રગુપ્ત પરી તેનો પુત્ર મિંદુસાર ગાદીએ આવ્યો એના વિને પૂરતી માહિતી મળતી નથી, પણ એના રાજા મિંદુસાર ઉપનામ 'અમિતઘાત' પરથી એ કેવો પરાક્રમી હતો તે જણાઈ આવે છે પિતા તરફથી વારસામાં મળેલા સામ્રાજ્યમાં એણે સુનેહ શાંતિ ફેલાવી એટલું જ

નહિ, પણ તે ઉપરાત લગભગ દેહ કન્યાકુમારી સુધીના દક્ષિણના પ્રાંતો પણ છુટ્યા એના દક્ષિણના પ્રદેશ પરનો વિજય ખરેખર એનું ગૌરવ વધારનારું હતો. વળી ચંદ્રગુપ્તના રાજ્યવિસ્તાર કરતા એના પૌત્ર અશોકવર્ધનની રાજ્યગીમા વધારે વિસ્તૃત હતી, અને અશોકે તો માત્ર કવિગ દેશ જ છુટ્યો હતો, તેથી ચંદ્રગુપ્તના મરણ પછીના જે વધારાનો પ્રદેશ અશોકના સામ્રાજ્યમાં દેખાય છે તે (કવિગ સિવાય) એણે જ વધાર્યો હતો એમ સામિત થાય છે.

આ રાજા માટે એમ કહેવાય છે કે તત્કાલીન ગ્રીક રાજાએ બાધમાં મોટી ભેટ આપવાનું કબુલ કરી એની પાસે ઉચ્ચ કોટિનું દર્ગન પુસ્તક (પરફર્મનમાનું) માગ્યું બિદુમારે આ માગણી હસી કાઢી જણાવ્યું, “અમારે ત્યાં તત્ત્વજ્ઞાનના પુસ્તકો વેચાતા નથી.”

પ્રકરણ ૧૦

૧૩

ચક્રવર્તી અશોક—ઈ. મ. પૂ. ૨૭૨-૨૩૨

પચીસ વર્ષ ગત્ય કરી મિહુસાર ઈ સ પૂ ૨૭૩ મા મગધ પામ્યો ત્યાર પછી ત્રણ વર્ષ ઈ સ પૂ ૨૭૦ મા એના પુત્ર અશોક વર્ધનનો રાજ્યાભિષેક થયો અશોકે જ્યેષ્ઠ પુત્ર ન હતો, છતાં તેણે તક્ષશિલા અને ઉજ્જયિનીમાં રાજપ્રતિનિધિ તરીકે ઉત્તમ કાર્ય બજાવ્યું હતું. તેથી મિહુસારે તેને યુવરાજપદ આપ્યું હતું રાજગાદીએ આવ્યા પછી ફેરવાક વર્ષો તેણે મોજમજામાં અને રાજ્યમાં અવધ્યા, મુસેફ અને શાંતિ જાળવવામાં માળ્યા

આ વખતે આખા ભારતવર્ષમાં કંકત કવિંગ દેશનું સ્વનત્ર હતો પરાક્રમી અને મહત્વાકાંક્ષી અશોકને તની સ્વનત્રતા ખુશી, તેથી તેણે કવિંગ દેશ પર આક્રમક કરી ગ્વાતઅગ્રેમી કલિંગ વાસીઓ લડ્યા લાખો માણસો કપાઈ મુઆ લાખો બદિવાન બન્યા અશોકને જીત મળી, પણ તે વિનય વાવગે ફરકાવવા શત્રુનગરમાં ગયો, ત્યારે આર્યરમણીઓની દુર્દશાથી, તેમના વઢાનાના મરણવિનાયથી, તેમના હૃદયગ્રાવક રુદનથી, અને દુરમનોના કરણ વિનાશથી તેનું હૃદય વનોવાયુ અને ગમગણુ થઈ ગયું તેના મનને આક્રાંત થયો તરતજ તેણે નિશ્ચય કર્યો કે હવે પછી 'યુદ્ધ બંધ, મૃગના બંધ અને માસાહાર પણ બંધ' એવા સામ્રાજ્ય કરતાં ધર્મેનું સામ્રાજ્ય તેને શ્રેષ્ઠ જણાયું, તેથી તેણે મનુષ્યોના હૃદય પર સત્ય, -પ્રેમ-અને ધર્મથી વિગ્ન્ય મેળવવાનો નિશ્ચય કર્યો તેણે જાહેર કર્યું કે રાજ્યની સપત્તિનો ઉપયોગ લોકકલ્યાણ અને ધર્મપ્રચાર અર્થે જ થવો જોઈએ કલિંગ દેશમાં કરેલા ધોર સત્કારના પ્રાયશ્ચિત્તરૂપે તેણે આખું જીવન ધર્મચરણ અને ધર્મપ્રચારમાં ગાળ્યું આથી તે સુસ્મરણીય અશોક મટી દેવાનાં પ્રિય પ્રિયદર્શી અશોકવંશનું નામ મેળવા

કલિંગના હયાકાડ પત્રી અશોકે તે વખતના મહાન ધર્મોચાર્ય ઉપગુતને શરણે જઈ બૌદ્ધ ધર્મની દીક્ષા લીધી બૌદ્ધ ધર્મનો સ્વી- પત્રી ઉપગુતને સાવે લખે છે સ પૂ ૨૪૯ મા કાર અને પ્રચાર અશોકવર્ધન બૌદ્ધ ધર્મના તીર્થક્ષેત્રોમાં યાત્રા કરવા નીકળ્યો પડેલા તે નેપાળ ગયો ત્યાંથી પત્રી ઇપિનવસ્તુ, સાગનાથ, આવપત્તી, ગના, ગજગૃહ, તુશીનગર દુનાદિ સ્થળોમાં ફરી તેણે પુષ્કળ ધર્મદાન કર્યું હવે બૌદ્ધ ધર્મનો પ્રચાર એ જ અશોકવર્ધનનું કામ થઈ પડ્યું એ ધર્મને દેશદેશ ફેલાવનાર અને તેની પ્રતિગ વધારનાર અશોક જ હતો ધર્મનો પ્રચાર કરવાના હેતુથી તેણે (૧) ધર્મોચાર્ય ઉપગુતની દેખરેખ હેઠળ એક પરિનિદ બરી, (૨) રાજ્યમાં એક ધર્મપ્રચાર ખાતુ ઉઠાડ્યું (૩) બૌદ્ધ ધર્મના મથો નવેસરથી રચાવ્યા, (૪) બૌદ્ધ ધર્મના સિદ્ધાંતો કેાતરાની હામ હામ સ્તભો જાળા કરી અને (૫) દેશપરેશ ધર્મપ્રચારકો મોકલ્યા આ ધર્મોપદેશકો કારમીગ, ગાધાર મૈસૂર, કૉકણ, મહારાષ્ટ્ર, ધ્રુવદેશ, સિરિના, હજમ અને મેસીડોનિયામાં ફરી વળ્યા આમ તેણે યુગેપ, એશિયા અને આફ્રિકા ખડમાં બૌદ્ધ ધર્મનો ફેલાવો ખીરો કરેવાનું છે કે એકદરે ૬૪૦૦ ધર્મોપદેશકો અશોકવર્ધને મોકલાવ્યા અને પોતાના પુત્ર મૈન્દ્ર અને પુત્રી મવમિનાને દીક્ષા આપી લગભગ બૌદ્ધ ધર્મનો પ્રચાર કરાવ્યો

અશોકે મોઢી મોઢી ગિનાઓ પર ધર્મોચાર્યો કેાતરાની કાઢી પ્રજા ધર્મ પ્રમાણે વર્તે છે કે નહિ તે તપાસવા ધર્મમહામાત્રો નીમ્યા રાજ્યમાં હામ હામ ધર્મશાળાઓ, રસ્તાઓ અને દુવાઓ સ્થાપ્યા મગા પ્રાણીઓની માવજત માટે દુવાખાના ઉઠાડ્યા સરહદની જગતી જગતોપર દયાભાવથી અમન ચનાવવાની મુનાઓને આના કરી પરેશના રાજ્યઓ સાથે મિત્રાચારી કરી ત્યાં બૌદ્ધ ધર્મનો ઝડે ફરમાવ્યો

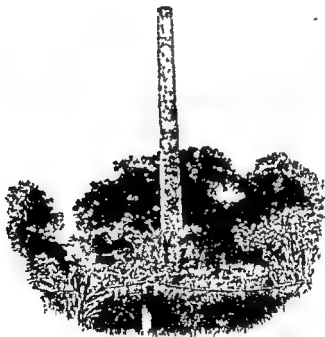
કેટલાકના મન પ્રમાણે મૈન્દ્ર અશોકનો પુત્ર નહિ પણ સાર્થ હતો

આમ વિવિધ રીતે પ્રિય દર્શી અગ્રોક ધર્મનું આત્માન્તર સ્થાપવાના લગીરથ પ્રયત્નો કર્યા પરિણામે આખો દેશ ધર્મની ધગશથી જ્વલંત બન્યો.

આ ધર્મનો ફેનાવો ક્યા ક્યા થયો તેનો ઉપેખ એના ગિના જેખોમાથી મળે છે આ શિનાનેખો એકના અગ્રોકના શિવા- ભારતના જ નહિ પણ સારી માનવ જાતના લેખો* ઇતિહાસમા અપૂર્વ અને અદ્વિતીય છે આ શિનાનેખોને પ્રતાપેજ અગ્રોકની ખ્યાતિ જગતમા પ્રમરી બ્રાહ્મી અને ખરેડી નિખીમા કેતરાએના તથા પાનિ ભાનામા નખાએના આ શિનાનેખો આજે પણ મોલુદ છે પિનાતુન્ય ગજના હરથોદગાગ કેવા હોય તેનું આ શિનાનેખો ભાન રાવે છે એમથી તે વખતના લેહોની નીતિ, સ્થિતિ, કેળવણી વગેરેનો ખ્યાન આવે છે ગ્રેસુગના એક શિનાનેખ પર લખ્યું છે મદાગજ નીચે પ્રમાણે નિવેદન કરે છે—માનાપના પ્રમાણે આતવુ તેમજ બધા જીવતા પ્રાણીઓ માટે માન ગખવુ મન્ય મોનવુ આ ધર્મના નિયમો છે, જે સૌએ પાળવા એ જ પ્રમાણે શિયોએ ગુરની પૂજન કરની, અને સૌએ સગાવજના તરફ ચોઅ નિવેડ રાખવો આ પ્રાચિન ધર્મના નિયમ છે તે પ્રમાણે મૌએ વર્નવુ” મનિગના પ્રસિદ્ધ ગિનાનેખમા પશ્ચાત્તાપ પ્રતા અશો* લખે છે આ મનિગના હન્યાખનો એક હજારમો ભાગ ફરી થવા પામે તો ગજ અશોકને લાગે દુખ થાય ખરી જીત ધર્મની છે” આ શિના નેખોમા પ્રજાને ધર્મઆચરનાનો અને અમનદાગેને પ્રજારક્ષા બનવાનો ઉપદેશ પણ એણે કેતરાએા હતો એની ધર્મસહિનજતા અનુપમ હતી એક ગિનાનેખમા એ કહે છે કે “રાજા પ્રિયદર્શી સવળી ન્યાતના

*હાનમા આ લેખો નીચેને ટૂંકણે મોલુદ છે કારીઆવાડમા ગિરનાગમા દક્ષિણમા મૈસુરમા ઉત્તરે પેશાવરમા, પંજાબમા હજીરા જીનામા હિમાવનની તોળીમા મનુરીની નજીક, મુઝઈમા થાણા જીનામા એગિસામા, તે મદાસમા ગજમ જીલ્લામા

મૃદુલ કે અંબામીને ઉદાર દાનથી ને ખીજી મીને અન્માન આપે છે." એ જોઈ ધર્મનો સુખ દિમાપની અને પ્રચારક દત્તો જનાં એવું પ્રગત પામે જોઈ ધર્મ ગ્રીકાગવત્ કદાપિ જુલમ કર્યો નહિ.

અણાહાયાદમા અંગોકનો મ્તલ

આ શિલાલેખો ઉપરાત જગપ્રસિદ્ધ સાચીનો સ્તૂપ તથા બીજા નાનામોટા સ્તૂપો અને સ્તંભો એવું જિભા કર્યો દત્તા. એવા સ્તૂપો ૮૪,૦૦૦ હતા એવું અનુમાન થાય છે. એનો એક શિલાલેખ આપણા ગુજરાતમાં ગિરનાર પામે છે. એનો મ્તલ પરનો એક શિલાલેખ

જે અમાનામા હતો તે શીનજ તનનખે જિંદી આપ્યો હતો તે
હજી દિલીમાં જન્મના કીનારે મોજૂદ છે

એના ગત્યના જોટનો વિસ્તાર ભાગતના કાંઈ પણ ગત્યને
ન હતો. એનું ગત્ય વાયવ્યમાં હિંદુકુશ,
અશોકનો ગત્ય- પૂર્વમાં જગાળ, કામરૂપ અને દક્ષિણ,

વિસ્તાર દક્ષિણમાં આદ્ર અને પશ્ચિમે કાળિઆવાડ,
સિંદ અને બુઝિસ્તાન મુધી ફેનાયું
હતું અકધાનિસ્તાન, કાશ્મીર, નેપાળ વગેરે દેશો એને આધીન હતા.
આ ઉપરાંત દક્ષિણના ન્યાય અને પાડ્ય ગાંધ્યોમાં એની આજ્ઞા
મનાતી વળી પાચ મોગ પગેથી નવતર રાજ્યો માથે એને
મિત્રાચારી હતી

અશોક ધર્મામા, વિદ્વાન, અને મદાપગક્રમી હતો સમગ્ર
જગતના મદાપુરુષોમાં, દુનિયાના સર્વ
ગુણાવલોકન રાજાઓમાં, એનું ધ્યાન બહુ ઉચું
અશોકની રાજનીતિ ધર્મનીતિ હતી સત્ય
ધર્મ ન્યાય, અહિંસા, અને સમાનતા એની રાજનીતિના મૂળતત્ત્વો
હતા એ વણે જ ઉલોમી અને ખતીનો હતો એનો ગત્યધર્મનો
આદર્શ બહુ ઉચો હતો “પ્રજ્ઞના કથ્યાણુ માટે મારે કામ કરવું
જોઈએ” એ એનો જીવનમત્ર હતો, અને પોતાના કામથી એ
દમેશા અમનોપી ગરેતો એણે ખરેખર એક ધર્માત્માના નિખા
લક્ષણોથી, સાધુની સાધુતાથી, અને રાજાની મર્ત્યપરાયણતાથી
રાજ્ય કરું હતું એણે વડીતોને માટે મન્માન અને આશ્ચિમાત્રને
માટે દયા અને સાદાનુભૂતિનો ઉપદેશ કર્યો હતો કવિગના હન્યાકાક
મુધી એનું જીવન આધારણ હતું, એટલું જ નહિ પણ તેમાં
વણી નૃતનાઓ હતી પણ ચૌદ ધર્મની દીક્ષા લીધા પછી એનું
જીવન ધાર્મિક, આદુ અને ઉન્નત થયું એની કારકિર્દી જીવનત અને
જીવત થઈ એનો ધર્મના પ્રચારને માટેના ઉત્સાહ, એના ધાર્મિક સંદેશો
અને શિવાયેઓ, અને એની ધર્માશાઓ દમેશને માટે ઇતિહાસમાં
રહેશે એનું ગૌરવ એની હત ૩ પરાક્રમથી નથી પણ એની ધર્મનિજ,

પ્રદા, માર્થત્યાગ અને પ્રજ્ઞના ક'સાણુને માટેના એના સતત
પરિશ્રમથી છે આખી દુનિયામા મત્ય, ધર્મ, પુણ્ય, ઉત્સાહ
એને પરિશ્રમથી કોઈ પણ બીજા ગજાએ દત્તિદાસ પર એના જોટ્યો
પ્રનાવ પાડ્યો નથી એ ઈ સૂચક મા મગલ પામ્યો

અગ્રોના મરણ પછી એના મે પૌત્રો દગ્ધ અને મપ્રતિ
ગાદીએ આપ્યા એકે પૂર્વ તરફનું અને
મૌર્યવંશનો અંત મીઝાએ પરિમનુ રાજ્ય લીધું તેમના પછી
મીઝા પાંચ રાજાઓ ગાદીએ આપ્યા હતા
ગજા મુદ્દરથને એના મેનાપતિ પુષ્પમિત્રે મારી રાજગાદી પચાની
પાડી આમ ૧૩૭ વર્ષની નગરિદી પછી મૌર્યવંશનો ઈ સ પ
૧૮૪ મા અંત આવ્યો

આ વંશની સ્થાપના પછીના ભારતના ગજાઓનો નિશ્ચિત
દત્તિદાસ આપણને મળે છે

આ વંશની ખામ તાલુકાએગ મામનો નીચે મુજબ છે —

(૧) આ વંશના રાજાઓએ પગેના ગજાઓ બેડ વડેનાર
ગર કીરો ચક્રગુપ્ત એક ગ્રીક ગ્રંથ માથે પરખ્યો તેની ગ્રીક ગજાઓ
માથે મૈત્રી અને મનુષ્ય બધાઓ આથી મને જ્ઞાના મહત્ત્વ અને અમાજ
જીવન પર પગપગ ભાડે અમર થઈ

(૨) નગરગ સમગ્ર ભારતને આ વંશના ગજાઓ પોતાના
એ-છત્ત જે નાના અને તેમણે દિદુતાનમા માર્વભોમ સત્તા સ્થાપી

(૩) મૌર્ય ધર્મને આ વંશના રાજાઓએ ગજાધર્મ તરફે મીકાર્યો
અને અશોક જેવા પગકમી ગજાએ તેને લિખતમા દેના મે

(૪) આ ગજાઓની રાજ્યપદ્ધતિ મુજબ ઉત્તમ હતી

મકરણ ૧૧

શુંગવંશ-જ. સ. પૂ. ૧૮૪-૬૨

કણ્વવંશ-જ. સ. પૂ. ૭૨-૨૭

આંધ્રવંશ-જ. સ. પૂ. ૨૨૫ થી ઇ. સ. ૨૨૫ (?)

પુષ્યમિત્ર-જ. સ. પૂ. ૧૮૪-૧૪૮

મૌર્યવંશના છેલ્લા નિર્ભય રાજા બૃહદ્રથને ગાદી પરથી ઉઠાડી મૂકી તેનો મેનાપતિ પુષ્યમિત્ર શુંગ મગધની ગાદીએ બેઠો. એના વખતમા મગધ પર બે રાજાઓએ ચડાઇ કરી. આ વખતે કલિંગનો રાજા ખારવેલ ધણો જ પ્રનાપી અને સંસ્કારી હતો. એ જૈન ધર્મનો દિમાપતી હતો. એણે મગધ પર ચડાઇ કરી પુષ્યમિત્રને હરાવ્યો; પણ કમનસિએ એ એકાએક લગભગનીમાં મરણ પામ્યો. તેથી પુષ્યમિત્ર ફાવ્યો. બીજી ચડાઇ કાલુષ્ઠના ગ્રીક રાજા મિનેન્દ્રની હતી આ રાજાની રાજધાની શિયાલકોટમાં હતી. હિંદુઆન પર ચડાઇ કરી સિંધ સૌરાષ્ટ્ર છતી એ ઢેક મથુરા સુધી પહોંચ્યો, પણ એને પુષ્યમિત્રે હરાવ્યો. આ બંને ચડાઈની સામે ટક્કર ત્રીલી છેવટે વિજય મેળવ્યો, તેથી તે ઉગ્રવરા પુષ્યમિત્રે અશ્વમેધ યજ કર્યો પ્રસિદ્ધ ભાષ્યકાર પતંજલિ જે યોગસૂત્રના પ્રણેતા મનાય છે તે આ યજમા દાખર હતા. આ યજ નિર્વિધે થયો. પુષ્યમિત્રનો અશ્વ સર્વ દેશોમાં વિજયથી ફર્યો. સર્વત્ર એની આજ્ઞા કરી. પુષ્યમિત્ર બ્રાહ્મણધર્મી હતો. એણે બ્રાહ્મણધર્મ સજીવન કરવા ધણા પ્રયત્નો કર્યો હતા. કહેવાય છે કે એણે બૌદ્ધ ધર્મના ધણા વિદારો તોડી પડાવ્યા હતા. એ ઇ. સ. પૂ. ૧૪૮ માં મરણ પામ્યો.

એના પછી એનો પુત્ર અમિમિત્ર ને પછી તેનો પુત્ર વસુમિત્ર ગાદીએ આવ્યો. ત્યાર પછી બીજા સાત રાજાઓ થયા, પણ તે બધા નિર્ભય હતા. છેલ્લા રાજા દેવભૂતિને તેના મંત્રી વાસુદેવ કબ્બે ગાદી પરથી ઉઠાડી મૂકી ગાદી પત્યાવી પાડી. આમ ૧૧૨ વર્ષની કારકિર્દી પછી શુંગવંશનો અંત આવ્યો.

શુગવગ પત્ની કણ્વવંશ મગધની ગાદીએ આવ્યો. આ વગમા
આર રાગ્નઓ થઈ ગયા અને તેમણે ૪૫
કણ્વવંશ-ઈ. સ. ૫૫૧ રાગ્ન કર્યું. હે'લા રાગ્નને આદ્ર રાગ્નએ
પૂ. ૭૨ થી ૨૭ ઈ. સ. પૂ. ૨૭ માં મારી નાખી મગધનું
રાગ્ન કળગે કર્યું.

આદ્રવગના ઇતિહાસ વિશે આપણને ઘણી જ થોડી હકીકત
મળે છે એની ગરબાત લગભગ ૪ સ ,
આદ્રવંશ-ઇ. સ. પૂ. ૩૦૦ માં થઈ હશે. એ રાગ્ન
પૂ. ૨૨૫ થી ઇ. સ. ૨૨૫ થી ઇ. સ. ૨૨૫ (?) અશોકના સામ્રાજ્યનું એક અગ્ર હવું
સ. ૨૨૫ (?) અશોક પત્નીના નિર્જાત મૌર્ય રાગ્નઓના
અમલ દરમ્યાન એ અત્યંત થયું. શરૂઆતમાં
એ રાગ્ન ગોદાવરી અને કૃષ્ણા નદીની વચ્ચેના પ્રદેશમાં હવું
એના રાગ્નઓ નેણુ લાપા બોવતા એમણે નામક કળગે કરી
લગ્ન ગળઓને હરાની હેવટે ઉત્તરિની પછુ કળગે કરી
હતી એ વશને એક રાગ્ન ઘણો વિદ્વાન મહાકવિ હતો તે વિદ્વાનોને
ને પ્રાકૃત લાપાનો આશ્રયદાતા હતો તેણે “ગાથા સમશતી” નામનો
મંથ પ્રાકૃત લાપામાં લખ્યો હતો તેના સમયમાં જ બૃહદ્વક્યા નામનો
મંથ લખાયો હતો. આ વશના રાગ્નઓ સનાતનધર્મી હતા. છતાં
તેમણે બૌદ્ધ ધર્મને પણ ઉત્તેજન આપ્યું હવું બૌદ્ધધર્મની કેટલીક
ગુણઓ—અજ્ઞતા, નાશક, અને કાર્ણની ગુણઓમાની કેટલીક—
તેમણે ખોદાવીને કાતરાની હતી આ રાગ્નમાં આખાદી હતી
ગ્તાઓ સારા હતા, અને મુસાફરીના સાધન ધણુ હતા. ધધો-
ગમગાર અને વેપાર ધીકતા હતા. લગ્ન ને વસત્રના બદલે
માતવર હતા. પ્રતિજ્ઞાન, કથાણુ અને ધન્યકેત મોટા શહેર હતા.
આપણે ઉપર જોયું કે ઈ. સ. પૂ. ૨૭ માં આ વગના રાગ્નએ કણ્વ
વશના રાગ્નને મારી મગધનું રાગ્ન મર કર્યું હવું. આ વગનો ઈ સ
૨૨૫ માં અત આવ્યો.

પ્રકરણ ૧૨

બેક્ટ્રિયાનું રાજ્ય

ચિત્રદત્તા મૃત્યુ પડી તેના મેનાપતિ મેથુકમે પશ્ચિમ એશિયાનું રાજ્ય હતાપણુથી જાણી ગયું, પણ એના પુત્ર એન્ટિઓકસના વખતમા એ ગાંધની પડી થઈ, અને બે મોટા પ્રાંતો એશિયા અને પાર્થિયા અનન્ન થયા બેક્ટ્રિયા હિંદુકુશની ઉત્તરમા આવેલો છે, જ્યાં પાર્થિયા કાઠ્પીઅન મમુડની દક્ષિણે આવેલો પ્રેશ છે ઇ સ પૂ ૧૬૦ માં બેક્ટ્રિયાના ગાંધ ડેમિટ્રિયામે હિંદુસ્તાન પર ચઢાઈ કરી પગલ અને સિંધ પ્રાંત હજ્યા, પણ ઇ સ પૂ ૧૭૫ માં બેક્ટ્રિયાના રાજ્યના પશ્ચિમના પ્રાંતો જુન જુન રાજ્યઓમા વહેંચાઈ ગયા, અને આમાનો એક રાજ કાશુવમા ગાંધ કરવા લાગ્યો.

કાશુવના રાજ્યઓમા મિનંદર અથવા મિલિન્દ જાણીતો હતો એવો હિંદુસ્તાન પર ચઢાઈ કરી, પણ આપણે ઉપર જોયું તેમ એને પુણ્યમિત્રે હાની પાડો લાખી કાઢ્યો હતો એ બૌદ્ધ ધર્મી હતો “મિલિન્દના પ્રશ્નો” નામનું બૌદ્ધ ધર્મનું પુસ્તક એણે લખ્યું છે એણે એના મિત્ર પાડ્યા હતા એમાના કેટલાક હજુ સમૃદ્ધિમા જાણવાઈ રહ્યા છે એના મરણ પડી શક લોકોએ ઇ સ પૂ ૧૩૦ માં એ રાજ્યનો અંત આણ્યો.

ઇ સ પૂ બગબગ ૧૫૦ માં મધ્ય એશિયાની કેટલીક જાનો વસતી વધવાથી તેમજ આદસિંહ દત્તિને શોકો-ઇ. સ. પૂ. ૧૦૦-૭૦ સ. ૪૦૦ મધ્ય આમા મધ્ય એશિયાની શક અને યુએચી જાનિ મુખ્ય હતી આ શોકોએ બેક્ટ્રિયાનું રાજ્ય છતીને પોતાનું નવું ગાંધ ગ્યાપુ કાળકમે શોકો જુદી જુદી શાખામા વહેંચાઈ જઈ આગળ વધ્યા આમાની એક શાખાએ કાશુવની પશ્ચિમે શકસ્તાનમા, બીજીએ તક્ષશિવામા, ત્રીજીએ મથુરામા, અને ચોથીએ મૌગધ કે કાપીઆવાડમા ગાંધ ગ્યાપુ

આ જનિના રાજ્યઓ મોટે ભાગે ઔદ્ધ ધર્મી હતા જે ગુજ્જઓ ગુજરાતને કોંકણમાં હતા તે ક્ષત્રપ તરીકે ઓળખાયા. તેઓ મોટે ભાગે બ્રાહ્મણધર્મી હતા. તેમણે બ્રાહ્મણ ધર્મના પુનરુદ્ધારને માટે પ્રયત્નો કર્યા હતા સૌરાષ્ટ્રના મદ્દમન ક્ષત્રપે પોતાની પુત્રી આદ્ર ગંજ સાથે પરણાવી હતી, જ્યાં તેણે જમાણના ગંજ પર ચક્રાધ કરી હતી તેણે કોરાય, મિંધ, ગુજ્જાન અને માળવા પર પણ જીત મેળવી હતી. મદ્દમનનો સમૃત ભાષામાં વખેવો ગિલાનેષ હજુ પણ ગિનારના પહાડમાં મોજૂદ છે. આ ગંજઓએ લગભગ ૨૫૦ વર્ષ ગંજ કર્યું, અને છેવટે અદ્રસુમ વિઠ્ઠાલિયે તેમને માળવામાંથી હાકી કાઢ્યા.

મધ્ય એશિયાની બીજી જન યુએચી હતી એની એક

મુખ્ય ગણ્યા કુશાન લોકોની બનેલી હતી
 યુએચી-કુશાન આ લોકો સાલસિડ તેમજ બજવાન હતા
 લોકો એ લોકોએ અકધાનિઆનમાં પેમી રાક
 લોકોને હાકી વાંટી પોતાનું રાજ્ય આણ્યું

૬ સ ની પછી ચીને અને એના ગંજ ઈંડીમીએ બેક્ટ્રિયા અને પાર્થિયાના રાજ્યો જીતા અને પશ્ચિમ હિંદુસ્તાનનો મોટો ભાગ કબજે કર્યો એના ગંજનો વિસ્તાર દગાનથી છેક મિંધુ નદી સુધી હતો એના પછી એનો પુત્ર બીને ઈંડીમીમ ગાદીએ આવ્યો એ પછી જ ઉત્તરની અને પગકમી દનો એણે મક ગંજો તેમ જ માળવાનું ગંજ મર કર્યા અને આખું ઉત્તર હિંદુસ્તાન જીત્યું એ શિવમાર્ગી હતો એની ગંજવચ્ચા ત્રણી સાગી હતી એના પછી એનો જગવિખ્યાન પુત્ર કનિક ગાંધીએ આવ્યો.

પ્રકરણ ૧૩

ક્રિ.ક—૬. મ. ૭૮-૧૦૮

ક્રિ.ક ૬ મ. ૭૮ માં ગાંધીજીે આપ્યાં એ ધર્મ પ્રત્યાગી અને મજૂરી ગત દત્તો એના ગતવ્ય વિચાર દિદુઆતમાં નર્મ, મધ્યપ્રાત, અને નિદ્રાથી ઉત્તરમાં બોખાગ અને મધ્ય એશિયા અને વાયવ્યમાં છેક મગીબન સમુદ્ર મુખી દત્તો ગાંધીજીે આવતા જ એજે મજૂરીનો પ્રેશ જીવો અને પાર્થિવ લોકોને જગ્યા એજે ચીન પર ચલાઈ જી ખોતાન દાસજી અને વાગડના મુલકો કમરે ક્યાં એની ગતવાની પુરાપુરમાં (દાસના પેશાકમાં) દત્તી ત્યાં જીવન ગત્યો મામે લલાઈ જગ્યા તથા ને જીવતા એ લાના સમય સુધી ગતવાનીમાથી જેવદાન ગતેનો ત્યાં ગતવાની લગામ એના નેજે પુત્ર વસિકને ને વસિકના ગળુ પડી એના નાના પુત્ર દત્તિને માપી જતો

આધુનિક ગોધબોગ બોદકામ તેમજ ક્રિ.કના સિક્કાઓ ઉપરથી એના ગતવાના વિચારનો, ધર્મપ્રચારને માટેના એના પ્રયત્નોનો દેશમાં પ્રવર્તેલી સુતેદશાનિ અને સુચકથાનો સંકલન ક્રિ.કાસ મજે ૭ પામીગના મેદાન, વેરાન અને પદાડી પ્રેશને એગગી ચીનીઓને જગ્યા એ એના ધર્મ, સૌર્ય અને સમિતો ખ્યાલ આપે છે એના યુગનો એ મદામેનાની દત્તો એ હમેશા મેનાને મોખે પ્રયુગનો એ વૃદ્ધરચના અને વિપ્રદની બાહ્યમાં પારગત દત્તો, તોપણ ક્રિ.કાસમાં એનું નામ એમ્લુ મદામેનાની નગીક નદિ પળુ બૌદ્ધ ધર્મના પ્રચારક તરીકે અમર થયું છે બૌદ્ધ લેખકો એને બીજો અગોઈ કહે છે બૌદ્ધ ધર્મો તોવા જના બીજા ધર્મો તરફની એની સદિપ્તતા ખરેખર પ્રશ્નનીય દત્તી એજે પોતાના વિવિધ પ્રકારના સિક્કાઓ પદાના દત્તો એક સિક્કા પર શુદ્ધ લગવાન મીં પહેવેશમાં માનમ પડે છે, જ્યાં બીજા સિક્કા પર તેઓ હિંદી પહેવેશમાં છે

એવે બૌદ્ધ ધર્મનું સમગ્રણુ કરવા અને બ્રાહ્મણધર્મ તેમ જ
 યવનધર્મથી ગદાણુ કરવા બૌદ્ધ ધર્મીઓની
 કનિકા અને બૌદ્ધ એક મોટી સભા અશ્વમેધના આધિપત્ય
 ધર્મની સભા તેજ કામ્બીરમા બોલાવી આ મભાએ
 બૌદ્ધ ધર્મના સિદ્ધાંતો તપાસી છુદ્ધ ભગવાનના
 ઉપદેશસમૂહ “ત્રિપિટક”ની પુનરાવૃત્તિ કરી. આ સભાએ બૌદ્ધ ધર્મના
 અદ્ય મપ્રદાયો માન્ય રાખ્યા અને “ત્રિપિટક” પર ‘મહાવિભાષા’
 નામની ટીકાનું પુસ્તક લખાવ્યું આખો અથ તાખાના પનગ
 પર કાનગયો હતો

કનિકાના વખતમા અસવ બૌદ્ધ ધર્મમા બહુ ફેરફારો દાખવ
 થયા હતા હિંદુ પર જુદી જુદી પગદેશી જાતિઓના આક્રમણને
 લીધે તેમજ બ્રાહ્મણધર્મના પુનરુદ્ધારને લીધે બૌદ્ધ ધર્મની જ્યોત
 ઝાખી પડી હતી અત્યાર સુધીમા જે મુખ્ય હિંદુ તત્ત્વો પર એ ધર્મ
 ગ્વવામા આવ્યો હતો તે જૂની જવાબા હતા અને તેની જગ્યાએ
 નવા વિચારો, નવી કંપનાઓ અને નવી ભાવનાઓ હયાતીમા
 આવી હતી લોકોમા કાયાદય થયો, તેમની અદ્ધા ધીમે ધીમે બદલા
 માડી, અને મહાત્મા ગૌતમજુદને માટે જે માન હતુ તે ઘટવા
 માડ્યુ બીજા ધર્મ સાથે હરીફાઈ થવાથી બૌદ્ધધર્મમા ફેરફારો કરવા
 પડ્યા આથી નવા જમાનાને અનુકૂળ, જનતાને માન્ય એવો નવો
 મપ્રદાય-મહાયાન હયાતીમા આવ્યો અને અમવ બૌદ્ધ ધર્મ હીનયાન
 તરીકે ઓળખાયો મહાયાન આજે તિબેટ, નેપાળ, ચીન, કોરીઆ
 અને તાપાનમા વર્તમાન છે, જ્યારે હીનયાન હજુ લડા, સિયામ
 અને બ્રહ્મદેશમા આવે છે મહાયાનના અથો સમૂતમા છે,
 હીનયાનના પ્રાકૃતમા છે

કનિકાના વખતમા આ દેગનો વેપાર ધણો જ ખીવ્યો હતો
 પ્રાચીન કાળથી હિંદુનો વેપાર દરિયા, મેમો
 આર્થિક સ્થિતિ પોરેમિયા, તુર્કમાન, ગ્રીસ, અને ગેમ માથે
 ચાલતો આ અમથે દક્ષિણ હિંદુસ્તાનથી ફે
 ગેમ મુંડી માવ જતો અહીંથી ગેમન વોડા માટે મગ્યા, તેગનો,

નાનાવિના અમુદન પચગે, ઉચી જનનના વસ્ત્રો, દીગ અને
 ઝવેરાનો ધણા મોટા જથ્થામાં જતા હતા આપણા રેશની મદમન,
 કિનખામ અને ખીજા ભરેના વસ્ત્રોની યુરોપની ગજનરમાં મેળી
 ખપન હતી આ મોઝગોખની વસ્તુઓ આપણા દેશમાંથી ખરીદાતા
 પ્રત્યેક વર્ષે ઘણું મોનાનાણું રામથી અહીં આવતું વળી આપણા
 દેશમાંથી મિંદ, વાન, ચિત્તા, હાથી આદિ પ્રાણીઓને ગમી લોકો
 રમાગમાં ગાખવા માગ્યું મન આપના ચીન દેશની માથે પણ ધીમ્નો
 વેપાર હતો

એના અમરમાં ગિરિ અને આપન્ય દગા ઉચ્ચ કાટિએ
 પગેથી હતી એણે ઘણું મરિંગે, વિદાન અને
 દગા અપો વધાવ્યા હતા એના પાનગરમાં જુદાના
 અવગેર પગ એક મોટા લાકડાનો ૪૦૦ ફૂટ

ઉંચો ગ્રામ ઉમો કરવામાં આવ્યો હતો મથુગાના સમ્રાજ્યાનમાં
 એની એક ઘણી જ મુગ તેમજ ગ્રામ મૂર્તિ છે પણ તેનું મસ્તક નથી
 કનિક વિદ્યાનમની હતો આયુરેદના વિવેચક, વૈદ્યકશાસ્ત્રમાં
 પાનગર ચગક કનિક ના રમાગમાં રાગવૈદ્ય

માહિત્ય હતા એણે ઘણું પ્રમાણભૂત પુસ્તકો લખ્યા
 છે મહાન વિદ્વાન અને લેખક અશ્વમેધ અને

નાગાર્જુન પણ એના દમાગમાં હતા અશ્વમેધે જુદ્યચરિત નામનું
 એક મહાકાવ્ય લખ્યું છે એ સંગીતમાં પાવધો હતો નાગાર્જુને
 મહાપાન સમ્રાજ્યાના સૂત્રો લખ્યા છે કુમારીજીવ નામના પત્રિ
 અશ્વમેધ અને નાગાર્જુનના જીવનચરિત્રો લખ્યા છે ખીજે વિદ્વાન
 વસુમિત્ર એના સમયમાં થઈ ગયો આ ત્રણે વિદ્વાનો મૌદ્ધ માર્ગ
 હતા સાહિત્યમાં રાગ કનિકનું નામ આ વિદ્વાનોની માથે જોવાય્યું
 છે એના સમયની સાહિત્યની ખીનપણી અને પ્રવૃત્તિઓ આ
 વિદ્વાનોના ગમ પથી જણાય છે

એના વખતમાં તક્ષશિલા અને પુરપપુ (પિશાવર) વિદ્યા
 તેમજ વેપારના મુખ્ય મથકો હતા નમ્પશિના આખા એશિયાનું

વિશ્વવિદ્યાલય હતુ, અને ત્યાં લિત્તલિત્ત જ્ઞાનિના અધ્યાપક વિદ્યાર્થીઓ અભ્યાસને માટે આવતા. વગલગ ૩૦ વર્ષ રાજ્ય કરી ઈ સ ૧૫૫ માં એ મરણ પામ્યો.

કનિ'ડ એક મહાન બળવાન અને પ્રભાવશાળી રાજા હતો. એક મોટા મગ્ધર તરીકે તેમજ જૌદ્ધ ધર્મના પ્રચારક ગુણાવલોકન તરીકે એનું નામ મગ્ધર છે એની કીર્તિ આખા એશિયા ખંડમાં ફેલાઈ હતી એને વિશે ઘણી દત્ત કથાઓ પ્રચલિત છે જૌદ્ધ ધર્મી હોવા છતાં અશોકની માફક એણે તરવાર આનમાં ગંभीર નહિ હતી એ પ્રદેશો છત્તવામાં અને જૌદ્ધ ધર્મ ફેલાવવામાં ગૌરવ માનતો હતો. ધર્મની ધગમ અને ઋનુન હોવા છતાં એ પદધર્મીઓ તરફ સહિષ્ણુ હતો. ડુગાન જ્ઞાતિનો હોવા છતાં છેવટે આર્ય અમૃતિનો એ જ્યોતિર્ધર મન્યા એના મિત્રાય બીજા કાર્મ પણુ દ્વિદના ગજ્ઞએ એશિયા ખંડના આખા મોટા પ્રેશ પર રાજ્ય કર્યું નથી ખરી રીતે એ હિંદુસ્તાનના કરના મોટે ભાગે એશિયાનો ગજ્ઞ હતો. કનિ'ડ, એનું રાજ્ય, એના રાજ્યની પ્રવૃત્તિઓ અને તેના પરિણામો મિત્રિત ધર્મ અને અમૃતિનું શુ પગિલામ આવે છે તેનું તાદ્રશ ચિત્ર ખડુ કંઈ ને ચુદ્ધકામાં વિજયપ્રાપ્તિમાં, ધર્મપ્રચારમાં, આદિયમાં અને કાળમાં એણે સારી નામના મેળવી હતી.

કનિ'ડના પત્ની તેનો પુત્ર હવિ'ક ગાદીએ આવ્યો એને ગજ્ઞકાગભાગનો ધણો અનુભવ હતો એના મિત્રાઓ પ્રખ્યાત છે પ્રેવાય છે કે હવિ'કે દ્રશમીમાં બાગમૂતાની પામે એક નવી ગજ્ઞવાની આપી ત્યાં ઘણા મહેા અને વિદાગે મધાન્યા હતા.

હવિ'ક પત્ની વામુતેવ ગાદીએ આવ્યો. પણ આ વખતે કુશાન ગજ્ઞના વિભાગે થવા માંડ્યા હતા એના મિત્રા પર શિવ ને પોલીઆની છમીઓ માનમ પડે છે એના સમયમાં ગજ્ઞમાં અશાન્તિ અને અરાજકતા ફેલાઈ, અને ઈ સ ૨૨૬ માં એના મગ્ધુની સાથે કુશાન રાજ્યનો અન આવ્યો. એ જ અમરે દ્વિલેખમાં આદ્ય રાજ્યનો અન આવ્યો અને દગાનમાં પાર્થિવન ગજ્ઞની સમાપ્તિ ધર્મ

આજ મમયે દક્ષિણમાં પાંડ્ય, ચોલ અને કેરળ વસના ગજાઓ ગજા કરતા હતા તેઓ ધણા જ ધનાઢ્ય દક્ષિણનાં રાજ્યો અને જાગવાન હતા પાંડ્ય ગજાનો મુનક મદુગ અને તીનેવેલીનો હતો, ચોલ રાજાઓનું રાજ્ય કોંગોમાડવ સુધી હતું, અને કેરળ વસના ગજાઓના હાથમાં મનમાર, કોચીન અને ત્રાવણકોરનો પ્રદેશ હતો

કુશાન રાજ્યના અત પછી હિંદુસ્તાનમાં લગભગ સો વર્ષ સુધી અરાજકતા તેમજ અધાધુધી પ્રવર્તી આતર રાજ્યોમાં પરસ્પર ઈર્ષ્યા અને કવહો થયા અને તેઓ મારોમારે વડયા આ એક સદીની અધાધુધી પછી ગુપ્તરાજ્ય હયાતીમાં આ-સુ ગુપ્તવંશે આખા હિંદુસ્તાનમાં શાંતિ અને વ્યવસ્થા આપી

પ્રકરણ ૧૪

ગુપ્તકાળ—ઈ. સ. ૩૨૦ થી ૫૩૦;

ચંદ્રગુપ્ત—ઈ. સ. ૩૨૦-૩૩૦

ઈ અ ના ત્રીજા સૈકામાં કુશાન રાજ્યની પડતી થઈ અને દેશમાં નાર્વભૌમ મત્તાને અભાવે ઘણા સ્વતંત્ર રાજ્યો હયાતીમાં આવ્યા અને અરાજકતા ફેલાઈ ત્યારે પાંચવિપુત્ર વૈશાલીના નિચ્છત્રી વશના ગજઓના હાથમાં હતુ ગુપ્તવશના પ્રતાપી ચંદ્રગુપ્તે મગધનું ગજ્ય જીતી નીવું અને નિચ્છત્રી ગજની કુમારી કુમારદેવી સાથે લગ્ન કર્યા આથી એની પ્રતિજ્ઞા અને સત્તા વધી ઈ સ ૩૦૮ માં એણે અયોધ્યા મુઘીનો પ્રેશ સગ કર્યો એના પ્રભાવથી કેળાઈ ગજ્યોએ તામે થઈ એને ખાણી ભરવાની શરૂ કરી જે તાણે ન થયા તે જિતાઈ ગયા આમ માત્ર વર્ષ મુઘી મુનકા તાણે કર્યો પછી એનો ગજ્યાલિષ્ટેક થયો તેજ વર્ષથી એટલે ઈ સ ૩૨૦ થી નવો શરૂ થયો પછી ૪૮૫૬ વર્ષ રાજ્યચલચામા ગાળી ઈ સ ૩૩૦ માં એ મરણ પામ્યો પાતાની સ્ત્રીનું નામ અમર ગખવા એણે એના અને એની સ્ત્રી કુમારેવીની હાપવાળા મિત્રાઓ પાળ્યા હતા

પરાક્રમી માતાપિતાનો પુત્ર પરાક્રમી હોય કુમારેવીથી ચંદ્રગુપ્તને સમુદ્રગુપ્ત જન્મ્યો હતો પોતે જ્યેષ્ઠ પુત્ર નહિ ચક્રવર્તી સમુદ્રગુપ્ત હોવા છતાં અતુલ પરાક્રમથી એણે યુવગજપદ ૩૩૦-૩૭૫ માં કીધું હતું ૫૦ વર્ષના અમનમાં એના દિગ્વિજય, સૌર્ય, કુનેદ વિવેચ્છુદ્ધિ, અને ઉપ ગાજીનીયથી એની કીર્તિ એક મહાગાન, વિજેતા, અને પહેલી પમિના ગજપુર તરીકે ફેલાઈ

સમુદ્રગુપ્તનો દિગ્વિજય રાજ્યવિ હરિણે લખેના અનાદાવાદના વિજયસ્તંભના લેખ પછી સચિત્ત માન્ય પડે છે એણે માદીએ આવના જ વિજિગ્ધની દામ બીડી હતી.

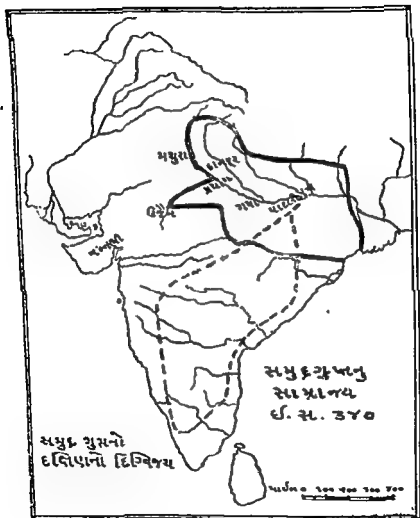
એના વિજિગ્ધના ત્રણ પ્રખર છે એણે કેટલાક મૃદા વિરોધી

રાજ્યઓને માગી નાખી તેમના રાજ્યો ખાવસા કરી પોતાના રાજ્ય સાથે જોડી દીધા કેટલાક રાજ્યઓને દગાયા, કેદ કર્યા, પણ પાછા છોડી તેમના રાજ્યો તેમને મુખત કર્યા આ રાજ્યઓએ એનું માર્ગભ્રમપણું ખીંચી મૂક્યું કેટલાક સરદાર પરના રાજ્યો એના પ્રભાવથી પોતાની મેળે તામે થરા સમુદ્રગુપ્તનો વિજય રાજ્યનો વિજય હતો એના દિગ્વીજયનો હેતુ આખા ભારતવર્ષમાં માર્ગભ્રમચત્તા આપી, સુનેહશાનિનું સામ્રાજ્ય પ્રવર્તીની ગણતંત્રવનના પ્રત્યેક અંગની સપૂર્ણ ખીવવણી કરવાનો હતો.

દિગ્વીજયને અત એના રાજ્યનો વિસ્તાર ઉત્તરમાં હિમાલય (કાશ્મીર સિવાય) નિલુમાં નર્મદા પૂર્વમાં કલપુત્રા અને પશ્ચિમમાં જમના અને અમન નદીઓ સુધી હતો આ ઉપરાંત પશ્ચિમમાં પંજાબ અને માગવાના યૌધેય અને માળવ લોકોએ એની સત્તા ખીંચી હતી તેમજ પૂર્વમાં સમતલ વગેરે જાતિઓ એને ખાલુ ભરતી હતી આ ઉપરાંત કુશાન રાજ્યો અને ચિદનદીપનો મેગવર્ણુ રાજા એની આના સીમાગી માન આપતા.

એના વિજયને અતે એણે અશ્વમેધ યજ્ઞ કર્યો જે ધન જુદા જુદા રાજ્યોમાં ખરીને લાગ્યો હતો તે એણે આજણો તે મુલ્યોને આપ્યું આ મદાપર મગધી એની કીર્તિ ક્રિમંતમાં ફેલાઈ અને એની મારા િં મા આપ્યું કરી આ યજ્ઞના અગમજાઈએ એણે અશ્વ તથા યજ્ઞવેદિની જાપવાળા સોનાના સિક્કાઓ પાડ્યા.

સમુદ્રગુપ્ત ધણો જ દેખાવડા હતો એનામાં અસાધારણ શક્તિ હતી એ ધણો જ બળવાન અને દેગિયાર લડાઈો હતો એણે જ નદિ પણ એ માન્ય અને મગાનો પ્રેમી હતો એ જાતે મરિ હતો એનો સંગીતનો પ્રેમ એના સિક્કા પરથી જણાય છે સિક્કામાં એ લાખમાં વીણા લઈ ઉચ્ચ આસને બેઠેલો માવમ પડે છે એને વિદ્વાનોનો સમાગેમ પ્રિય હતો ધર્મપુનઃકાના ગમણ માટે એણે ધણા વિદ્વાનોને રાક્ષા હતા હિંદુધર્મી હોવા છતાં એ મગધીઓ તરફ ઉદારતાથી વર્તેલા વસુમધુ નામના જગવિખ્યાત જોદ્ધ લેખકને એણે એના દરબારમાં આશ્રય આપ્યો હતો વગવગ ઈ સ ૩૭૫ માં એનો કાળ થયો.

સમુદ્રગુપ્ત પછી એનો પુત્ર ચંદ્રગુપ્ત બીજો ગાદીએ આવ્યો. ગાદીએ બેસતાં જ એણે ગુજરાત અને બીજો ચંદ્રગુપ્ત માળવાના ક્ષત્રપ રાજાઓને હરાવ્યા. આ વખતે વિક્રમાદિત્ય ઉજ્જયિની જાહોજલાલી, મદત્તા અને ગૌરવની ઈ. સ. ૩૭૫ થી ૪૧૩ પરાકાષ્ટાએ પહોંચી હતી. સાર્વભૌમ સત્તા સ્થાપવા ઉજ્જયિનીની છત આવશ્યક હતી. તેથી ચંદ્રગુપ્તે અનુપમ પરાક્રમથી ઉજ્જયિની છતી. આ કારણથી એ વિક્રમાદિત્ય કે “પરાક્રમના સૂર્ય” તરીકે ઓળખાયો.

ચંદ્રગુપ્ત ધણો જ પ્રતાપી અને સમર્થ ચોદ્દો હતો એ તીવ્ર બુદ્ધિ અને અનુકૂળ સંજોગોને લીધે સગીન કામ કરી શક્યો. લગાઈમા જતો હોય કે સિંહની સાથે લડતો હોય એવા ચિત્રોવાળા એણે સિદ્ધાઓ પડાવ્યા. આ ઉપરથી એની લગાયક શક્તિ, પરાક્રમ, અને સાહસિક વ્યભાવનું ભાન થાય છે. એના ગૌરવ, ઉદારતા, તથા ગરીબતવગર તરફ સમાન દૃષ્ટિથી અને એના રાજ્યમાં થએલી સર્વદેશીય સમૃદ્ધિની ખીલવણીથી એનું નામ ગુપ્તકાળમાં સુવર્ણક્ષેત્રે લખાયું છે. એ પરદુ ખલજન હતો.

સાહિત્યના ક્ષેત્રમાં આ રાજાએ બીજા કોઈ પણ હિંદુ રાજા કરતા વધારે ખ્યાલિ મેળવી છે. એના દરબારના નવ વિદ્વાનો—ધન્વંતરી ક્ષપણક, અમરસિંહ, શંકુ, વેતાલબદ્ધ, ઘટકર્પર, કાલિદાસ, વરાહમિહિર અને વરરુચિ, નવરત્ન તરીકે ધનિદાસમાં તમ જ સાહિત્યમાં પ્રખ્યાત છે. આ નવમાં સૌથી વધારે વિદ્વાન અને

* આપણા દેશના ધનિદાસમાં વિક્રમાદિત્યનું નામ પ્રખ્યાત છે. વિક્રમ સંવત એના નામથી ચાલે છે. કહેવાય છે કે વિક્રમાદિત્ય ઉજ્જયિનીનો રાજા હતો અને શક લોકોને હરાવી એણે ઈ. સ. ૫. ૫૭ માં વિક્રમ સંવત શરૂ કર્યો હતો, અને કાલિદાસ આદિ નવ રત્નો એના દરબારમાં હતા, પણ આને માટે ઐતિહાસિક પુરાવો નથી. જે પુરાવો મળે છે, તે પરથી જણાય છે કે ચંદ્રગુપ્ત રાજાના દરબારમાં આ નવ રત્નો હતા.

પ્રસિદ્ધ કવિકુલગુરુ કાલિદાસ હતો. એના ઉત્તમ મહાકાવ્યો ગ્ધવંશ ને કુમારસભવ છે, નાટકો ગાકુન્તવ, વિક્રમોર્વશીય અને માલ-વિકાગ્નિમિત્ર છે, અને ખડકાવ્યો મેઘદૂત અને ઋતુસહાર છે. પ્રખ્યાત સમૃત અમરકેશનો કર્તા અમરસિંહ હતો. કાપલક એક બૌદ્ધ જ્યોતિર્વિતા હતો ધનંતરિ એક મોટો વૈદ્ય હતો વરુણ મહાન વ્યાકરણકાર હતો વરાહમિહિર મહાન ખગોળવેત્તા હતો ઘટકર્પર મહાન ગિયંપકાર હતો શંકુ મોગે મોગણીદાર હતો વેતાલભટ્ટ મત્રવિદ્યામા પારંગત હતો ચદ્રગુપ્ત કેટલો સાહિત્યપ્રેમી હતો તે એના દરબારના આ ગ્નો પરથી જણાય છે અકબરના નવ રનો કરતા આ નવ ગ્નો વધારે પ્રભાવશાળી હતા પચત્રની વાર્તા આ સમયમા લખાઈ હતી

ઈ સ ૩૯૯ મા ફાહિયાન નામનો ચીની મુમાદર બૌદ્ધ ધર્મનો અભ્યાસ કરવા, એ ધર્મના ગ્રંથોની ફાહિયાનનો પ્રવાસ નક્યો લેવા, શુદ્ધતુ નિવાસસ્થાન પ્રત્યક્ષ અને તેનું તે સમયના નિદાણવા, તેમજ શુદ્ધની મર્તિઓ હિંદુનું વર્ણન મેળવવા હિંદને પ્રવાસે આવ્યો હતો એ પેશાવરને રસ્તે હિંદમા દાખલ થઈ મથુરા ગયો ત્યાની ગ્થિતિ ને સમૃતિનું એ સવિસ્તર વર્ણન આપે છે ત્યાં પત્રી એ અગ્રોકની પાટનગરી પાટલિપુત્ર ગયો આ વખતે પાટલિ પુત્રના રાજમહેલો રમ્ય અને લખ્ય હતા ફાહિયાને બ્યારે પાટલિપુત્રનું પગલી વાર દર્શન કર્યું અને અગ્રોકના ગજમહેલોની બાધભૂમી અને મીનાકારી વેદહ ત્યાં એને ખરેખર લાગ્યું કે એ કામ અમાનુષિક છે પાટનિપુત્ર સિંહાનું કેન્દ્રસ્થાન હતું ને ત્યાં ધણા નિવાસીઓ વસતા હતા

ફાહિયાન કહે છે કે ને સમયે લેખિ સમૃદ્ધ અને મુખી હતા. જમીન ખેડનારને નિશિત વેગે દેશની સ્થિતિ આપવો પડતો કો જાનનારને અમયદાન તરફથી દેરાનગતી થતી નહિ દેરાનગતી શિક્ષા કુવામા આવતી નહિ અપગધીઓને માન નાળાનો જ દેડ કરવામા

આવતો બાળવો કરનારનો તેમજ લોકોને દુષ્ટ માર્ગે દોરનારનો જન્મલો હાથ કાપી નાખવામાં આવતો. આકાળ અને ભગી સિવાય લોકો મદ્યપાન કરતા નહિ ગ્રાણીની હિંસા થતી નહિ ભગીઓને શહેરની બહાર રહેવું પડતું. અતિથિનો સત્કાર ધણાજ વિવેકથી થતો. જૂનઘ્યાના અને શાસ્ત્રોના વિવેચનમાં લોકો નિમગ્ન રહેતા. ધનિકાએ ખોલેલા ધર્મોદ્ધ દવાખાનાઓ તેમજ મુસાફરોને માટે ધર્મશાળાઓ ઠેકાણે ઠેકાણે હતી રત્તા પર કુવાઓ ખોદાવવામાં આવ્યા હતા. પાટસિપુત્રમાં અશક્ત અને નિરાધારોને માટે એક મોટું દવાખાનું હતું અને ત્યાં ઔષધ, ભોજન, અને બીજી જરૂરીઆતની ચીજો મફત આપવામાં આવતી સિંધુ નદીથી મયુરા સુધી ઠેકાણે ઠેકાણે બૌદ્ધધર્મના મંદિરો હતા અને પ્રત્યેક મંદિરમાં હજારો ભિક્ષુકો રહેતા. ફક્ત મયુરામાં જ વીસ મંદિરો હતા. રાજનીતિ અહિંસા પર ચલાવેલી હતી

શાહિયાનના વર્ણન પ્રમાણે આ સમયની શાસનપદ્ધતિ ઉચ્ચ કોટિની હતી. લોકશુલ્કનમાં રાજ્ય માથુ મારતો રાજ્યપ્રબંધ નહિ પ્રજાના વ્યક્તિત્વાત્મ્ય તેમજ હકો ઉપર કદાપિ તરખ પડતી નહિ પ્રજાની બાબતમાં નિર્ણયક માથુ મારવામાં કદાપણ નથી એ ગુપ્ત રાજાઓ સારી રીતે જાણતા હતા તેઓ લોકોને લાભો વખત સુધી તુરંગમાં પૂરી રાખવાની તેમજ તેમને મૃત્યુદઃ દેવાની વિરુદ્ધ હતા રાજ્યાધિકારીઓને નિયત પગાર આપવામાં આવતો. દિલ્લીમાં કુતુબમિનાર પાસે જે એક લોકોનો મોટો વિજયસ્તંભ છે તે આ રાજાનો છે. આ સ્તંભ પરથી તે વખતના હજારોલોગની ગિચાઈનો ભાવ થાય છે.

શાહિયાને કોઈ પણ અંગે ધાર્મિક અત્યાચારનો ઉલ્લેખ કંઈલે જણાવતો નથી. ગુપ્ત વંશના રાજાઓ ઘણું કરીને હિંદુધર્મી હતા. પરંતુ તેઓ બૌદ્ધ અને જૈન ધર્મને પણ આશ્રય અને માન આપતા. ધર્મના પાલનમાં પૂર્ણ સ્વતંત્રતા હતી. રાજાઓ પક્ષપાતી કે ધર્મોન્મત્ત ન હતા હિંદુધર્મના મંદિરો અને બૌદ્ધ ધર્મના વિહારો પાસે પાસે હતા. બંને ધર્મના અનુયાયીઓ મુલેદ શાંતિમાં રહેતા. બૌદ્ધ ધર્મના અભ્યાસ કરી, તે ધર્મના ગ્રંથોની નકલો અને કેટલીક મૂર્તિઓ લઈ ઈ. સ. ૪૧૧ માં શાહિયાન ચીન ગયા.

૨૦

ચદ્રગુપ્ત પછી એનો પુત્ર કુમારગુપ્ત ગાદીએ આવ્યો. એણે લગભગ ૪૦ વર્ષ નિર્વિદ્વે ગાંત્ય કર્યું એણે અશ્વમેધ યજ્ઞ કર્યો હતો એની કારકિર્દીના અતમા દુણ લોકોના રોળા સમુદ્રના મોઝાની માફક હિંદુસ્તાન પર ચઢી આવ્યા અને ગુપ્ત ગાંત્યની પડતી શરૂ થઈ.

કુમારગુપ્ત પછી એનો પુત્ર રકન્દગુપ્ત ગાદીએ આવ્યો. એ ત્યારે ગાદીએ આવ્યો ત્યારે રાજ્ય દુશ્મનોથી ઘેરાયેલું હતું જંગલી દુણ લોકો મધ્ય એશિયામાં હુલ ચલાવી ધોધળ મચાવી રહ્યા હતા તે હિંદુસ્તાન પર ચઢી આવ્યા.

રકન્દગુપ્ત—

૪૫૫-૪૬૭

રકન્દગુપ્તે તેમને મારી હાલ્યા અને વિજયના અમારક તરીકે બનાગસની નજીક ગાઝીપુર હાલ્યામાં એક કિર્તિસ્તંભ ઊભાવ્યો અને તેના પર નિખળુની મૂર્તિ આપી ચઢાઈ ને વિજયનો જ્ઞાત કોતરાવ્યો આ સ્તંભ હજુ પણ મોજુદ છે એણે ઘણીઆવાડમાં એક ગજપ્રતિનિધિ નીચો. રકન્દગુપ્ત પછી કુરુગુપ્તે પાંચ વર્ષ રાજ્ય કર્યું તેના પછી નરસિંહગુપ્ત બાબાદિત્ય ગાદીએ બેઠો આ ગજ બળવાન અને ધાર્મિક હતો એણે નાવદના પ્રખ્યાત વિશ્વવિદ્યાલયને આશ્રય આપી ત્યાં બીહોને માટે મોટું વિશ્વવિદ્યાલય બંધાવ્યું એ ૩૦૦ પુલ ઉંચું હતું ને તેમાં હીરા, માનુ અને જવાદિરો જડવામાં આવ્યા હતા એણે પડિનેને બોલાવીને તત્ત્વજ્ઞાનની ચર્ચા કરી ઈ સ ૫૨૮ માં એણે માળવાના રાજા યશોધર્માની મદદથી મિદિરકુલ દુણને નસાવ્યો એના પછી એનો પુત્ર બીજો કુમારગુપ્ત ગાદીએ બેઠો તે થોડા સમયમાં મળા પાવ્યો અને ઈ. સ ની ૬૪૧ મદીના મધ્યમાં ગુપ્તરાજની સમાપ્તિ થઈ

ગુપ્તકાળ હિંદુસ્તાનના ઇતિહાસનો સુવર્ણ યુગ છે સરેશ્ચીય

ગુપ્તવંશની જાહેરાત
જલાલી, ધર્મની
જગૃતિ, અંજગૃતિ,
સાહિત્યવિજ્ઞાન
અને કલા

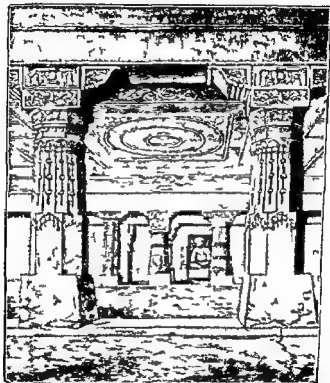
સમૃદ્ધિની ખીલવણીને માટે આ સમય અપ્રતિમ છે જે રાજ્યમાં આબાદી, સુવેદ શાંતિ અને વ્યવસ્થા હોય તો જ આવી સરેશ્ચીય સમૃદ્ધિ જનમે છે સમાજજીવનમાં અતરતા અને સર્જનના ઓગળોન થઈ હતી અને

તેની મૂળભૂત આદિત્ય, કળા, વિજ્ઞાન, આપત્ય, તત્ત્વજ્ઞાન, ધર્મ તેમ જ યવિનકળામા થઈ હતી. ગુપ્ત રાજાઓ હિંદુધર્મી હતા છતાં એમની ધર્મમહિષ્ણતા અમાધારણ હતી. સમૃદ્ધ લાપાને આ સમયમા પણ જિસુ મ્યાન મળ્યું. કાયદાના પુસ્તકો સમૃદ્ધ લાપામા રચાયા. મિક્કાઓ પર પણ આ જ લાપા લખાઈ, અને ગાંધ્યવદ્વારમા પણ આ જ લાપા મીકાગાર્થ. સમ્રાટ અશોકે તેમ જ આદ્ય ગજાઓએ પ્રાકૃત લાપા વાપરી, ત્યારે ગુપ્ત કાળમા સમૃદ્ધ લાપા વ્યવહારની, દવિઓની અને વિદ્વાનોની ધરગથુ લાપા બની ગઈ. ફક્ત આ જ દર્શકતથી એ સમયના લોકોની માનસિક ખીચવણીનું ભાન થાય છે ચદ્રગુપ્તના નવ રત્નો વિશે આપણે આગળ વિવેચન કરી ગયા. આ ઉપરાંત વિશાખદત્તે મુદ્રારાક્ષસ એ સમયમા લખ્યું મૃચ્છકટિકે પણ રચાયું વાયુપુરાણ અને વિષ્ણુપુરાણ રચાયા મનુસ્મૃતિ, ગમાયણ, અને મહાભારતની પુનરાવૃત્તિઓ થઈ. એજ સમયમા આર્યભટ્ટ, વરાહમિહિર અને બ્રહ્મભટ્ટ નામે ત્રણ મોટા ગણિતગણિતો થઈ ગયા

આ સમયે હિંદુતાનનો વેપાર ધર્મગોષ્ઠર આશ્રયે હતો. યુગેપના દેશો માથે વેપાર ભટ્ટ, મોપાગ, અને ખલાત બદલેથી થતો ગ્રામના વડાણો કારોમાગ્ય કિનારા મુધી આવતા પૂર્વમા તામ્રચિમ્તિ (તામ્રપુક) બદલેથી સિંહલદાપ અને જવા મુધી વેપાર ચાલતો

શિવ અને આપત્યમા પણ આ સમય જલ્પત હતો. ગુપ્તકાળની ધણી રમ્ય અને ભવ્ય દેખારતોના કેટલાક નમુનાઓ હજુ મોગૂંદ છે ઝાસી હવ્યાના લલિતપુર વિભાગમા દેવગઢ ગામમા હજુ પણ તે સમયનું એક પથરનું દેવળ છે, જે તે સમયની અદ્ભુત ચિત્રકળાનો ખ્યાલ આપે છે કાનપુર હવ્યામા ખીજા ચદ્રગુપ્તના સમયનું ઈંદુ દેવળ અદ્ભુત છે. દિલીનો લોહનો સ્તંભ શિવપદ્મા ને દુમરનું ચિત્ર ખડુ કે છે છઠી સદીમા નાવદમા મહાન્મા ભુદની ૮૦ પુદની ઊંચી તામ્રમૂર્તિ બનાવવામા આવી હતી મુવત્તાન મગની જા પુદ ઊંચી મૂર્તિ હજુ પણ અચ્છાતમા જાળવાઈ રહી છે. એવેગની ગુફાઓમા વિદ્યેકર્માનું મંદિર, ચૈત્યગૃહ,

અને ફેલાસ મંદીર, અજંતાની ગુફાના મુખ ઉપર ચિત્રો, અને લકામાના કેટલાક ચિત્રકામો આ સમયની ઉત્તમ કળાના નમુના છે. ગુપ્ત ગામના સિલ્લાઓ, ખામ કરીને સમુદ્રગુપ્તના, તે વખતની કળાને

અજંતાની ગુફામાં એક વિહારની અંદરનો દેખાવ

માટે માત્ર ઉપજાવે છે. અજંતાની ગુફાઓ મોટે ભાગે આ સમયમાં જ કાતગાદ - એની મીનામગી એવી અર્ચામુક અને પાગીક છે,

અજંતાની ગુફાઓ ૬ મ પૂ ૧ વી સદીથી તે છેક ૮ મી સદીમાં કાતગાદ તેમ જ એમ પાગે છે.

એના ચિત્રો એટલા મુર અને ઝવન છે, કે આખી દુનિયાના લોકો
એની મુખતરંગે પ્રશસા કરે છે અને નમન કરે છે ભારતની અમૃતિ
આ અમથે પગકાષ્ટાએ પહોંચી હતી

હૂણુ લોકો વિશે પૂરી માહિતી મળતી નથી ચદ્રગુપ્ત મૌર્યના

સમયથી એમનું નામ ઇતિહાસમાં જાણીતું હતું

હૂણુ લોકો એમણે ચીનીઓને સખત ત્રાસ આપ્યો હતો

એમના હુમલાથી બચવા ચીનીઓએ ૧૫૦૦

માઈનની દીવાલ બાંધી હતી એમની તરફી ગાખાઓમાંથી એક ગાખાએ
હિંદુસ્તાન પર ચડાઈ કરી, પણ ઈ સ ૪૫૫ માં ગુપ્ત ગણ સુન્દગુપ્તે
તેમને તગની હાખી ઠાડ્યા ત્યાર બાદ તેમના ટોળેગોળા હિંદ પર ચઢી
આયા ઈ સ ૪૯૯ માં તોરમાણુ નામના મળાએ હૂણુ ગત્ય ન્યાયુ
ઈ સ ૫૦૦ માં તોરમાણુનો નામાકિત પુત્ર મિહિરકુપ્ત ગાદીએ આવ્યો
એની મજબાની ગિયાનકાંઠામાં હતી અજાણે એ અન્યત્ર રાતની કૂચ
અને હિમર હતો એણે બૌદ્ધ માધુ અને સાધ્વીઓની નતન તગની
ખોળી મોજને ખાતર એણે હાથીઓને ઝિંવા ડગાજ પગથી મમજાની મારી
નખાયા એની આસુગી વૃત્તિથી એણે લોકોમાં ત્રાસ વર્ત્યો એણે
ગુપ્તરાજ્યને ખોખર કર્યું ઈ સ ૫૨૦ માં નરસિંહ બાનાદિત્યે માગવાના
ગણ યગોવર્માની મદદથી મિહિરકુપ્તને હાકી ઢાલો ને નાખીને ઢાળી
ગયો આ લડાઈમાં યગોવર્માનું શૌર્ય અમરલી નીજ્યુ અને તેની પ્રતિ
યોગે દેનાઈ દૂર સમયમાં દૂરોની મરતા નાગ પામી

જે સમયમાં પુગણો નખાનાને તેમાં નર્જુવાયનો ધર્મ મનાયો

તથા આચરણમાં મુલ્યા તે સમયને પુગણોનો

પુગણોનો સમય યુગ કહે છે જુદા જુદા પુગણો જુદી

ઈ.સ. ૫૦૦ ૧૦૦૦ જુદી વખતે નખાના હતા પણ માધાગણુ

રીતે તે ઈ સ ૫૦૦ થી ત્રગમગ ૧૦૦૦

ઈ સ ૩૫૦ માં વાસુપુરાણુ, ઈ સ ૪૦૦ માં મત્સ્યપુરાણુ,
અને ઈ સ ૫૦૦ માં વિષ્ણુપુરાણુ નખાના, અને માખીના ત્યાગ
પડી વખાયા

જગવિખ્યાત કાદંબરીના મહાન લેખક બાણભટ્ટ, ભટ્ટી-કાવ્ય, ગુંગાર, નીતિ અને વૈરાગ્ય શતકના કવિ ભર્તૃહરિ, વાસવદત્તાના સુપ્રસિદ્ધ લેખક મુખન્ધુ અને મયુરશતકના કર્તા મયૂર પણ એના સમયમાં જ થઈ ગયા. ભરતમુનિનું નાટ્યશાસ્ત્ર પણ આ જ સમયમાં લખાયું. અસાધારણ બુદ્ધિશાળી જ્યોતિષી અને ભૌતિક શાસ્ત્રી બ્રહ્મગુપ્ત પણ એનો સમકાલીન હતો. એનો બ્રહ્મસ્ફુટ સિદ્ધાંત નામનો ગ્રંથ ઉપયોગી છે. મદાયાનપંથી બૌદ્ધ સાધુ શાંતિદેવાચાર્ય પણ એ વખતે થઈ ગયો. આ અસાધારણ કવિનું બોધિચર્યાવતાર નામનું પુસ્તક બહુ રસદાયી છે. ખરેખર સંસ્કૃત સાહિત્યનો આ સુવર્ણયુગ હતો.

આ સાહિત્ય પરથી તે વખતના લોકોના ઉચ્ચ સંસ્કારોનો, અપૂર્વ વિદ્વાનો, તેમ જ સાહિત્ય માટે તેમના અનહદ પ્રેમનો સદજ ખ્યાલ આવે છે.

એની કેળવણીની પદ્ધતિ ઉત્તમ હતી. અભ્યાસક્રમ શાસ્ત્રીય અને સર્વદેશીય હતો. હિંદુ તેમ જ બૌદ્ધ ધર્મશાસ્ત્રો

કેળવણી

શિખવાતા. સાત વર્ષ પછી બાળક ગુરુને ઘેર જતો અને ત્યાં એને શબ્દ (વ્યાકરણ

અને સાહિત્ય), શિલ્પ (હુનર અને ઉદ્યોગ), ચિકિત્સા (વૈદ્યક), હેતુ (ન્યાયશાસ્ત્ર) અને આધ્યાત્મિક વિદ્યા (ધર્મ તથા તત્ત્વજ્ઞાન) આ પાંચ શાસ્ત્રોનો અભ્યાસ કરાવવામાં આવતો. ત્રીસ વર્ષની વયમાં તે આઠહુ શીખતો અને તે સંસ્કારી બનતો. દરેક કોમના વિદ્યાર્થીઓ ગુરુને ઘેર જતા. બૌદ્ધ અને બ્રાહ્મણ શિક્ષકોના ઉત્સાહ અને ઉદ્યમની હુએનશાંગે પ્રશંસા કરી છે. ગુરુશિષ્યનો સંબંધ પિતાપુત્ર જેવો હતો. વિદ્વાનોને ઘણું માન મળતું. રાજા તેમના પર પવિત્ર ભાવથી જોતો. પરિવ્રજે પણ ઘણી બસતી. સંસ્કારી બાપા તેમજ વિદ્વાતથી સત્તાપર છાપ પાડનારને રાજાગારેલા હાથી પર બેસાડી સરઘસમાં ફેરવવામાં આવતો.

વિદ્યારેનું વાતાવરણ શુદ્ધ હતું. જ્ઞાનપ્રાપ્તિ એ એમનું લક્ષ્ય હતું. તેમાં પ્રવેશને માટે ધર્મવિધર્મનો બાધ ન હતો. એક જ વિદ્યારમાં હિનયાન અને મદાયન સાધુઓ રહી શકતા. બ્રાહ્મણો

અને જૈનો પણ બૌદ્ધ દર્શનોના વિદ્યાર્થીઓ માટે અહીં આનંદ તથાશિવાનુ વિશ્વવિદ્યાલય વૈદ્યકને માટે અને ઉચ્છિન્નચિનીનુ વિશ્વવિદ્યાલય ન્યૌતિપને માટે પ્રખ્યાત હતું સાતમા સૈદ્ધાંત નાનદનુ વિશ્વવિદ્યાલય સમૃદ્ધમા સમૃદ્ધ અને મોટામા મોટું હતું નાલંદમા જ હ્યુએનશાંગે રાવલપાસે શાસ્ત્રાભ્યાસ કર્યો હતો આ વિહારમા દસ હજાર સાધુઓ (શિષ્યો) હતા અને તેમને શિખવનાર દોઢ હજાર શિક્ષકો હતા હ્યુએનશાંગે જણાવે છે કે આવો લગભગ વિહાર એણે કાંઈ પણ જગ્યાએ જોયો નથી વ્યાખ્યાનને માટે એમા સૌ ખડ હતા

આ રાજ્યના સમયમા પ્રખ્યાત ચીની મુસાફર હ્યુએનશાંગ હિંદમા આવ્યો હતો ચીનના માદશાહના હ્યુએનશાંગે પરદેશગમન ન કરવાના હુકમનું ઉલ્લંઘન કરી એ ક્ષત્રિયની માફક ધર્મગ્રંથો મેળવવાની ઇચ્છાથી ઈ સ ૬૨૮ ના અરસામા ૨૧ વર્ષની વયે નીકળી પડ્યો એક વર્ષમા લગભગ ૩૦૦૦ માધ્ય કાપી, અનેક મુશ્કેલીઓ વેડી, સમરવૃદ્ધ, કાણુન વગેરે સ્થળો વળી, ઈ સ ૬૩૦ મા તે ગાધાર આવ્યો ત્યાંથી કાશ્મીર અને કનોજમા થઈ તે નાલંદ પહોંચ્યો પછી મજરાપુર, ગુજરાત કાપીઆના, સિંધ વગેરે સ્થળો ફરી પાછો નાલંદ આવ્યો નાનંદથી તે કામરૂપના કુમાર રાજાને ત્યાં ગયો, અને ત્યાંથી શ્રીહર્ષના ખાસ આગ્રહને લીધે કનોજ ગયો હ્યુએનશાંગ શ્રીહર્ષના દરબારમા ઘણો નખત રહ્યો એના આગ્રહ બાદ શાસ્ત્રાર્થ કરવા શ્રીહર્ષે એક પરિવ્રજ બોનાની તેમા અનેક રાજાઓ ૨૦૦૦ બ્રાહ્મણ અને જૈન પડિતો, તથા ૪૦૦૦ બૌદ્ધ લિખુકો હાજર હતા પગિપદમા હ્યુએનશાંગે પોતાના સિદ્ધાંતોનું સ્પષ્ટ રીતે પ્રતિપાદન કરી એ સિદ્ધાંતોનું ખડન કરનારને તે માથું આપવા તૈયાર થયો, પણ કાંઈએ હિંમત બીડી નહિ કનોજમા ઘણો વખત ગાળી તે ઈ સ ૬૪૫ મા અનેક દસ્તાનિખિત થયો અને મૂર્તિઓ વગેરે લઈ પોતાને દેશ ગયો, ત્યાં એનો ખૂબ સન્માન થયો ઈ સ ૬૬૪ મા એનું અવસાન થયું એના વખતેના જતાન પરથી આપણને તદ્દત્તીન હિંદુસ્તાનનું સમિતર અને સમગ્રમાણુ ચિત્ર મળે છે

શ્રીદર્શની ગાન્ધ્યવ્યવસ્થા નમુનેનાર હતી ગંગા નદી પર મુન્ડ, ભાવ
અને અમૃદ્ધ કોનો નગરીમા એની ગાજધાની
ગાન્ધ્યવ્યવસ્થા હતી પોતાના વિદ્યાગ આશ્રામની રેખાએ
તથા લોકોની સ્થિતિ રાખવા તેમ જ પ્રજાને પત્ની મુશ્કેલીઓ દુ
કાવા દુ વરો તે બંને મુશ્કાફરીએ નીકળતો
એમામામા પણ આ મુશ્કાફરી ચાલતી હતીએનગાગ દહે છે

શ્રીદર્શ ગાન્ધ્યકાર્યમા અનિગય શ્રમ લેતો જીવિસાનો એણે
પ્રતિગત કર્યા હતા એણે દક્ષિણે વિદ્યાગ, ન્યૂપો અને ધર્મદાગાઓ
બધાના હતા અને બીજા અનેક લોકોપયોગી કાર્યો કર્યા હતા
સર્વ અપ્રાપ્યના આધુઓને એ માન આપતો હતો એને ત્યા દરેક
એક દક્ષિણ બોલો અને પાચમે બ્રાહ્મણો જમતા શ્રીદર્શની બંને
રાન્ધ્યશ્રી પણ ધર્મવિધિક ચર્ચામા ભાગ લેતી "

લોકો પહેલેલે બહુ અવ્યથ અને સાદા હતા ગરમ, ગણ
તેમજ જનના કપડા પણ વપગતા આશુરોનો ગોખ વિશેષ હતો
બ્રાહ્મણોની પ્રતિષ્ઠા ખૂબ હતી લોકો આમાણિક હતા વેર કરવાની પ્રથા
હતી, પણ મજુરોને પુરતા પૈસા આપવામા આવતા લોકો વ્યવદાગમા
નિષ્કપ્પ અને વિવેચી હતા વચનમમ તેઓને મન પાપ હતુ
પનોકનો ભાવ તેમને વિશેષ હતો રાન્ધ્યવ્યવદાગમા નમ્રતા તેમ જ
મી રા નેવામા આવતા અપગધિ થોડા થતા પુરતી તપામ બાદ
ગુનેગારોને મમ્મ થતી, પણ દેખાત દુનો સર્વથા અભાવ હતો
બગાનનાર કાવામા આવતો નહિ વગર તોફાન સમાવવાને તેમ જ
સરદના રદાણુ માટે ગાખવામા આવતુ રાજમહેનની આમપામ
રાતદિન હરકરી પહેગે ગહેતો નરકરમા બેડાતુ ફરગિયાત ન હતુ
પગારની ગરમ પહેનેથી બાદેર કરવામા આવતી, અને જેને દાખન
થતુ હોય તેઓ જ દાખવ થતા

આમ દર્શવર્ધનના સમયમા ભાગતવર્ના દનિદાસમા કીર્તિ અને
ગૌરવ પગમળએ પગાળ્યા હતા, પણ એ
ગાન્ધ્યનો અંત ઉન્નતિનો કાગ ઝાઝો ટક્યો નહિ. દર્શવર્ધન ઈ ૩
૧૪૭ ની શરૂઆતમા મરણ પામ્યો એ ભારતના

છેલ્લા જ હિંદુ સમ્રાટ હતા એમને પુત્ર ન હોવાથી - ગાદીનો કોઈ વારસ-રહો નહિ પગિણામે દેગમાથી એકતરી અને સાર્વભૌમ સત્તા લોપ થઈ અને અધાણુધી અને અરાજકતા પ્રચરી શ્રી હર્ષવર્ધનનું સામ્રાજ્ય ઝિત્તલિત્ત થઈ ગયું અને ૪૦ વર્ષની જાહોજલાલીનો અત આખો હર્ષવર્ધનના મૃત્યુ પછી છેક ઈ સ ૧૨૦૦ મુધીનો આપણા દેશનો ઇતિહાસ સગળ નથી આખો દેગ જુદા જુદા અવતર ગાત્રોમાં વહેંચાઈ ગયો હતો.

બૌદ્ધ ધર્મની અવનતિ

માઠ ધર્મ હિંદુસ્તાનમાં લગભગ એક હજાર વર્ષ મુધી
ચાલ્યો ત્યાર પછી તેની અવનતિ થવા લાગી
હિંદુધર્મનો ગુપ્તોના સમયમાં લોકો સગપી રીતે બૌદ્ધ
પુનરુદ્ધાન તેમજ બ્રાહ્મણ ધર્મમાં વહેંચાઈ ગયા હતા
શ્રીહર્ષના મૃત્યુ પછી તો બૌદ્ધ ધર્મ મૃત્યુપ્રાય

અવસ્થામાં જ હતો, અને આનું મગલ બ્રાહ્મણધર્મનો પુનઃપ્રચાર
હતો તેમજ ઠેકાણે ઠેકાણે બ્રાહ્મણધર્મી રાજાઓ તેમજ પડિતો બૌદ્ધ ધર્મનું
ખડન કરવા લાગ્યા અને કુમારિનલે તથા શ્રીશકગચાર્યે તેને
છેવડનો ફાટો લગાવ્યો. બૌદ્ધ ધર્મનો હિંદુસ્તાનમાંથી લોપ તો થયો
પરંતુ નવા બ્રાહ્મણ (પૌગણિક) ધર્મ પર તેની ભાગે અસર રહી
અહિંસા, મૃતિપૂજા દમદમાભર્યા ઉત્સવો, તીર્થયાત્રા જેવા તત્ત્વો હિંદુ
ધર્મમાં મોટે ભાગે બૌદ્ધ ધર્મમાંથી જનરી આવ્યા મનયાગની
પ્રાચીન વૈદિક ક્રિયાઓ બધ પડી, અને બ્રહ્મા વિષ્ણુ અને શિવની
ભક્તિનો પ્રચાર થયો. દેવવીના મંદિરો બનાવા અને જુદા જુદા
સમ્રાટો દયાતીમાં આવ્યા શાંતિમધનેને પુષ્ટિ મળી અને તે
અંધ અને દંડ થયા અસનની જે ચાર વર્ગો હતી તેની
જગ્યાએ ધધાનુસાર શાંતિઓ થઈ આમ ધર્મના બાલ્ય સ્વરૂપમાં
ફેરફારો થયા પણ આર્ય ધર્મના મૂળ બિદ્ધાતોમાં ફેર થયો
નહિ હિંદુ લોકો અનેક શૈવ અને વૈષ્ણવ પંથોમાં વહેંચાઈ
ગયા તોપણ આ સમય પંથો એક જ ઇશ્વરને માને છે ગમ અને
કૃષ્ણ આ જ અરસામાં ઇશ્વરી અવતાર મનાયા આ નવા હિંદુ
ધર્મનું સમર્થન તેમ જ પ્રતિપાદન કરનાર ૧૮ પુરાણોમાંના ધણા
આ સમયમાં જ રચાયા જ્યાં મુસનમાંનોએ હિંદુ પર હુમલા કર્યો
ત્યારે સમસ્ત ભગતવર્ગ હિંદુધર્મી હતો

આ પ્રસિદ્ધ વિદ્વાનનો જન્મ ઈ સ ની આઠમી સદીમાં બિહાર પ્રાંતમાં થયો હતો એ જાતે જાણીતું હતા. કહેવાય કુમારિલભટ્ટ છે કે જ્યારે કુમારિલભટ્ટ નાની ઉંમરના હતા ત્યારે રાજમહેવની આસપાસ ફરતા તેણે કેટલીક ગણનાઓને મહેવની બારીમાંથી મચ્છતમાં બોલતી સાંભળી “અમે શુ કરીએ, ક્યા જન્મએ, વેદની રક્ષા કરનાર કોઈ અમને દેખાતું નથી.” આ હૃદયોદ્ગાર સાંભળી કુમારિલભટ્ટનું હૃદય ધર્મના જગસાથી જાગૃત્યુ અને વૈદિક ધર્મના પુનરુદ્ધારને માટે એને પ્રેરણા થઈ એણે તરત જ જવાબ આપ્યો “હે દેવીઓ, શોકને ધ્યાન ન આપો જ્યાં સુધી આ કુમારિલભટ્ટ આ ભૂમિ પર હયાત છે, ત્યાં સુધી ચિન્તાને ધ્યાન ન આપો વેદની રક્ષા કરવા હું તૈયાર છું ” કહેવાય છે કે બૌદ્ધ ધર્મના અભ્યાસ માટે કુમારિલભટ્ટ એક વખતે એક બૌદ્ધ ધર્મના વિહારમાં દાખલ થયા ત્યાં બૌદ્ધ ભિક્ષુકોને વેદધર્મનો ઉપદેશ કરતા જોઈ એણે તેમની સાથે શાસ્ત્રાર્થ ગઠ કર્યો અને વેદના અત્યંત પ્રતિપાદનાર્થે ‘જો વેદ અત્યંત હશે તો મને કોઈ પણ પ્રકારની ઇજા થશે નહિ’ એમ કહી એક નાની કુગડી પગથી તે કુદી પડ્યા હતા એમની એક આખને ઇજા થઈ આ જોઈ એમના વિરોધીએ કહ્યું “તમે દારી ગયા છો ” કુમારિલભટ્ટે કહ્યું “હવેનું કાલજી મેં વેદની સત્યતાને માટે મગધ આપ્યો ને ‘ને’ શબ્દ વાપર્યો તે છે ” કુમારિલભટ્ટે બૌદ્ધ અને જૈન ધર્મનું ખંડન કરી દ્વિભાષીના ગણનાઓને તેમ જ લોકોને એક ઈશ્વરની પૂજા કરવાનો ઉપદેશ કર્યો એમણે ઘણા પુસ્તકો લખ્યા છે તેમાં તંત્રવાર્તિક ઘણું પ્રસિદ્ધ છે એમના જગન્નિખ્યાત શિષ્ય સકગચાર્યે વૈદિક ધર્મની એમણે ચર્ચાવી દેમાગન અધ્યાય શ્રમ લઈ પૂરી કરી એ આઠમી સદીની અને મગધ પાખ્યા

હિંદુ ધર્મનો પુનરુદ્ધાર કરનાર શ્રીમદ્ જગદ્ગુરુ સકગચાર્યનો જન્મ ઈ મ ૭૮૮ માં મલયાલમમાં આવેલા કાયર શ્રીગંકરાચાર્ય ગામમાં થયો હતો એમના પિતા શિવગુરુ એમને માત્ર વર્ષના મૂકી મગધ પાખ્યા એમની માતાએ એમને યજ્ઞોપવીત આપી મુગ્ધને ત્યાં મોકળા ત્યાં અમાધાગમ ભુદિના

મો એઓ દૂર સમયમા વેદ, વેદાન્ન વગેરે વિષયમા પાઠમન થઈ પાડેરે આવ્યા એમની માતાએ લગ્નની તૈયારીઓ કરવા માડી, પણ બાપ્પાવચ્ચાથી જ એમનુ ચિત્ત જ્ઞાનમાર્ગે તરફ વળેલું તેવાથી તેમ જ ધર્મોદ્ધારની ધમશથી એમને સંન્યાસ લેવો હતો તેથી લગ્ન કરવાની એમણે સાફ ના પાડી આ વિચારથી એમની મા વિરુદ્ધ હતા કહેવાય છે કે એક નિવૃત્ત શરૂ તેમની મા સાથે નદીએ નાવા ગયા હતા શરૂ નદીમા ન્હાતા હતા તેવામા એક મગરે એમનો પગ ખેંચવા માણ્યો ત્યાંજે શરૂ કહ્યું “મા, મગતા મગતા પણ સંન્યાસી થવાની ગત આપો” એમની માએ આ માગણી મંજૂ કરી તરત જ મગરે શરૂનો પગ મૂકી દીધો અને શરૂ સ્ત્રીસનામન લઈ આવ્યા

શરૂ સંન્યાસી થતા, અને નર્મદાકિનારે વસતા થી ગોવિંદજીભીના આશ્રમમા જઈ ત્યાં શિષ્ય તરીકે તેમણે જ્ઞાન સંપાદન કીલુ ત્યાંથી કારી જઈ પોતાના અમાધારણુ જ્ઞાન અને શુદ્ધિચાતુર્યથી ધાર્મિક અને તત્ત્વજ્ઞાનના વિષયો પર વાદવિવાદ કરી મહાન પદ્ધતિ પર ઉડી છાપ પાડી ઘણા રાજાઓ અને લોકો એમના શિષ્ય થયા ત્યાર પછી અનેક શિષ્યો સાથે તેમણે આખા દેશનુ પર્યટણુ કરી હિંદુ ધર્મનો ઉપેશ કરી દેશમા ધાર્મિક વાતાવરણુ અને નેતન જાણુ કયું આપેા દેશ ધર્મના જુસ્સાથી ઉજળા રહ્યો. હિંદુસ્તાનની આજે દિશામા ફરી ધાર્મિક દિવિજય થયો અને બદગીકદાર, જગજાથપુરી દારિકા અને શૂંગેગિના આગ મઠો આજે દિશામા આપ્યા એમણે બૌદ્ધ ધર્મના મુખ્ય તત્ત્વો—અદિસા, સંન્યાસ, મુતિપૂર્ણ વગેરે—કાયમ રાખ્યા, પરંતુ વેદમાખ્યા અને વર્ણાશ્રમધર્મનો સાથે ઉપેશ કર્યો

એમણે ગીના ઉપનિષદ યજુસ્વલ વગેરે ધર્મગ્રંથો ઉપર નુર જાણાર, અને ગ્રેરક જાણામા જાણ્યો લખ્યા છે એમણે બૌદ્ધ ધર્મોઓ સાથે કરેનો શાભાર્ય ગંદક દિવિજય નામના પુનઃમા આપેનો છે શકરાચાર્ય અદ્વૈતવાદી હતા એમનો મન એ હતો કે મધિર એક છે, આપણા સગીરમા રહેનો આ મા અને જગતમા વ્યાપી રહેનો મધિર એક જ છે, મોખનો માર્ગ તત્ત્વજ્ઞાન ડ એમના ધાર્મિક

ઉપદેશથી એમને શ્રીમદ્ જગદ્ગુરુની પદવી આપવામાં આવી હતી. એમના સ્થાપેલા મઠો હજુ કાયમ છે.

૩૨ વર્ષની કાસી વચે એમણે બદરીકિદારમાં (કે કાંજ્વરમમાં) ઈ. સ. ૮૨૦ માં દેહ મુક્યો. દક્ષિણમાં લોકો એમને શિવનો અવતાર માને છે. જે હિંદુ ધર્મ આજે આપણા દેશમાં વર્તમાન છે તેને માટે આપણે કુમારિલભટ્ટ અને શંકરાચાર્યને આભારી છીએ. શંકરાચાર્ય આપણા ભારતનું ગૌરવ છે. એમનું જ્ઞાન, એમની બુદ્ધિ, એમનું વાહ્યાતુર્ય, એમની કામ કરવાની અતુલ શક્તિ, એમનો ઉન્નત આત્મા એમણે ૩૨ વર્ષના દૂક સમયમાં જે જીવંત અને જ્વલંત કામ કીધું છે તે પરથી જણાય છે. આખી દુનિયાના તત્ત્વજ્ઞાનીઓમાં શંકરાચાર્યનું સ્થાન ધણું ઉચ્ચું છે.

પ્રકરણ ૧૭

રજપૂતકાળ

હિંદુસ્તાનમાં ઈ સ ૬૦૦ થી ૧૨૦૦ સુધીમાં યએવા ઘણા રાજ્યોમાં રજપૂત રાજ્યો મુખ્ય છે રજપૂત રજપૂત રાજ્યો એટલે રાજપુત-ગણનો પુત્ર. રજપૂતો જાને કનિષ છે તેઓ એકવચની, ઉદાર, સાહસિક, અને થરા છે લગભગ દુશ્મનને પીડ બતાવવા કરતા લગભગ મળ પામવું તેઓ વધારે પસંદ કરે છે

રજપૂતોમાં મીમોદીઆ શ્રેષ્ઠ છે આ જાતના રજપૂતોએ મેવાડમાં આવેલા મીમોદમાં પોતાની ચિતોડના સીમોદીઆ સત્તા આપી હતી, તેથી તેઓ સીમોદીઆ કહેવાય છે આ વંશનો મૂળપુરુષ માપા રાવળ હતો ઈ સ ૭૨૮ માં તેણે ચિતોડ છતી લીડ હતું ઈ સ ૭૬૩ થી ૧૫૭૬ સુધી તેમની રાજ્વાની ચિતોડમાં હતી બાપા રાવળના વંશને પોતાની કીર્તિ તેમ જ કુવામિમાન જાગવવા ઘણી જ બહાદુરીથી બડી નિકનક ગણા હતા રાણા બીમસિંહ, રાણા સગ અને ગણા પ્રતાપ આ વંશના જ રત્નો હતા

ઈ સ ૭૬૭ માં દિલ્લીમાં અનગપાળ નામના રાજાએ તુંવદર વંશની સ્થાપના કરી આ વંશના છેલ્લા દિલ્લીના તુંવાર અને ગાન અનગપાળને પુત્ર ન પોતાથી અજમેરના ચોહાણ દિલ્લીનું રાજ્ય તેના દોદિત્ર અજમેરના ચોહાણ રાજા પૂરીરાજના હાથમાં આવ્યું પૂરીરાજ દિલ્લો છે'નો રજપૂત રાજા હતો ઈ સ ૧૧૮૭ માં યાજ્ઞશ્વર આગળ મદમદ ઘેરી સાથે લડના એ મરાયો

કનોજમાં પ્રતિહાર અને તેમના પત્ની ગોહોડ રજપૂત રાજાએ થઈ ગયા ઈ સ ૧૦૧૬ માં મદમદ ગિજનીએ કનોજના ગોહોડ સવાગી કરી હતી તે વખતે ત્યાં ગાનપાળ પ્રતિહાર રાજ્ય કરતો હતો ગોહોડ વંશનો છે'નો

રાજા જયચંદ હતા ઈ સ ૧૧૮૩ મા મહમદ વેરીએ તેને હરાયો હતો

ઈ સ ના નવમા સૈકામા માગવા પંચમાર રાજાઓના હાથમા
આ-યુ આ વશમા મુખ્ય રાજા મુજ અને
માળીવાના પંચમાર ભોજ હતા મુજ ઘણો જ પગલમી તેમ જ
સિદ્ધાન્ત હતા ભોજ પણ ઘણો બગાડાત
હતા એ સિદ્ધાન્તસની તેમ જ ઉત્તરહથી હતા એના સમયમા
મઝકૂત ભાષાની ઉત્તરિ થઈ મઝકૂત ગિજનીનો એ સમયનીન હતો

ભુવનેશ્વરનું મંદિર

શ્રીકૃષ્ણ પછી ગુજરાતનો ઇતિહાસ ઘણે ભાગે અધારામા
છે ઘણા વર્ષો પછી ગુજરાત મૌર્ય
ગુજરાતના વલ્લી વશના રાજાઓના હાથમા ગયું મૌર્ય
ઓ, ચાવડાઓ, વંશના નાગ પછી કેટલાક ગ્રીક-ઈન્ડિયન
સોલંકીઓ અને રાજાઓએ સૌરાષ્ટ્ર પર સવારી કરી
વાઘેલાઓ હતી ત્યાર પછી શકા આવ્યા અને

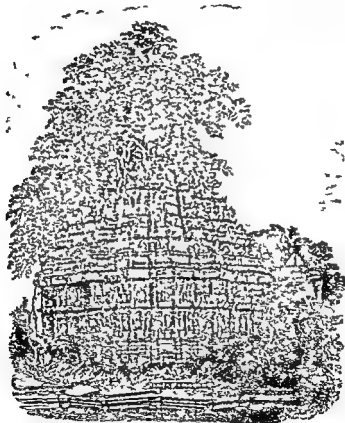
ગુજરાત તેમજ માળવામાં તેમણે કાવચ રાજ્યો સ્થાપ્યાં. તેઓ દક્ષિણનાં આંધ્ર રાજ્યો સાથે હમેશાં લડતા. આ કાવચોમાં મુખ્ય રદ્દમન ઈ. સ. ૧૪૫-૧૫૮ માં થઈ ગયો. એ ધણો જ પરાક્રમી હતો. એણે આંધ્ર રાજ્ય પામેથી દક્ષિણ અને કોંકણ જતી લીધાં હતાં. બ્રાહ્મણધર્મને એણે ઉત્તેજન આપ્યું હતું. એ ડાહ્યો તેમજ ભરો રાજા હતો. રાજા ચંદ્રગુપ્તા સમયમાં સૌરાષ્ટ્રનો સધળો કારબાર

દેવાસ મહિર, એસેરા

ભટ્ટાર્ક નામના મેનાપતિના હાથમાં આવ્યો. એણે વચલીપુર વસાવી ત્યાં રાજ્ય કરવા માંડ્યું. આ વંશનો છેલ્લો રાજા શીશાદિત્ય હતો. વચલી રાજ્યના નાશ પછી ગુજરાતમાં આવડા વંશનું રાજ્ય થયું. એની રાજધાની પંચાસરમાં હતી. ઈ. સ. ૬૯૬ માં આ વંશના રાજા જયશિખરને કલ્યાણના સોલંકી રાજા ભુવકે હરાવ્યો અને આખા ગુજરાતમાં સોલંકી રાજ્ય થયું. પણ ઈ. સ. ૭૪૬ માં આ જયશિખરના પુત્ર

વનરાજે એ જીતી લઈ અણુદિવપુર પાટણુમા પોતાની રાજધાની
કરી. ઈ. સ. ૬૪૨ માં આ વસના છેલ્લા રાજા સામનસિંદને તેના
ભાણેજ મળરાજ મોવડીએ મારી નાખી ગાદી પચાવી પાડી.

કેત ઈશ્વરનુ મંદિર

ન્યારે મહમુદે સવારી કરી ત્યારે ગુજરાતમાં આમુડ રાજ્ય કરતો હતો.
તેના પછી બીમદેવ અને સિદ્ધરાજ જયસિંહ ગુજરાતની ગાદીએ
આવ્યા. મોવડી વસ પછી ગુજરાતમાં વાગેલા વસના રાજાઓ

આપ્યા. આ વંશનો છેલ્લો ગજા દગણ વાધેયો દુગચ્છણી તેમજ અરિયાગી હતો. અજ્ઞાઉદીન ખીલ્યો અને દગણી ગુજાત છત્રી લીધું.

ઉપર જણાવેલા રાજપૂત ગણ્યો ઉપરાંત સિંઘ, પગન, કાશુત, કાશ્મીર કારી, જુદેવખડ, બગાળા, ઝોડીઆ, કલ્યાણી, માવખેડ, ગજમહેદી, મહુગા, કરળ, મેસુર, બદામી વગેરે આપ્યા હિંદુસ્તાનમાં ફેંકાશે ફેંકાશે અને રાજપૂત ગણ્યો હતાં. ઝોડીઆના મયાનિ ગજાએ ભુવનેશ્વરનું ભવ્ય મંદિર અને અનત બીમદેવ ગજાએ પુરીમાં જગન્નાથજીનું મંદિર બંધાવ્યા હતા, માવખેડના રાષ્ટ્રદેવ વશના દુષ્કરાજાએ એવેરાનું કૈલાસ મંદિર બંધાવ્યું હતું, અને મેસુરના મલ્લાય ગજાઓએ હવામિડનું કેલ કંઈરનું મંદિર બંધાવ્યું હતું.

ભાગ ૨

—:૦:—

મુસલમાની સમય

પ્રકરણ ૧૮

ઇસ્લામનો ઉદય અને મુસલમાનોનો હિંદમાં પગપેસારો

મુસલમાની ધર્મ સ્થાપનાર અને ચલાવનાર હજરત મહંમદ પયગંબર ઈ સ. ૫૭૦ માં અરબસ્તાનના મક્કા હજરત મહંમદ શહેઝા જન્મ્યા હતા. આ વખતે અરબસ્તાન દેશ અધકારમાં ડૂબેલો હતો, ત્યાના વતનીઓ જગતી અવસ્થામાં હતા. તેઓ ભટકીને ગુજરાન ચલાવતા. તેમની ધાર્મિક માન્યતાઓ અને સામાજિક રીતભાત બહુ જ વિચિત્ર અને ધાતકી હતી. તેઓ મૂર્તિઓ પૂજતા. પોતાના દેશની જગલી અને અધમ સ્થિતિ જોઈને હજરત મહંમદને બહુ દુઃખ થયું અને લોકોને અધકારમાંથી પ્રકાશમાં લાવવા તેમણે તનતોડ પ્રયત્ન કરી નવો ધર્મ આપ્યો. તેમના ઉપદેશથી દૂક સમયમાં આપ્યો અરબસ્તાન દેશ ધર્મના ગુસ્સાથી ઉછળી રહ્યો અને એ ગુસ્સાને પરિણામે દુનિયાના ઇતિહાસમાં પરિવર્તન થયું.

દુનિયાના ઇતિહાસમાં પરિવર્તન કરનાર હજરત મહંમદના પિતા એમના જન્મતા પહેલા જ મરણ પામ્યા હતા, અને તેમની મા પણ તેમને ૭ વર્ષના મૂકી ગુજરી ગઈ હતી. તેમને તેમના પનાદ્ય કાકાએ હિંદીને ગાદા કર્યો. ગાદા ચલાવતી તેમણે વેપાર કરવો શરૂ કર્યો. તેમની નિડા અને આમાલિકપણાને લીધે

દૂક સમયમા તેમનુ નામ જાણીતુ થયુ ખદીજ બીબી નામની એક અત્યંત ધનાઢ્ય વિધવાએ તેમની કીર્તિ સાલગી તેમને પોતાના મુનીમ નીચ્ચા બીબી તેમના પર એટલી ખુશ થઈ ગઈ કે દૂક સમયમા તેણે તેમની માથે વસ્ત્ર ખીંધુ લગ્ન વખતે હજરત મહમદ ૨૮ વર્ષના હતા અને ખદીજ ૪૦ વર્ષની હતી

નાનપણથી જ હજરત મહમદને ઇશ્વરની ધૂત લાગી હતી આધગી મુર્તિપૂજા અને ધાતકી જિવાને મહુમદનો ઉપદેશ જોઈને તેમને બહુ જ ખેદ થયો અતે તેમને હિંદુસ્તાનો સાક્ષાત્કાર થયો પોતે પ્રભુના માનીના છે અને ધર્મ ફેલાવવાને માટે સર્જાએના છે એવુ માની તેમણે પોતાનો ઉપદેશ શરૂ કર્યો ઇશ્વર એક છે અને મુમ્ તેના પયગમર છે, ધર્મ, દાન, અપવાત્ર, નિગ અને હજીથી પ્રભુને મગી મકાપ છે મુર્તિપૂજા અધમ છે અને તેનો સદતર નાશ થવો જોઈએ માણસ મગલુ પગી પાડે જન્મતો નથી પણ તેના સારા નરસા કામ માટે તેને સ્વર્ગનુ સુખ કે નર્કનુ દુખ મળે છે—એ દૂકમા તેમનો ઉપદેશ હતો જન્મદીથી બીબી અને બીબન સગાનહાનાઓ તેમના અનુયાયી થયા અને દૂક સમયમા તેમનો ઉપદેશ ચારે તરફ ફેલાવા લાગ્યો હજરત મહમ્ મુર્તિપૂજાની વિરુદ્ધ રોવાથી મુર્તિપૂજાએ તેમને મારી નાખવા કાવતરા રચ્યા છેવટે ઈ સ ૬૨૨ મા શત્રુઓથી બચવા તેઓ નાસીને મદીના ગયા આ નાસી જવાને હિજ્રત કહે છે અને તેથી જ મુસનમાનો આ વર્ષથી હિજરી સાનની શરૂઆત ગણે છે મદીનામા જઈ તેમણે પોતાના ધર્મનો પ્રચાર કરવાનું કામ ચાલુ રાખ્યુ ઈ સ ૬૩૩ મા એક શુક્રવારે હજરત મહમદ સાહેબ મગલા પામ્યા તેમનુ શય લોકાના દર્શનને માટે ત્રણ દિવસ ખુલુ રાખી મદીનામા તેમણે પોતે બધાવેની ઉત્તખત મસીહમા દેનાવવામા આચુ આથી મદીના પણ ઇબ્રાહીમોને માટે ચાત્રાનુ પવિત્ર ધ્યાન ગણાય છે

હજરત મહમદ સાદા, સરળ, અને પ્રામાણિક હતા. ન્યાયમાં કડક હોવા છતાં દયાળુ ને ઉદાર હતા તેમના મરણ પહેલાં આખા અરબસ્તાનમાં ધર્મામર્થનો ફેલાવો થયો હતો. આ ધર્મ ધર્મામર્થ તરીકે ઓળખાય છે અને એને માનનારા ધર્મામીઓ કે મુસનમાનો કહેવાય છે એમનું મુખ્ય ધર્મપુસ્તક કુરાન છે એ ધર્મના મુખ્ય ધર્મગુરને ખલીફ કહેનામાં આવના હતા થોડા વખત સુધી ખલીફ અને પાદશાહ એક જ હતા હજરત મહમદ પથગર પત્રી અમુમકર, ઉમર, ઉસમાન અને ખલીફ નામના ચાર ખલીફ થયા હજરત મહમદના મરણ પત્રી ૨૦૦ વર્ષમાં મુસનમાનો ધર્મના જુસ્સાને લીધે ઈરાન, તુર્કસ્તાન, અફઘાનિસ્તાન આફ્રિકા તેમ જ યુરોપના ઘણા દેશોમાં ધર્મામનો ફેલાવો કરવા ફરી વળ્યા.

મુસનમાનોનો હિંદમાં પગપેસારો—ધર્મની ધગધગી મુસનમાનો પાણીની રેવની મારફત ચોતરફ ફરી વળ્યા, અને ઈ સ ના આઠમાં સૈકાની શરૂઆતમાં ધર્મામીઓના ટોળેટોળા હિંદુસ્તાન પર ધસી આવ્યા. આમાં સૈકા પહેલાં પણ મુસનમાનોએ થોડા પગપેસારો કર્યો હતો પણ કુદરતી અડચણોને લીધે હિંદુસ્તાનના ધાર્મિક અને રાજકીય જીવન પર તેઓ કંઈ અચર કરી શક્યા નહોતા. પ્રાચીન મગધી આરબો હિંદુસ્તાનના પશ્ચિમ કિનારાના બદરે સાથે વેપાર કરતા અને ખલાત ભરત મુરત, સોપાગ વગેરે બદરેથી માહિત માર હતા ઈ સ ૬૩૭ માં તેઓ દરિયા માર્ગે ચાલ્યા પર ચંદી આવ્યા હતા પણ આ ચઢાઈમાં કંઈ જાણુ-જાગજ ફતેહ મંગેની ન હતી.

ઈ સ ૬૩૬ માં અબુનઆસે સમુદ્રમાર્ગે સિંધ પર ચઢાઈ કરી હતી પણ રજપુતોએ તેને મારી નાખ્યો હતો ત્યારબાદ ઈ સ ૬૬૪ માં મુસનમાનોએ અફઘાનિસ્તાનને માર્ગે ચંદી આવી મુનતાન લૂટ્યું હતું ને હજરો હિંદુઓને કેદ કર્યા હતા.

કાસમના છોકરા મહમદની સવારી—ઈ. સ. ૭૧૨— ઈ સ ૭૧૧ માં આરબ લોકોનું એક વટાણું સિંધના દરન બદરમાં ૩૦ પડાણુ આ નખતે સિંધમાં દાહી નામનો રજપૂત રાજ્ય રાજ્ય કરતો

સગામગીનના મરણ પછી ઈ. સ. ૬૯૭ માં એનો પુત્ર મદમદ ગિજનીની ગાદી પર બેઠો. મદમદ ચાલાક, ધરાક્રમી અને સાહસિક હતો. તેણે દૂર સમયમાં ગિજનીની ઉત્તર અને પશ્ચિમમાં પોતાની સત્તા જમાવી, અને હિંદુસ્તાન પર સવારીઓ શરૂ કરી. આ વખતે હિંદુસ્તાનમાં અંધાધૂંધી હતી. મદારાગ્ન દર્શના મરણ પછી તેનું સામ્રાજ્ય અનેક રાજ્યોમાં વહેંચાઈ ગયું હતું. કમનરીએ રજપૂતો એક મદારાગ્ન નદિ સ્થાપનાં જુદાં જુદાં નાનાં મોટાં રજપૂત રાજ્યોમાં વહેંચાઈ ગયા અને મોઢિયાણેની દરીદ્રાઈ તથા ચરસાચરસીમાં સામાન્ય યત્રુતા હુમલા સામે એકત્ર થઈ જત્યાવ કરવાની લાગણી ઓછી બેઠી. તેથી કરીને મદમદને સવારીઓ કરવામાં ભારે અગ્યજી આવી નહિ. ઈ. સ. ૧૦૦૦ થી ઈ. સ. ૧૦૨૬ સુધીમાં તેણે હિંદુસ્તાન પર સત્તર સવારીઓ કરી.

મહમૂદની સવારીઓ—મહમૂદ પહેલી સવારી પંગન પર ઈ. સ. ૧૦૦૧ માં કરી અને પેશાવર છતી લીધું પણ ત્યાંથી આગળ વધે તે પહેલાં તેને જયપાળની સાથે લડાઈ થઈ. જયપાળ મોટા હરકર સાથે બહાદુરીથી લડ્યો પણ હાર્યો અને કેદ પકડાયો. મહમૂદને પુષ્કળ ઝવેરાત, અડગ કંપન, અને અસંખ્ય ગુલામો હાથ આવ્યા. ભારે દંડ તેમ જ ખંડણી ભરવાની શરતે જયપાળ છૂટો થયો. આ હારથી જયપાળને બહુ જ દુઃખ થયું; પરિણામે, પોતાના પુત્ર અનંગપાળને રાજ્ય સોંપી પોતે જીવેના ચિતામાં બળી મુક્યો.

મહમૂદની બીજી સવારી ઈ. સ. ૧૦૦૪ માં મુસલમાનના રાજા વિજયપાળ સામે હતી. ત્રીજી અને ચોથી સવારી વિશે કંઈ ખાસ જાણવા જેવું નથી. મહમૂદે પાંચમી ઈ. સ. ૧૦૦૮ ની બહુ અગત્યની સવારી હિમાચલની તળેટીમાં આવેલા પવિત્ર સ્થાન નગરકોટ પર કરી. ત્યાંના રાજા આનંદપાળની મદદે ઉર્જન, કલિંજર, ગ્યાલીઅર, અજમેર, કનોજ, અને દિલ્લીના રાજાઓ ધર્મના જુરસાથી મહમૂદની સામે થવા આવ્યા. ૩૦ હજાર ખોખર લોકોએ હિંદુધર્મના રક્ષણાર્થે લડાઈમાં અપડાવ્યું. આર્થ સ્ત્રીઓએ ધરેણું વેચી અને નેતૃત્વ કવ્ય લડાઈના

ખર્ચ માટે આપ્યું આખી હિંદુ જાતિએ ખનતી સહાય કરી
 તે પછી મહમ્દનો સિતારો પાધરો હોવાથી હિંદુ ૧૧૩૨ હારી
 ગયું અને સેંકડો વર્ષથી સચિત કરેલું સધળું દ્રવ્ય અને ઝવેરાત
 મહમ્દના હાથમા આવ્યું આ મોટી લૂટનો મહમ્દે પોતાના
 સૈનિકાને સારો હિસ્સો આપ્યો, તેથી તેમનામા વધુ સવારીઓ
 કરવાનો જુસ્સો આવ્યો મહમ્દે છટ્ટી સવારી ચાણેશ્વર પગ કીધી
 ત્યાના મદિરમાની મોમદેવની અમૂલ્ય મૂર્તિ લાગી તેણે પુષ્કળ
 ખજાનો લૂટ્યો. હજારો હિંદુઓને મુલામ કરી ગિજની લઈ
 ગયો ત્યાર પછી તેણે કાશ્મીર પર સવારી કીધી, પછી તેમા તેણે
 હાર ખાધી ઈ સ ૧૦૧૬ મા તેણે મુખે ચઢીને ૬ મી કનોજ પર
 ચડારી કીધી અને ત્યાના રાજાને દબાવ્યો ત્યાથી પુષ્કળ દ્રવ્ય લઈ
 મહમ્દ મથુરા ગયો ત્યા વીસ દિવસ સુધી લૂટકાટ ચલાવી હજારો
 મદિરોનો નાશ કર્યો અને લાખેક હિંદુઓને મુલામ કરી ગિજની
 લઈ ગયો મહમ્દ મથુરાના મદિરોની કારીગરી, શીશ્પકામ અને
 બાધણી જોઈને ખુબુ અચ્ચો પામ્યો એજ વરસમા મહમ્દે લાહોર પર
 સવારી કીધી અને ત્યાથી અનંગપાળના પુત્ર ત્રિલોચનપાળને હાકી
 કાઢીને તેની જગ્યાએ મુસનમાન હકિમ મૂક્યો મહમ્દે છેલ્લી અને
 સૌથી અગત્યની સવારી ઈ સ ૧૦૨૪ મા મોમનાથ પર કીધી
 મોમનાથ કારીઆવાડના ખૂલામા આવેલું હોવાથી અત્યારસુધી
 મહમ્દના ઝપાટામાથી બચ્યું હતું સોમનાથની ખ્યાતિ એના
 સાલગવામા આની હતી તેથી પોતાની સાથે ૩૦ હજાર હથકળ
 અને હજારો ઊંઠા લઈને મુનતાન ચર્ચ અજમેરના રાજાને હરાવી
 અજુલીવવાડના રાજાને થાપ આપી, મહમ્દ સોમનાથ પર ચઢી
 આવ્યો સોમનાથનું મદિર એક ઘણું જ મજબૂત દિવામા હતું
 એ દિવસ સુધી કિતનો સર કરવાને મહમ્દે બહુએ પ્રયત્ન કર્યો પણ
 કાચ્યો નહિ રજપૂત લજ્જૈયા સામે એનું લશ્કર ટકી શક્યું નહિ
 મહમ્દની મેના નિરાશ થયા લાગી હતી, પણ મહમ્દે કુનેહથી
 ૧૧૩૨મા ધર્મજીન સગાથી નવું જોનન આપ્યું મહાદેવજી મુસન
 માનોનો પગથિ કરગે એની શ્રદ્ધાથી હિંદુઓ ખેંચી ગયા આખરે

આદિત્યજીએ તેમ જ રાજપૂતોએ અનુપમ વીરતા બતાવી, પણ મદમદના હુલ્લુ અને કુનેદ આગળ તેઓ ટપી શક્યા નહિ. બાબુવગી બીમદેવ તેમજ અજમેરનો રાજા મંદિરના રક્ષણાર્થે આવ્યા તેઓ પણ હારી ગયા. છેવટે મદમદ મંદિરમાં પેડા. આદિત્યજીએ સોમનાથની મૂર્તિ નહિ ભાગે તો મદમદને માગે તેટલું ધન આપવા કબૂલ કર્યું. 'હું મૂર્તિ વેચનાર નથી, પણ ભાંગનાર છું' એમ કહી મદમદે મૂર્તિ ભાગી તેના ચાર કકડા થયા અને તેમાંનો એક પોતાની ફતેહના ચિહ્ન તરીકે ગિજની, મહા, મદીના અને બગદાદ મોકલાવ્યો.

સોમનાથનું મંદિર ઘણું જ પ્રાચીન તેમ જ સુવિખ્યાત હોવાથી સૈકાઓ થયા ત્યાં ઘણું ધન સંચિત થયું હતું. કહેવાય છે કે સોમનાથ મહાદેવની મૂર્તિ પાંચ ગજ લાંબી ને બે ગજ પહોળી હતી ને તેના પર અમૂલ્ય રત્ન જડેલા હતા. મૂર્તિ અંદરથી પોલી હતી અને તેમાં હીરા, માણેક, મોતી વગેરે જવાહિર ભરેલાં હતાં. એ મૂર્તિના સ્નાનને માટે કાશીથી દરરોજ ગગાગળ આવતું. ૧૦૦૦ આદિત્યજી દરરોજ તેની પૂજા કરતા અને ૨૦૦ રાજવંશી સ્ત્રીઓ તેની આગળ નૃત્ય કરતી. જાત્રાળુ એટલા બધા આવના કે ૨૦૦ હજારો દરરોજ હજારો કરવામાં શકાતા. મંદિરની સપાટી દીવાલો હીરામાણેકથી જડેલી હતી. મંદિર સુધી દરિયાનાં મોઝાં આવતાં. મદમદ ત્યાંથી અદ્વૈત ખજાનો લઈ સિંધને રમ્તે ગિજની ગયો. બોમ્બેઆઓએ ખોદે રમ્તે લઈ જવાથી એનું લશ્કર મોટે ભાગે નાશ પામ્યું. તે ઈ. સ. ૧૦૩૦ માં ૬૩ વર્ષની ઉંમરે ૩૫ વર્ષ રાજ્ય કરી મરણ પામ્યો.

મદમદ પરાક્રમી, સાહસિક, કાર્યક્ષમ હતો, પણ બહુ જ લોભીઓ અને કબૂલ હતો. ફિરોઝી નામના કવિને શાહનામું લખવાને પ્રત્યેક કહી દીધું એક સોના મહોર આપવાનું વચન આપ્યા પછી ત્યારે ફિરોઝીએ ધણું વર્ષ મહેનત કરી શાહનામું લખ્યું ત્યારે ૬૦,૦૦૦ કદીની ૬૦,૦૦૦ સોના મહોરને બદલે તેટલા ચાંદીના સિક્કા આપવાનું કહ્યું. તેથી ફિરોઝી ગિજની છોડી ચાલ્યો ગયો. આખરે મદમદને પશ્ચાત્તાપ થવાથી તેણે સોનામહોર મોકલી પણ તે મુજે તે પહેલાં ફિરોઝી મરણ પામ્યો હતો.

શાહજુદીન ઉર્ફે મહંમદ ઘોરી

મહમ્મદ ગિજનીના મરણ પછીના ૧૫૦ વર્ષમાં હિંદુસ્તાનમાં મુસનમાની સત્તાનો વધારે ફેલાવો થયો નહિ તેની પછીના શાહજુદીન ઉર્ફે મહંમદ ઘોરી રાજાઓમાં પરસ્પર વિરોધ તથા કનહને લીધે ગિજનીની હકમત પડી ભાગી થઈ સ ૧૧૭૦ માં દિલ્હીના બળવાન ગણ પ્રિયાળદેવે ફક્ત બાણેર સિવાય અધેથી મુસનમાનોને હાકી કાઢ્યા થઈ સ ૧૧૫૨ માં અલ્લાઉદ્દીન હુસન શેરીએ ગિજનીના ગણને તેના કુદુમ સહિત મારી નાખ્યો ને ગિજની સાત દિવસ સુધી લગ્યુ અને બાળ્યુ અલ્લાઉદ્દીન થોડા સમયમાં મરણ પામ્યો ને તેનો પિત્રાઈ મહમ્મદ શેરી ઉર્ફે શાહજુદીન શેરી થઈ સ ૧૧૮૬ માં ગાદીએ આવ્યો.

મહમ્મદ શેરી

મહમ્મદ ગિજનીની પેઠે શાહજુદીન શેરીએ પણ હિંદુસ્તાન પર સવારીઓ કરી મહમ્મદ ગિજનીની સવારીઓનો મુખ્ય હેતુ મર્તિઓ ભાગી ધર્મકીર્તિ મેળવવાનો હતો પણ શાહજુદીનનો હેતુ મુતુક હતી તે પર ગત્ય કરવાનો હતો તેને પોતાનો સવળો અખત હિંદુસ્તાન પર સવારીઓ કરવામાં આવ્યો.

શાહજુદીન ઘોરીની મવારીઓ—મહમ્મદ શેરીએ થઈ સ ૧૧૩૬ થી થઈ સ ૧૧૬૫ સુધીમાં હિંદુસ્તાન પર આન મવારીઓ કરી પરી ત્રણમાં પચ્ચમ, સિંધ અને વાઘચ સરદારના પ્રાનો હતા થઈ સ ૧૧૮૧ માં બોધી મવારી થી આ વખતે

ઉત્તર હિંદુસ્તાનના હિંદુ ગણઓ એ ભાગમાં વહેંચાઈ ગયા હતા એક પક્ષમાં ક્ષત્રિય, માળવા અને ગુજરાતના ગણઓ હતા, ત્યારે બીજા પક્ષમાં દ્રિવી, અજમેર અને ચિતોડના ગણઓ હતા આ વખતે દિલ્હીમાં તુવાર ગજપૂતોનું, અજમેરમાં ચોહાણનું ક્ષત્રિયમાં ગણાનું, ને ગુજરાતમાં વારેલાનું રાજ્ય હતું આ એ પક્ષોમાં પગપગ સાથેન વિરોધ ચાલતો હતો અને અગાધને માટે નાનું પક્ષો તનતોડ મળી ગયા હતા પ્રત્યેક રાજ્ય અનન્ય હતું ત્યાં સુધી પરદેશીઓના હુમલા ન થાય ત્યાં સુધી આવા જુદા જુદા અવતર ગણોને મુશ્કેલી આવી નથી, પણ પરદેશીઓના હુમલા સામે ટકવા માટે એન્તા જરૂરી છે એ આ રજપૂત રાજ્યોમાં સમગ્ર શક્યા નહિ મહમદ ગિજનીની સવારીઓના પશિલામંથી પણ તેઓ ચેત્યા નહિ એકતાની વાત તો દૂર રહી, પણ અગત વેર વાળવા તેઓએ પોતાના જાતિભાઈનો નાશ કરવામાં પરદેશીઓને મદદ આપી આવા અજેગેમાં મહમદ પેરીની ફતેહ થાય એમાં તો નવાઈ ?

પૃથ્વીરાજ અને જયચંદ— આ વખતે દિલ્હીમાં પૃથ્વીરાજ રાજ્ય કરતો હતો પૃથ્વીરાજ અજમેરનો રાજા હતો, અને દિલ્હીનો તુવાર નસતો રાજા અનંગપાળ પુત્ર વિનાનો હોવાથી દિલ્હીની ગાદીએ દત્તક લેવાયો હતો ક્ષેત્રનો રાજા જયચંદ પણ પૃથ્વીરાજની માફક અનંગપાળનો દૈહિક હતો પૃથ્વીરાજને દત્તક લીધો તેથી જયચંદને બહુ ઝેર ચડ્યું પૃથ્વીરાજની કીર્તિથી જયચંદનું હૈયું બગી ગયું જયચંદે પોતાની રૂપવતી કુવરી ચક્રવર્તી માટે સ્વપ્નર રચ્યો તેમાં દેશ દેશના રાજાઓ આવ્યા જયચંદે પ્રત્યેક રાજાને યથોચિત કામ મોકલ્યું પૃથ્વીરાજને દારપાળનું કામ સોંપેલું હોવાથી તે આવ્યો નહિ તેથી તેનું પૂતળું બનાવીને દારપાળની જગ્યાએ મૂક્યું સયુક્તા પૃથ્વીરાજના રૂપગુણ અને કીર્તિ સાંભળી તેને મનથી વરી ચૂકી હતી તેથી તેણે તેના પૂતળાને વરમાળા પહેરાવી દીધી પૃથ્વીરાજ હૂંપા વેશમાં આવી સયુક્તાને વર્ષ ગણો આથી જયચંદના ગુમાનો પાડી નહિ તે પૃથ્વીરાજને હાજવાના ધવાને

કરવામા પ્રવૃત્ત થયો

મહમદ ધોરીની ચોથી સવારી—મહમદ વોરીએ ૪ સ ૧૧૮૧ માં પૃથ્વીરાજ પર સવારી કીધી ચાલેશ્વર આગળ પૃથ્વીરાજને ધોરીને સખત હાર આપી મહમદ મરતા મરતા બચી ગયો ને અફઘાનિસ્તાન નાગી ગયો ત્યાં તેણે પોતાના સરદારોની સખત ઝાટમણી કાઢી ચાલેશ્વરની પાછી મહમદને બહુ માફ લાગ્યું તેણે પૃથ્વીરાજને હરાવી હિંદુસ્તાન કબજે કરવું અથવા મરવું એવો નિશ્ચય કર્યો એ અરસામા જયપદ તરફથી દિલ્લી પર સવારી કરવાનું ઉત્તેજન મળનાથી પોતાના સુનંદ અફઘાન અને તુર્કી જૈનિકો સાથે જંગી તૈયારી કરી હિંદુસ્તાન પર તે ચઢી આવ્યો ૪ સ ૧૧૮૩ માં પાણીપતનું દારણું યુદ્ધ થયું પૃથ્વીરાજની મદદે ધણા રજપૂત રાજાઓ આવ્યા ને તેઓ ધણી બહાદુરીથી લડ્યા સમુક્તાએ પૃથ્વીરાજને જોટલું પ્રોત્સાહન અપાય તેમજ આપ્યું સૂર્યોદયની સૂર્યાસ્ત સુધી લયકર યુદ્ધ ખેંચાયું આખરે શર-સીર પૃથ્વીરાજ કેદ પડ્યાંયો ને તેને દાર કરનામા આવ્યો આનું બ્યાન પૃથ્વીરાજ રાસામા ચં બાગેટે જવનત લાપામા કર્યું છે મહમદે અજમેરમા પેસી દ્રવ્ય લૂંટી શહેરને બાળી ત્રાસ વર્તાવ્યો બીજે વરમે મહમદના સગદાર કુતુબુદ્દીને દિલ્લી સર કયું પૃથ્વીરાજ સામેના યુદ્ધમા જયપદે કોઈ પણ જાતની મદદ તેને આપી નહિ જાનગી મહમદને મદદ કરી તેને ઉત્તેજન આપ્યું આગળ પોતાનો પણ વાગે આવશે એ વાત તેને સ્પષ્ટી નહિ બીજે વરમે મહમદ ધોરીએ જયપદ પર ચઢાઈ કીધી ને તેને દાર કીધો જયપદ જમના નદીમા ફૂંટી મુઝ્યો, એરી પણ લોખંડ્યા છે કનોજનો કિનો તથા ત્યાંના નુર અને અમર્ય મંત્રિ મહમદે જમીનદોસ્ત મ્યાં એના એક સરદાર બખ્તનારે મિદાર પ્રાતના સાધુઓના મઠો બાળ્યા સાધુઓને માર્યા અને ત્યાંના રાજા લક્ષ્મણમેનને તેની ગજવાની નદીઆમાંથી હાખ કાઢ્યો બખ્તનારે ત્યાંના પુસ્તકાલયો બાળ્યા ને હજારો હિંદુઓની કનન કરી ૪ સ ૧૧૮૪ માં કુતુબુદ્દીનને વિનીના મુગા નરી મળીને

મહમદ અધ્યાનિસ્તાન ગયો મહમદ પોરી હિંદુસ્તાનમાંથી પાઠો હતો
હતો તેનામાં ઘણું લોકોએ એને મા ગણ્યો ઈ સ ૧૨૦૬

મહમૂદ ગિજની અને મહમદ ઘોરીની મવારીઓનું
પરિણામ—મહમૂદ ગિજનીની મવારીઓ લૂટ તેમજ કીર્તિ મેળવ
નાના દેવુથી થઈ હતી અને ધર્મના ઋણને તેમાં પ્રોત્સાહન આપ્યું હતું
એ પુષ્ટિ કરી શકાય છે, પણ તેની સવારીથી હિંદુસ્તાનના ઇતિહાસ
તેમજ પ્રગતિનું નાશ થયો છે. બીજી કાલની અમર
થઈ નહિ ઇતિહાસની દૃષ્ટિએ મહમૂદ ગિજનીની મવારીઓએ તો
હિંદુ સત્તાને નાશ કરી નાખી પર હમેશને માટે પડે પાવ્યો

રજપૂતો હારી તેના ઘણા કારણો હતા પરંપર વિશેષ,
ધર્મ, તથા બીજી મોગાને માટે અંધમર્યાદાના જે દુર્ગુણો હિંદુસ્તાનના
ઇતિહાસમાં વારંવાર દૃષ્ટિગોચર થાય છે તે તે વખતે પૂરે જોડામાં
જિજ્ઞાસા હતા હા સુનકમાંથી આવેલા અધ્યાનને તુર્ક લોકોમાં લગભગ
વૃત્તિ હિંદુઓ કરતા વધારે તેજ હતી હિંદુઓમાં રજપૂતો—દાત્રિયો જે
વર્ગમાં લાગ લેતા હોવાથી ઉપરાઉપરી ચલાઈએ થવાથી તેમની
સખ્યા ઓછી થઈ ગઈ તે બીજાઓથી પૂરાઈ નહિ. રજપૂતોની
યુદ્ધશક્તિમાં હજારો વર્ષથી સમયાનુસાર ક્ષય થયો છે. રજપૂતો
હતા, તેથી હાથી અને પાવન પર આધાર રાખતા રજપૂત રાજાઓ
સુસન્માનોના હવનને તોપોના મારા સામે દબાઈ શક્યા નહિ
સુસન્માનોમાં ધર્મઋણ એવું પ્રમાણ હતું કે તેઓ જીવ બાળુએ
મરીને લગતા હતા.

પ્રકરણ ૨૧

ગુલામવંશ—ઈ. સ. ૧૨૦૬ થી ઈ. સ. ૧૨૯૦

કુતુબુદ્દીન—આ વંશની ગ્યાપના કુતુબુદ્દીન ઇ. સ. ૧૨૦૬ માં કરી. કુતુબુદ્દીન શાહુદ્દીન ઘેરીનો ગુલામ હતો. શાહુદ્દીન પૃથ્વીરાજને હરાવી હિંદુસ્તાન છોડી ગયો ત્યારે તે કુતુબુદ્દીનને પોતાના

કુતુબુદ્દીન

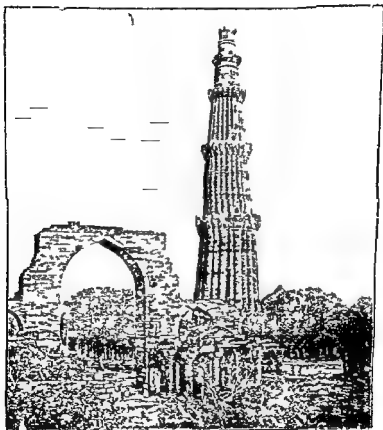
પ્રતિનિધિ તરીકે હિંદુસ્તાનમાં મૂકી ગયો. કુતુબુદ્દીન તેમજ એ વંશના ખીજ સુલતાનો—અસ્તમશ અને બક્ષમન પણ નાનપણમાં ગુલામ હોવાથી એ વંશનું નામ ગુલામવંશ પડ્યું.

કુતુબુદ્દીન જાતે તુર્ક હતો. નાનપણમાં એક શ્રીમત ગૃહસ્થને ત્યાં વેચાયો હતો ત્યાં એને સારી કેળવણી મળી હતી. એક વેપારીએ એને ખરીદ કરી શાહુદ્દીનને બેટ આપ્યો. પોતાની કુશળતાથી એ ઘોડા વખતમાં શાહુદ્દીનનો માનીતો થયો અને વફાદારી અને પ્રામાણિક-પણાને લીધે પહેલાં સરદાર અને પછીથી

હિંદુસ્તાનનો હકિમ નીમાયો. શાહુદ્દીનના ખીજ સરદારોએ તેની સામે બહુ કંઈ, પણ કુતુબુદ્દીન વફાદાર રહ્યો. દૂક સમયમાં એણે મોરત, દિલ્લી, દક્ષિણ, ગ્વાલીઅર, બનારસ વગેરે જગતી આ દેશમાં મુસલમાની સલ્તનતનો પાયો નાખ્યો.

કુતુબુદ્દીને છેક ગિજનીથી બંગાળા સુધીનો પ્રદેશ પોતાની સત્તા નીચે આણ્યો. ઈ. સ. ૧૨૧૦ માં એ ઘોડા દોડાવવાની રમત રમતાં ઘોડા પરથી પડી જવાથી મરણ પામ્યો. એણે જાનિથી અને પ્રામાણિકપણે રાજ્ય કીધું. એ બહાદુર અને ન્યાયી સુલતાન હતો. એની ઉદારતાને લીધે લોકો એને લખખશ્ત તરીકે ઓળખતા. એણે દિલ્લીની ખંડેરી જુમામસ્જિદ બંધાવી હતી.

અસ્તમશ—કુતુબુદ્દીન પઝી એના નાનાનક પુત્ર આરામને ઉમગતોએ પંચાદ ઠગી કુતુબુદ્દીનના જમાઈ અસ્તમશને ગાળી આપી એ ખાનન તુર્ક સુલતાન જન્મ્યો હતો, પણ એને નાનપણમાં

કુતુબુમિનાર

શુનામ તરીકે વેચવામાં આવ્યો હતો. રૂપે ૫ જ દેખાવડો અને ચાનાં દોવાથી કુતુબુદ્દીન એને વેચાતો વીસે હતો. પોતાની દોશિયારીથી

એ કુતુબુદીનનો માનીનો થવાથી મુવતાને એને પોતાની પુત્રી પરણાવી
ગરીબખડનો સૂમો નીચો હતો ઈ સ ૧૦૧૧ મા ઉમગવોએ એને
મુવતાન બનાવ્યો

એણે બગાળાના મુના બખ્તવાર ખીવડને દરારીને યગાળા અને
મિદાર પ્રાતો દિલ્લીના ગત્ય માથે બેડી દીધા એણે ગજપૂતાનામા
આવેલા ગણથભોર અને માડવગ (માડુ) ના કિલ્લાઓ સગ કીધા,
અને ધણા નિર્દોષ અપનો પત્રી પણ છેવટ ઉજ્જિનીની મગ ડી અને
ત્યાના ધણા હિંદુ મદિગેનો નાશ કર્યો

અસ્તમગે મેવાડ, ગુજરાત અને દક્ષિણ મિંધ સિવાય ઉત્તર
હિંદુસ્તાનનો મગો મુવડ હતી તામે કર્યો એણે પોતાના નામના
મિલ્કા પડાવ્યા એની કીર્તિ એટલી બધી ફેવાઈ કે બગદાદના ખનીફ
એનું હિંદુસ્તાનનું રાત્ય એક મ્વનંત્ર મુમયમાની ગત્ય તરીકે મીકાર્યું
એણે કુતુબુદીન ઉલી નામના ખીરની દગાહ પામે તેમની યાત્રીરીમા
એક મોટો મિનારો મધાવ્યો જે ફુનીઆમા 'કુતુબુમિનાર' તરીકે
પ્રખ્યાત થયો છે

કુતુબુમિનાર—કુતુબુમિનાર અન્વારના દિનીથી બાર માઈન
જ છે એ ૨૫૦ ફૂટ ઊંચો છે ધરતીકપને લીધે એની ટોચ તૂટી
પડી છે એના પડેના મે મજનાની ચારે બાજુએ અરમી ભાપામા
કુરાનના વાક્યો કાતરવામા આવ્યા છે એની ટોચ ઉપરથી નિશ્ચી
ને તેના ખડીએગે સારી રીતે દેખાય છે. આ મિનારો અસન
પૃથ્વીગળે પોતાની પુત્રીને મહેનમાથી જ રાજ જમતાડતા દર્ગન
જવાના દેતુથી મધાવ્યો હતો એમ કહેવાય છે આ મિનારો
ફુનિયામા અજનયમી ૩૫ છે એ તે વખતના મિંપકામનું ભાન
દગવે છે

અસ્તમગ પત્રી એનો વડો દીકરો અખનુદીન ગાદીએ બેઠો એ
દુગચરણી, કપડી અને ફૂર મેનાથી ૭ મદિનામા એને પગ્નકટ કરી
અમીગેએ અસ્તમગની પુત્રી ગજઆને ગાળી આપી (ઈ સ ૧૦૩૬)

મુલ્કતાના ગજઆ બેગમ—નિનીની ગાદીપર આ એક જ
બી થઈ છે ગજઆ ધણી જ ખૂમનુગન અને બારોશ બી હતી

એના પિતાને એ બહુ જ માનીતી હતી અસ્તમશ વ્યાગે લગાઈમા જતો, ત્યારે તે ગાન્ધનો બધો કારભાર રજાઆને મોખી જતો તે કહેતો કે રજાઆ વીસ પુત્રોની ગરજ સાથે એની છે બે વર્ષ સુધી રજાઆના ન્યાયી, ઉપર અને વ્યવહાર રાજ્યકારભારથી અમીગને સતોષ થયો રજાઆ બુખો પહેગની નદિ અને હમેશ રાજસભામાં કામ હતી પુરવનો પોષાક પહેરી ધોણવાર ચર્મ હાથમાં ખુલ્લી તરવાર બધું તે લગાઈમા જતી એનામાં એક સાગ રાજના બધા ગુણો હતા

મુનતાના રજાઆ

નાસિરુદ્દીન મહમુદ—ઈ સ ૧૦૩૬ મા રજાઆના મરણ પછી બે નમગા મુનતાનો થયા તેમના પછી ઈ સ ૧૨૪૫ મા અબ્દમનનો બીજો પુત્ર નાસિરુદ્દીન ગાદીએ આવ્યો અબ્દમનના મરણ પછીથી ગએના મુલકો એને પાછા મેળવ્યા અને મુનનોના હુમનાઓ ખાત્યા એની રહેણીકરણી સાદી, સરગ અને સદ્ગુણી હતી માદુ ડવન, મોક મન અને સતન મનન એ એના ડવનના વડ્ય હતા કુરાનની નકનો કરી તે વેચીને તેમથી એ પોતાનું મુજદાન કર્યો એને ફત્ત એક ન સી હતી અને તેના જ હાથની ગોઈ એ જામનો એક વખતે ગોઈ કરતા બેગમની આગળી ગજી તેથી તેજે રમેઈઓ ગખવા વિનની કરી નાસિરુદ્દીને કહ્યું “ રાજ્યનો માનિક નથી પણ ગખવાગ હુ, તેથી ગોઈયાનો ખર્ચ રાજ્યને માથે કેમ નાણુ ? ” એ સામાની લાગણીને હમેશા માન આપતો એની આગડ એટલી બધી હતી કે ઈગનના રાજ્યે નાસિરુદ્દીન આથે દોગની કરવાને માટે એનથી મોકલ્યો હતો

ગ્યામુદ્દીન અબ્દમન—મુનામનસનો મોથી મોગે માગ્યાદ મનમન પ્રથમ મુનામ હતો નાસિરુદ્દીન પામે વેચાણુ માટે એને વાવરામાં

આત્મે ત્યારે એનું હૃદય અને હીગણ શરીર જોઈ સુવતાને એને વેચાતો લેનાની ના પાડી એણે કહ્યું “ખુદની ખાતર ખરીદો ૮ કઈક ઉપયોગી થઈશિ” બલમનના આવા જવાબથી સુવતાને ખુશ થઈ એને ખરીદ્યો ગુલામ તરીકે, લશ્કરના સરદાર તરીકે, આતના સુખા તરીકે, તથા વજર તરીકે એણે નામના મેળવી, તેથી છેવટે એ બાદશાહ થયો (ઈ સ ૧૦૬૬)

બલમન વિદ્વાન હતો, પણ મ્વાર્થી અને અત્યાચારી હતો પોતાનો સખત ધાક બેસાડવાને એણે શરૂઆતથી જ કૂર અને સખત પગલાઓ લીધા એ સત્તા વગરનો હતો ત્યારે એણે ખીજા ચાલીસ ગુલામો સાથે પરસ્પર સલાય કરવાનો કરાર કરીધો હતો બાદશાહ થતા પછી તેમને એણે મારી નખાવ્યા

ગાદીએ આવ્યા પછી બગાડાના મુખ તોફાનખાનને એણે મારી નખાવ્યો, અને મગાડાને દિલ્હીના રાજ્ય સાથે જોડી દીધો મેવાનના રજપૂતો સામા થવાથી એણે એક લાખ હિંદુઓની હતન કરીધી

આ વખતે મુગનોએ હિંદુસ્તાન પર ચઢાઈ કર્યાના સમાચાર મળ્યા મનમને મુગનોની સામે પોતાના પુત્રને મોકલ્યો તેણે વાઘવ્ય સરહદને વળેા જ સાગે મદોમત કરી મચાવ કર્યો અને મુગનોને આવતા અટકાવ્યા, પણ લડાઈમાં તે માર્યો ગયો આ વખતે બલમનની ઉંમર ૮૦ વર્ષની હતી પોતાના વહાના પુત્રના મગ્નથી એને બહુ જ દુઃખ થયું ને તેજ શોકમાં એ મરણ પામ્યો (ઈ સ ૧૦૮૬) બલમનની ગત્યવસ્થા ઘણી સખત અને કૂટ હતી એના નાસથી સર્વ લોક ખીના એતો હિંદુઓને ઊંચા લેાહાઓ પછી કાઢી મક્યા વિદ્વાનોને એણે સારો આશ્રય આપ્યો મુગનોના ત્રાસથી નામી આવેના પગ દેગના રાગઓએ એના નમાગમાં આશ્રય મેળવ્યો હતો એ મદપાનની વિદ્વ હતો, ને દારૂની બદી અન્ધાવશ એણે મખત કાયદા બાધ્યા હતા

બલમનના મગ્ન પછી ગત્યનો બીજામત બલમર રહ્યો નદિ અને બખેશઓ થયા આ તકનો વાલ નઈ ખીનજ લોકોના સરજા જતાનુદીને ગાદી પચાની પાડી ખીનજગની આપના મ્ગી

પ્રકરણ ૨૨

ખીયજીવંશ-ઈ. સ. ૧૦૬૦-૧૩૭૦

જનાનુદીન ની ની ગાદીએ આવ્યો ત્યારે ૭૦ વર્ષનો હતો
તે સ્વભાવે ધર્મો નરમ હતો શુનેદગારો

જલાનુદીન ખીયજી પણ એ મજા કર્યા વિના છોડી દેતો
આ નરમ ગતિપદ્ધતિની દેગમા ખૂન

ચોરી અને લૂંટફાટ નધ્યા

જનાનુદીનને તેના ભત્રીજા અલ્લાઉદ્દીન ઉપર ધણી પ્રીતિ હતી
તેણે તેની સાથે પોતાની પુત્રી પરણાવી અલ્લાઉદ્દીન ધણો ઉત્સાહી,
પરાક્રમી અને મોગાઈતો બૂખ્યો હતો તે પોતાની ધાગેની મુગદ
પાગ પાડવામા જરૂર પડે તો નીતિને બાબુએ મૂતો તેણે ભુલ્યખડ
લૂંચુ તથા દક્ષિણના રાજા ગમદેવ પર સવારી કરી પોતાના ૮૦૦૦
ચુનદા ઘોડેપાગે લઈને એ દક્ષિણ તરફ આવ્યો ૮૦૦ માર્દનની
મજન કરી તે એમએમ દેવગિરી પહોંચ્યો પોતાની તૈયારી નહિ
તેવાથી તથા પોતાનો કુવર શમ્સેવ મોગા વરમર સાથે બદાર ગએનો
હોવાથી ગમદેવ અમગાયો અને દોનતામાદના ત્રિધામા જઈ લગાયો
આખરે પ્રતિકૂળ સન્નેઓને લીધે રામદેવ મગલુ આવ્યો અને અલ્લાઉદ્દીન
ત્યાંથી પુષ્કળ ખજાનો મેળવી ફિરી તરફ વત્યો

પોતાના છુટા મામને મગતા વાગ વામગે એમ વિચારી અલ્લાઉદ્દીને
તેને દાર મરવાનો પ્રયત્ન રચ્યો દિ નીથી થોડે દૂર મુખમ મગી તેણે
જનાનુદીનને મદદ આપી પગલાનગી સિવાય કુ દુષ્ખલુમા
ગયો તેથી તમારી પામે આનંદા મને કપારી છુટે છે તેથી આપ
એમના પધારી મને મગો ભોગો જનાનુદીન આનંદથી મનમનો તેને
મગના ગયો એમને વિશ્વાસવાની ભત્રીજાએ તેને મારી નાખી તેનું
ટોકુ બાનાની ટોચ પર બેસી આખા નરમરમા ફેરચુ

અલ્લાઉદ્દીન ખીયજી-ઈ. સ. ૧૦૮૫ મા અલ્લાઉદ્દીન ત્રિધાની
ગાદીએ બેઠો પોતાના ભાઈ અનકાખાનને પિતરાઈઓની સામે મોખી

તેમને મારી નખાની ઝાઝના વગમા તેણે કોઈને છવતો રહેવા દીધો નહિ તેણે દુષ્ખલુમાથી આણેલી મળી દોલત લશ્કરમા તેમ જ ઉમરાવોમા સૌની પ્રીતિ મેળવવાને વહેંચી દીધી

આ વખતે ગુજરાતમા કરલુ થયો ગુજરાતની છત ગણ્ય કરતો હતો તેણે પોતાના પ્રધાન માધવની ઇ. સ. ૧૨૬૭ સ્ત્રી રૂપસુદરીનું બળાત્કારે દરલુ કર્યું તેથી માધવે ક્રોધે ભરાઈને અલ્લાઉદ્દીનને ગુજરાત છતવાને મોનાયો અલ્લાઉદ્દીનને આ ગમતી વાત ઇતી તક આવેની જોઈ તેણે પોતાના ભાઈને મોટા લશ્કર સાથે ગુજરાત છતવા મોકલ્યો કરલુ રાજા બહાદુરીથી લડ્યો, પણ આખરે હારી જવાથી પોતાની બે કુવરીઓ સાથે બાગવાણના કુગરોમા જઈ ભરાયો ડરલુની રાણી કમળાદેવી અમદાવાનને હાથે પકડાઈ તેને અલ્લાઉદ્દીને પોતાની માનીતી બેગમ બનાવી ગુજરાત સર કરી મુસનમાન ફાજ છેક ખલાત સુધી પહોંચી ખલાતથી એક કાકુર નામે ખૂમસુરત નોકર હાથ લાગ્યો તેને પણ દિલ્લી મોકલવામા આવ્યો

અલ્લાઉદ્દીન ખીનજી

ઈ સ. ૧૨૬૮ મા અલ્લાઉદ્દીને ગણુથબોરના કિલ્લાને પેશા ગાલ્યો એક વગસ સુધી તેના બધા પ્રવન્નો નિદ્રા રજપૂતાનાની છત ગના પણ આખરે ઈ સ. ૧૩૦૦ મા કેનાડ કાવાવાથી તેણે એ ગઠ છત્યો

ત્યારપછી તેણે ચિતોડ ઉપર ચાઈ કરી તેના લશ્કર સામે રજપૂતો બહાદુરીથી લડ્યા, પણ તેનું લશ્કર મોટું હોવાથી તેઓ તેની સામે રડી શક્યા નહિ તેથી રજપૂતોએ કેસરીઆ ધ્યા ને ચિતોડની છત- ઈ. સ. ૧૩૦૩-૦૫

રાણી પદ્મિની તેમજ બીજી રજપૂતાણીઓ જોઈને કરી બગી મૂર્ખ ત્યારપછી અલ્લાઉદ્દીને ચિતોડ લીધું ઈ.સ. ૧૩૦૪ માં તેણે જોલમભીર લીધું. ત્યાં પછી રજપૂતોએ કેસરીઆ કર્યા અને રજપૂતાણીઓ જીતી બગી મૂર્ખ

ગુજરાત, રજપૂતાના અને માળવા સર કરી અલ્લાઉદ્દીને દક્ષિણના રાજ્યો તરફ નજર દેવી દક્ષિણની જીત ઈ.સ. પોતાની ગેરહાજરીમાં દિલ્લીમાં બખેશ ૧૩૦૭-૧૩૧૦ થવાનો સંભવ હોવાથી તેણે કાઠુરને મેળી ફોજ આપી દક્ષિણમાં મોકલ્યા દેવગિરિના ગંગા રામદેવે ખડણી આપની બંધ કરી હતી તેથી તેને શિક્ષા કરવા માટે કાઠુરને મોકલ્યા. તેણે રામદેવને પકડી દિલ્લી મોકલ્યા ત્યાં તેણે ખડણી આપવાનું કમન કરવાથી તેને છૂટા કરવામાં આવ્યો અને પછીથી મળતાં સુધી તે અલ્લાઉદ્દીનનો મિત્ર થઈ રહ્યો

ઈ.સ. ૧૩૦૯ માં કાઠુરે તૈનગણ પર હુમલો કરી વજીર જીત્યું અને ઈ.સ. ૧૩૧૦ ની ત્રીજી સપ્તાહમાં બનાગ રાજાઓની રાજધાની દ્વારસમુદ્ર કમળે કરી ચોથી સપ્તાહમાં રામેશ્વર સુધીનો બંધો પ્રેશ કમળે કરી મુસનમાનોના વિજયના ચિહ્ન તરીકે રામેશ્વરમાં મસીદ બંધાવી દક્ષિણમાંથી પુષ્કળ ખમ્મનો મેળી કાઠુર દિલ્લી ગયો રામદેવના પુત્ર રાકરદેવે ખડણી આપવાનું બંધ કર્યું હતું, તેથી તેણે હજી સવારીમાં તેને મારીને દેવગિરિનું રાજ્ય દિલ્લીના રાજા સાથે જોડી દીધું

હિંદુસ્તાનના મુસનમાન રાજાઓમાં અલ્લાઉદ્દીન પગલમ, માહમ અને વિજયની દૃષ્ટિથી ઉચ્ચ સ્થાન ભોગવે છે એની જીતો એનું સૌંદર્ય સામિત કરે છે મુસનમાનોમાં પ્રથમ એણે દક્ષિણમાં પગપેસારો કર્યો અને તે હજીયામીઓ માટે સદા ચાલુ ગયો એકદરે અલ્લાઉદ્દીને આખું હિંદુસ્તાન સર કર્યું કરેલાય કાઠુરની દક્ષિણમાં અને અલ્લાઉદ્દીનની ઉત્તરમાં મેળવેલી ફતેહ મેળી હતી, પણ આ જીતો નામની જ થઈ પડી આ બંધો પ્રેશો જેટલી ઝડપથી જતાયા

તેવીજ ઝડપથી અલ્પાઉદીનની હયાતીમા જ ચલત રહી ગયા
 દિવ્વી છેડી રાત્ર્યમા ગેરવ્યસ્થા થવા દેવાની એણે જૂન
 ડરી નહિ એ એની રાત્ર્યકુનેહ દર્શાવે છે દક્ષિણની છેલ્લી સવારી
 પડી અલ્પાઉદીન પાંડુરનો ઘણોજ કાણુ જામ્યો. ઘડપણને
 વીધે અલ્પાઉદીનનો જ્વલાન બદલાયો તેથી અમીરે તેમજ ખીજ
 મધા લોકો એનાથી ડટાડ્યા એનો અમન ચાલુ છતા ગુજરાતના
 રજપૂતો ચલત રહ્યા, રાણા હમીરે ચિતોડ લીધુ, અને રામદેવના
 નમાઈ હુગપામે મુમયમાનોને દક્ષિણમાંથી હાડી કાઢ્યા આ બનાવોથી
 ઉશ્કેરાઈ તેના બે પુત્રોને એણે કેદમા નાખ્યા એ પાંડુર સિવાય
 કોઈનો વિશ્વાસ રાખતો નહિ, પણ એજ કૃતમી પાંડુરે પોતે બાદશાહ
 થવાની ઉમેદમા અલ્પાઉદીનને ઈસ ૧૩૧૫ માં એરે દઈને મારી નાખ્યો.

અલ્પાઉદીનની રાત્ર્યપદ્ધતિ ઘણીજ કઠોર અને આપખુદ હતી
 એના સખત કાયદાથી આખા રાત્ર્યમા
અલ્પાઉદીનની એનો ધાડ પ્રસર્યો લટાગ અને ચોરોનુ
રાત્ર્યવ્યવસ્થા જોગ નાખ્યું થયુ એણે દાડ પીનાની મનાઈ
 ડરી ને દાડ ગાળનારને દેહાન્તની સજા
 મગાની જાગેર પીગ બધ કગાળ્યા રાત્ર્યમા મૂક થવા ન પામે
 ને માટે મુનતાનની રજા સિવાય સભા ભરવાની, પરદેસીઓને વરમા
 ઉનાગે આપનાની તથા રાજનીતિ વિરે જાહેર સચાં રવાની બધી
 ડરી ખેદુત પામે જમીનની પેનાશનો અગ્રેજો લાગ લેવાનુ ઠેરવ્યુ
 આ કાયદાઓ હિંદુમુસનમાનને સરખી રીતે ચાલુ પડતા હતા,
 ને કે હિંદુઓને માટે કેટલાક વધારાના નિયમો હતા હિંદુએ હાથી કે
 ઘોડા પર બેસતુ નહિ, હથીઆગ ગમતુ નહિ જિંદો ને કીમતી
 પાવાક પગેવો નહિ, અને ગાય, હેંસ બકગ ચગકગની મજૂરી
 મિરાય ગમતવા નહિ આ મરગા કાયદાના પાલન માટે અલ્પાઉદીને
 જાગ્યુમખાનુ ગમ્યુ હતુ આ ખાનાની પ્રતિષ્ઠી પ્રગતને અનિ ત્રામ
 થયો ઇશકનો ખર્ચ નીભાડવાને એણે પ્રત્યેક ચીજના ભાવ ઠેગ્યા
 અનાજ પગેગ જલુ અટકાવ્યુ, તેરી જ્યનને ભાવમા રાહત મળી
 આ મધા ઘપાઓ અલ્પાઉદીને પોતાની આપખુ મતા જમાવવાને

માટે ત્યાં હતા પણ તેનું એકદર પરિણામ ક્રૈયતના વાનમા આશુ

મુખાન્ક ખીલજી—અબ્દાઉદ્દીનના મળ્યા પછી તેનો છોકરો મુબારક ગાદીએ બેઠો એણે ઉમરાવોને વગ મરી હમન નામના એક વટનેના શુજાતીને ‘મને’ ખુશાને ૬ ૧૫ આપી વજર બનાવ્યો તેને અગો કાગ્જાર એપી મુબારક દુર્ગસનમા મશગૂન રહ્યો મુબારકને દાર કરીને ખુશા ૬ સ ૧૩૨૦ મા ગાદીએ બેઠો

ખુશા—એણે છૂટે હાથે ધન વહેંચી રોજને વગ મરી, અને ખાનજવશમા કાદને જીવતો રહેવા દીધો નહિ એ નાસિરુદ્દીન નામ ધારણ કરી ગાદીએ બેઠો એણે પોતાના નામના સિક્કા પડાવ્યા જાતે હિંદુ હતો તેથી એ પ્રત્યેક કામમા મુસનમાનોની વિરુદ્ધ વર્તવા લાગ્યો એની મુખ્ય નેમ હિંદુ સત્તા કાયમ કરવાની હતી વિશ્વીની મસીદોમા મૂર્તિ પધરાવી અને કુરાનને પડતુ મૂક્યુ આ રીતે એનો કારભાર પાચ મહિના ચાલ્યો પણ પગલના મુખા ગાઝીખા તબનએ લાગ જોઈને ફિલી પર ચઢી આવી ખુશાને દાર કર્યો

પ્રકરણ ૨૩

તથાલખવંગ—ઈ. સ. ૧૩૦૦ થી ઈ. સ. ૧૪૨૦

આમુદ્દીન તથાલખ—આમુદ્દીને અલ્લાઉદ્દીનના વખતમાં પદ્મના સુમા તરીકે મુગનોના કુમના પાછા હાયા હતા બાદશાહ તરીકે એ લાયક હોવાથી અમીરોએ એને દિલીની ગાદીએ બેસાવ્યો એ મદગુણી અને બુદ્ધિમાન હોવાથી યોગ્ય વખતમાં સુલતાન તરીકે ખ્યાતિ પામ્યો. ન્યાયી અને જ્ઞાપણુલગેલી ગત્યનીતિથી દેશમાં સમૃદ્ધિના સાધનો વધારી એણે પ્રજાને સતોષ આપ્યો એણે કુરાન તેમ જ જૂના કાયદાઓ ઉપરથી રાજ્યનહીવટના ચોક્કસ નિયમો ધ્યા કરે. વઢાડી હિંદુઓ પર થતો જુલમ અટકાવ્યો. હિંદુઓનું જોર બહુ હોવાથી દિલીથી ચાર માઈન દૂર તવનખામાં નામે શરેર વસાવી ઘણે લાગે એ ત્યાં જ રહેતો હતો તેના ખડીઓરા હજુએ મોજૂદ છે.

પોતાના પુત્ર જુમાખાન (મહમદશાહ) ને દક્ષિણના વરગુણ પ્રદેશનો બદોમસ્ત કરવા મોકલ્યો, પણ તેને ફતેહ મળી નહિ તેથી ક્રોધે લરાઈને મોગી મેના સહિત ઈ. સ. ૧૩૨૩ માં એ જાતે ગયો. એણે વરગુજના રાજાને કેદ કરી દિલી આપ્યો તેણે ખડગી આપવાનું કખૂન ક્યાંથી તેને ફરો કરવામાં આવ્યો ત્યારપછી આમુદ્દીને મીરજનું રાજ્ય હતું બગાડામાં મકગખાનનો પૈત્ર રાજ્ય પ્રતો હતો તેને પોતાની સત્તા નીચે આપ્યો.

આમુદ્દીન ઢાકા ને મિથિના રાજાઓને પરાજિત કરી હર્મિર પાછો આવતો હતો ત્યારે એના દીકરા મહમદ વિજયની ખુશાનીમાં લાકડાનો મડપ બનાવી તેમાં મીજખાની આવી મીજખાનીની મળાદ બોગની આમુદ્દીન બહાજ જતો હતો એનામાં મજા પૂરી પડવાથી તેની નીચે તે દયાર્ધ મુઓ (ઈ. સ. ૧૩૨૫) જુમાખાન (મહમદ) આ વખતે હાજર ન હતા આ પ્રપચ એણે જ ગયો હતો એમ કહેવાય છે.

મહમદ તથાલખ (ગાંડો)—તવનખ વગમાં જ નહિ પણ બધા પગલું ને અખાન માગામાં મ-મ-મૈથી મોગ હતો.

નાણુ કે એનામા તાન હતુ અગ્ગર હતા, અને વિચારે હતા ના-વિવાદ કરવામા એ ચાનાક હતો એ પગેપકારી, ગગવી, ઉત્તર, અને નિધાવિનામી હતો, પણ આ ગુણોની સાથે એનામા ઘણા દુર્ગુણો પણ હતા એ ઉનાનગીઓ, નેતુકમી, તામમી, તગ્ગી અને ગુમાની દોનાને લીધે એણે ઘણા અવિચારી અને દુષ્ટ કામો કરી મેનતને રીમાની દક્ષિણના મુન્કોનો બંદોમજત બગાડર જાગવવાને એણે પોતાની ગજધાની દેવગિરિમા કરવાનો નિશ્ચય પ્રધો આ શરૂ મધ્યગથે આવેલુ હોવાથી ત્યાંથી સસ્તનતની ચવચ્ચા સાગી રીતે જાગવાગે એમ સમજ એણે દિલ્હીના લોકોને દેવગિરિ જવા હુ મ ર્યો ૮૦૦ માર્ચની નામી મુઆફરીમા ખોરાખ તેમ જ પાખ રમ્માને અભાવે વિન્ધ્યાચળ પર્વતની દાર એાગમતા કરવાએ માણુમો ગ્તામા મરી ગયા દેવગિરિનુ નામ મદમ હોનતામાદ પાણુ પણ થોડા વખતમા જ લોકોને પત્તી મુસીમતની કરિયાદ થતા તેણે ગજધાની પાછી દિલી કરી અને અહીં આવેના દિલીના વનનીએને પાણુ દિલી જવા મ્થુ આવા અવિચારી દુશ્મથી હજારોના જન ગયા રાજધાની બદલવામા કદાચ એણે ક્હાપણુ નાપર્યુ હોય તોપણુ મોને દરમાઝ સહિત ત્યા જઈ ગહેલુ હતુ અને લોકોને આની ખોની ફગ્ગ પાડની ન હતી

ઈ સ ૧૩૨૬ મા મુગનોએ હિંદુસ્તાન પર ચઢાઈ કરી, પણ તેમની સાથે મુદ્દ નહિ કરતા મદમદે તેમને પૈસા આપી પાછા કાઢ્યા આની રીતે ખજાનો ખારી થવાથી જમીનનુ મગ્ગેચન વધ્યુ આથી પ્રાણી ખેડતો જમીન પત્તર મુકી જગતમા નાસી ગયા ત્યા પછુ ૧૪૬૨ મોઝની ગની પશુઓની માફક મદમદે તેમનો શિખર મગ્ગો નાણુની તગ્ગી મટાડના ચીન દેશ જતવાનો એણે વિચાર મ્યો અને એક નાખ માણુસની ફોજ ધામધુમથી ચીન દેશ જતવા મોકલી પણ હિમાલય એાગતા હજારો માણુઓ મરી ગયા ને જે ચીનની સગદદ મુધી સવીસનામન પડોગ્યા તેમને ત્યા દાર કરવામા આગ્યા ફક્ત ૭ માન માણુઓ આ હલ્લનેદમ સમાચાર નાખે પાછા આગ્યા તેમને એણે મારી નખાચ ચીન જતમા ગયનુ નકમ પાણુ આવે તે

પહેલા બીજ એક લાખ માણસની ફોજ ધરાવે જતા મોટી પણ તેમને પગાર નહિ મળવાથી પગમથી આગળ નહિ વધતા તે લોકોને જ લડવામાં રોકાઈ આ બધા મૂખોઈશિરેલા કામોથી મદમદની તીજેરી તદ્દન ખાલી થઈ ગઈ, અને ઉપજના સાધનો રહ્યા નહિ આથી તામાના સિદ્ધાઓ પડારી મોનાચાદીના મિદ્ધાની કિંમતે ચવાવ્યા પગેરીઓએ એ નાણુ ખોટું દોવાથી લેવાની ના પાડી લેવાદેવડ પડી જાગી, આટલું ઘટી, અને દેશમાં નાણુની લેવાદેવડ ને વેપારધધા બધ પડ્યા લોકોમાં વિશ્વાસ ઉત્પન્ન કરવા તામાના સિદ્ધાને બધે મોનાના મિદ્ધા આપવાનું જાહેર કર્યું મોનું મેળવવાની આશાથી લોકો તામાના સિદ્ધાઓ લઈ આવ્યા, પણ તે તેના મદ્યમાં મોનાનાણુ આપી શક્યો નહિ આથી બાદશાહીની શાખ ધરી ગઈ તામાના સિદ્ધા પાડવામાં એની ખાસ મૂખોઈ ન હતી, પણ તે અમુક દહમાં રહીને નહિ પાડવાથી તેની કિંમત જળવાઈ નહિ દક્ષિણની મુમાફરીમાં એનો એક દાત પડી ગયો તેના ઉપર તેણે મુશોભિત યુગર બધાની આવા ગાડા કામોને લીધે લોકોએ એને ગાડો કહ્યો એનામાં ગાડપણુ હતું, પણ એ છેક મૂખોઈ નહિ હતો અવાવે અગિયર દોવાને લીધે એણે ધણા અવિચારી કૃત્યો કર્યા

અત્યાર સુધીના કોઈ મુસનમાન બાદશાહે આટલા મોટા પ્રદેશ પર રાજ્ય ભોગનું ન હતું, પરંતુ એની હયાતીમાં જ એ સત્તનતની ભવ્ય ધમારત પડવા માડી મુસનમાની સત્તનતની વિશાળતા જ તેની પડતીનું કારણુ થઈ પડ્યું મદમદની અવિચારી અને તરૂંગી વર્તણુકથી પ્રાતોના સુમાઓ કટાલ્યા અને તેઓ આ અધાધુધીનો બાલ લઈ અત્ર ચવા ઠેકાણે ઠેકાણે બડો થવા માલ્યા, પગમમાં અદ્ધાનો ધૂંધા, વરગુળના રાજા હરિહરપામે તુગલકાને જોઈ જોરાવર હિંદુ રાજ્ય આપ્યું, બગાડાનો મુસનમાન મુખો અત્ર ચયો, માળવાના રમ્પૂતો મુસનમાન સરદારોને હાકી કાઢી અત્ર ચવા, અને ગુજરાતનો સુમો પણ અત્ર ચયો

ઈ સ ૧૩૪૭ માં દસન ગણુએ દક્ષિણમાં બાહ્યણી રાજ્ય સ્થાપ્યું સિધના સુબાને સ્વતંત્ર થતો અટકાવવા મદમદ ગયો, પણ

એવામાં તે ઈ. સ. ૧૩૫૧ માં ત્યાં જ મળ્યું પામ્યો. આ પ્રમાણે દિલ્હીની સત્તાનત નામની જ થઈ પડી.

એના અમલ દરમ્યાન ઈ. સ. ૧૩૪૦ માં ઈબ્રિન બટુટા નામનો આફ્રિકન મુસાફર દિલ્હી આવ્યો હતો. બાદશાહ દિલ્હીમાં ન ટોવાથી દરબારીઓએ તેનો સત્કાર કર્યો. પત્રીથી બાદશાહે તેને મોટી પદની આપી, અને તેને ધણુ દેવું હતુ તે પતાવી આપ્યું. હિંદુસ્તાનથી ચીન થઈને એ પોતાને ફેગ પાછો ગયો.

ફિરોજશાહ તખલ્ક—મહમદના મરણ પછી ઈ. સ. ૧૩૫૧ માં એના કાકાનો દીકરો ફિરોજ ૫૩ વર્ષની ઉંમરે ગાદીએ બેઠો. એની મા હિંદુ હતી ફિરોજ શાહને આહનાગે અને લગાઈને વિરોધી હતો.

એણે દિલ્હી અને પાંજાબના મુલકોથી સતોષ માની વધુ મુલક મેળવવાનો લોભ રાખ્યો નહિ. એણે મુલતવી રાખેલુ મહેસુલ માફ કર્યું, ખેડતો પરના કર ઓછા કરી તેમને વાવવાને માટે બીજા આપ્યા ખેતીવાડીના ઉત્તેજનાર્યે ખેડતોને નાણા ધીર્યા. નહેરો બધાની, અને વાવ, ફૂવા, તળાવ બોદાવ્યા. એ પ્રમાણે રાજધનથી થતી દરેક સહાય એણે ખેડતોને આપી. મગધિ, નિશાળો, મુસાફરખાના, હમામખાના, પુલો, નદીના બધો, દવાખાના વગેરે મળીને એણે ૮૪૫ લોકોપયોગી કામ કર્યા. કોઈ અધિકારી લાયકુશ્વન લે નો તેને માટે સખત શિક્ષા દેરાવી. શરીરના અવયવો કાપવાની શિખા કાઢી નાખી. સખત અને ગુબીર ગુન્દાઓ કરેનાગને જ ફાંસીની સજા કરવામાં આવતી. એનો અમલમાં પ્રજા સમૃદ્ધિવાન થઈ, વેપાર રોજગાર વધ્યો, અને સર્વ સુવ્યવસ્થા સચવાઈ પણ હિંદુઓ પ્રત્યે એણે ઘણી ગેરવર્તણૂક ચલાવી. બાહણો ઉપર એણે જ પ્રથમ જજીઆવેરો નાખ્યો. હિંદુના મંદિરો તોડી ત્યાં મસજિદ બધાવી. એ મર્તિપૂજનો કટો શત્રુ હતો. ઘટ વગાડી કે રાખ ફૂંકી દેવની પૂજા કરવાની રીત બંધ કરાવી. મુસલમાનોને એના રાન્યમાં બહુ સુખ મળ્યું. ગુલામોને મોટી નોકરીમાં રાખવાનો રિવાજ એણે સજીવન કર્યો આથી હજારો ગુલામો આગસુ અને એશઆરામી બની શહેરમાં ધાધળ મચાવવા

તેમુર પછીનું હિંદ

૧૪૦૦-૧૫૦૦

હિંદ મહાસાગર

તેમુર પછીનું હિંદ

જાગ્યા. દિરોજશાહે સરદારને પગારને બદલે જંગીરી આપવાનો રિવાજ પાળ્યો. આથી સત્તનનનો પાયો નબળો પડ્યો અને પરિણામે ઇમારત પણ નબળી પડી. દિરોજશાહનો મકબુલખાન નામનો એક વડાએક હિંદુ વહ્તર હતો. તે ઘણોજ કાબેલ હતો. દિરોજશાહનાં લોકોપયોગી કામો ઘણે ભાગે મકબુલખાનને આભારી છે. દિરોજશાહ ૩૩ વર્ષ રાજ્ય કરી ઈ. સ. ૧૩૮૮ માં મરણ પામ્યો. દિરોજશાહના મરણ પછી ૧૦ વર્ષ સુધી અંધેર ચાલ્યું અને ગાદીને માટે ટટાઓ થયા. દિલ્લી શહેરમાં જુદા જુદા પક્ષો પડી એક બીજા ઉપર સત્તા મેળવવાને તેઓ લડ્યા. આવી અવ્યવસ્થાથી ગુજરાત, માળવા, જવાનપુર, અને ખાનદેશના રાજ્યો રવનત્ર થયા, ને દિલ્લીની હકૂમત પડી લાગી. આ અવસામાં તૈમુર લગઝએ હિંદુસ્તાન પર સવારી કીધી ને ખોખરી થયલી દિલ્લીની સત્તાને તોડી.

તૈમુરની સવારી—ઈ. સ. ૧૩૯૮—તૈમુર જાતે મુગલ હતો અને આગળ ધર્મ ગએલા પ્રસિદ્ધ ચંગીઝખાનના વંશમાં જન્મ્યો હતો. પોતાના પગક્રમથી એશિયાના સઘળા મોટાં રાજ્યો જીતીને એણે એક બળવાન સામ્રાજ્ય આપ્યું અને સમરકંદમાં રાજધાની કરી એક લગઝમાં એનો પગ તૂટી ગયો હતો એ કારણથી એ તૈમુર લંગઝને નામે ઓળખાય છે. અફઘાનિસ્તાન જીતી હિંદુસ્તાનનું ધન અને દોલત મેળવવાનો એને લોભ થયો. તેથી એ કાણુલને માર્ગે સુલકા વેરાન કરતો, શહેરો બાળતો, કતલ કરતો, મોટી ફ્રેજ સાથે વટોળીઓની માફક છેક દિલ્લી સુધી ધસી આવ્યો. દિલ્લીના બાદશાહે બહાદુરીથી મુઠ્ઠા કર્યું, પણ આખરે તે હાર્યો ને ગુજરાતમાં નાસી ગયો. તૈમુરે દિલ્લીમાં પ્રવેશ કરી બાદશાહી ધારણ કરી. કંઈક કારણથી તૈમુરના લશ્કરને દિલ્લીના લોકો સાથે ટોળ થયો. આથી ચોગઢને તૈમુરે દિલ્લીના વતનીઓની કતલ કરી અને શહેર બાળ્યું. ત્યારપછી ગેટલુ લેવાય તેટલું ધન લઈ ખીજરખાન સૈયદ નામના સરદારને પગપાળો સુબો નીમી તૈમુર પોતાને દેશ ગયો. એ હિંદુસ્તાનથી ઘણાં ચુનમ કારીગરો લઈ ગયો. એની સવારીથી દિલ્લીની સત્તનન જલદી પડી લાગી, અને બડખેર તથા તોફાની

સરનારોને અનંત યજ્ઞની તક મળી. તેમણે ખરેખરે કેર વર્તાયો
 હતો એના ત્રાસથી દારૂમીઠના આઠણો નામીને દુષ્ખલુમા ગયા.
 તેમુરના ગયા પત્ની દિલ્હીનું ગત્ય કકળ દિલ્હી શહેર અને તેની
 આમખામજ રથુ.

પ્રકરણ ૨૪

સૈયદવંશ અને લોદીવંશ—ઈ. સ. ૧૪૨૩ થી ઈ. સ. ૧૫૨૬

સૈયદવંશ—ખીજરખાન સૈયદ દિલ્હીની બાદશાહી ધારણ કરી, પણ એનો અમલ જામ્યો નહિ લગભગ ૪૦ વરસ સુધી અધાણુધી ચાલ્યા પછી ઈ. સ. ૧૪૫૧ માં બહોલોલ લોદી દિલ્હીની ગાદી પર આવ્યો.

લોદીવંશ—બહોલોલ લોદીએ દિલ્હીથી ધૂલા પડેલા કેટલાક ગમ્યો તાબે કર્યા અને દિલ્હીની સત્તાનતને પાછી સિકંદર લોદી અજબ કરી ઈ. સ. ૧૪૮૯ માં એ મરણ પામ્યો ત્યારપછી તેનો છોકરો સિકંદર લોદી ગાદીએ બેઠો એ એના પિતાના જેવો પરાક્રમી અને કાબેલ હતો એણે દિલ્હીની સત્તા નીચેથી ગમ્યો સરગો પ્રેશ પાછો મેળવ્યો. વ્યભાવે શાન્ત, દયાળુ અને પરાપકારી હોવાથી એણે ઘણા લોકોપયોગી કામો કર્યા એની વ્યાવહારિક અને કુશળ ન્યાયપદ્ધતિથી રાજ્યમાં શાન્તિ પ્રસરી એ ન્યાયી પણ ધર્માધ હતો પરધર્મીઓ પ્રત્યે એને યશો તિરસ્કાર હતો એણે હિંદુઓના મંદિરો તોડી પડાવ્યા, ને તેમની જાના કરવાની તથા નદીમાં નદાવાની ધર્મક્રિયા અટકાવી લખનૌ પામે એક ગામમાં કોઈ બ્રાહ્મણ “બધા ધર્મો પરમેશ્વરને માન્ય છે” એવો ઉપદેશ કરતો હતો તેને સિકંદરે ‘મુસનમાની ધર્મ મીકાર, નહિ તો મોતની શિક્ષા કબૂલ કર’ એમ કહ્યું તેણે સ્વધર્મ છોડવા કરતા મરવાનું પસંદ કર્યું તેથી ધર્માધ સિકંદરે તેનો શિરચ્છેદ કર્યો હિંદુઓ તરફની આની ઘાતખી વર્તણૂક માટે એના મુસનમાન સવાહકારોએ પણ એને વાચ્યો, છતાં એ જરૂરી રહ્યો લોકોના લાભાર્થે ટપાલખાતાની તેમજ જાહેર સહીસવામતીની એણે સારી ગોરવાણ કરી દિરોજશાહના જેવા એનામાં કેટલાક ગુણો હતા, પણ ધર્માધ પણથી એણે પોતાની કીર્તિને કંચક લગાવ્યું સિકંદર ઈ. સ. ૧૫૧૭ માં મરણ પામ્યો.

દુઆલીમ લોદી—એના પડી એનો પુત્ર દુઆલીમ લોદી ગાદીએ બેઠો. એના ગમવમા બાગાદી સત્તા નમગી પડી અને સવગો કારભાર અકધાન સગરોના રાથમાં ગયો. દુઆલીમે અદવાનોની સત્તા તોડવાનો નિશ્ચય કર્યો, પણ અકધાનો આમા થયા ને તેમજો બંદ ઉગાડ્યા. તેથી મિકદર લોદીએ છુનેના પ્રાતો પાગ દિશીથી છૂટા પાયા. ગાન્યની અવચ્ચા નમગી પડી અને દરમાગમા ઈર્ષ્યા ને કવલ ઉપજ થયા. દુઆલીમનો કોકો આવમખાન કાણુવના મુગવ ગાન બામગને જઈ મળ્યો. બામગ સાગા વખતથી દિશ્વીની દફૂમત માટે તવમી ગયો હતો, તેથી તે ઈ સ ૧૫૨૬ મા મુગનોની મોટી ફેજ અને તોપખાના સાથે દિશ્વી પર ચઢી આવ્યો. દુઆલીમ પાણીપતના મેદાનમા બામગની મામે થયો, ત્યાં મગલુ યુદ્ધ થયું, દુઆલીમ મરાયો, ને તે સાથે અદવાન અને પાણુ સત્તાનો અન આયો.

પ્રકરણ ૨૫

પહેલી મુસલમાની સસ્તનત—ઈ. સ. ૧૨૦૬ થી ૧૫૨૬

પહેલી મુસલમાની સસ્તનત ૩૨૦ વર્ષ ચાલી આ અરસામાં દિલ્લીની ગાદીએ પાંચ વૃક્ષો થયા એમાંના સમાસોચના શુબામ, ખીલજી, અને તમચખ વશના મુલતાનો તુર્ક, સૈયદ વશના આરમ, અને

લોદી વશના પદાણુ હતા હિંદમાં મુસલમાનોનો વસવાટ લગભગ ઈ સ ૧૦૦૦ થી થયો હતો, પણ ખગે મુસલમાની અમલ ઈ સ ૧૨૦૬ થી શરૂ થયો બલબને આખા ઉત્તર હિંદમાં મુસલમાની અમલ જમાવ્યો અને અલ્લાહીદીન હિંદુસ્તાનના ઉંકે દક્ષિણ છેડા સુધી પહોંચ્યો મહમદ તખલખના વખતમાં મુસલમાની રાજ્યનો વિસ્તાર વણો વધ્યો હતો, પણ એ વિસ્તાર ધટવાને માટે જ હતો એમ કહીએ તો ચાલે, અને થયું પણ તેમજ મહમદની છેવટની વારદર્દીમાં એ સસ્તનતના વિભાગો ધૂટા પડી ગયા જે રહ્યા તેને ફિરોજશાહે સભાળી આપાદ કર્યા એના પછી પાછી ઓટ શરૂ થવા માડી તે એટલે સુધી કે સૈયદ બાદશાહોના વખતમાં એ દિલ્લી શહેર સિવાય તેમની પામે વશ રહ્યું નહિ લોદીઓએ સસ્તનત પુનઃ સંગ્રહ કરી અને પાછી ખોદ્યો ખરી દક્ષિણમાં વિજયનગરનું હિંદુ રાજ્ય અને મુસલમાની બ્રાહ્મણી રાજ્ય અપાયા ને બળવાન બન્યા ઉત્તર હિંદુસ્તાનના હિંદુ રાજ્યો વ્યત્ર થયા, અને મુસલમાન મુબેદારો જે પ્રાંતના મુબેદાર હતા તે પ્રાંતના ખોતે જ માલિક થઈ એમ દિલ્લીના સુલતાનોને સસ્તનત ટકાવની, નવા રાજ્યો જીતવા, ને તેને કાબૂમાં રાખવા એ સિવાય ખીજી કશું કરવાનો અવકાશ મળ્યો નહિ દિલ્લીની ગાદી માટે વારંવાર તકરાર જોઈ થતી, અને જે બાગવગ તથા ચરાતનવાળો હોય તે ગાદીનો ધણી થઈ ખેસતો આની પરિસ્થિતિથી રાજકર્તાના મન ઊંચા રહેવાથી આ ૩૨૦ વર્ષમાં કઈ સગીન રાજકીય કામ થયું નહિ ગમે તે બળવાન સરદાર બાહુબળી અને કાવાદાવાથી રાજ્ય આપતો અને ન્યા મુધી

તેના વશને મગા તેણે ત્યાં મુઢી તે ચાતુ ગેતુ પડી વળી ખીન્ને કોઈ જામગમા ચઢીઆતો આવે, તો તેના હાથમા ગાદી જતી આમ ફેટમાગની પેઠે આ આખો મમય ગયો આ બધા મુસતાનોમા ગાંત્ય ચનાવવાને જોઈતા ઝઘાપણુ, દીર્ઘદૃષ્ટિ અને ચનાત્મક કાર્યગમિની મોગી જીલુપ હતી એકે મુનતાને આવા મોટા સામ્રાજ્યને માટે મુવ્યવચ્ચિન રાજ્યતત્ત્વ રચ્યુ નહિ. જે સત્તનનનો રાજ્યવહીવટ સગીન પાયા પર મુકયો હોત તો બગવાન ગમ્મની હયાતી પડી પણુ તેને કઈ ફરકત થાત નહિ મુમનમાન સગદારો ને સૈનિકોમા લડાયક શુરો ને વૃત્તિ ક્ષીલુ થયા અને તેઓ એશઆરામ ને આગસના બોમ યર્ધ પછા સધળા મુમતાનો વધાર મુનક મેળની મોટા ચવાની ઉમેદમા તણાયા તેમણે રાજ્યો જીતી જાળ્યા, પણુ તેને કાબુમા રાખવાની કઈ યોજના ધડી નહિ આથી પ્રજા કે મુમેદારની વફાદારી તેઓ મેળવી શક્યા નહિ. તોપણુ આ ૩૨૦ વર્ષોમા મુસનમાની સત્તા તો રહતી જ મર્ધ દિલ્હીની સત્તા તૂટી, પણુ જુદા જુદા મુસનમાની રાજ્યો અપાયા

આ મુસનમાની અમનથી દેશની આર્થિક અને સામાજિક ધિતિમા બહુ ફેરફાર થયો નહિ ખેતીવાડી, વેપારશોજગાગ, અને ખીન્નુ દેયતને લગતુ કામ હિંદુઓ જ કરતા સરમગી માન્યાદ અને ઉત્તેજનના લોભથી તથા મુસનમાનના કેટલાક સાસાગિક રિવાજો સગવડકર્તા હોવાથી કેટલાક હિંદુ રાજાખુશીથી અને કેટલાક બગાડકારથી મુસનમાન થયા પણુ એમ્દરે એ ધર્મની હિંદુ ધર્મ પર ઝાઝી અસર થઈ નહિ અરબી લાપાના શિક્ષણને માટે સરેરાશ ગોમનણુ હતી પણુ હિંદુઓના શિક્ષણ પ્રત્યે ખીનકુત ધ્યાન અપાયુ નહિ. હિંદુઓએ પાશ્ચાત્યોમા બ્રાહ્મણો પામેથી શિક્ષણ લીધુ આથી હિંદુ ધર્મ અને તેનુ સાહિત્ય દયાતીમા રહ્યુ હિંદુઓને મોળા ઓહા આપ્યા નહિ પણુ મરકુન અને મહેસન વચ્ચન કરનાર તરીકે એ કાયમ જ રહતા અરબી કે ફારસી ભાસ જાણુનાર મુસનમાન વિદ્વાનો, કવિઓ અને સાહિત્યપિનાસીઓને દરબારમા ઉત્તેજન મળતુ, પણુ હિંદુઓને કોઈ ગજકર્તાએ એ સમંધી માન આપ્યુ નહિ મન્દિરો ભાગી મસીદો

બંધાવવાનો મનોરથ રાખ્યો, પણ કુતુબમિનાર અને કિંગ્ડમશાહની નહેરો સિવાય એમણે જાહેર બાંધકામ કરાવ્યાં નથી.

ગામડામાં ધ્યાનિક વહીવટ-આમ્મપંચાયતની યોજના એટલી વ્યાવહારી અને સપૂર્ણ હતી કે દિલ્લીની ગાદીને માટે આટલા બધાં પરિવર્તનો થયા છતાં એ સત્તા ચાલુ જ રહી.

મુસલમાનોમાં થોડે ઘણે અરો ધર્માધતા હોવાથી તેમણે હિંદુઓ પર જુલમ ગુજાર્યો. આથી હિંદુઓની ધાર્મિક હિંદુધર્મ પર અસર લાગણી સતેજ થઈ અને મુસલમાનોના પ્રયાસ નિષ્ફળ ગયો. ધર્મ સિવાય પ્રત્યેક બાબતમાં મુસલમાન નેતાઓના પર હિંદુની સમૃદ્ધિએ એટલી ઊંડી છાપ પાડી કે રાષ્ટ્રજીવનના પ્રત્યેક પ્રદેશમાં આની અસર માલમ પડે છે. આ જ સમયમાં હિંદુધર્મના રક્ષણાર્થે મહાન આચાર્યો ઉત્પન્ન થયા. તેમણે હિંદુધર્મનું નવીન રીતે સ્ફોટન કરી ભક્તિમાર્ગ પ્રસારાવ્યો—છંદામનુ દબાણ એ હિંદુધર્મની જાગૃતિનું કારણ ૧૨ માથી ૧૫ મા સૈફા સુધીમાં રામ અને કૃષ્ણના ભકતોનું તેમ જ શૈવ અને વૈષ્ણવ માર્ગીઓનું જોર વધ્યું દક્ષિણમાં રામાનુજાચાર્યે વૈષ્ણવ સંપ્રદાયમાં જ્ઞાન અને ભક્તિમાર્ગનો ઉમેરો કરી ઉપદેશ કર્યો. ઉત્તર હિંદમાં રામાનંદ શ્રીરામની ભક્તિ લોકોમાં ઉત્તેજિત કરી. માર્વાડાચાર્યે અને વલ્લભાચાર્યે ભક્તિપુષ્ટિમાર્ગનો ઉપદેશ કર્યો. બંગાળમાં ચૈતન્ય-સ્વામીએ શકરનો જ્ઞાનમાર્ગ ખોલ્યો છે એમ કહી ભક્તિમાર્ગને આગળ કર્યો. બીજા કેટલાક આચાર્યોએ હિંદુ અને છંદામ ધર્મના કેટલાક તરવો એકઠા કરી નવો ધર્મ ધ્યાવ્યો. એ ઉપદેશકોમાં કબીર, નાનક અને દાદુ પ્રખ્યાત છે કબીરના પદો હજુએ ઘણાં લોકોને મ્હોડે છે. એ રામાનંદનો શિષ્ય હતો અને એણે એકેશ્વરવાદનો ઉપદેશ કર્યો નાનકે શીખ પથ રચાવ્યો અને એ ઘણાં હિંદુ-મુસલમાનોએ સ્વીકાર્યો. દાદુએ ૧૬ મી સદીમાં ગુજરાતમાં એ જ મતમાં ઘણાં લોકોને એકઠા કર્યા. આ બધાં આચાર્યોએ હિંદુના ધાર્મિક જીવન પર ભારે અસર કરી. તે સમયના અસ્પૃશ્યતા જાતનામાં હિંદી સમાજને નિજાવવામાં તેમણે અત્યુત્તમ સેવા કરી

માહિત્યની દૃષ્ટિએ આ યુગ અગત્યનો હતો. મુસ્લમાની અમનની ગચ્ચાન થઈ તે પછીના દેશનું સાહિત્ય પણ ભાગે સાહિત્ય સમૃદ્ધતા જ વખાતું વિવિધ ધાર્મિક ચળવળોને લીધે હવે દેશી ભાષાઓનો ઉદય થયો નવું સાહિત્ય પ્રગટવનું પ્રતિનિધિ થયું, અને બોનાની ભાષા સાહિત્યની ભાષા તરીકે સ્વીકારાઈ પછપણુમાં ૧૦ મીથી તે ૧૩ મી સદી સુધીમાં બૌદ્ધ અને જૈન ધર્મોના ત્રયે તામીલ ભાષામાં લખાયા ત્યારપછીના સૈકામાં શિવ અને રિધ્ધના ગુણગાન પણ એ ભાષામાં જ ગવાયા અને ઈ સ ૧૧૦૦ માં રામાયણનું તામીલમાં ભાષાનર થયું સમૃદ્ધ સાહિત્યને પણ વિજયનગરના મહામની સાયનાચાર્યે ઉત્તેજન આપ્યું અને એ સાહિત્યવિનામી રાત્રે દૃષ્ટપણુને વડો સુધી સાહિત્યવિનામી બનાવ્યું રામાનુજચાર્યના ઉપરજે તામીલ ભાષાને જન મધી ઉત્તર હિંદુસ્તાનમાં ચલ બાગે પૃથ્વીરાજરામે લખી હિંદી ભાષાનું મહા કૃષ્ણ અને કમીર તેમજ રામાન ના ભજનોએ હિંદી ભાષાને ખીનવી ૧૪ મી સદીમાં ચડીલામે બગાડામાં બંગાળી ભાષામાં રૂપણના ભજનો ગાયા અને ૧૫ મી સદીમાં રામાયણ ને મહાભારતનું બંગાળીમાં ભાષાતર થયું ચૈતન્યના ભક્તિ ભજનોથી બંગાળીમાં કૃષ્ણ ઓર ચેતન આવ્યું ગુજરાતમાં ગુજરાતી ને મહારાષ્ટ્રમાં મરાઠીના વિખાસ થયો આની રીતે ધાર્મિક ચેતનને લીધે દેશી ભાષાઓ ખીની પણ સાહિત્યના ક્ષેત્રમાં કંઈ નવો વધારો થયો નહિ ખરી રીતે એ જમાનો ભાષાતરનો હતો આ વખતનું ધણુખરું સાહિત્ય લોકોને કંઈ હતું તેથી તે હજી લોખંડીતોમાં જળવર્ષા મળ્યું છે

પ્રકરણ ૨૬

બાબરની ચઢાઈ વખતે હિંદુસ્તાનની ગજબીય સ્થિતિ

આપણે દિલ્હીની સત્તનતનો દતિહાસ જાણ્યો ૧૬ મી સદીની શરૂઆતમાં એ ઉપરાંત હિંદુસ્તાનમાં ખીજા ઉત્તર હિંદુસ્તાનનાં ઘણા રાજ્યો હતા દિલ્હીની સત્તનત પડી હિંદુ યતે મુસલમાની ભાગતા દક્ષિણમાં મુસલમાની બ્રાહ્મણી રાજ્યો રાજ્યો અને વિજયનગરનું હિંદુ રાજ્ય હયાતીમાં આયા તેમુરની સવારીના પરિણામે ગુજરાત, માળવા, ખાનદેશ અને જુવાનપુરમાં મુસલમાન મુખેદારોએ સ્વતંત્ર રાજ્યો આપ્યા લોદીઓના વખતમાં મેવાડ સિંધ કાશ્મીર અને નેપાળમાં રાજ્યો સ્થપાયા આ રીતે ઘણા પ્રાંતોએ સ્વતંત્રતા મેળવી એ બધાનો સંવિસ્તર દતિહાસ અમે વર્ણવવો રહેના ઈ આપણે દક્ષિણમાં એ મહાન રાજ્યોનો દતિહાસ તપાસીએ

બ્રાહ્મણી ગણ્ય : ઈ. સ. ૧૩૪૭ થી ઈ. સ. ૧૬૮૭—

દક્ષિણમાં મુસલમાની બ્રાહ્મણી રાજ્ય આપનાર દક્ષિણનાં રાજ્યો હસન સુલતાન થયો તે પહેલા દિલ્હીના એક બ્રાહ્મણ ગણુ જોશીનો તોપર હતો ગણુએ હસનનું ભાવિ જોઈ કંઈ કે તુ કોઈ દિવસ બાદશાહ થશે આ ધમની મલ શરૂઆત તરીકે તેણે તેને મદમદ તથાજખના દરબારમાં નોકરી અપાવી હસન પોતાની છુદ્દિના પ્રભાવથી સરદારની જગાએ પડોન્થો મદમદ તથાજખના અત્યાચારોથી ડટાળી એણે ઈ સ ૧૩૪૭ માં ગુનનર્ગમાં બ્રાહ્મણી રાજ્ય સ્થાપ્યું સુનતાન થયા પછી એણે ગણુને પોતાનો ખજાનચી નીમ્યો અને તેનું નામ અમર કર્યા પોતાના વશનું નામ બ્રાહ્મણી વસ પા યુ આ રાજ્યમાં ૧૮ બાદશાહો થયા અને તે આખરે પાંચ જુદા રાજ્યોમાં વહેંચાઈ ગયું જ્યારે આ રાજ્ય પૂર્ણે જનહોજનાલીમાં હતું ત્યારે એનો કિતાર જુ મોગે હતો બ્રાહ્મણી સુનતાનોને તુગલકા

અને કૃષ્ણા નદીની વચ્ચેના ક્ષત્રુપ પ્રદેશને માટે વિજયનગરના હિંદુ રાજાઓ સાથે વાજવાર યુદ્ધ થયું હતું આ સુવર્તાનોમા દિગંજશાહ ઉર્ફ મહમદશાહ ધરો પરાક્રમી હતો એણે વિજયનગરના રાજાને હરાવી તેનગણ, અહમનગર, અને ખીડરના રાજ્યો ખાહાણી રાજ્ય સાથે જોડી દીધા આ ગાંધ્યની ચઢતી મહમદ ગાવન નામના શુદ્ધિમાન વજીરને લીધે હતી, પણ ખીજ દરગારીઓની ઈર્ષ્યાથી એનું ઈ ૧૪૮૧ માં ખુન થયું એના મરણ પછી ખાહાણી ગાંધ્યની સત્તા અંત થવા માડી અને આખું ગાંધ્ય ઝિતભિત્ત ચર્મગણ એના પાંચ સુમે દારોએ પાંચ સ્વતંત્ર ગાંધ્યો મ્યાખ્યા ઇમાદુલમુલકે વરાડમા ઇમાદુશાઈ, યુસુફ આદિનશાહે ખીજપુરમા આદિલશાહી, નિઝામઉદ્દીનમુલકે અહમદનગરમા નિઝામશાહી, ૧૪૯૨ માં કાસીમ ખરીદે ખીડરમા ખરીદશાહી, અને ઈ સ ૧૫૧૦ માં કુતુબુદ્દીનમુલકે ગોન્ડાડામા કુતુબશાહી સ્થાપી આ પ્રમાણે બાગરની ચઢાઈ વખતે આ પાંચ ખાહાણી રાજ્યો જાહોજનાખીમા હતા.

આ પાંચ રાજ્યોને માહોમાહે વિમલ ચઢાઈ વિજયનગરના રાજા સાથે મળી વાગદરતી એક સુવર્તાને ખીજને હરાવ્યો પણ પાખગથી વિજયનગરના ગાંધ્યની વધતી જતી સત્તા અટકાવવા આ પાંચ સુવર્તાનોએ એકત્ર થઈ તેને તાલીકોટની લડાઈમા ઈ સ ૧૫૬૫ માં હરાવ્યો ને દક્ષિણમાંથી હિંદુ સત્તાનો નાશ કર્યો લડાઈ પછી એ રાજ્યો નમગા પડતા ત્યાં મુગલ અને મરાઠાઓએ તેમના પર સખન ધા કીધા એમાના એ ત્રણ મુગલોએ જીતી લીધા અને બાકીના ઔરંગઝેમે મુગલ રાજ્ય સાથે જોડી ઈ તેનો અંત આવ્યો.

વિજયનગરનું રાજ્ય: ઈ. સ. ૧૩૩૫-૧૫૬૫.—મનેક કાપુડ તથા મહમદ તખતખની ચઢાઈઓથી કટાણી વસુગના રાજકુમારો શુક્કરાય અને હરિહરે ઈ ૧૩૩૫ માં ગુમલગા નદીને કાંઠે વિજય નગરનું રાજ્ય સ્થાપ્યું આ રાજ્ય ૨૩૦ વર્ષ સુધી દક્ષિણમાં હિંદુ ધર્મ અને હિંદુ સંસ્કૃતિનું કેન્દ્રસ્થાન થઈ પશ્ચ રાજ શુક્કરાયના વખતમા “સર્વદર્શન સમ્રાટ” ના કર્તા માધવાચાર્ય અને સગવેદના

દીકાકાર સાયનાચાર્ય નામના બે પ્રખ્યાત સમૃત પદ્ધિ ભાષ્યો થઈ ગયા.

આ રાજ્યની ગાદી પર ત્રણ વગેા થયા બીજા વરાના મહારાજ દગિદગ અને કૃષ્ણદેવના વખતમા આ રાજ્યનો વિસ્તાર ઉત્તરમા કૃષ્ણા નદીથી દક્ષિણમા છેક કન્યાકુમારી સુધી હતો લંકા તથા જવાના દ્વીપો પર પણ એમની સત્તા હતી આ રાજ્યના રાજાઓને હમેશા બ્રાહ્મણી રાજ્યના સુવતાનો સાથે યુદ્ધ થતુ એક વખત મહારાજ દેવરાયને પોતાની પુત્રી બ્રાહ્મણી સુનતાન અપ્પાઉદ્દીન સાથે પરણાવવાની ફરજ પડી ઈ સ ૧૫૩૦ ના અરસામા રાજા નિર્મળરાયને તેના મત્રી રામરાય સાથે અણુમનાવ થયો સનગા સરદારોએ ગળની વિરુદ્ધ યઈ રામરાયને ગળ્ય મોખ્ય આ રાજ્યએ અહમદનગર પર ચળઈ કરી ત્યાના મુસનમાનો પર જીતમ કીધો આવી પાંચે મુસનમાની બ્રાહ્મણી રાજ્યોએ પરમ્પરનો વિગેધ ઝોડી દઈ એકઠા થઈ રામરાયની સાથે તાતીકાટ આગળ મોડુ સુદ્ધ કર્યુ, રામરાય માર્યો ગયો મુમનમાન ફોજે સુશોભિત અને વિગાળ વિજયનગર બાળી મૂક્યુ આ પ્રમાણે આ મહાન ગળ્યનો ૨૩૦ વર્ષ અત આજે આ રાજ્યની જાહેજનાનીનો ખ્યાન ૧૫ મી સદીમા અમદુલ રજાક નામના ઈરાનના બાદશાહે મોકલેના એનચીના વર્ણન પરથી મળે છે એ કહે છે કે વિજયનગર એક ઊંચા કુગરની તમેગી પર હતુ તેની ઉત્તરદક્ષિણ લગભગ ૧૨ માઈન અને પૂર્વ પશ્ચિમ પહોળાઈ ૧૦ માઈન હતી અને એને ફરતા સાત કિલ્લાઓ હતા એમા મોટા મહેનો, સુદર દેવાલયો, પાશાળાઓ અને બગીચાઓ હતા નહેરોવાળે નગરજનોને પાણી પૂર પાડવાની યોજના હતી નગરમા ઠેકાણે ઠેકાણે હોજ, ટાપીઓ અને ધુવારાઓ હતા એ રાજ્યમા હીરાની ખાણ હોવાથી એનો વેપાર બહુ ચાલતો દક્ષિણ હિંદના બધા બદરો એના કબજામા હતા આ બદરોમા મોગે દરીઆઈ કાફેરા રાખવામા આવતો.

તાતીકાટની લગભગ હિંદુઓ હાથો, પણ તેઓ મુસનમાનોને તામે થયા નહિ હિંદુ નાયકો અનન્ન થયા આમા મહિમુરનો નાયક

પ્રનામો ક્યો લોદીવશના વાગ્મોએ અને બીજા અદ્વાન અમલ દારોએ એની સામે થવાની અને ખખખો બની કીધી, પણ એણે તે સોને એ પછી એક દુગા પોતાની સત્તા ધિર કરવા મા' પડેના તો બામરને રજપૂતો સાથે નવાની ફગ પડી

નાણો બંગ અને મિઠીનુ યુદ્ધ—૨૪૫૫ રાજ્યોમા આ સમયે મેવાનુ ગાંધ્ય ધણુ મગવાન હતુ મેવા ની ગજધાની ચિનો ગદમા હતી ગણો સગ એ વેગા રાજ્ય મરતો હતો દિલીની ગાદી મેગવ વામા એણે બામરને મદદ આપી હતી એણે ધાર્યુ હતુ કે છત્રાદીમ લોદીની દાર પડી દિલીની મસ્તનન લાગી પડે અને બામર સ્વયં પાછો જગે એટલે દિલીની ગાદી મેગવના મુશ્કેલી રહેશે નહિ. પરંતુ સગની એ ધારણા ખોની દરી મદમદ વેરી અને જપચલી વન્ન થોડી ધનનાના જેવી આ ધનના મધ અસે થઈ એણે જોયુ કે બામર ફક્ત નવા જ નહિ પણ રાજ્ય કરવા બાબો છે હવે મુગનોનુ રાજ્ય મયમ થઈ જગે એ નિર્વિવાદ બાબાથી અગા રજપૂત ગજાએને બામરની મામે થવાનુ એણે આમન્ત્રણ ધ્યુ કેવા પાણુ અને અદ્વાન અદારો પણ રજપૂતોના પદમા 'પેના બાબા આવી મયા રાણો સગ આખા રજપૂત સૈન્યમા સૌથી બગવાન યોદ્ધો હતો એના શરીર ઉપર તગવાર અને લાનાના ૮૦ જખમ હતા એક મહાન મેનાને મોખરે પોતાનુ લશ્કર રાખી રાણો જગ મુદ્દે ચડતા બામર પણ સામેથી એની જ તૈયારીમા નીચ્યો બલના લશ્કરે સિકીના મેવાનમા યુદ્ધ આરંભ્યુ શરૂઆતમા રજપૂતોએ મુસનમાનોને એવો સપાગે લગાવો કે તેઓ નાસવાની અણી પર હતા બામરે આ સ્થિતિ જોઈ પોતાના સગદારોને એમા મ્યો તેમને લાગણીભર્યા શબ્દોમા જણાવ્યુ કે જ્યારે ત્યારે આપણે એ વાર મગ્નુ તો છે જ, મગ્નુ હવે જીતવુ કે મરવુ એ / દૃઢ નિશ્ચય રાખો અને વિજય મેગવના મુધી દાર નહિ પીવાની પ્રતિજ્ઞા લો આ વામ્મોથી બામરના સૈનિકોને અજબ શરૂ અયુ તેઓ 'અવાલુ અમર' તથા 'માગે મપો' પોકારતા રજપૂતો સામે એમમ ધસી આવા રજપૂત સૈન્યમા લગાણુ પડ્યુ બામરની દૃઢચનામા પડેલું

તોપખાતુ, તેની પાછળ હથ્થળ અને છેવટે પામદળ રાખવામાં આવ્યું હતું આગળથી તોપ અને તેની પાછળ ઘોડેચારોના સામટા મારા સામે રજપૂત સૈન્ય ટકી શક્યું નહિ.

રજપૂતોનું શૌર્ય બાબરના સૈનિકોના કરતાં ઓછું ન હતું, પરંતુ રજપૂતોએ સમયાનુકૂળ યુદ્ધકળામાં ફેરફાર ન કરવાથી અને તરત હુમલો કરવાને બદલે મહિનાઓ સુધી વગર કારણે વિનમ કરવાથી તેમનો પરાજય થયો.

રાણા સગ જેવા બળવાન શત્રુને જીત્યાથી બાબરને બીજા રાજ્યો જીતવામાં મુશ્કેલી પડી નહિ પ્રથમ એણે ચંદેરીનો કિલ્લો ત્યાંના રાજાને દરાવી કબજે કરીધો.

રાજ્યસત્તા ગુમાની બેઠેલા અફઘાનોએ બડ કચીના સમાચાર મળતાજ બાબરે પોતાના દીકરા હુમાયુને તેમની સામે મોકલ્યો. આ બડખોરો જુવાનપુર બનાગસ પટણા વગેરે સ્થળે જન્મા થયેના હતા સગ સાથેના યુદ્ધથી પરવારી બાબર હુમાયુની મદદે પહોંચી ગયો. પટણાની પામે આવેની ગોઆ નદીના કાંઠા ઉપર પડાવ નાખી અફઘાન સરદારો લડાઈની રાહ જોતા હતા બાબરે તેમના પર ઓચિંતો હલ્લો કરી તેમને સંજ્ઞા દાર ખવડાવી છિન્નભિન્ન કરી નાખ્યા. ઈ સ ૧૫૨૬ માં અફઘાનોને દરાવી બાબર પાછો આગ્રે આવ્યો. આ વેળા તેનો વહાલો દીકરો હુમાયુ લખનૌ માદગીના પગમાં સપડાયો હતો અનેક ઉપાય કરવા છતાં હુમાયુને ફેર પડ્યો નહિ. આ વખતે મુલ્તાએ કહ્યું કે સૌથી વહાની વસ્તુ ખુદાને અર્પણ કરવાથી હુમાયુ બચશે માટે કેલિનૂર અર્પણ કરે. બાબરે જણાવ્યું કે મને બધાથી પ્થાગે મારો પ્રાણ છે અને એજ હું ખુદાને ભેટ કરું છું. બાબરે પથારીવશ પડેલા હુમાયુની પ્રદક્ષિણા ફરી ઘૂંટણીએ પડી ખુદાની બદગી કરી કે ‘હે ખુદા તું હુમાયુને બચાવી મને લે’ થયું પણ તેમજ આ વખતથી હુમાયુની તમિયત સુધરતી ગઈ, અને બાબર માટે પડી ઈ સ ૧૫૩૦ માં મરણ પામ્યો.

મુગનાઈના પાંચો નાખી તેના ઉપર સુદર ઈમારત રચતા પહેલાં બાબર મૃત્યુ પામ્યો. હિંદના અમનના ચાર વર્ષ પ્રાંતો તથા

સગદાગેને હતાવામા જ વીની ગયા, એથી ગજ્યની વ્યવસ્થાનુ કામ આંતરુ રહ્યું

બાબરનું કામ—બાબર જે હતો મેળવી તે ઉપથી એ એક મહાન યોદ્ધો અને નિપુણ સગા હતો એ જાણાય છે એ માટેના મુખી ધોળ ઉપર બેગીને જતો પલુ થાકતો નહિ, અને તરવાના કામમા એ હિતાફ હતો નાનપણમા મગેના અનુભવે એના આ શુભો ખીલ્યા હતા

બાબર પોતાનું આ મહત્તાત પોતાને હાથે લખ્યું કે તે સાહિબની દૃષ્ટિએ કાંઈ પમિતું છે પોતાની મા, પત્ની, તથા સગાઓ પ્રત્યેના એનો પ્રેમ, મહદંતે સમયે સગા મગા મિત્રને કંઈના ઉપકારો કરીએ અને સાહિબચિરામીએને આપેના શિરપાવો, શનુઓ તરફ ઉદાર વર્તન, તત્કાલીન હિંદુસ્તાનની સ્થિતિ વગેરે વિશે એના વૃત્તાંતમાથી જાણવાનું મને છે પ્રત્યેક ધર્મ તરફ એ સહિષ્ણુતાની દૃષ્ટિથી જોતો ચિઠ્ઠીના મુદ્દ વખતે નાનું વ્યવન છોડી દેવાની કંઈની દૃઢ પ્રતિજ્ઞા એના આ મમપમની શક્તિ પુરવાર કરે છે એમ મહાન સામ્રાજ્ય આપવાને નેહતા સધળા શુભો એ ધગવતો હતો એ જો વધુ વખત જુઓ હોત તો મુગનાદને સમગ્ર પાયા પર મળી હુમાયુને માટે નિઃકંક અને પદ્ધતિસર ચાલતું ગજ્ય મુકી ગયો હોત તેમજનું જનન અને ચગીઝખાનનું શૌર્ય એનામા મુર રીને ઓળખાત થએના હતા આ લડાયક શુભોને લીધે જ નાની વયમા લોદીની તથા ગજપૂતોની મહાન મેનાને હરાવવાને એ શક્તિમાન થયો હતો ઇતિહાસમા બાબરનું સ્થાન એક મહાન વિજેતા તરીકેનું છે

પ્રકરણ ૨૮

હુમાયુ.—ઈ. સ. ૧૫૩૦-૧૫૪૦ અને ૧૫૫૫-૫૬

બાબરને ચાર શાહજાદા હતા: હુમાયુ, કામરાન, હિંદાલ અને

મીરજા અશકરી. સૌથી વડો શાહજાદો

હુમાયુ ૨૩ વર્ષની વયે દિલ્લીની ગાદીએ

બેઠો. મૃત્યુશય્યા ઉપર પડેલા બાબરે

હુમાયુને પાસે બોલાવીને કહ્યું: “બેટા,

તું મહાન સલ્તનતનો વારસ છે તેમ

તારી જવાબદારી પણ મહાન છે, તે તું

ચાલરાખજે, અને તારા ભાઈઓ પ્રતિ એક

અને નરમાશયી વર્તજે.” પિતાને આપેલું

વચન આત્મકિત પુરે મોટા મનથી પાળ્યું.

ગાદી ઉપર બેસતા જ રાજ્યના ભાગ પાડી

એણે પોતાના ભાઈઓને વહેંચી આપ્યા.

તેમા કાબુલ અને પંજાબ કામરાનને, સમ્મલ

પ્રાત હિંદાલને, અને મેવાડ પ્રાત અશકરીને સ્વાધીન કર્યા. પણ આ

વહેંચણી હુમાયુને ઘણી નુકસાનકારક નીવડી કાબુલ અને પંજાબમા

શરી લડાયક જતો વસતી હતી અને તેઓમાથી જ બાબરના

સૈન્યમા ભરતી થતી હતી. આ મુલકો ધૂટા પડવાથી લડાઈને લાયક

નવા બળવાન યોદ્ધાઓ હુમાયુ મેળવી શક્યો નહિ. એટલું જ નહિ

પણ સકેટસમયે એના કૃતજ્ઞી ભાઈઓ એને મદદ કરવાને બદલે

એની સામે જ લડાઈમા જોતર્યા અને એની મુશ્કેલીઓ વધી. વળી

જે થોડા સૈનિકો એના લશ્કરમા હતા તે ઘડપણ, એશઆરામ અને

મોજશાખને લીધે પોતાનું જગ ગુમાવી બેસા હતા.

ગાદી ઉપર બેસતાની સાથે જ હુમાયુને અનેક સંકટો સામે થવું

પડ્યું. એની મુખ્ય મુશ્કેલીઓ ત્રણ હતી.

હુમાયુની મુશ્કેલીઓ પોતાના ભાઈ કામરાનના પ્રપંચો; ગુજ-

રાતના રાજા બહાદુરશાહનું વધતું જતું જોર;

હુમાયુ

અને ગજપૂત તથા અધ્યાન સરદારોએ હુમાયુની નિર્મળતા નેઈ ઉલેખા નહીં આ સર્વના ઉપાયો લેવાની હુમાયુને જરૂર પડી

૨૮૫૦૦૦ને દમાની હુમાયુએ જુનિ ૧૫૩૧ માં સવારી કરી ઝેનાઠ અધ્યાન સરદારોએ બહુ કરી ખર્ચાનો ખિનો છતી નીધો હતો હુમાયુએ જાતે લશ્કર મહિન નેઈ તે ખિનો પાછો મર ના પડી તરત જ નેધપુર ઉપર ચાલ્યો કરી ગોમતી નદીને મોઠે મદમન લોદીને હરાયો સુનારગઢ નામના કિલ્લા ઉપર ગેરખાન તથા તેના પુત્ર જલાનખાને ચાલ્યો ચોની વાત સામગી હુમાયુએ વગર વિનયે સુનારગઢ નેઈ કિલ્લાને ઘેરા ધાલ્યો ગેરખાન શરણે આવવાથી હુમાયુએ તેને કિલ્લો પાછો સ્વાધીન ગ્રાધો કિલ્લો પાછો મોપવામા હુમાયુએ મોગી બૂત શ્રી પાછળથી એનું પરિણામ વિપરીત આવ્યું રોરખાનની મત્તા ઓછી થવાને બંને પ્રતિનિધિ વધતી ગઈ એની માથેની લાઈ પતી નહિ તે પછેના તો હુમાયુને ગુજરાત જવું પડ્યું

ગુજરાતની છત—ગુજરાતનો ગઝલ મહાદુરશાહ આ વખતે અનિશ્ચય બગવાન થઈ પડ્યો હતો ગુજરાત ઉપગત માગવા ખાનદશ અને અદમનગર તેજે તામે ચાલતા હતા હાં મ ૧૫૨૬ માં ગાદી ઉપર આવ્યા પડી આવ્યા અને મુન્કી હતી લઈ લાના રાજાઓ પામેથી તે ખાલી મેગવનો હતો અને દિલ્લીના સુન્તાનની સત્તાનો અનાદર કરતો હતો હુમાયુના સાગા મદમન મીરજાએ હુમાયુ સામે બહુ ઉગાસ્ય હતું તેને બહાદુરશાહે આશ્રય આપવાથી હુમાયુ ગુજરાત ઉપર ચાલ્યો આ વખતે અલાઉદ્દીન લોદીએ અફઘાનિસ્તાનથી એમએમ આની હુમાયુ સાથે નવામા બહાદુરશાહની મદદ માગી એણે ઉપાડી મદદ ન કરતા તને દ્રવ્ય આપ્યું બહાદુરશાહના આ અપેક્ષા વર્તન માટે તેને બરાબર શિક્ષા કરવાની જરૂર બીધી થઈ બહાદુરશાહે આ વખતે ચિનો ગતે ઘેરા ધાલ્યો હતો પણ હુમાયુએ તેને હરાવી ગુજરાત પ્રાપ્ત કરી કોઈ ત્યારપડી હુમાયુએ આપાનેરને ઘેરા ધાલ્યો અને એ કિલ્લો ધણા દ્રવ્ય સાથે સરખો બહાદુરશાહ પોર્ટુગીઝોનો આસરો લેવા ગુજરાતથી નામી દીવ મગ ગયો

આ સવારીમા યુત મળવાથી દુમાયુને ગુજરાત અને માગરા એ બંને પ્રાંતો મળ્યા પોતાના ભાઈ અશ્વરીને ત્યાં જ બંદોબસ્ત રાખવા મૂકી તે આગ્રે જઈ પાછો એશઆગમમા દિવસો નિર્ગમન કરવા લાગ્યો. બે દુમાયુએ આ બે પ્રાંતો પોતાની સત્તા નીચે રાખ્યા હોત તો એને પાછળથી ખતાવુ પડત નહિ. આમ એ એક પછી એક બંને કરતો ગયો. ગુજરાતમા અયવથા ચાવવાથી બહાદુરશાહે પાછા આની અશ્વરીને હરાવી ગુજરાત પાછુ છતી લીધુ.

જેરખાનનું બડ—ઈ. સ. ૧૫૩૬-૪૦.—દુમાયુનુ લશ્કર ગુજરાતની સવારીમા રોમયુ હતુ તે વેળા જેરખાને બગાળામા પાછુ બડ ઉઘાડ્યુ ગુજરાતથી પાછા ફરતા તેને જેરખાનના બડની ખમગ પડી, અને તે દિની પટોચ્યો નહિ તેટલામા ગુજરાત બહાદુરશાહે પાછુ મેળવ્યાના મમાયાર પણ આપ્યા. ગુજરાતને પડતુ મૂખી દુમાયુ બગાળા તરફ ચાલ્યો અને તેણે સુનારનો દિનો મગ કર્યો. ઈ. સ. ૧૫૩૮ મા બાદશાહે ગોડ શહેર કમળે કર્યુ અને ૭ મહિના સુધી ત્યા પચા રહી મોજમજાહ બોગની જેરખાનનો આશય મુગન સત્તાને ઉખેડી પુન અકુધાન સત્તા આપવાનો હતો. એણે દુમાયુની બેઠકાગીને લાલ્લ લીધો. દુમાયુએ એગઆરામને બાબુએ મૂખી ઉત્પાદ, વેગ, અને નિશ્ચયથી મમ લીધુ હોત તો જેરખાનને ંનાણે પાડી દેતા વાગ ચાગત નહિ. ચોમાસુ શરૂ થતા ગંગા નદીમા પૂર આવવાથી બધો પ્રેશ જળમન થઈ ગયો. રોમને લીધે દુમાયુના માણસો દિવસે દિવસે વંચતા ગયા અને પોતાની રાજધાનીમા પાછા પટોચી જવાનો બાદશાહે વિચાર ખીંચા. જેરખાને ચોમાસુ પૂર થતા જ સુનારગઢનો દિનો પાછો લીધો. મોઘીગ આગળ જેરખાને ચતુરાઈથી દુમાયુને હગવી મેલનો વિચાર કર્યો.

ઈ. સ. ૧૫૩૯ મા જેરખાને દુમાયુની ફોજ ઉપર બકસર નજીક દિનો કર્યો, અને તેને એનો દેરાન કર્યો કે તેને નામતુ પડ્યુ ગંગા નદી તરી નામી જતા તે ફળવાની અણી પર હતો. પરંતુ એક સિસ્તીની અખતસરની મંદ મળવાથી તે ફળ્યો બન્યો. બાદશાહની પાછળ બેગમ ગઢી ગઈ, પણ જેરખાને તેને રચાના સાથે માનવેર આગ્રા મોકલી આપી.

અકબરનો જન્મ—મમગન તથા હિંદાવને પાંચમા લઈ તથા બહુ હીકાર કરી હુમાયુએ કરી પાછી ઈ સ ૧૫૪૦ મા ગેખન ઉપર ચઢાઈ કરી મેનેના મેન્સે ડોન્ટ પામે બેગા થયા ભાદુતી સિપાહી હુમાયુની ફાજને ગેખાને સરેવાઈથી હાવી કાઢી અને હુમાયુની પાછળ પડી તેને નમાઓ કામગન તથા હિંદાવનો આશ્રય ન મળવાથી હુમાયુએ આશ્રય મેળવવાની આશાથી મિંચ તરફ પ્રયાણ કર્યું માર્ગમા હિંદાવના મુકામ પર ચોડે વખત થોભ્યો અને ખુગમાનના ગહેનાર રોખઅની નામના હિંદાવના ગુરની પુત્રી હમીદા સાથે લગ્ન કર્યા આશ્રયની આશાથી હુમાયુ જ્વેધપુરના ગજા માવવે પામે જવાને નીકળ્યો અહીંના નિર્જન વેરાન પ્રેશમા હુમાયુ તથા તેના માણસો પર વિવિધ પ્રકારના સકો પચા બૂખ, તરમ, તાપ, તથા મુસાફરીની અનેક અવગટે ખમી અને રવડી ગખડીને તે સાત માણસો સાથે ઊમરકોટ આની પળેચ્યો અહીં તેની બેગમ હમીદાએ તા ૧૪ મી અક્ટોબર અને ૧૫૪૦ ને ગેખ મહાન અકબરને જન્મ આપ્યા ઊમરકોટના ગણા પામેથી મદ મેળવી હુમાયુએ મિંચ પ્રાંત પુન હમગે કવવતો પ્રવળ કર્યો પન્તુ મિંચ ઉપરની ચઢાઈ નિષ્ફળ નીવડવાથી તે કંદહાર તરફ જવા નીકળ્યો રમતામા એના લાઈ અરકરીએ એને મોકવાથી પોતાની બેગમ તથા પુત્રને પાછળ રહેવા ઈએ દેરાન ગયો ત્યાના ગજા શાહ તદઅરે હિંદુસ્તાનમા શિયા પથ આપવાની શરતે હુમાયુને મદ આપી હુમાયુએ પોતે પણ શિયા પથ ચીકાર્યો, અને ત્યાથી મોહુ લશ્કર મેળવી પ્રથમ કંદહાર સરે કર્યું ત્યાથી હુમાયુ કાણુન જવાને નીકળ્યો, અને પોતાના લાઈઓની વિરક્તના માણસોને પચમા વર્ષ ઈ સ ૧૫૪૫ ના અક્ટોબર માસમા એણે કાણુન બીડુ

કાણુન તાણે કરી હુમાયુ પાડે હિંદુસ્તાન આવ્યો સુરવંશના રાજાઓમા ચાલી રહેના કુસપ તથા તેમની નિર્મળતાનો લાખ લઈ બહેરામખાનની મદદથી તેણે સુરવંશના સુવતાન સિકંદરશાહને સર્હિદ આગળ હગાવ્યો સુવશની મત્તા વૂંધી ગઈ અને મુનસત્તા કરીથી હિંદમા જમી

ફરીથી પ્રાપ્ત કરેલી સત્તા દુભાયુ ઝાઝા દિવ્ય બોગની શક્યો નહિ પોતાના પુત્રકાન્યમાથી મસીદમાં સંધ્યાકાળની નમાઝ પઢવા જતા મીડીએથી ઉતાવળમાં પગથીઆ ઊતરતા એનો પગ લપગી જવાથી એ નીચે પળ્યો અને એ દગલથી ચાર દિવસમાં મરણ પામ્યો. મામરે સ્થાપેલી મુગન સત્તાને મજબૂત કરવામાં દુભાયુ નિષ્કળ નીવળ્યો એનામાં દિમત અને શૌર્ય હતા પરંતુ બાબરની સાહચર્યતા, ધારેના દેતુઓ પાઠ પાઠવાનો દૃઢ નિશ્ચય, તેમજ શત્રુનો સમગ્ર નાશ કરવાની આનંદ એનામાં ન હતો.

અંકરણ ૨૯

સૂરવંગા—ઈ. સ. પૂ. ૧૫૪૦-૧૫૫૫

જેરશાહનો જન્મ ઘેર પ્રાતમા ગેની સૂર નામે એક બગવાન
જાતિમા થયો હતો એ પ્રથમ પગલના મુખા
જેરશાહ દોનખાન લોદી પામે નો-ગીમા રલ્યો એક
વાર તેની સાથે એ શિકાર ગયો હતો ત્યાં એણે
તરવાગના એક ઝરમથી વાધનુ માથુ ઉઘાડી દીધુ બા-શાને એના
શાર્યથી પ્રસન્ન થઈ એને 'જેરખાન'નો દરજ્જા આપ્યો અને
ત્યાંથી એ એજ નામથી ઓળખાયો.
પાણીપતના યુદ્ધમા હજારો લોદીને હરાવી
બાગર દિલ્હીની ગાદીએ બેઠો, ત્યારે
જેરખાન મિદ્દા પ્રાનના મુખા મદમદગાહ
પામે જઈ ગયો.

જેરશાહ

ધીમે ધીમે ફોજ એકઠી કરી
જેરખાન બાગરને નામે આજુમાજુનો
મુનક મેગવી સત્તા જમાવવા લાગ્યો.
જુવાનપુરનો પ્રાત જતી વર્ષ પૂર્વ તરફના
પ્રતિગોમા વસના અધધાન મદદગેને એક
કરી તે પોતાની મત્તા વધુ ને વધુ
મજબૂત કરતો ગયો બગાગા તથા
જુવાનપુરમા એની મત્તા ધીમે ધીમે વધતી
ગાતી અને મુનારગદનો કિનો એણે એનાઈની સગ કર્યો.

અનુકૂળ સંજોગો મળતા જ જેરખાને હુમાયુને પ્રથમ બકસર
આગળ અને પછી કનોજ આગળ સખન હાર ખવડાવી દિલ્હી તથા
માધી હાખી કાઢ્યો અને પોતે 'જેરશાહ' નામ ધારણ કરી
દિલ્હીની ગાદીએ બેઠો આ પ્રમાણે જેરખાને દિ-મા અધધાનવરાની
પુન આપના કીધી.

શેરશાહની જીતો—પોતાની ધારેલી નેમ પાગ પાડી શેરશાહે રાહાને કિ'યો ફરીથી ચણાવ્યો. પછી ઈ. સ. ૧૫૪૩ માં માગવા ઉપર સવારી કરી તે જીતી તે મારવાડ તરફ ચાલ્યો. મુગીમનથી તેણે મારવાડ સર કર્યું. પછી ચિતોડગઢ જીતી લઈ તે રણપ્રભોર ગયો અને ત્યાંના કિલ્લાને સર કરી તે કલિંગરના કિલ્લા ઉપર સવારી લઈ ગયો. કલિંગરનો કિ'નો ગણો મળ્યૂત હતો. તેથી તે સટેનાઈથી હાથમા આવે તેમ ન હતું. કોઈ પણ પ્રકારે કિ'યો સર કરવાના પ્રયાસમાં શેરશાહ અનેક યુક્તિઓ અગમ્યતાવતો હતો તેવામાં કિલ્લામાંથી તોપનો ગોળો ફૂટી એના દારૂખાનામાં પડવાથી તે એકદમ સળગી ઊઠ્યો તેમાં શેરશાહ અને તેના ધણા માણસો નાશ પામ્યા.

શેરશાહના મુધારા—પાંચ વર્ષની કારકિર્દીમાં શેરશાહે પ્રજાહિતના અનેક કામો કર્યા. દેશના રક્ષણ માટે એણે લશ્કરની ધણી જ સારી ગોઠવણ ગમી હતી એનું પાયદળ, હથેળ ને તોપખાનું હમેશા યુદ્ધને માટે તત્પર હતું. દુરાવેવે વખતે તેની કાગજપૂર્વક તપાસ લેવાતી સૈનિકાને દર મહિને દુરાવેનો પગાર નિયમિત આપવામાં આવતો. બેવફા થનાર અને ગોટાળા કરનારને લશ્કરમાંથી તેણે દૂર કર્યા, અને સરદારોને જાગીરો આપનારો વહીવટ બધા કર્યો.

રાજ્યવહીવટને માટે તેણે હોશિયાર માણસોને નોકરીમાં રાખ્યા. અને જુદા જુદા સરકારી ખાતાઓ માટે નિયમો નક્કી કર્યા. સરકારી આવક તેમજ ખર્ચનો હિસાબ રાખવાને જુદું ખાતું ખોલી તેના ઉપર ખજાનચીની નિમણૂક કરી સરકારી નોકરોથી લાયકરુશવત લેવાતી નહિ એક પ્રાંતમાં કોઈ અધિકારીની લાગવગ બહુ વધી ન જાય તેટલા માટે તેમની ફેરમદારી કરવાની પદ્ધતિ રાખી. અત્યેક પ્રાંતમાં દિવાની અને ફોજદારી ચાલુને માટે જુદા જુદા અધિકારીઓ નીમ્યા. એ શિ'પકળાનો અતિ શોખીન હતો.

એણે નાણાના ચલણમાં મુધારો કરી ચાંદીના રૂપીઆ દાખલ કર્યા. પ્રાંતો વચ્ચેના જગતી નાકાઓ ઊંઘડી મૂક્યા. આથી દેશનો વેપારરોજગાર બહોળા પ્રમાણમાં વધ્યો. પ્રવાસીઓની સગવડ માટે બગાળાના મોનાજ ગામથી સિંધુ નદી સુધી બે હજાર માઈલનો

પાકો રમ્તો મધાચો, અને તેની બે બાલુએ મોટા ગપાવી દર બે માધ્યે દૂધ તથા ધર્મશાળા કાઢ્યા એ ઉપરાંત બીજા ઘણા ગમ્તા કરાયા અને ઘોડાઓ પર ટપાન વાવનાર કાવાની ગોળવણી કરી વજન અને માપની એ મળી પદ્ધતિ પ્રથમ એબે દાખલ કરી લોકોના ગદાણાએ પોલીસની યોજના કરી અને ફોજદારી તથા સનદી કાયદાઓનો નીતન ખગેરો ગમે ગમ્યમા રાયથી જ સુધી દોકને ચોગ્ય અને ઓછી દિંમતે ન્યાય મળે એવા પ્રકારની યોજના કરી તે અમનમા મૂખી ગણ ટોચમનની મહાયથી શાસ્ત્રીય અને પ્રામાણિક મહેસૂનપદ્ધતિ ગચી ગમ્યની સનગી જમીનની માપણી કરી તેની ત્રણ પ્રત બાધી, અને તેજ પ્રમાણે તેના દર નક્કી કરી મહેસૂન વેવાનુ ઠગચુ ગેરશાહની ધર્મ સહિષ્ણુતાને લીધે હિંદુ તેમજ મુસનમાનો તેના તરફ પ્રીતિ ગમના રાન્યની નોઠરી માટે જાતિભેદનો તક્ષવ ન રાખના લાખમ્ની પમદગી થતી ગેરશાહ પોતાની પ્રજા પ્રચેતી જવામનારી સપૂર્ણ રીતે સમજતો હતો અને તેણે પોતાના અમનમા પ્રજાહિનને માટે અને તેજુ કર્યું એજે કમ્ત ગજપતો તરફ સાગ વર્નન ચનાચુ નદિ પછુ આ બૂન અમ્મએ સુધારી

શેરશાહનુ ઇતિહાસમાં સ્થાન—શેરશાહ કેવળ બદાહુર લગ્વેયોજ ન હતો એ પોની પકિતનો સરદાર પણ હતો તુમાયુને વરમ્મી થાપ આપવાની જે સુકિતપ્રયુક્તિઓ એણે વાપરી છે તે ખગેખર એને માટે માન ઉપજાવે છે દુશ્મનને થાપ આપી, અમમા નાખી, કાવાદાવાથી કે પત્રી વગાયક કુનેહથી કામ માઢી લેવાની એની કળા એના અમન પટેના અજમાવાયની જાણમા નથી અન્યાય સુધીની બધી લગાઈઓ ખુ ના મેદાનમા સામમામા લશ્કર વચ્ચે થઈ હતી મોળ લશ્કરને નાના લશ્કરવડે થાપ આપી તેને મહાત કરી દેવાની કળા શેરશાહે પટેનવડેની વાપરની ચક્ર કરી દુનિસાના મહામેનાની ઓમા શેરશાહનુ સ્થાન ધણુ ઊંચુ છે ઉત્તર હિંદુસ્તાનમા કિચ્ચા ઓની અગત્યનુ જાન કરાવનાર પણ શેરશાહજ હતો એક વિગેતા તરીકે એણે જેટની કીર્તિ મેળવી તેનીજ એમ્ બ્યાથી, ઉત્તર, ગણ

અને દૂરદેરી રાજ તરીકે પણ મેળવી શેરશાહે દાખન કરેની ગળતપદ્ધતિનું અનુકરણ અકબર બાદશાહે એના પછી કર્યું શેરશાહના મધા ગુણો એણે વારસામાં મેળવ્યા હતા એમ કહીએ તો ચાલે શેરશાહ ન હોત તો અકબર આટલો મોટો ન થાત," એ ઉક્તિમાં શેરશાહના ગુણો તથા શક્તિઓનું યોગ્ય ચિત્ર આનેખામુ છે

શેરશાહના મરણ પછી તેનો પુત્ર સનીમશાહ ગાદી પર આવ્યો. પિતાને પગને ચાની સનીમશાહે ગણા લોઝાપોગી કામે કર્યા પત્રવ્યવહારની યોજનામાં સુધારો કર્યો અને પોતાની પ્રજાને સુખી કરના અનેક ઉપાયો યોજ્યા ગણુનના શાહે પન્નમ ઉપર સવારી રાથી એ તેની સામે લજ્જા ગયો પરંતુ રોગના પન્નમાં સપડાઇ ગઈઈ સ ૧૫૫૩ માં મરણ પામ્યો.

સનીમશાહના મરણ પછી સુરનશ નમગો ૫ વા લાગ્યો તેના પછી મે સુનતાનો થના પણ તે પોતાની સત્તા ટકાવી શક્યા નહિ એ નમગાહનો લાલ લઈ છેવડા સુલતાન સિન્દરશાહના વખતમાં હુમાયુ પાછો હિંદુસ્તાન આવ્યો અને તેને સરહિદ આગળ હરાયો આ રીતે શેરશાહે આપના સુરનશની સમાપ્તિ થઈ અને મુગલસત્તા ફરીથી દાખન થઈ

મેળવવામા એ હમાયુને ખાસ સહાયબૂત હતો

હવે અકબરે ગજબકારભાગ પોતાના હાથમા લઈ મુગલરાજ્ય જમાવવા માંડ્યું એની ગજનીતિના મુખ્ય મિદાનો ત્રણ હતા મનગી પ્રજા તરફ અમદાદિ, ધર્મની જાળમાં તરખાના, અને દુકમન તરફ ઉદારતા

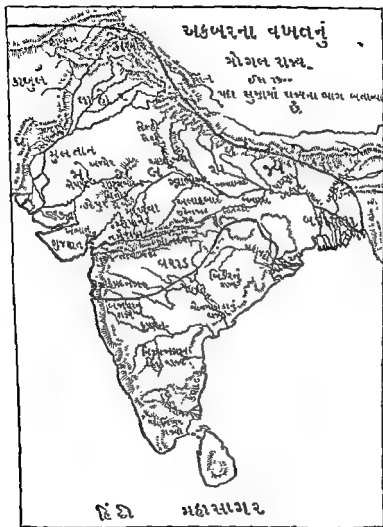
અકબરની જીતો—ઈ. સ. ૧૫૬૧ માં અકબરે પતેલી ચદાઈ ગજપતાના પર ફરી જયપુરના ગજબાએ અકબરની મતા સ્ત્રીકાગી, અને પોતાની પુત્રી તેની સાથે પંજાવી રજપૂતાના તેના મનમાં અકબરે મિદાગીમય નામના તેના પુત્રને લગ્નકરમા મોગી પત્ની આપી ત્યાર પછી જોધપુરના રાજા માનવેવને દરારી તેની પુત્રી નાથે તેને નમ કયું

ચિતોડના ગણા ઉદ્દમિહ—અકબરની મતા બીજા મધા ગજપૂત રાજાઓએ સ્ત્રીકાગી, પણ મેવાડના રાણા ઉદ્દમિરે માની નહિ અકબરે જોયું કે જ્યામુધી ચિતોડ કમજબમા આવે નહિ ત્યામુધી રજપૂતાનામા પોતાની સત્તા સ્થિર રહેને નહિ આથી તેણે

ઈ. સ. ૧૫૬૭ માં જાને મોગી મેના સાથે ચિતોડગદ પર ચદાઈ ફરી ઉદ્દમિરે પોતાના મની જયમનને ચિતોડગદનું રમણ કંગવાનું મોપી અગવનીના દુગરમા રક્ષણાથે મથો જયમને બહાદુરીથી ચિતોડનો બચાવ પ્રાપ્તો પણ આખરે તે જીતી અકબરે મથો મેવાડ કમજે કયો આ પ્રમાણે ગજપૂતાનાના વગજમ સરગા રાજ્યો અકબરની મતા નીને આ ત્યા અને ગજપૂતાના મુગનાઈ સામાન્યનું એક મદા અગ બની ગયું થોડા વર્ષ પછી ઉદ્દમિર મગજ પામવાથી તેનો મદાપ્રતાપી પુત્ર પ્રતાપસિંહ આદીએ બેઠા એણે ચિતોડની અજાવના જાહેર પ્રાધી અકબરે પોતાના

ગણા પ્રતાપસિંહ

અકબરના વખતનું ભોગલ રાજ્ય ૧૫૫૬.

પુત્ર સનીમને માનસિંહની સરદારી હેઠળ મોટી સેના સહિત તેની સામે મોકલ્યો. તેઓની વચ્ચે હુલ્લીદીધાટનું મોટું યુદ્ધ થયું. તેમાં પ્રતાપ થોડા લશ્કરને લીધે ફાંચો નહિ, તોપણ તે મુગલો સાથે ૨૦ વર્ષ સુધી લખો દરમિયાન અકબરે મેવાડમાં ઠેકાણે ઠેકાણે થાણાં બેસાડ્યા.

ન્યાયે ગણા પ્રતાપસિંહ સાથે યુદ્ધ આવતું હતું ત્યારે અકબર જાતે ગુજરાત જતાવા નીડળ્યો. અકબરનો દેતુ

ગુજરાત સમગ્ર જઈ ગુજરાતનો બાદશાહ મુબ્તશાહ અકબરને સામે મળવા ગયો, ને પોતે તેને જ

તામેદાર હોવાનું જણાવ્યું. આથી વગર મહેનને ગુજરાત અકબરના હાથમાં આવ્યું. પણ પાછા સિદ્ધી પહોંચતા ગુજરાતના બાદશાહના બડની બાનમી મળી અકબર એકદમ સાદણી પડી બેસી. નવ દિવસમાં અમદાવાદ આવ્યો. ને બડખોગેનો પગજય કરી સિદ્ધી ગયો. સિદ્ધીથી જઈને આ પ્રતે મેળની હતી, તેથી એ શહેરનું નામ ફતેહપુર સિદ્ધી પાડ્યું.

બગાગનો સરદાર દુર્ગિયાન હિંદત ચલાવ્યો હતો તેને અકબરે કેટલાક નિમ્નજ પ્રવલ્નો પડી ઈ સ

બંગાળા ૧૫૭૬ માં રાજમદાનના યુદ્ધમાં હરાવ્યો. ને મગાગા કિનીના રાજ્ય સાથે નેડી દીધી.

ઈ સ ૧૫૬૨ માં એલે ઓરિસા પણ ડમગે કર્યો.

આની રીતે ગાદી પડી બેઠા ૨૦ વર્ષમાં અકબર વિંધ્યાચળ પર્વતની ઉત્તરનું મનગુ દિલ્હિસ્તાન પોતાના

કાશ્મીર કાશ્મીરમાં આવ્યું ત્યાં પડી એલે મગમીર, સિંધ કહદાર અને પેશાવર જીતી મુગલ ગળ્યમાં

નેડી દીધા.

આની રીતે ઉત્તર દિલ્હિસ્તાનમાં જીતનું કામ પૂરું કરી ઈ સ ૧૫૫૫ માં અકબર દક્ષિણ તરફ નજર ફેરવી

દક્ષિણ આ વખતે દક્ષિણમાં ખાનગેશ, અહમદનગર, ગોવર્ધન અને બીજાનગરના આર મુમ્તઝમાની

ગળ્યો હતા. અકબરે પોતાનું સર્વોપગિયું તેમની પામે કબૂલ

ડરાવવા એનચી મોકલ્યા પણ ખાનદેશના મુનતાન સિવાય ખીન કાઢ્યે એની સત્તા માન્ય ગણી નહિ આ મુમતમાની રાત્રોમા ગાદીને માટે તેમજ ગિયા—મુની પથના વાગ્વાર ટટા થતા એમાના એક પક્ષે અકબરની મદદ માગી તેણે શાહજહાન મુરાદને મેના આપીને અહમદનગર મોકલ્યો ત્યાનો મુનતાન નાનો હોવાથી ચાંદબીબી રાત્ર કરતી હતી તેણે અનુપમ નીરતાથી અહમનગરનું ગદાણું કર્યું પણ પોતાના સરદારોની વફાદારીમા વિશ્વાસ ન રહ્યાથી તેણે અકબરની મત્તા કબૂલ કીધી ને વગા પ્રાત તેને આપ્યો ત્યાગપત્રી થોડા વખતમા આ ખીમીનું ખૂન થયું ઈ સ ૧૫૬૮ મા અકબર પોતેજ અસીરમદનો કિલો અગ્રી અહમનગર પર ચડી આવ્યો અને તેણે અહમદનગર હાથ કર્યું

અકબરની ગજનીતિ—ખાનદે મુમતસતાનો પાયો નાખ્યો, પણ તે મજબૂત થતા પહેલા તે મૃત્યુ પામ્યો હુમાયુએ પિતાનું મેગવેલુ રાત્ર જોયું અને તે મહમદનગરને પાછું મેગવ્યું અકબર ગાદીએ બેઠો ત્યારે એના તામામા ફત્તહી અને તેની આસ પાસનો પ્રદેશ હતો પગ્તુ એણે મુમતસતા ઉત્તરમા મદદાર ને કાશ્મીરથી તે છેલ્લે દક્ષિણમા અહમદનગર સુધી જમાવી

અકબરની છતોની પરપરાથી એની વિજેતા તરીકેની મહત્તા પ્રતીત થાય છે અકબરની કાર્યશક્તિ તથા ઉત્સાહ અમાધારણ હતો એના પિતાનો એકે દુર્ગુણ એનામા ન હતો વળી એનું શારીરિક બળ અમાધારણ હતું ફરદોલી રાજદારી દુનેદ, તથા આનાબીથી એ વિખીર્ણ રાજ્યનો માનિત થયો જે જે રજપૂત ગણ્યો એણે છતા તેમની સાથે એ માનસહિત વચ્ચે તે ઉપગત તેમને કમજામા ગણી તેમનું બળ પોતાના નાભમા વાપર્યું ધર્મની જાગતમા વચ્ચે ન પના જેને જે ફાવે તે ધર્મ પાગવાની છૂટ આપવાથી એ પ્રજાપ્રેમ સપાદન કરી શક્યો આમા દેગમાથી જુગ જુગ ધર્મોચાર્યોને બોલાવી ધાર્મિક જાગતો પર તે વા વિચારો ચલાવતો

અકબરે પોતાના ગત્યમા ઉદાર મનથી મુધાગએ કયાં હતા ‘જગિઆ’ નામનો કો એણે માફ થ્યા હિંદુઓમા આવના સતી

થવાના ચાવને નાખૂંદ કરવા ઘણા પ્રયાસો કર્યા આ રિવાજ છેક બધ ન થયો, તોપણ બગાડારથી સતી કંવાનુ એણે અટકાવ્યું ખાણક્રમ થતાં અટકાવ્યાં. વિધવાઓને પુનર્વિવાહ કરવાની છૂટ આપી. રીમાનીને માનવાની સજા બધ ડરાની હારેવા શુનના વારસોને વેચવાની કે ગુનામ તરીકે ગણવાની જે સત્તા વિજેતા સૈનિકો ભોગવના હતા તે એણે નાખૂંદ કરી

અકમરે કરેલા સરગા સુધારાઓમા અગત્યનો મુધારો ‘ટોડર-મલની મહેસૂલપદ્ધતિ’ નો હતો ટોડરમલે ગ્રામપચાયતને પોતાની યોજનામા અમર્યાન આપ્યું આથી મહેસૂલ નક્કી કરવાનું સરેલું થઈ પશુ ઈજ્જતારથી જમીન આપનાનો વહીવટ મધ કરી મહેસૂલ વસૂલ કરવા સરકારી અધિકારીઓ નીચ્યા ઈજ્જતનો ધારો બધ થવાથી રૂપતની ઘણી પીડા નાગ પામી જમીનની માપણી કરાવી તેનું ઉત્તમ, મધ્યમ ને ઘનિઠ એવું પ્રમાણ કરાવ્યું અને પાછના ઓગણીશ વર્ષની ઉપજની સરાસરી ૬૬૧ તે ઉપરથી પ્રત્યેક વીરાનું સરકારી મહેસૂલ નક્કી કર્યું ઉપજનો ત્રીજા ભાગ સરકારમા લેવાનો એણે નિયમ રાખ્યો હતો સગ્ગરે રાવેલું મહેસૂલ ન્યા સુધી ભરપાઈ થતું ત્યા સુધી કેઈપણ ખેડૂત પામેથી જમીન પાત્રી લઈ શકાતી નહિ આજ દમ ઉપર પાંચા રાજ્યકર્તાઓએ પોતાની વ્યવસ્થા રાખી હતી

અકમરે આખા ગાંધને ૧૮ સમા કે પ્રાતમા વહેંચી નાખ્યું અને દરેક પ્રાતના સરકાર કે જીલ્લા ને દરેક જીલ્લાના મહાન કે પરગણા પાંચા તેથી રાજ્યગણનાર ઘણા સગ થઈ ગયો દરેક પ્રાત ઉપર એકેક સુમેદા નીમી મુનખી અને લગ્ગરી અધિના તેને સોંપ્યો, એને લશ્કરી, મુનખી અને જમામધી, એ ત્રણે મુખ્ય ખાતા તેને મોખ્યા હિંદુ અને મુસલમાનોના અપરાધોનો ન્યાય હિંદુ અને ઈસ્લામી કાયદાઓ પ્રમાણે કરવામા આવેલો ‘મીઝ આદિન’ ના ખિતામવાગો મુખ્ય ન્યાયાધિશ અને એક કાજ એના બે અમનદારો સધગા કર્યાનો નિમન કરતા મુસલમાની રિવાજ અને મનુસ્મૃતિનો આધાર લઈને અકમર સરગા અપગો મોટે સિમા દ્રાવેની હતી

અમરનુ કાયમનુ કે આથી સૈન્ય ૧૨ હજાર થોડાં અને ૧૦ હજાર પાયદળ ને ગોનદાનેનું બનેલુ હતુ સૈન્યમા જુદા જુદા દરજ્જાના મનમદારો હતા અત્યાર મુધી દરેક સિપાહને સેનાપતિ પગાઁ ચૂવના તેથી લુચ્ચાર્થ થતી મેનિઝાની કેલીક ખોલી સખ્યા બનાવી તેઓ પૈમા ખાઈ જતા દરેક દરેક સૈનિકને મરકારી તીન્નેરીમાથી બહારોગદાઁ પગાર આપવાની ગો'વલુ થઈ

અકબરનો દરબાર—અકબરના દરબારમા રાજા માનસિંહ, ગજા ટોડઅમલ, ખીઝમલ, અબુલ ફઝલ, અબુલ ફૈઝ, મુઝી દોખાજ, હુકીમ હુમામ, જગન્નાથ પંડિત, તાનમેન વગેરે અને રત્નો દીપતા હતા ટોડઅમલ મોરો નાણાશાસ્ત્રી હતો એના પત્ની મુગન શહેનશાદનમા એના જેવી ગજદારી કુનેદ તથા પ્રમાણિતા ધરાવનો ખીન્ને પુરવ થયો નથી એણે જમીનમહેસૂલની જમામ્મીની પદ્ધતિ દાખન કરી અબુલ ફઝલ અકબરના સખગા દરબારીઓમા સૌથી વધારે વિદ્વાન હતો એણે “આઈનિઅકબરી” નામે ગ્રંથ લખ્યો છે આ ગ્રંથમાથી અકબર અને તેના રાજ્યવલીવલી સવિસ્તર માહિતી મળે છે શાહજહાં મલીમની ઉરફરણીથી ઈ સ ૧૬૦૦ માં એનુ ખૂન થયુ એ ખૂનથી અકબરને ધણુ દુઃખ થયુ રાજા માનસિંહ મહાન રણપૂત થોદો હતો માનસિંહની મદદથી અકબર કે હાર, ગુજરાત, અને ગજપૂતાના છતી શક્યો તાનમેનની ખ્યાતિ સિદ્ધ ગયેલા તરીકે આખા દેશમા પ્રસરેલી છે લેખકોએ આ નરરત્નોને અમરના દરબારના “નવરત્ન” ગણ્યા છે પરંતુ તેના દરબારમા ખીજાં અને રત્નો પ્રકાશના હતા અમર વિદ્યાવિનાસી હોવાથી એણે ધણુ સમૂહન ગ્રંથોમાથી ફારસી ભાષામા તરજુમા કરાવ્યા અબુલ ફઝલે સાત વર્ષ મેનન કરી “આઈનિઅકબરી” લખી એના અમન દરબારન કવિ તુલસીદાસે પોતાનુ નામીયુ રાખાયલુ તેવા કયું

અપ્રાપ્તે અમર પ્રેમાગ ઉતર અને ન્યાયી હતો માણસની એ ધણી જ ઉત્તમ ગીતે પરીક્ષા ખી જાણુનો હતો એણે ગુણાવલોકન ધર્મની બાગતમા સમદષ્ટિ રાખી ને પ્રેમથી સૌની મેત્રી મેત્રી આથી એનુ રાજ્ય વણુ બગવાન થયુ

જહાગીઃ પોતાની ગેજનીશીમા જણાવે છે “માગ પિતાની
 ક્રિયાઈ મધ્યમમરની, મરીગનો ઝગ ધર્મવર્ણો, અને આખો તથા ભમરો
 કાળી શાહી જેના હતા ચહેરો મુદ્ધ પાણીદાર, કમ્મર બારીક, છાતી
 પટોળી, અને હાથ લાગ્યા હતા તેનો અવાજ જુસ્સામા વર્ણુન કરતી
 વખતે ધણો મધુર લાગતો” શિકાગનો એને ધણો ગોખ હતો
 અકમગર પોતે લખી વાચી જાણુતો નહિ, ઈલા કાવ્ય, કળા, ધર્મ તથા
 વિનોદમા અતિ રમ લેતો

અકબરે કરેના મુધાગઓ, એની ગજનીતિ, વિજેતા તરીકે એણે
 મેગવેની ખ્યાતિ, જીનેના પ્રાતોની મુર ચવચ્યા, પ્રત્યેક ધર્મ પ્રત્યે
 સમભાન, નાતિબેદ ન ગણતા લાયકની લાયક કદર, તથા આત્મજ્ઞાન
 પ્રાપ્ત ઠગવાની એની મનોદૃષ્ટિ વગેરે સદ્ગુણો જોતા એને મહાન
 અશોક સાથે સરખાવીએ તો તે કંઈ અયોગ્ય નથી હંપ્યામ અને
 હિંદુસરકૃતિના મિનનને માટે એણે સતત પ્રયત્નો કર્યા હતા મહાન
 વિજેતા, ધુવધર રાજ્યમ્તા રાજનીતિજ તથા મમ્કૃતિપૂજક તરીકે
 અકમગનું નામ દતિહાસમા અમર રહેશે

અકમગની જીદગીના છેલ્લા વર્ષ દુષ્પમા ગયા શાહજહા
 સનીમની વ્યવહાર અને બાબર વર્નાલુકૃતી એને ધણો ખેદ થતો
 હતો પોતાની પાછળ ગાદીને માટે ટટો ન થાય તે માટે પોતાની
 આખર વ્યવચ્યા વખતે સનીમને યોનાની બધા સરદારોને એકઠા કરી
 તેમની હાજરીમા તેને ગાદી વારસ ઢગવ્યા ને તેને મદદ આપવાના
 તેમની પામેથી મોગદ લેવડાચા ત્યારપછી ખુાની બગી કગતો કગતો
 એ ઈ સ ૧૬૦૫ મા મરણ પામ્યો

પ્રકરણ ૩૧

મુગલાનો વૈભવ

જહાંગીર—ઈ. સ. ૧૬૦૫-૧૬૨૭—અમના મળુ પત્રી
ગાદીએ આવતા નીચે 'જહાંગીર' (જનનનો
હત્યા) એ નામ ધારણ કર્યું. પરંતુ આ
મોટું નામ માર્થક ર્યું નહિ, કારણ કે એણે
એકે નવો મુનક હયા નહિ આગસ તથા
એગઆગમમા એણે રજો વખત ગાળ્યો.

એની ત્રણ દુનિયો નરજો ઉપેય
ખરાડતુ જડ ગમાની દેવામા ઘર્ષ ગયો.
ત્રણ એમ લાગે છે કારણ કે પાઝગથી
ધણે ભાગે એની આખી હદગી
મોગજોખ તથા વિનામા ભોગવવામા પૂર્ણ
ધર્મ જે અકમલ ગત્ય તત્ર અને બશ્કરી
મોગજો અધુગ પાયા પર મળી ગયો.
તેત તે જહાંગીરને રાન્ય વગરનો થતા વાગ ન લાગત.

જહાંગીર

નૂજહાન—નૂજહાનની પૂર્વ હકીકત રસિક અને બોધદાયક છે
બોગમાનના મુનનાનના મદમ ગરી નામના એક વિદ્યામુ રિયા ધર્મી
વજીરો પુત્ર આમમેગ દે આમુદીન આજિવિમની શોધમા હિંદુસ્તાન
આવવા નીચે રમતામા તેને લગડઓએ લગી લીરો આ અરમામા તેની
ત્રીએ એક હોડરીને જન્મ આપ્યો તેનુ નામ "મિહરનિસા" પાડવામા
આત્યુ એને જ પાડગથી નૂજહાન કહેવામા આની સમ્રમા
મપડાએના પિતાએ એને ત્યજ દીધી પરંતુ મનિક મસૂદ
નામના અકમળા એક જાણીતા વેપારીની મદદ મગવાથી
તેણે હોડરીને પાડી ઉપાડી લીધી, અને તે વેપારી સાથે તે
નિધી ગયો ત્યા તેને એક સાધારણ નોકરી મળી આસમેગની

શ્રી અમરના જ્ઞાનખાનામાં નોંધી મૂકી હતી તેની સાથે નૂરજહાનનું ત્યાં ઘણી વખત આવવું જતું થતું તે વેળા જહાગીરની તેના ઉપર નજર પડી અને તે તેની સાથે પ્રેમમાં પડ્યો આ વાત નૂરજહાનની માને પસંદ ન પડતી તેણે અકમળે મરીઆત રી અકમળે સમયસૂચના વાપરી નૂરજહાનને બગાળના સુખા ગેર અધિકાર સાથે પાછાની તેને જહાગીરની નજર આગળથી દૂર રાખી

જહાગીર ગાદીએ આવ્યા પછી નૂરજહાનને મેળવવાના પ્રયત્નો શરૂ થયાં એણે ગેર અધિકારને મારી નૂરજહાનને પાંચ મહાવના ધુમ્મ મહ્યો આ આલગી તાજ ગેર અધિકાર નૂરજહાનને મારી નાખવા ધર તરફ લેખો નૂરજહાનની માએ તે વખતે પડી મળ્યું પામી ન એની હામીત મેળના નરો આપના મનો શેરઅકારનાના મૂલ્ય પછી જહાગીરના સૈનિકા નૂરજહાનને પડી આગે નહ આવ્યા શરૂઆતમાં તા નૂરજહાને જહાગીરની લક્ષ્મી માગણી ધુતમરી મઠી પહોં અતે પોતાની ગિયતિથી મટાળી તણે બાગાન સાથે નમ મરવા ખુલી મતાની અને ૧૬૧૧ મા બનેનું લક્ષ થયું

નૂરજહાન

નૂરજહાન સાથે લક્ષ થયા પછી જહાગીરે સરગો રાજ્ય રણભાર તેના હાથમાં સોંપી દીધો આ વખતથી રાજ્યના સરગો ખાતામાં નૂરજહાનની સત્તા અને લાગવગ વધતા આવતા નૂરજહાન અતુર તથા રાજ્યના કાવાતવામાં નિપુણ હતી નૂરજહાને પોતાના બાપ તથા ભાઈએને રાજ્યના મોટા ઓદ્ધા ઉપર ગોમની દીધા અને પોતાની સત્તા મજબૂત કરી તેમની મદદથી તેમજ પોતાની બુદ્ધિ તથા અવગરકુશળતાથી તેણે આખા રાજ્યમાં એકલ્યુ સત્તા ચલાવી અને પોતાના રાજ્યશરણારથી લોકોમાં વણો સતોડ ફેલાવ્યો તેથી તે પ્રજામાં અતિ પ્રિય થઈ પડી

પ્રકરણ ૩૧

મુગલાનો વૈભવ

જહાંગીર—ઈ. સ. ૧૬૦૫-૧૬૨૭—અકબરના મળ પગી
ગાદીએ આવતા સનીએ ‘જહાંગીર’ (જગનનો
હનનાર) એ નામ ધાગણ કર્યું પરંતુ આ
મોકુ નામ સાર્યક કરું નહિ, કાગણ કે એણે
એક નવો મુનક હાયા નહિ આગસ તથા
એગઆગમમા એણે વળો વખત ગાળ્યો

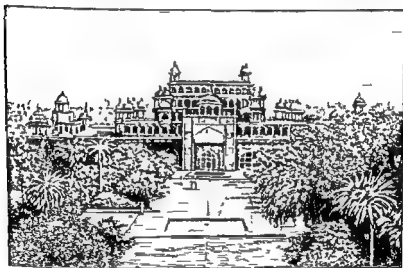
એની વાચક વૃત્તિનો સરગો ઉપયોગ
મુગરતુ બડ ગમાની દેવામા થઈ ગયો
તેમ એમ લાગે કે ઢારણ કે પાછળથી
ધણે લાગે એની આખી હદગી
મેજગોખ તથા વિનામો ભોગવવામા પૂર્ણ
થઈ ને અકબર ગત્ય તન અને વશકરી
ગાવણ અધુરા પાયા પર મળી ગયો
તેત તો જહાંગીરને ગત્ય વગરનો થતા વાર ન લાગત

જહાંગીર

નૂરજહાન—નૂરજહાનની પૂર્વ દક્ષીણ રસિક અને બોધદાયક છે
બોગસાનના મુલતાનના મદમદ શરીફ નામના એક વિશ્વાસુ સિયા ધર્મી
વજનો પુત્ર આસમેગ જે આમુદીન આજીવિકાની શોધમા હિંદુસ્તાન
આવતા નીચ્છો રજામા તેને લગડઓએ લગી લીધો આ અરસામા તેની
ત્રીએ એક હોકરીને જન્મ આપ્યો તેનું નામ “મિહરુનિમા” પાડવામા
આન્યુ એને જ પાછળથી નૂરજહાન કહેવામા આવી સકદમા
અપજાએના પિતાએ એને તજ દીધી પરંતુ મનિક મસૂદ
નામના અકબરના એક જણીતા વેપારીની મદદ મળવાથી
તેણે હોકરીને પાછી ઉપાડી વીધી, અને તે વેપારી સાથે તે
વિધી ગયો ત્યા તેને એ સાધારણ નોકરી મળી આસમેગની

જહાંગીરના સમકાલીન ઈંગ્લંડના રાજા પહેલા જોર્જ તથા ફ્રાન્સના રાજા ૧૩ માં લુઈ કરતાં જહાંગીર ધણો સારો હતો. ધર્મની બાબતમાં એણે પ્રજાને સંપૂર્ણ છૂટ આપી હતી. રાજ્યમાં કબાકોશલા તથા દેશના ઉલોગને વધારે એવાં કાર્યોને ઉત્તેજન આપવાને એ કદી પણ ચૂકતો નહિ. એને સંગીત તથા શોધખોળનો બહુ શોખ હતો. એણે પોતાનું આત્મચરિત્ર સુંદર રીતે લખ્યું છે. એના

અકબરની કબર [સિકંદ્રા]

ઉદાર આગમ હેઠળ ધણા ફારસી ગ્રંથો રચાયા એના વખતમાં સિકંદ્રામાં અકબરની કબર અને આગ્રામાં ઈમદુદ્દૌલાની કબર અને એના મરણ પછી લાહોરમાં એની પોતાની કબર, એ બધી સુંદર ધમારતો બધાઈ હતી. આ મકાનોનું શિલ્પકામ ઉત્તમ પ્રકારનું છે. ઈ. સ. ૧૬૧૩ માં પ્લેગ પહેલવહેલો પગ્ગળમાં ફાટી નીકળ્યો હતો ને ત્યાર પછી લગભગ આખા હિંદુસ્તાનમાં ફેલાયો હતો.

પોર્ટુગીઝ અને અંગ્રેજો—સોળમાં સૈકાની આખરથી પશ્ચિમ દેશોનું હિંદુસ્તાન તરફ ધ્યાન ખેંચાયું જહાંગીર ગાદીએ બેઠા પછી બે

જહાંગીરની છતો—જહાંગીરને શરૂઆતમાં રાજપૂતો સાથે યુદ્ધ કરવાની જરૂર પડી જ્યપુર અને માગવાડના રાજાઓ સાથે જહાંગીરને મેદ હતો. પરંતુ દિપુરના રાજપૂતોએ અત્યાર સુધી મુગનોનું સ્વામિત્વ નથી હાંકી ન હતું. ગણા પ્રતાપસિંહે આખા રાજપૂતાનામાં ખરીથી સ્વતંત્રતા આપવાનો દૃઢ નિશ્ચય કર્યો. પરંતુ પોતાના જાતિભાઈઓના કુસંપ તથા મુગનોના બળને લીધે તેની મુશ્કેલી પાર પડી નહિ. શાહજહાં શાહજહાંને પ્રતાપના કુવર અમરસિંહનો પરાજય મ્હી ચિનોડને મુગનરાજ્યમાં નેડી દીધું.

શરનીરા ચાદમીમીના મૃત્યુ પછી અહમદનગર મુગનરાજ્યનું એક અગ્ર બંધુ હતું. પરંતુ ત્યાં હમેશા અધાધૂધી વર્તી ગઈ હતી. મનિક અમરે આ ગમડનો લાભ લઈ ત્યાં સ્વતંત્ર રાજ્ય સ્થાપવાનો પ્રયત્ન કર્યો. આથી જહાંગીરે શાહજહાંને લશ્કર આપી દક્ષિણમાં મોકલ્યો. તેને ઈ.સ. ૧૬૧૬ માં મનિક અમરને હરાવી અહમદનગરનો મિલનો તાબે કર્યો.

નૂરજહાંન એક સ્ત્રી હોવા છતાં તેનામાં મહત્ત્વાનુભૂતિ અતિ પ્રમાણ હતી. જહાંગીરના મરણ પછી પોતાની પસંદગીનો શાહજહાંને ગાદી પર લાવવાને તેણે અનેક કાવના કર્યાં. માત્ર પછી અતે નૂરજહાંનની ખટપટ નિહળ મઈ અને જહાંગીર ઈ.સ. ૧૬૨૭ માં મરણ પામ્યો ત્યારે શાહજહાંન ગાદી ઉપર આવ્યો. તેણે નૂરજહાંનને વસીલત આપી આપ્યું. આ વખતથી તે શાન્ત જીવન ગાળવા લાગી.

જહાંગીર દુર્ગુણી હોવા છતાં એનું શારીરિક બળ ઉત્તમ હતું. દારુનું શુર વ્યસન જે એને વગર ન હોત તો એ ઘણા સારા મામ મ્હી ગમત. સરખા પ્રખરે એકસરખો અને સહેનાઈથી ન્યાય મળે એ દેવુડી એણે પોતાના મહેલમાં એક ઘર રાખ્યો હતો અને આ વખતે ૬૦ ફૂટ લાંબી મોનાની સામગ્રી બાંધવામાં આવી હતી જે કાઢીને ન્યાય જોઈએ તે તે વગાડતો અને જહાંગીર તેને દાદ આપતો. જહાંગીરને રાજ્યભરજાર ઉપર પ્રીતિ ન હતી તેણે ગત્યની બંધી સત્તા નૂરજહાંનને મોપી દીધી હતી.

પ્રકરણ ૩૨

શાહજહાન—ઈ. સ. ૧૬૨૭-૧૬૫૮

શાહજહાન શાહજહાન તરીકે ઘણી લડાઈઓમાં જીત મેળવીને પ્રખ્યાતિમાં આવ્યો હતો. નૂરજહાન એને ગાદી ન મળે એની દરેક ખપટ કરવાનું ચૂખી નહોતી, છતાં આખરે એમાં તે ફાતી નહિ શાહજહાનનો પક્ષ સમગ્ર હોવાથી એ પોતાના ભાઈબાહુનો નાશ કરી ગાદીએ બેઠો.

શાહજહાન

પોર્ટુગીઝો સાથે લડાઈ-ગાદીએ આવ્યા પછી ઈ. સ. ૧૬૩૨ માં શાહજહાનને પોર્ટુગીઝ લોકો સાથે લડાઈ થઈ એ લોકો અકબર અને જહાંગીરના સમયમાં બંગાળમાં આવેના હુગલી નગરમાં વેપારની કોરી આપી ઘણા સમૃદ્ધિવાન થયા હતા. શાહજહાનને એમના પ્રત્યે વશોગ નિગ્રહાર હતો. જહાંગીરના વખતમાં શાહજહાને બક્રિઆ હુતુ તેમાં એ ન ફાવવાથી બંગાળ નાસી ગયો હતો, ત્યારે એણે પોર્ટુગીઝોની મદદ માગી હતી, પણ તેમણે એને મન ન આપતાં જોડી બાદશાહી ફોજને મદદ કરી હતી આથી શાહજહાન તેમના ઉપર વેગ ગણતો હતો. વળી જહાંગીરે તેમને અમુક શરતે કોરી થાનવાનો દડ આપ્યો હતો, પણ તેઓએ શરત પ્રમાણે ન ચાલતા ચાચિરાએને પાંચ વર્ષ આસપાસનો પ્રદેશ ડમજે કરી હુગલીના બદમાં તેઓ જોડી હતી તેઓ લોકોને વગવાની ક્ષિત્તી કરતા અને જેઓ ક્ષિત્તી થયા ના પાતા તેમને ગુનામ તરીકે વેચના શાહજહાને વગેના ગુનામોને પોતાને સ્વાધીન કરવાનો તેમને હુકમ કર્યો, પરંતુ આ દુષ્ટ તેઓએ માન્યો નહિ. આ કારણથી ઈ. સ. ૧૬૩૨ માં

એ જગી દોજ વર્ષ શાહજહાને હુગરી ઉપર ચઢાઈ હતી અને પોર્ટુગીઝોને ત્યાંથી નમાડી દે ક્યો

અફઘાનિસ્તાન સાથે લડાઈ—દહાદ આ વખતે વણી જ જાણનારીમા હતું હિંદુસ્તાન અને છાન વચ્ચેના વેપારના મોગી માર્ગ પર આવેલું દોચાથી તે ઘણું અગત્યનું મથક થઈ પડ્યું હતું આ મથક મેળવવા માટે મુગનો અને છાનીઓ વચ્ચે દમોશા જરૂરી ચાનતો હતો એ મેળવના સરદાર અનીમીનખાન અને ધરાનના શાહ વચ્ચે અણમનાવ થવાથી તેણે તે દિલ્લે શાહજહાનને મુખત મ્યો શાહજહાને ઈ સ ૧૬૪૭ મા ઔઝમેમ તથા અનીમીનખાનને મોગી દોજ આપી કદદાર છત્તવા મોચ્યા ઘણીએ આપતિ પડવા છતાં ઔઝમેમ હિંમત ન હારતા દુશ્મનો સાથે લડ્યો ને તેમા તેણે કતોદ મેગરી પણ દુશ્મનોનો સર્પૂર્ણ નાશ મ્યો નહિ હુગરી પ્રદેશોમા લગ્વાનું દોચાની મુગનમેના તદુરમ્તી જાગરી થઈ નહિ અને તેમા ઘણા માણસોનો નાશ થયો. અતે ઔઝમેમ પાછો ફર્યો ધરાનીઓએ ઈ સ ૧૬૪૮ મા કદદાર મર કર્યું ઔઝમેમ તેમને તાબે કરવા ગયો પણ ફાચો નહિ ઈ ૧૬૫૩ મા ૧૭ મોગી દોજ લઈ કદદાર ઉપર ચઢ્યો પણ મચો નહિ આમ ત્રણ નણ ચગાઈઓ કરવા છતાં મુગનો વિજય મેગરી ચક્યા નહિ અને કદદાર તથા અફઘાનિસ્તાન મુગનોના હાથમાથી સદાને માટે ગયા

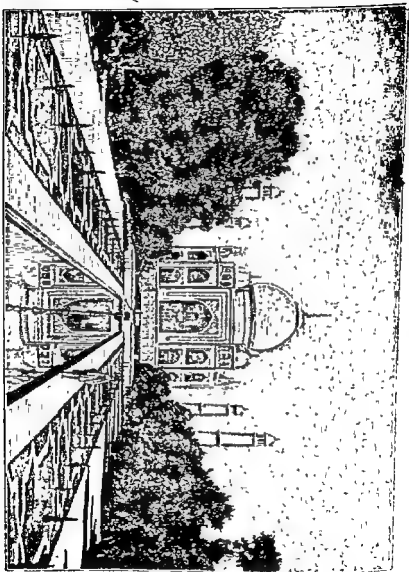
દક્ષિણની લડાઈ—દક્ષિણમા અદમ નગરનું નિઝામશાહી રાજ્ય હતું મુગનોથી બંગાળર છત્તાણ ન હોતું તેને છત્તવાને શાહજહાને પોતાના સરદાર મરોમતખાનને મોમલ્યો તેણે ઈ સ ૧૬૨૭ મા અદમનગર સર કર્યું ત્યાર પછી બીજાપુરના આદિનશાહી રાજ્યને દમાવવાને પ્રયત્ન કરવામા આવ્યો, પણ તેમા કતોદ મળી નહિ.

શાહજહાનની નાન્યવ્યવસ્થા—શાહજહાનના અમલમા મુગનસામ્રાજ્ય જાણનારીને ટોચે પહોંચ્યું શાંતિ અને આમાદી સર્વત્ર પ્રસરી રહ્યા એની ત્રીસ વર્ષની કારમ્દિમા ફક્ત એ જ મુદ્દો

થયા હતા એના અમલનો મધ્ય ભાગ ધણો જ શાંતિમય હતો. શાહજહાનનું રાજ્ય બાનીસ પ્રાંતોમાં વર્ધ્યાયુ હતું અને આ સર્વેનું મહેસૂલ એના સમયમાં બાનીસથી છત્વીસ કરોડ સુધી વધ્યું હતું. શાહજહાને આખા દક્ષિણમાં ટોડરમલની જમીન મહેસૂલપદ્ધતિ દાખલ કરી એણે ખેતીવાડીના કામમાં ધણો સુધારો કર્યો અને તેને લીધે એની વાર્ષિક ઉપજ ધણી વધી. કારીગરીને ઉત્તેજન મળવાથી દેશમાં નવા નવા હુન્નરઉદ્યોગો દાખલ થયા અને દેશની સમૃદ્ધિમાં વધારો થયો. નિષ્પક્ષપાતી ન્યાય માટે શાહજહાન જાણીતો છે એણે જંગનાથ પંડિત નામના સમ્મત કવિને આશ્રય આપ્યો હતો.

શાહજહાને સામ્રાજ્યનો રાજ્યવહીવટ એના ચાર પુત્રો દ્વારા, મુગલ, ઔરંગઝેમ અને મુરાદને સોંપ્યો હતો. ધર્મની બાંધતમાં એ જરાપણ આગ્રહી ન હતો. જહાંગીરના ચાર પુત્રોમાં એ ગંભીર, કુશળ, ચતુર અને નિર્ભય હોવાથી એણે ગાદી મેળની પોતાનો માર્ગ નિષ્કટક કરવા એણે પોતાના પિતા સામે બડ ઉગાવ્યું અને ભાઈઓના પ્રાણ લીધા પોતાની વહાલી બેગમ મુમતાજ મહાલ પ્રત્યે એનો અનહદ પ્રેમ હતો.

શાહજહાનની કલાપ્રિયતા—શાહજહાન એણે માધેસા ભવ્ય અને હેઠત પમાડે તેવા મકાનોને માટે પ્રખ્યાત છે એણે પોતાની માનીતી રાણી મુમતાજ મહાલના અમરણાર્થે પુષ્કળ પૈસા ખર્ચીને તાજમહાલ નામની એક અતિસુંદર ધમારત આગ્રામાં બાંધાવી તાજમહાલ તેના અપ્રતિમ સૌંદર્યને લીધે સમગ્ર દુનિયાની ધમારતોમાં પ્રથમ પદ ભોગવે છે એના બાંધકામ માટે દરરોજ ૨૦ હજાર માણસો કામ કરતા અને તે ત્રણ કરોડ રૂપિયાને ખર્ચે વીસ વર્ષ તૈયાર થયો હતો. આ ઉપરાંત આગ્રા શહેરની ગરમી સહન ન થવાથી દિલ્લીની પાસે યમુના નદીને તીરે શાહજહાનાબાદ નામનું એક નવું શહેર એણે વસાવ્યું હતું. મયૂરાસન નામનું એક રત્નજડિત સિંહાસન ૬,૫૦,૦૦,૦૦૦ રૂપિયા ખર્ચી એણે પોતાને માટે કરાવ્યું હતું. આ ઉપરાંત આગ્રામાં જુમામસ્જિદ અને મોતીમસ્જિદ અને દિલ્લીની જંગમહલ જુમામસ્જિદ પણ એણે બાંધાવી હતી. શાહજહાને રાવી

નદીથી જમના નદી સુધી અને બીજી ઘણીએ નહેરો ખોદાવી હતી.

મુમતાઝ

આવા અસાધારણ કામોથી શાહજહાનનું નામ ઝગહળી રહ્યું છે. આટલો બધો ખર્ચ કરવા છતાં શાહજહાન મરણ વખતે એની તિજોરીમાં ૧૮ કરોડ રૂપિયા સિલક તરીકે મૂકી ગયા હતા. આ હકીકતથી મુમતાઝ સામ્રાજ્યની સપત્તિ અને વૈભવનો ખ્યાલ આવે છે.

શાહજહાનના પુત્રો—શાહજહાનને દારા, શુજા, ઔરંગઝેબ અને મુરાદ નામના ચાર પુત્રો હતા, અને જહાનઆરા તથા રોશનઆરા નામની બે પુત્રીઓ હતી. દારા સૌમા શુદ્ધિમાન અને ઉદાર વૃત્તિનો હતો એ ખ્યાલે બોળો અને ગર્વિત

હતો. બધાએ શાહજહાન માટે પચો ત્યારે એ કાબુ ને પગમનો સુખો હતો. એના જેવો સમકારી, વિદ્વાન અને તરવરાતી મુસલમાની સલ્તનતમાં કોઈ થયો નથી એણે ઉપનિષદોનું ભાષાતર કર્યું હતું બીજો પુત્ર શુજા બગાળાનો સુખો હતો એ ચરનીર અને કાર્યકુશળ હતો ધરાનીઓને ખુશ કરવા એણે શિયા ધર્મ ખીકાર્યો હતો ત્રીજો પુત્ર ઔરંગઝેબ દક્ષિણનો સુખેદાર હતો એ ધૂજો ચાબાક, દીર્ઘદર્શી, શઘ્વીર, કપટી નેમજ ધર્માધ હતો મદ્યપાન અને ભોગવિવાસથી એ તદ્દન વિરક્ત હતો એ સુન્ની ધર્મ પાળતો એણે પુત્ર મુરાદ ગુજરાતનો સુખો હતો એ ઉદાર દિવનો, માદસિક, બોળો અને લહેરી હતો

શાહજહાનને વૃદ્ધાવસ્થામાં બહુ કष्ट ભોગવતું પડ્યું ઈ સ. ૧૬૫૮ માં ૭૦ વર્ષની ઉંમરે શાહજહાન એકાએક માટે પડવાથી એના દીકરાઓએ ગાદી મેળવવા માટે માહોમાહે લગાઈ કરી. તેમાં તેનો ત્રીજો છોકરો ઔરંગઝેબ કપટ અને કાલાકલાથી છત્યો તેણે મુરાદ ને શાહજહાનને કેદ કર્યો અને પોતાની મત્તા જમારી

શાહજહાન મરણ મુધી કેદમાં જ રહ્યો. ત્યાં એની પુત્રી જહાન-આરાએ એની સેવા કરી. શાહજહાને પોતાના પિતાની સામે બંડ ઉઠાવી પોતાના ભાઈઓને મારી નાખી ગાદી મેળવી હતી; તે જ પ્રમાણે અથવા તેથી વધારે એના છોકરા ઔરંગઝેબે કર્યું.

ઔરંગઝેબ ઈ. સ. ૧૬૫૮-૧૭૦૭

ઈ. સ. ૧૬૫૮ માં ઔરંગઝેબ પોતાનું નામ આલમગીર-દુનિયા
હતનાર-રાખી ગાદીએ બેઠો. સરખાતથી એણે ત્રણ હેતુઓ પાર
પાડવાનો નિશ્ચય કર્યો હતો. પ્રથમ હેતુ અકબરના સમય પછી નબળી
પડેલી રાજનીતિ સુધારવાનો હતો. બીજો હેતુ અગાઉના મુગલ

ઔરંગઝેબ

બાદશાહોએ એના માનવા પ્રમાણે .
મુસલમાની ધર્મને જે અન્યાય આપેલો
તે દૂર કરી ઇસ્લામનો પ્રસાર કરી
શિયાપથીઓનો નાશ અને સુન્નીઓની
ચક્તી કરવાનો હતો. ત્રીજો દક્ષિણ
દેશ તાબે કરવાનો હતો. એ દેશ
હતવાને મુબેદાર તરીકે એણે ૩૦
વર્ષ સુધી સતત મહેનત કરી
હતી, પણ તેમા એ નિષ્ફળ થયો હતો.
એની આ ધારણા પ્રમાણે એનો
અમલ ત્રણ વિભાગોમા વહેંચી શકાય.
એણે ઈ. સ. ૧૬૫૮-૬૪ સુધીમા

શત્રુઓને હરાવી રાજ્યપદ્ધતિ સુધારવામા સફળતા મેળવી. ઈ. સ.
૧૬૬૪-૮૧ સુધીમાં ધર્મનો પ્રચાર કરવા પ્રયત્ન કર્યો, પણ એમા
એ ફાવ્યો નહિ. ઈ. સ. ૧૬૮૧-૧૭૦૭ સુધીમા દક્ષિણ હતવાના
પ્રયત્નો કર્યા, પણ એમા એ પોતાની ધારણા મુરદબ બર લાવી શક્યો નહિ.

ઔરંગઝેબ ચુસ્ત મુસલમાન હતો. સુન્ની પંથનો પ્રચાર કરવાને એણે
બનનો પ્રયત્ન કર્યો. અને એણે જાતે મસ્જિદમાં જઈ બંદગી કરવાનો રિવાજ
રાખ્યો. એને શિયાપંથ તેમજ બીજા ધર્મો સાથે ઘણો વિરોધ હતો.

આસામ, આરાકાન અને અફઘાનીસ્તાનની છત—
ગાદી મેળવવામાં નોંધી મુશ્કેલી દૂર કરી ઔરંગઝેબે પોતાનું લશ્કર
દેશમાં મુલેદગ્યાન્તિ આપવા તરફ દોર્યું. ઈ. સ. ૧૬૬૯ માં તેણે

મીરજુમનાને આઆમ પ્રાત જીતવા મોકલ્યો તે આસામ પ્રાતની
 રાગધાની ડમજે કરી ત્યાથી પુણ્ય ધન લાગ્યો ખીજે વખે
 આસામ ઉપરની ખીજ મવાગીમા મીરજુમના મરણ પામ્યો.
 મીરજુમનાના પગદમથી ઔગગઝેમને ધણો ડ રહેતો હતો તે
 તેના મૃત્યુ પછી ડમી થયો મીરજુમનાના મૃત્યુ પછી તેણે
 શાહમતખાનને બગાડાનો સૂમેદાર નીમ્યો ઈ સ ૧૬૬૪ મા
 શાહમતખાનને આચિરા લોકોનો બંદોશમત કરવા મોકલ્યો તેણે
 આચિરાઓ ઉપર હતો કરી તેમનું ચિત્તાગોળ શરેર ડમજે મ્યુ
 તેમ જ આરાધાનના ગત્યને પણ ઈ સ ૧૬૬૬ મા ડમજે મ્યુ
 આગકાનના રાગએ પોર્ટુગીઝોને સદાય આપી હતી તેથી તેનો
 નાશ કરવામા આવ્યો આ અરસામા હગનનો શાહ અમ્યાસ એક
 જગી ફોજ લઈ અધધાનિસ્તાન ઉપર ચડી આવ્યો ઔગગઝેમે તેની
 સામે થવા તૈયારીઓ કરવા માડી પણ એનામા શાહ અમ્યાસ
 એકાએક મરણ પામ્યો તેથી ઔગગઝેમને ગાન્તિ થઈ ઈ સ
 ૧૬૬૭ મા મહમદ અમીરખાનને એણે કાણુનો સૂમેદાર નીમ્યો
 અમીરખાને મોળ લખરની મદદથી અધધાનોને નસાડી મૂક્યા પણ
 અમીરખાનની ફોજ ખીણમા સપાઈ ગઈ અને પોતે પણ સપાડો
 હતો એનામા યુક્તિ વાપરી નામી છૂટ્યો ઔગગઝેમે અમીરખાનને
 બરતરફ કરી મોહમતખાનને કાણુનો સૂમે નીમ્યો ઈ સ ૧૬૭૨ મા
 અધધાનિસ્તાનમા ફરીથી બગવો શરૂ થવાથી ઔગગઝેમે મોકલે લશ્કર
 લઈ અધધાની ત્યા એ વર્ષ સુધી યુદ્ધ ચલાવ્યું એનામા મોહમતખાન
 મરણ પામ્યો અને ઔગગઝેમને નિગાય થઈ પાછા ફરવું પડ્યું
 કાણુના બંદોશમત માટે કાસમખાનને મૂક્યામા આવ્યો તેણે
 કુનેદથી અધધાનોને વગ મ્યો આથી ઔગગઝેમે એને મોળ
 અધિધાર આપ્યો અને કાણુના સમા તરીકે સુન્દરાતના સમા
 જસરતસિહની નિમણૂક કરી દિનીની નજીક સણુનામી નામના સાધુઓએ
 ઔગગઝેમના જીવમથી ઉદ્ધરાર્થ બડ મ્યુ પણ ઔગગઝેમે આ
 બડ ફરતાથી સમારી દીધી આ જ અરસામા બટ લોકોએ મથુરામા
 બડ મ્યુ, પણ ઔગગઝેમે તેઓને મારી દીધા, તેમના મુખ્ય ગુરુ

તેજ મહાદુરને રિમાની રિયાનીને મારી નાખ્યો, અને મયુરાના લગ્ન અને બહીતા મદિરા જમીનદોષ્ટ કર્યા હિંદુઓ ઉપરનો માફ થયેલો જાગિઆ વેરા એણે પાડો ચાનુ કર્યો તેથી સમગ્ર રજપૂત રાજાઓ એકત્ર થઈ ઔરંગઝેમની સામે થયા અને તેમણે ગુજરાત અને માલવા ઉર્ફડ કર્યા રજપૂતો સાથે ચાગ વડે સુધી યુદ્ધ કર્યા છતાં ઔરંગઝેમને વિજય મળ્યો નહિ તેથી થાકીને ઔરંગઝેમે રજપૂતો સાથેનું યુદ્ધ બંધ કરી મરાઠાઓને વશ કરવાનો વિચાર કર્યો રજપૂતો પણ લડાઈથી કંટાળેના હોવાથી તેમણે ઔરંગઝેમ સાથે ઈ સ ૧૬૮૧ માં સનાહ કરી આથી રજપૂતોને તેમનો મુનક પાડો મળ્યો અને તેમની પાણેથી જાગિઆવેરા લેવાનો બંધ થયો આમ રજપૂતોએ તેની સાથે ઉપનક સનાહ કરી ખરી પણ તેમણે ઔરંગઝેમની સાથે લડવાનું ચાનુ રાખ્યું

દક્ષિણની છત—હવે ઔરંગઝેમે પોતાનું સુખન દક્ષિણ તરફ ફેરવ્યું અકમર જહાગીર અને રાદજહાન દક્ષિણનો મુનક છતી ગક્યા ન હતા ઔરંગઝેમે તે છતરાનો નિશ્ચય કર્યો દક્ષિણમાં છતવાના બાકી રહેના મિજાપુર ને ગોવર્ગકોડાના રાજ્ય વશ કરવામાં એણે એની શક્તિ ધીણુ કરી બીજી તરફ મરાઠાઓ નવું રાજ્ય આપી કિનાઓ સગ કરી મુસનમાન જાગિઆઓને લૂંટી મજબૂત થતા ગયા તેથી ઈ મ ૧૬૮૩ માં ઔરંગઝેમે પોતાનું સવગ્ન સૈન્ય એકત્ર કરી અહમદનગરને લગાઈનું મથક મનાવ્યું ઈ સ ૧૬૮૫ માં તેણે મિજાપુરને ઘેરા પાલ્યો અને તે રાજ્ય ખાનમાં કર્યું

હવે એણે મરાઠાઓની ખમગ લેવાનો દરાવ કર્યો મરાઠાઓના રાજા મહાશત્રે પચડી તેને કુ રીતે મારી નાખ્યો પણ આનાથી એનો ઉરંગ સફળ થયો નહિ મરાઠા સરદારો એમન થયા ઔરંગઝેમ જહાવચ્ચાને લીરે અશક્ત થતા ગયો અને એની નિરાશા વડતી ગઈ રજપૂતો સાથેનું વેર ચાનુ દનુ, અને એના સરદારોમાં ઘણો કુમપ ફેનાઓના દનો તે છતાં ઔરંગઝેમે મરાઠાઓ સાથે યુદ્ધ માંડ શાહી મેના લાઈથી થાકી ગઈ, ખત્તનો ખાતી થયો, અને રોગ ફાળી નીખ્યો આથી નિરાશ થઈ ઔરંગઝેમ દીવાનપુર ગયો ત્યાં

એને લયકર માદગી લાગુ પડી અને એ જેમ તેમ ઈ સ ૧૭૦૬ માં અહમદનગર પહોંચ્યો. છોકરાઓ દ્વારા શાહજહાનના જેવી પોતાની પણ હાવત કરે એવો એ લામવાથી એણે પોતાની આખર અવધ્યાસુધી તેમને કેદમાં પૂરી ગણ્યા. ઔરંગઝેમની પ્રકૃતિ દિવસે દિવસ બગાડી ગઈ પોતે કરેલા કર્મો માટે એને ધણો પસ્તાવો ઉપજ્યો. અને ઈ સ ૧૭૦૭ માં એ મૃત્યુ પામ્યો. મરતી વેળા એનું આયુષ્ય ૮૯ વર્ષનું હતું એના સમયે ઔરંગઝેમના દફનાવવામાં આવ્યું.

એના અમનના પોના દસ વર્ષમાં મુગલ સલ્તનત ઊંચામાં

ઊંચી ટોચે પહોંચી પોતાની મુશળે બર લાવવામાં ઔરંગઝેમની એણે કરેલી ભૂલો એને લાગે પડી અને આખરે ગળપપદ્ધતિ ને મુગલરાજ્યના વિનાશનું કારણ થઈ પડી.

એ કાર્કનો પણ વિશ્વાસ કરતો નહિ. કઈ પણ

ખાતા પડેના એ તે બીજાને ખવડાવી પડી પોને ખાતો દવા હામને પાઈ પડી પીતો દેશની આંતર વ્યવસ્થા જાળવવાને એણે મોટું જનસુખખાતું રાખ્યું હતું અને એથી દરેક જામતથી એ વડેફેળાર ગહેતો. કપ્તા વેરીને પણ એ લગાઈના કામ પર તેમજ રાજકાર્ય પર પોતે જતે દેખરેખ રાખતો. વ્યુહરચના અને નકશાઓ એ પોને દોરી આપતો. પોતાના છોકરાઓ અને સરદારોને એક જગાએ આથી ન ગમતા તેમની ફેરમની કરી એક બીજાથી દૂર રાખતો અને તેમની જામીનગીરી તથા વફાદારી બદલ તેઓના છોકરાઓને પોતાના કમળમાં રાખતો. આવા અવગ્નિ વર્તનથી કાર્કની પ્રીતિ એ મેળવી શક્યો નહિ. જનિઆવેરો માત્રુ બરવાથી તથા ધર્મશનાને લીધે એણે વિનાશ વહેરી લીધો એ ખુલ્લું છે. તિલ્હુઆને કાફર ગણી તથા શિયાપથી એને હડધૂત કરી એણે તેમને કદા વેરી કીધા. એથી ઉત્તરમાં અને દક્ષિણમાં એને માટે શત્રુઓનો કિલ્લો રચાયો. દક્ષિણના મિઝાપુર અને ગોવળકોડાના રાજ્યો જીતી નાશ કરવામાં રાજકીય દૃષ્ટિએ એણે એક મહાન ભૂન કરી આ રાજ્યોને જીતવાના પ્રયાસમાં ઔરંગઝેમે ૨૫ વર્ષ દક્ષિણમાં શુમાયા આટલા લાખ સમય સુધી દિલ્લીમાં ગેરહાજર રહેવાથી એની સત્તા ખુદ દિલ્લીમાં નમળી પડી એ

ઔરંગઝેબના વખતનું

મુગલ રાજ્ય-૧૭૦૦

મહી કાબીલી દિઓગી રામનો વિષાદ

૧૯૫૬ વીસે

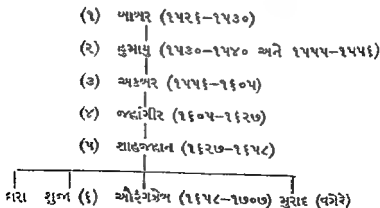
૧૯૫૬ વીસે મુગલ રાજ્યનું નકશો

રાજ્યો તાબે કરવામાં એણે પોતાનું બળ ગુમાવ્યું બલકે એનું પરિણામ મરાઠાઓના હાલમાં આવ્યું. તેઓ સ્વતંત્ર થયા આ બે મોટા રાજ્યો નાશ થવાથી તેમાંથી નવરા પડેલા એના દુશ્મનો આખા દેશમાં ફેલાયા અને તેઓ ન્યા ત્યા લૂટફાટ કરી પોતાનો નિર્વાહ ચલાવવા લાગ્યા એમણે હિંદુઓના દરેક પવિત્ર ધામના મંદિરો તોડી ત્યાં મરજીદો બધાવી, તેમને નદીએ નહાવાની મંધી કરી, જોરજુલમથી મુસલમાન કર્યા અને સરકારી નોકરીમાં રાખ્યા નહિ આમ તેમને દરેક રીતે પજવ્યા, એટલે તેઓ એના આભાવિક રીતે દુશ્મન થયા ગોકુળમથુરાના જાટ લોકો તેમજ સણુનામીઓ સાથે લડી એણે તેમની લાગણી ધણી દૂભાની દક્ષિણમાં મરાઠા સરદાર શિવાજીએ ઔરંગઝેબના બેદિય સૈનિકોને હેરાન કરી ધણા કિલ્લાઓ જીતી અફઝલખાનને મારી નાખ્યો અને ઔરંગઝેબના મામા શાહજહાનને પરાજય કરી મુગનાઈ સૈન્ય હાવી દીધું મરાઠાઓ કુગરી પ્રદેશના ભોમીઆ હોવાથી તેમણે મુગનાઈ લશ્કરની રેવડી ઘણાઘણ કરી નાખી આમ મુગનાઈ સામ્રાજ્યની અનતિનું કારણ ઔરંગઝેબની અવળી રાજનીતિ જ હતી

ઔરંગઝેબના રાજ્યમાં રજપૂતો, મરાઠા, અફઘાનો, અને ઈરાનીઓ એમ જુદી જુદી ચાર મુખ્ય પ્રજાઓ હતી તેઓ વચ્ચે અરસપરસ વેરભાવ હોવાથી તેઓ એક બીજાના હાનિમાં રહે એની તેણે યોજના કરી હતી સૈન્યની ગોવંધુ અકબરની ગોવંધુને જ મળતી હતી, પણ એનું સૈન્ય ઘણે ભાગે એશ આરામમાં પડેલું હતું મેનાપતિનો ઝોહો વશપરપરાનો ન હતો, અને મહેસૂલનો મુખ્ય ભાગ સૈન્યમાં ખર્ચાતો દરેક પ્રાંતમાં દીવાની અને લશ્કરી સત્તા એક જ અમલદારના હાથમાં હતી મહેસૂલનો પાંચમો ભાગ રાજ્ય પામે જતો અને બાકીનો રાજ્યના ખાતાઓમાં વપરાતો કાજના ઉપર તે જ પ્રાંતના સુબાનો અધિકાર રહેતો, મહેસૂલ ખાતા ઉપર બાદશાહની દેખરેખ રહેતી, અને નોકરોને જુલમી કૃત્યો માટે સજા કરવામાં આવતી

ગુણાવલોકન—ઔરંગઝેબ અવિશ્વાસુ, કપટી, નિર્દય, સાંકડા મનનો, અને ધર્મચ્યુત હતો. પોતાના પંથનોજ ફેલાવો કરવો એ એનો મુખ્ય ઉદ્દેશ હતો. કુરાનના ફરમાન મુજબ એ જાતે ટોપીઓ ખનાવીને તથા કુરાનની નકલો વેચીને જે મળતું તે ગરીબોના દાનાર્થે વાપરતો. આર્યના, ઉપવાસ, દાનધર્મ આદિ બાબતો એ ખરા મનથી પાળતો. નૃત્યકળા, સંગીત વગેરે એને પસંદ ન હતાં એનું ખાનગી જીવન ધણું સાદું અને પવિત્ર હતું. તે મદ્યપાન કરતો ન હોતો. ધાર્મિક બાબતો સિવાય ન્યાય કરવામાં અમીર અને ફકીર એને મન સરખા હતા. એણે ઇતિહાસકારોને ઇતિહાસ લખવાની મના કરી હતી. ફક્ત આફિખાને જ એનો ઇતિહાસ લખ્યો છે. કુટુમ્બકેશભા એણે પોતાના પિતાનું જ અનુકરણ કર્યું હતું. હિંદુઓ સાથે એણે અણુબનાવ રાખ્યો. એના વધવા અકબરથી રીતભાતમાં અને રાજનીતિમાં એ તદ્દન ઊંઘેલો હતો. એની ફક્તિલુની સવારી એકંદરે મુગલાઈ સંસ્તનતને હાનિકારક નીવડી. એનામાં દરેકશીપણાની ખામીને લીધે મુગલ સંસ્તનતની મહાન અને ભવ્ય દેશભારત એની હયાતીમાં જ ડોસમડોલ થઈ અને તે ૬૦ વર્ષમાં જ હતી ન હતી થઈ ગઈ.

મહાન મુગલાઈ બાદશાહોની વંશાવળી

પ્રકરણ ૩૪

મુગવાઈ સામ્રાજ્યની પડતી—ઈ. સ. ૧૭૦૭-૧૭૬૧

બહાદુરશાહ—જ. મ. ૧૭૦૭-૧૭૧૨—ઔરંગઝેમે પોતાની હયાતીમા જ સરગુ રાજ્ય પોતાના નણ પુત્રે મુઆઝમ, આઝમ અને કામમક્કને વહેંચી આપ્યું હતું પરંતુ આ વહેંચણીથી સતોપ ન પામતા તેઓ મારોમાહે લજા તેમા જ્યેઠ પુત્ર મુઆઝમ વિજય મેગની મહાદુરશાહ નામ ધારણ કરી ગાદીએ બેઠા તેણે મગાઓની પ્રીતિ અપાદન કરવા સલાહના પુત્ર શાહુને છોડી મૂક્યો અને દક્ષિણમાંથી ચોથ ઉવરાવવાનો હક્ક પણ તેને આપ્યો. રજપૂત ગણત્રે તરફ બાદશાહની પ્રથમથી જ પ્રીતિ હતી ઉત્તરના મરાઠાણાને એણે સપૂર્ણ સ્વતંત્રતા આપી પંજમના શીખ લોકો બગવો શરૂ કરી સહરાનપુર સુધી વધ્યા હતા પણ બહાદુરશાહે તેઓને પદાડેમા નચાડી મૂક્યા ત્યારમાદ તે કેટલોક વખત પંજમમા રહ્યો ઈ સ ૧૭૧૨ મા ૭૦ વર્ષની વયે તે લાગેરમા મળ્યું પામ્યો એ સ્વભાવે પાણુ અને ચનનરકુશાલ હતો.

જહાદાગશાહ—જ. સ. ૧૭૧૦-૧૩—બહાદુરશાહના પત્ની તેનો ત્રીઠો દીકરો જહાદાગશાહ નામ ધારણ કરી ગાદીએ બેઠા પાણુ એનો બની તે ફરખશિયર એની આમો થયો અને એને લગની ગાદી પર બેઠો પણ ફરખશિયર ગાદી પર લાગે વખત દખા શક્યો નહિ તેથી ગાદી બહાદુરશાહના નાના છોટા મદમલશાહ પામ ગઈ પણ તેણે રાજ્યભારમા વિષ રાખ્યું નહિ આ જ અમલમા નિઝામઉંમુલક દિલ્હીમા આવન રાજ્ય આપ્યું.

નાદીગશાહની સવારી—જ. મ. ૧૭૩૮-૧૭૩૯—મુગવાઈ સામ્રાજ્યની પડતી દશા થઈ ચૂકી હતી અને તેમા નાદીરશાહની સવારીથી તેને મોઢે આધાન પડ્યો. બંકે એથી એનો સપૂર્ણ વિનાશ થયો પામ્યા ઈગનને પગથી રાજ્ય નાશિયો મુગવાઈ

સલ્તનતની હાલહવાલ મિતિ થએની જોઈ ઈ સ ૧૭૩૬ માં હિંદુસ્તાન ઉપર ચઢાઈ લઈ આવ્યો ઈ સ ૧૭૩૯ માં મુગલ બાદશાહ અને નાદીરશાહ વચ્ચે યુદ્ધ થયું નાદીર શાહે મુગલસૈન્યનો પરાભવ કરી બાદશાહને કેદ કર્યો નાદીરે સખત પટેરા બેસાડી બધે સુચકથા ખરી દીધી એવામાં નાદીરશાહ મરણ પામ્યો છે એવી અફવા ફેલાતા દિલ્હીના મુગલોએ ધરિનીઓની કતલ કરવા માડી આવાત નાદીરશાહના જાણવામાં આવતા તેણે ગુસ્સે થઈ સર્વ લોકોને મારી નાખવાનો તેના સિપાઈઓને હુકમ આપ્યો તેમણે આખું શહેર લૂંટી બાળીને ઉજાડ કર્યું આશરે ત્રીસ હજાર માણસોનો એ સપાટે આમ ઘાણુ વળી ગયો આ દુર્દશા જોઈ મહમદશાહે આવી વિનતિપૂર્વક તે અટકાવવા મ્હુ ત્યારે જ નાદીરશાહ થોડો અહીંથી નાદીરશાહ ૨૦ થી ૩૦ કરોડ રૂપિયા અને શાહજહાનનું અમૂલ્ય મયૂરાસન અને કાહિનૂર હીરા લઈ ગયો દિલ્હીમાં એ અટકાવન દિવસ રલ્યો અને જતી વખતે મહમદશાહને લૂંટી ગાદી સોપતો ગયો ઈ સ ૧૭૪૭ માં નાદીરશાહ પત્રીના ધરિનના બાદશાહ અહમદશાહ અબદલીએ હિંદુસ્તાન પર સતારી કરી, પણ તેને મહમદશાહના પુત્ર અહમદશાહે નસાડી મર્યો ઈ સ ૧૭૪૮ માં મહમદશાહ મરણ પામ્યો

નાદીરશાહ

મહમદશાહ પત્રી એનો પુત્ર અહમદશાહ દિલ્હીની ગાદીએ આવ્યો, પણ એ નમગો હતો તેથી અહમદશાહ અમદલીએ ઈ સ ૧૭૫૪ માં ચઢાઈ કરી એનું ખૂન કર્યું

અહમદશાહના મરણ પછી ખીજે આનમગીર ગાદીએ આવ્યો એને અહમદશાહ અમદલીએ ઈ સ ૧૭૬૧ માં ચઢાઈ લાવી

પાણીપતની લડાઈ વગરના છેક પાયમાલ કરી નાખ્યો

ખીજા આવમગીરના મરણ પછી તેનો પુત્ર શાહઆલમ તખ્ત નશીન થયો એ દસ વર્ષ સુધી રાજ્યની બહાર રહી મરાઠાઓની સહાયતાથી ગિલ્ગી આવ્યો ઈ. સ. ૧૮૦૩ માં મરાઠા અને અંગ્રેજ વચ્ચે યુદ્ધ થયું તે પ્રસંગે શાહઆલમ અંગ્રેજોને જઈ મળ્યો. અંગ્રેજોએ તેને શરણે રાખી તેનો મરણ પ્રદેશ લઈ લીધો ત્યાર પછી શાહઆલમ ૬૬ વર્ષની ઉંમરે ઈ. સ. ૧૮૦૬ માં મરણ પામ્યો. અંગ્રેજોએ આમ શાહઆલમની સરાયી હકૂમત હાથમાં લઈ મુગનાઈ રાજ્યની સમાપ્તિ કરી છેવ્વા ત્રણ રાજાઓ માત્ર નામના જ હતા જેઓ ગંગા મદમદ બહાદુર ઈ. સ. ૧૮૫૭ ના બળવામાં અંગ્રેજોની મામે થયો તેથી તેને સ્થાનિત્રાય કરવામાં આવ્યો.

પ્રકરણ ૩૫

મુગસાઈ સામ્રાજ્ય—ઈ. સ. ૧૫૫૬ થી ૧૭૦૭ સુધીનો સમય આપણા ઇતિહાસમાં જગદગતો છે. પહેલા ૭ મુગલ બાદશાહોના જેવા પહેલી પંક્તિના બાદશાહોએ દુનિયાના કોઈ પણ દેશના ઇતિહાસમાં એક પછી એક રાજ્ય કર્યું નથી. બાકુનુ સાદસ, હુરુ અને કામ કઝાની શક્તિ, હુમાયુની લવમનસાઈ, અકબરની દૂરદેશી ગજનીતિ અને ધર્મસંદિષ્યતા, જહાંગીરનો મોજગોખ, શાહજહાનનો વૈભવ, અને ઔરંગઝેબની સાદાઈ અને ધર્માધપણ જાણીતા છે.

બાબરે મુગસાઈ સામ્રાજ્યનો પાયો નાખ્યો. હુમાયુએ તે ખેંચી અને પાછું મેળવ્યું. અકબરે તેને વધારી ચિર કર્યું એટલું જ નહિ પણ હિંદુ અને મુસલમાની સમૃતિમાથી એક મિશ્રિત મર્દ માન્ય સરકૃતિ યાચા બનવું કર્યું. એના સમયમાં હિંદુ-મુસલમાન વચ્ચેનું અતઃ ધણું કપાઈ ગયું. મુગલ બાદશાહોના પર હિંદી સમૃતિની ભારે અસર હતી. જે નવી સમૃતિના ધડતરનું કામ અકબરે શરૂ કર્યું હતું તે ઔરંગઝેબના ધર્માધપણને લીધે નાશ પામ્યું.

મુગસાઈ સામ્રાજ્યની સર્વદેશીયતા ખાસ ધ્યાન ખેંચે છે. પગ્ગીર મુસાફરો અને એમચીઓના જગત પરથી એ સમયની જાહેર જલાલીનો ખ્યાલ આવે છે. લોકોની ચિંતિ એકદરે સારી હતી. ગામડાનો વહીવટ આમપચાયતો કરતી. હિંદુઓનું શિક્ષણ જાણણોના હાથમાં હતું. મુસલમાનોની કુળવણીને માટે રાજ્ય તરફથી મોકલવા દતી ખેતીવાડી ખીચેલી હતી. વેપાર, કુશર, અને ઉદ્યોગને બહુ ઉત્તેજન મળ્યું હતું. આ દેશનો પરદેશ સાથે ધીકતો વેપાર ચાલતો હતો. અમીરો અને ઉમરાવો દેશની સપત્તિનો મોટો ભાગ પચાવી પાડતા. કરનો બોળો અસલ ન હતો. ન્યાયવહીવટ સગીન પાયા પર હતો. હિંદુઓને મોટા દોહાઓ આપવામાં આવતા. સધળી પ્રજાને હથીઆર વાપરવાની છૂટ હતી. સગીત ધણું ખીચ્યું હતું.

ચિત્રકળા પગકાગએ પહેલ્થી હતી. ઉર્દુ ભાષાની ખીલવણી થઈ હતી. ટોડરમલે રાજ્યવહીવટમાં ફરસી ભાષા દાખલ કરી તેથી તેને ઉત્તેજન મળ્યું. આઈનિ-અકબરી, ખીરખતની વાતો, જહાગીરનું આભવત્તાત, દારા શંકિનું ઉપનિષદનું ભાષાતર, બહુનીનો ઇતિહાસ વગેરે ધણા પુસ્તકો રચાયા. રામાનંદ, કબીર, ચૈતન્ય અને નાનકની ધાર્મિક અળવણો ચાલુ રહી ને તેથી હિંદુઓમાં ચેતન આવ્યું બગાળામાં વૈષ્ણવ આચાર્યોએ સમૃદ્ધતા મોટા કાવ્યો રચ્યા, ચૈતન્યનું શુવનવત્તાત બગાળી ભાષામાં લખાયું, ને બગાળી સમૃદ્ધ થઈ વળી એજ ભાષામાં ‘કાલકેતુ’ અને શ્રીમત સૌદાગરના મોટા કાવ્યો રચાયા ઉત્તર હિંદુસ્તાનમાં સુરદાએ સુરમાગ ગચ્ચો, અને તુલસીદાસે સમૃદ્ધ પરથી હિંદીમાં રામાયણ ગચ્ચી ગરીમતવગરના મન પર જોડી હાથ પાડી દક્ષિણમાં શ્રીધરે, મહાભારત ને ગમાયણનું મરાઠીમાં ભાષાતર કર્યું, અને તામીલ પ્રદેશમાં શિવના તામીલ ભાષામાં મોત્ત રચાયા.

શિષ્ય અને આપત્યની દૃષ્ટિએ આ સમય શુવત છે. આગે પણ ફક્ત દિલ્લી, આગ્રા, ફતેહપુર, સિક્રી, સિક્રા વગેરે જગ્યાએ જવાથી તે વખતની શિષ્યકળા અને આપત્યના ગૌરવનું ભાન થાય છે પહેલાં છ મુગલ બાદશાહોની કમગેમાં તે સમયનો શિષ્ય, આપત્ય અને હુન્નરકળાનો ઇતિહાસ સક્ષેપમાં જણાવ્ય છે.

મુગલસાઈ સામ્રાજ્યની પરતીનાં ફાર્જો—મુગલસાઈ સામ્રાજ્યનો વિસ્તાર બહુ મોટો થઈ ગયો હતો દિલ્લીથી આવા મોટા સામ્રાજ્યની વ્યવસ્થા કરી મુશ્કેલ હતી આવા એકતરી સામ્રાજ્યના નિભાવને નાટ મુષટિત રાજ્યતત્ત્વ, વિશ્વામુ અને વફાદાર ગાન્યાધિકારીઓ, અને પ્રજાની પ્રીતિ તેમ જ રાજ્યનીતિને માટે અમતિ તથા સહાનુભૂતિ આવશ્યક છે આ સવગા તત્ત્વોનો ઈ. સ ૧૭૦૭ પછી મુગલસાઈ સામ્રાજ્યમાં અભાવ હતો એટલે એનું પતન થયું એમાં કઈ નવાઈ નથી,

ઔરંગઝેબના વગરે નિર્જન મોજા, અને ધાધનીઆ નીવડ્યા. તેમાંથી એક પણ પગેવી પકિતનો બાદશાહ થયો નહિ મુગલસાઈ

૧૭૩૨ નિર્બળ અને એરાઆરામી બન્યું. ખુદ દિલ્લીના દરબારમાં જ કાવવાં થયાં ને સાદસિક અમીરો કાઢ્યા.

ઔરંગઝેબના ધર્માંધપણથી રજપૂતો, જાટે, શીખ અં મરાઠાઓ છંછેડાયા. ધર્મની ધગશથી તેમણે હિંદુસત્તા પુનઃ સ્થાપવાને નિશ્ચય કર્યો. શુભાવેલા હિંદુગૌરવને સજીવન કરવાની ધાર્મિક અને રાષ્ટ્રીય ભાવનાએ આ લોકોને ઉત્તેજિત કર્યાં. પરિણામે તેમણે મુગલાઈ સામ્રાજ્યને સખન ફટકા લગાવ્યો.

મરાઠાઓનો ઉદય એ મુગલાઈ સામ્રાજ્યનું પતન હતું. મુગલ બાદશાહની તિજોરી ખાલી થઈ ગઈ. પ્રાંતોના સુબાઓ સ્વતંત્ર થયા, અને સારા સામ્રાજ્યમાં અસાંતિ ને અરાજકતા ફેલાઈ.

નાદીરશાહ અને અહમદશાહ અબદલ્લી દુરાનીએ મુગલરાજ્યને લૂહુ કર્યું. ખરી રીતે ઈ. સ. ૧૭૭૦ માં એનો અંત આવ્યો કહેવાય. ફક્ત નામની મુગલસત્તા ૧૮૫૭ સુધી ચાલુ રહી. મુગલરાજ્યના પતનથી અંગ્રેજો કાઢ્યા ને આખરે બ્રિટિશ સામ્રાજ્ય સ્થપાયું.

ભાગ ૩

—:(૦):—

મરાઠા સમય

મકરણ ૩૬

શિવાજી—ધ. સ. ૧૬૨૭-૧૬૮૦

નર્મદા નદીની દક્ષિણે આવેલો પશ્ચિમઘાટની આસપાસનો મુલક મહારાષ્ટ્ર તરીકે ઓળખાય છે. એની ઉત્તરે સાતપુડા પર્વત, દક્ષિણે ગોવા, પૂર્વે વર્ધા નદી અને પશ્ચિમે અરબી સમુદ્ર આવેલો છે. કાંકણ ને પશ્ચિમઘાટના પ્રદેશમાં રહેતા લોકો મરાઠા કહેવાય છે. તેઓ શરીરે દીંગણા, મજબૂત બાંધાના, બહાદુર, ચતુર અને રીતભાતમાં સાદા છે. આ પ્રદેશ ડુંગરોથી ભરપૂર છે. મરાઠાઓ ડુંગરની તળેટીમાં રહેતા અને તેમના સરદારો ડુંગરની ટોચે કિલ્લામાં રહેતા.

મહારાષ્ટ્રમાં શાસિત્રાહન, ચાલુક્ય, રાષ્ટ્રકૂટ અને યાદવ વંશોએ રાજ્ય કર્યું હતું. દક્ષિણના નિઝામશાહી તથા આદિલશાહી રાજ્યના મુલતતાનોએ મરાઠા સરદારોને મેનાપનિ, કારભારી, અને મુસ્લિમોના અગત્યના ઓદાઓ પર નીમ્યા હતા.

આવી મોટી પદવી ભોગવતા મરાઠા સરદારોમાં ઉદ્ધિપુરનો. રાજવંશી બાબાજી પાટિલ ભોમ્મને મુખ્ય હતા. બાબાજીને માલોજી અને ચિડોજી નામે બે પુત્ર હતા. શરૂઆતમાં માલોજી નિઝામશાહીના લશ્કરમાં નાયક તરીકે નીમાયો અને પાતાની ક્ષાયકાતથી ઉંચકે સરદાર થયો, અને તેણે પુના તથા સુપા પ્રાંતની બગીરી, શિવનેરી અને ચાંકણના કિલ્લાઓ, અને પાંચ હજાર લશ્કરની સંબેદારી મેળવી. માલોજી ઈ. સ. ૧૬૨૦ માં શાહજી અને સરાજી નામે બે પુત્રો મુઢી મરણ પામ્યા. પિતાના મરણથી બગીરની સઘળા

જવાનદારી ૨૬ વર્ષના શાહજીને માથે આવી પડી, પણ તે કામ
એણે એટલી બાળેશીથી અભાસ્ય કે મનિકરના દરબારમાં એને
અગત્યનો રાજ્યકારભાર મોપવામાં આવ્યો. જનાર શાહજીને
અહમનગર પર ચઢાઈ કરી ત્યાં શાહજીએ વીંગતાથી નિઝામશાહીને
બચાવ કર્યો પોતાની વખતારીને લીધે કર્તાબ બગવના
શાહજી મુશ્કેલીમાં આવી પડ્યો મુસનમાનો એની પાછળ પડ્યા
તેથી શાહજી ગર્ભવની છુગવાઈને તેની અવન્ય પ્રતિ જતા
શિનનેરીના સુરક્ષિત કિલ્લામાં મળીને નીચળા નાદો ગિવનેરીમાં
ઈ સ ૧૬૭૭ ના એપ્રિલ માસની ૨૭ તારીખે મદાઅનાપી
શિવાજીનો જન્મ થયો. ઈ સ ૧૬૩૦ માં શાહજી શાહજીહાનને
મળ્યા મુગલ બાદશાહ શાહજીને પુત્રા ને મુપાની જગીરી આપી
ઈ ૧૬૪૧ માં શાહજીએ અહમનગરનો રાજ્યકારભાર પોતાના
હાથમાં લીધો આ વાત સાંભળી શાહજીહાને શાહજીને આપેની
જગીર છીનવી લીધી ઈ સ ૧૬૩૭ માં મુગલોએ દખ્ખણ પર
સત્તારી કરી અને અહમનગરની નિઝામશાહીના નાશ કર્યો આથી
શાહજીની સ્થિતિ વધારી થઈ, તેથી તેણે મિર્જાપુરના મુનનાનની
નોકરી સ્વીકારી અને આદિનશાહની સલા વધારી ઈ ૧૬૬૪ માં
તે મરણ પામ્યો.

શાહજી મુસનમાનોના ત્રાસથી નાસતો હતો તેવા લગાવક
વાતાવરણમાં શિવાજીનો શિવનેરીના કિલ્લામાં
જન્મ થયો એનું સિદ્ધાંત પુનામાં દાદાજી
બાજી નામના એક બુદ્ધિમાન, મુદરસિક અને
નીતિમાન બ્રાહ્મણને મોપવામાં આવ્યું શિવાજીને
વાચવા લખવાનું તેમ જ માતામુસદીમીરીનું કામ પચદ ન હતું
તેથી એને મનકુળી કરવાનું થોડે બેગલાનું, ભાનો મારવાનું
નવાર અને ખજાર વાપરવાનું, બદક કોળવાનું, અને મામપચાપતનું
મ સપૂર્ણ અને કાગજપૂર્ણ દીખાવવામાં આવ્યું દાદાજીએ શિવાજીને
લોડેવાર કરી ગામઝાઓમાં લઈ જઈ પુનાની અસપાસના પ્રદેશથી
કેકર કર્યો વીર પુરોના જીવનચરિત્રો, રામાયણ મદાબારત અને

પુરાણોની કથા, અને રાજાઓના પરાક્રમની વાત સાંભળી તેમના જેવા પરાક્રમ કરવાની શિવાજીને પ્રેરણા થઈ જીજ્ઞાસાએ અહોનિશ પૂર્વેના શૌર્ય, વૈભવ, અને ગૌરવની વાતો કરી એનામા તેજા જ ગુણોનું વારિ સીંચ્યું.

શિવાજી

શિવાજીનો ઉદય—શિવાજી ૧૬ વર્ષનો થયો, ત્યારથી હિંદુધર્મના રક્ષણ તથા પુનરુદ્ધારની અને સ્વરાજ્ય મેળવવાની એને તીવ્ર ઉત્કાંઠા થઈ માવની લોકોની ટોળીનો સરદાર થઈ એણે બીજા મગા સરદારોની સાથે આસપાસના પ્રદેશમાં લૂટમાં ચલાવી એણે પુનાની નૈર્ઝત્યમાં આવેલો તોરણનો કિ'નો સુઠ ક્યો અતીથી

એને પુ'કા દ્રવ્ય મળ્યું મીઠા વજારકે આંધેનો એકા કરી શિવાજીએ બીજા કિ'આઓ ત્યા અને મોરોપતની સગાંથી રાયગઢ નામનો એક નવો કિ'નો બાધે કાજાણનો કિ'નો મુસનમાન સરદાર પામેથી જીતી બીધો અને તેનું નામ અિદગઢ પાડ્યું ત્યા પછી એક બ્રાહ્મણ પામેથી પુરદરનો કિ'નો ને મુસનમાન સુમે'રો પામેથી કવ્યાણ ને કોમણના પ્રંગો તેમ જ ત્યાના કિ'આઓ લઈ કમળે કપો રાયગઢને પોતાની પ્રહતિઓનું મથક કરી ત્યાથી શિવાજીએ પોતાનું કામ આગળ વધારી સ્વરાજ્ય ગથાપનાની તૈયારીઓ કરવા માઠી આ વાનની શાહજીને ખમર પડતા તેને દાદાજીએ પા લખી શિવાજીને આનું પગલું લેના અટકાવવા જણાવ્યું દા'જીએ શિવાજીને અમમળ'ઓ, પણ ધર્મગ્રન્થની પ્રેરાવના શિવાજીએ કંઈ ગણમર્ધુ નહિ ઈ સ ૧૬૪૭ મા દાદાજી શિવાજીને ધનદાનન વારસામાં આપી મરણ પામ્યો ઈ સ ૧૬૪૬-૪૫ મુધીમાં શિવાજીએ તોરણ, ગયગઢ, સુપા, અિદમઢ, પુરંદર ગેદિના પેદગઢ, પ્રતાપગઢ વગેરે કિ'તાઓ સર ક્યો અને મિ'તપુગના

મુલતાનની સત્તા પર ત્રાપ મારી તેના રાજ્યની સરહદમાં દુમકા કરી લૂટફાટ કરી. શિવાજીની આમ ચડતી કળા થતી જોઈ બિજાપુરના મુલતાને બાજુ ઘોરપડે નામના પોતાના મંત્રીની મારફતે શાહજને કેદ કર્યો, અને જણાવ્યું કે જ્યાં સુધી શિવાજીની પ્રવૃત્તિઓ ચાલુ રહેશે ત્યાં સુધી શાહજનો છૂટકારો થશે નહિ તદ્દપરાંત શાહજને મારી નાખવાની ધમકી આપી. શિવાજીએ સમયસૂચકતા વાપરી મુગલ બાદશાહ શાહજહાનને પોતાના પિતાને છોડાવવા વિનંતિ કરી. શાહજહાનના ફરમાનથી બિજાપુરના મુલતાને શાહજને છોડી મૂક્યો. આમ શિવાજીએ ચતુરાઈથી પિતાનો છૂટકારો કરાવ્યો.

અફઝલખાનનું મરણ—ઈ. સ. ૧૬૫૫ માં શિવાજીએ બિજાપુર રાજ્યના પ્રતાપગઢ અને રોહિદાના કિલ્લાઓ સર કર્યાં તેથી બિજાપુરનો મુલતાન ખૂબ ચીડાયો અને શિવાજીને દબાવવાને તેણે સરદાર અફઝલખાનને મોકલેલ લશ્કર લઈને લડવા મોકલ્યો. આ વખતે શિવાજી પ્રતાપગઢમાં હતો. અફઝલખાન સાથે ટક્કું મુશ્કેલ લાગ્યાથી એણે સુકિત વાપરી. પોતાના મંત્રી સાથે એણે અફઝલખાનને કહેવાડાવ્યું કે તમે જો મને એકલા અને હથિયાર વિના મુલાકાત આપો તો હું તાબે થઈશ. શિવાજીને આ સુકિત તેના સરદાર પંતાજી ગોપીનાથે બતાવી હતી. પ્રતાપગઢની બાજુમાં ડુંગર પર એક ભવ્ય મંડપમાં અફઝલખાન અને શિવાજીએ મળવું એવો ફરાવ થયો. શિવાજી એકલો આવશે તેને પકડી લેવાશે, એવી ઉમેદથી અફઝલખાન હથિયાર વિના અને ફક્ત એક માણસને સાથે લઈ પોતાના લશ્કરને ડુંગરની તળેટીમાં મૂકી શિવાજીને મળવા આવ્યો. શિવાજી કુનેદથી વાઘનખ પહેરી પોતાના શરીર ઉપર બખ્તર સજા તેના ઉપર સફેદ જમો ચઢાવી અફઝલખાનને મળવા ગયો. આમ અફઝલખાન અને શિવાજી બંને એકબીજા સાથે ગત રમતા હતા. તેઓ મળતાં જ એક બીજાને બેટ્યા. બેટતાંની સાથે અફઝલખાને શિવાજીને પકડવાનો પ્રયત્ન કર્યો. આ જોઈ શિવાજીએ તેના પેટમાં વાઘનખ લોકી તેને મારી નાખ્યો. સંકેત મુજબ મરાઠા સૈનિકાએ અફ-

જનખાનના લશ્કર પર એકાએક તૂટી પડી તેમાના કેટલાકને મારી નાખ્યા અને બાકીનાને નસાડી મુક્યા આ રીતે શિવાજી પોતાની યુક્તિમા કાઢ્યો આ કિસ્સામા શિવાજીના માનીતા સગર નેતાજી પાવકરે એને અમૂલ્ય મદદ કરી હતી અફઝલખાનનું મરણ રાજ દારી બાજી ખેવતા થયું એમ કહેવાય એને માટે શિવાજી ને અફઝલખાન બંને જવામદાર ગણાય આ બનાવથી શિવાજીની મહત્તા વધી અને મિઝાપુર દરબારમા એ લયરૂપ થઈ પડ્યો

શાહસ્તખાનની સવારી—અફઝલખાનના મરણ પછી ધણા મરાઠા સરદારો શિવાજીને આવી મળ્યા અને એની સત્તા ચોતરફ ફેલાતી ગઈ. દક્ષિણ ના મિઝાપુર અને ગોવર્ગકોણના રાજ્યો મુગલ સત્તાની સામે ટક્કર ઝીવવામા ગેકાએના દેવાથી શિવાજીના કામમા તેઓ અપ્રકાવ નાખી ગયા નહિ મુગલ બાદશાહ ઔરંગઝેમે શિવાજીને પ્રમુખ થતો જોઈ પોતાના મામા શાહસ્તખાનને મોટા લશ્કર સાથે શિવાજી સામે મોકલ્યો શાહસ્તખાને પુના જીતી શિવાજીના મહેલમા મુકામ કર્યો રણુક્ષેત્રમા સામે લડતા પોતાથી ટકી શકાશે નહિ એમ ખાતરી દેવાથી શિવાજીએ શાહસ્તખાન સાથે જુદો પેય રચ્યો તે જિખારીનો વેપ ધારણ કરી તથા તેવા જ પોયાકમા બીજા વીસ મરાઠા સૈનિકોને લઈ એક રાત્રે પુના શહેરમા દાખલ થયો, અને લાગ જોઈ શાહસ્તખાનના મહેલમા દાખલ થયો

આ અણુધાર્યા બનાવથી શાહસ્તખાન લયભીત થઈ ગયો, અને બારીએથી નાસતો હતો તેવામા શિવાજીએ તરવારના ઝટકાથી તેની આગળીએ કાપી નાખી શાહસ્તખાન પુના છોડી નાસી ગયો, પણ તેનો પુત્ર તેના સનધીઓ અને બે સરદારો નાસલાગમા માર્યા ગયા આમ શાહસ્તખાનને કિંવા મુગલનાઈ સત્તનતને ફટકો લગાવ્યાથી શિવાજીની કીર્તિ ચારે દિશામા પ્રસરવા લાગી

સુરતની લૂટ—ઈ સ ૧૬૬૪ મા શિવાજીએ મુગલ સામ્રાજ્યનું વેપારમા પ્રસિદ્ધ સુરત શહેર લાગનાજ ૬ દિવસ સુધી

લટ્યું. સુરતના વતનીઓએ શહેરનો બચાવ કર્યો પણ કાવ્યા નહિ. અગ્રેનેની વ્યાપારી કાઢી ઉપર એણે ત્રાપ મારી, પણ ત્યાંથી કાંઈ મળ્યું નહિ. સુરતથી પાછા ફરતાં શિવાજીએ રાજની પદવી ધારણ કરી ત્યારબાદ ૮૫ વસાણના કાફલા સાથે પશ્ચિમને દરિયાકિનારે જઈ મકકે હજ કરવા જનારા મુસલમાનોને લટકા અને તેમને જતા અટકાવ્યા. આથી ઔરંગઝેબ બહુ કોરે ભરાયો અને તેણે શિવાજીનો સદંતર નાશ કરવા અખરના રાજા જયસિંહની સરદારી હેઠળ એક મોટું લશ્કર દખ્ખણમાં મોકલ્યું. પોતાના સૈનિકાની સંખ્યા મુગલ-દળના પ્રમાણમાં નાની હતી, તથા જયસિંહે ધણા કિલ્લાઓ કબજે કરી લીધા હતા, એથી સંજોગને તાબે થઈ શિવાજીએ સંધિ કરવાનું યાચ્ય ધાર્યું પુરુષ મુકામે સલાહ થઈ તેમાં વીસ કિલ્લાઓ મુગલોને વ્યાધીન કર્યા અને બાર કિલ્લા પોતે જાગીર તરીકે રાખ્યા. બિજાપુર રાજ્યના કેટલાક ભાગોમાં શિવાજીને ચોથ ઉધરાવવાનો હક આપવામાં આવ્યો. ત્યારબાદ શિવાજી તથા તેના

શિવાજી મુગલના પુત્રને મુગલના દરબારમાં બોલાવવામાં આવ્યા હરબારમાં જો ઔરંગઝેબ મુગલ સૈન્યમાં ઉઘી પદવી આપે તથા તેની જાગીર તેની પાસે રહેવા

દે તો જ એણે મુગલના દરબારમાં જવા જણાવ્યું શિવાજીને કેફ કરી લેવાના લોભમાં ઔરંગઝેબે એ વાત કબૂલ કરી શિવાજી દિલ્લી પહોંચ્યા સાકા મનના ઔરંગઝેબે શિવાજીનું જાદરબારમાં અપમાન કરી કઠોર વચનો સળગાવી તેને કેદમાં નાખ્યો. શિવાજીને પોતાની છાંટગી જેખમમાં આવી પડેલી જણાઈ, તેથી એ પોતાના પુત્ર સાથે મુગલ સરદારોના પહેરામાંથી છટકી જઈ મુઘન કરાની બિઠ્ઠુકને વેગે પાછો ઈ. સ ૧૬૬૪ માં સહીસવામન દક્ષિણમાં આવી પહોંચ્યો. શિવાજીના પંજાયનથી ઔરંગઝેબની આરા વિદગ થઈ તેણે શિવાજીને બગ કરવા ફરીથી કાફા મારવા માંડ્યાં અને જોધપુરના રાજા જસવનસિંહને શિવાજી સામે મોકલ્યો. પણ જસવનસિંહનું ઈર્ષ વળ્યું નહિ ત્યારપછીનાં બે વર્ષ શિવાજીએ ગાંધ્યનો બરોબત કરવામાં ગાળ્યા. ઔરંગઝેબે ઘણીએ ખટપટોથી

શિવાજીને પ્રાપ્તવાના પ્રાપ્તો કર્યા, પણ ચતુર ગિરાજી છેતરાયો નહિ ઈ સ ૧૬૬૮ માં ગિરાજીએ મીથ નાર સુગત લખ્યું અને મુગન મરનાગેની હામનના ખાનદેગ મુધીના મુનકમાથી ચોથ ઉધરાની ઈ સ ૧૬૭૦ માં ઔરંગઝેમે મરનામતખાનને દખ્ખણ મોકલ્યો મરના અને મુગનો વચ્ચે યુદ્ધ થયું, પણ શિવાજીએ પોતાના મરદા મોરોપત પિંગો અને પ્રતાપગન ગુજરાની મદદથી મરનામતખાનને હરાવી દખ્ખણમાથી લાગી ગયો આ જ અરમામા શિવાજીએ મિંગપુરનું મુખ્ય વેપારી મથ- હુમની નુપુ અરીથી એને પુકડી ધન મળ્યું

રાજ્યાભિષેક—ગિરાજીએ આમ નીસ-વર્ષ-મુધી સતત મોદ નત કરી અનેક વિગણાઓ વેધી તથા અનેક ગૂચવળો ઉકેલી ઈ સ ૧૬૭૪ ના જૂન માસમા એક જવનન મરા. રાજ્ય આપ્યું એના રાજ્યાભિષેકની ક્રિયા ઘણી જ ધામધૂમથી સામીર અને ધાર્મિક રીતિથી કરામા આવી એણે પોતાની રાજ્યાની રાજમા રાખી તે વર્ષ પછી મોટું લશ્કર લઈ શિવાજી દખ્ખણમા આગળ વધ્યો અને ગોવગકોડાના મુલતાન પામેથી નાથ ઉગરી ટુંક મદ્રમ મુધી ગયો ઈ સ ૧૬૭૭-૭૮ માં રઘુનાથ જનમતી મદદથી મૈસર અને કર્ણાટમા આવેના ૭૭ વેનોર ન્યારી અને તાનેરના કિલ્લાઓ સર થ્યાં આમ લગભગ દે. નર્ ગાત્યા પછી ઈ સ ૧૬૭૯ માં શિવાજી પાછો રાજગઢ આવ્યો અને ખીજે વર્ષે ઈ સ ૧૬૮૦ ના એપ્રિલ માસની ૫ મી તારી ૧૫ વર્ષની ઉંમરે એનો સ્વર્ગવાસ થયો શિવાજી લગ્નની માતાનો પરમ લક્ષ્મી નો માતા પી સ ૧૫થી એ પોતાના મરામા નિવિધે સ્થાપ થાર છે એવો એનો દૃઢ નિશ્વાસ હતો મરણ વખતે એના રાજ્યનો વિસ્તાર ૩૦૦ માર્દન લાખો તે ૫૦ થી ૧૦૦ માર્દન પરાગો હતો

શિવાજીની રાજ્યવ્યવસ્થા—શિવાજીએ ચતુર મરના રાજ્ય સ્થાપ્યું એટલું જ નહિ પણ તેને સમીન અને મુન્યવચ્ચિત પાયા પર મકાનો પ્રાપ્ત થયાં એક વિચિત્રતા તરીકે જ નહિ પણ સુન્યસ્થિત રાજ્યતત્ત્વો અને વહીવટ કરનાર તરીકે ગિરાજીનું નામ મરાદર છે એણે વેંલી આપસિઓ ધ્યાનમા લેના એની મદદતાનું જ્ઞાન થાર છે મરાવી

ગાંત્ય એના પછી લાગા વખત સુધી ટક્યુ એ એના ગાંત્યમધા રણને લીરે જ હતુ

રાજ્યવહીવટને માટે એણે આખા રાજ્યના ૧૫ પ્રાંતો કરી દરેક પ્રાંતમા એક મુખ્ય અધિકારી નીમ્યો તે ફોર્જદારી ગુનાઓ ચૂકવતો દીવાની મુકદમાઓ આમ્યપચાયત પનાવની એની રાજ્યચવમ્થા નીચે પ્રમાણે હતી

૧ અષ્ટપ્રધાનમંડળ—ગાંત્યની ગેઠદારીમા અથવા તેનુ મરણ થના ગાંત્યવહીવટના કામમા ખર્ચે ન પડેએ અને અધિકારીઓ પા અકુશ રહે તે માટે શિવાજીએ રાજ્યવહીવટના આખા પ્રાંત પાડી આ પ્રધાનો નીમી દરેકને એકેક ખાતુ મોખ્ય આ પ્રધાનોનો ઉપરી શિવાજી પોને હતો મુખ્ય પ્રધાન પેચા કહેસો સરમે રાજ્યકારભાર આ અષ્ટપ્રધાનમંડળની મદદ અને સમતિથી થતો ગાંત્યની સત્તા ને માન લયમા ન આની પડે એ ટેતુથી મુખ્ય પ્રધાનને અપાએનો પેચાનો દોહો તેની હયાતી સુધી જ હતો

૨ લશ્કર—શિવાજીનુ લશ્કર જે પ્રકારનુ હતુ પાયદળ અને હથળ પાયદળની સખ્યા મોટી હતી અને તે હવાનદારથી તે છેડ સેનાપતિ સુધીના સરદારોમા વહેંચવામા આનુ હતુ થોડેસવારો શિવેદાર અને બારગીઝ એવા જે વિભાગોમા વહેંચવામા આનુ હતા લશ્કરમા સ્ત્રીઓને સાથે લઈ જવાની સખત મનાઈ હતી લગભગી મજેહુ સમગ્ર દ્રવ્ય સરકારને ગ્વાધીન હવામા આવતુ ફતેહ મેળવનારને જંગીર નહિ આપતા પદવી આપવામા આવની શિવાજી હમેશા ખુશ મેદાનમા સામસામા લશ્કરના મુદ્દની વિગદ હતો શિવાજીએ નૌકામળ પર ખાસ ધ્યાન આપ્યુ હતુ હિંદુસ્તાનના ઇતિહાસમા ખીજ કાંઈ પણ હિંદુ રાજ્યએ નૌકામળ પર એના જેટલુ ધ્યાન આપ્યુ નથી આપણા દેશના ઇતિહાસમા પહેલી નૌકાનદાર શિવાજી લજો હતા અને તેમા એને સમૂર્ણ ફતેહ મળી હતી

૩ મિત્રાની ગોશ્વલુ—શિવાજીએ ઘણા કિલ્લાઓ સર કર્યા અને પ્રેક્ષાક નવા બધાવ્યા આ કિલ્લાઓમા દારૂગોળા અને અનાજ પાણી મોટા પ્રમાણમા રાખવામા આવતા કિલ્લાઓ ખાસ કરીને

લશ્કરના બચાવ તેમ જ શત્રુનો પરાજય કરવાની દૃષ્ટિથી બાંધવામાં આવ્યા હતા. દક્ષિણમાં કિશાબોની અગત્યનું લાન કરાવનાર શિવાજી હોતો.

૪. જમીન મહેસૂલ પદ્ધતિ—શિવાજીએ જમીનની માપણી કરાવી પ્રત્યેક ખેતરની પેદાશ ધ્યાનમાં લઈ મહેસૂલ ઠેરવ્યું. મહેસૂલ જમીનદારો દ્વારા વસુલ ન કરાવતાં રાજ્યના નોકરો મારફત વસૂલ કરાવવામાં આવ્યું, અને તે માટે ચઢતા ઊતરતા દરજ્જાના અધિકારીઓ નીમ્યા. આ વ્યવસ્થા ગુજરાત, કર્ણાટક અને માળવાના પ્રદેશમાં દાખલ કરવામાં આવી અને તે ધણી ઉપયોગી નીવડી.

શિવાજીના મુખ્ય કારભારીઓમાં મોરોખંત પિંગળે, આબાજી સોનદેવ, નેતાજી પાલકર, પતાજી ગોપીનાથ, પ્રતાપરાવ ગુજર અને હંપરરાવ મોહિતે કરીને હતા.

ગુલાવલોકન—હિંદુસ્તાનના ઇતિહાસમાં શિવાજીનું ધ્યાન અનુપમ છે શિવાજીનું રાજ્ય હિંદુ સમૃદ્ધિ અને ધર્મના પુનરુદ્ધાર અને નિભાવનું ધ્યાન હતું. શિવાજી એક અસાધારણ વ્યક્તિ હતી. એણે પોતાના બાહુબળથી બડખોર તરીકે છાંદગી શરૂ કરી હિંદુસ્તાનના ગૌરવ અને વૈભવ પુનઃ સતેજ કર્યા. હજારો વિદ્યાર્થીઓ વેડી યુક્તિપ્રયુક્તિથી દૂક સમયમાં જીવને જોખમે મરાઠા રાજ્ય સ્થાપી તેને એણે સગીન, સુવ્યવસ્થિત અને પાકા પાપા પર મૂક્યું. એક મહાન વિજેતા તેમ જ દૂરદેશી અને ચતુર રાજપુરૂષ તરીકે એનું નામ મશહૂર છે અવેશાલિમાન, આર્થત્યાગ, સાહસ, ન્યાય અને નીતિથી શિવાજીએ મુગમ સન્નતતને તથા દક્ષિણના મુસલમાની રાજ્યોને સખત ફટકો લગાવ્યો. પોતે ધર્મ પરાયણ હોઈ એણે ધર્મને ખાતર જ અરાજ્યની આપના કરી, અને પોતે ‘ગોઆદ્વાણપ્રતિપાલક’ છે એમ જગજાહેર કાધુ આમ જતા શિવાજી પરધર્મસદિપણ હોઈ એણે કોઈ દિવસ પરધર્મને ખોદુ લાગે એવું કશું જ કર્યું નથી. એક પણ મસીદને એ અડક્યો નથી તેમજ એક પણ કુરનની નકલ એણે ફાડી કે બાળી નથી. સ્ત્રીઓ તરફ એ ઘણી જ સન્માનની દૃષ્ટિએ જોતો. એને ચાર સ્ત્રીઓ હતી. જે ખૂની કામો શિવાજીથી થયાં તે એને ન ધૂટકે કરવા પડ્યા હતા; કારણકે તેમ ન કરવામાં

એના પ્રાણની હાનિ થવાનો જરૂર સભવ હતો. પોતે પશ્ચિમ ન હતો, છતાં નિદાનોના સગમથી એ ધણ શીખ્યો હતો. અભાવે એ ઉદાર, નમ્ર, અને કર્તા-યપગણ્ય હતો. નિમિત્તતા ધર્મનો પ્રેમ અને ઉત્તમ ગચ્છાર એનામાં એતપ્રેત થયોના હતા. એનો ખરો પ્રભાવ એના સાહ્યો અને એની રાન્ય-યવગ્ધામાં પ્રતીત થાય છે.

શિવાજી મરાઠાની ઉછેરનો જાણુનો હતો અને તેથી જ એણે લગ્નની યોગતા પોતાના દેશ અને મૈનિકિને અનુજી પત્ની રાખી હતી. જે જસવતસિંહ અને જયસિંહે શિવાજીને હિંદુધર્મની સમૃત્તિના પુનરુદ્ધારને માટે મદદ આપી હોત તો શિવાજી હિંદુ સત્તા હમેશને માટે કાયમ કરી ગયો હોત. પણ ત્રિધિની મરજી જુદી હોવાથી એ બનવા પામ્યું નહિ. ગજપૂતોએ સત્તાય તો ન કરી, પણ બિનગ શિવાજીને સપાવવાની કપટગત નાખવામાં સાધનશૂન થયા. તે વખતની રાજકીય અને ધાર્મિક પરિસ્થિતિ ધ્યાનમાં લેવાથી માન્યમ રહે છે કે હિંદુ મત્તા પુનઃ આપવાની સોનેરી તક મળી હતી. પરંતુ જેમ વારંવાર બન્યું છે તેમ બીજા હિંદુઓ એ જોઈ શક્યા નહિ અને તેમણે આવેલી તક ગુમાની દીધી. એકના શિવાજીએ હિંદુના ઇતિહાસમાં યોગીને પ્રસંગે હિંદુધર્મ અને સરકૃતિને ઇવના જાગતા રાખવામાં જે અમૂલ્ય મેવા બળની છે તે ખરેખર અનુપમ છે. જે એની નીતિ રીતિ વ્યવસ્થા અને રાન્યવહીવટનું ધોરણ એના વશનેએ પામ્યું હોત તો મરાઠી રાજ્ય લાડુ ટમ્બુ હોત.

શિવાજી પત્ની એનો પુત્ર સભાજી ગાદીએ આવ્યો. સભાજી વ્યસની ઘાતકી અને કૂર હતો. સંભાજી—જ. સ. કેટલાક મરાઠા સરદારોએ શિવાજીનો બીજો પુત્ર રાજારામ વધારે લાયક હોવાથી તેને ગાદીએ બેસાડવાનો વિચાર કર્યો. પણ સભાજીને આ વાતની ખબર પડતાં તે રાયગડ જઈ સામા પડાનો પરાન્ય કરી ગાદીએ બેઠો. ગાદીએ બેસના જ એણે અણપ્રધાન

મહાજની સત્તા છીનવી લીધી અને સધળા અમનદારોને દુશ્મન બનાવ્યા. પોર્ટુગીઝો સાથે લડાઈ થઈ તેમાં એને હત મળી. જજીરાનો કિલ્લો લેવા એણે ધણા ફાફા માર્યા પણ તેમાં એ ફાંચો નહિ પેશ્વાને કેદ કરી એણે જીલ્લા નામના એક નાવાયક બ્રાહ્મણને મુખ્ય મંત્રી બનાવ્યો, અને મહેસન વધારી રેયતને હેરાન કરી એના હશકરે નિયમિત ખજાન નાન મળવાથી લૂટફાટ ચલાવી, એક દિવસ સભાજી સગમેશ્વરના મહેનમાં હમેશની માફક વિનાસમાં મગત બની અગ્નિચક્ર અને બેચેન અગ્નિમાં પડી રહ્યો હતો, તેવામાં મુસનમાન સરદાર તકરીમખાને અચાનક ગપો મારી, સભાજી તથા કલુપાને કેદ કરી, તુલાપુરમાં બાંશાની છાવણીમાં મોકલ્યા ઔરંગઝેમે તેમને મુસનમાન થવા સચ યુ. શિવાજીના દીકરાએ ઔરંગઝેમને કહ્યું ' તારી પુત્રીને મારી સાથે પરણાવે તો હું મુસનમાન થાઉં આથી તેમ જ તેણે મુસનમાની ધર્મની કરેલી નિંદાથી ઔરંગઝેમે ક્રોધ ભરાઈને ઈ સ ૧૬૮૮ માં સભાજી તથા તેના મંત્રીને ઘાતકીપણે મારી નખાવ્યા સભાજીના પુત્ર શાહુને કિલ્લી ફરમારમાં બંધ મના અને તે ત્યાં જ બેઠો

સભાજીના મરણ પછી શાહુ મુગન બાદગાળના તામામાં હોવાથી રાજરામ ગાદીએ આવ્યો રાજ રાજનગમ-ઈ. સ. રામ લેનો ઉત્તર અને પરગણુ લેનો ગાદીએ ૧૬૮૯-૧૭૦૦ આવતા એણે મરાઠી મત્તા સમજ કરવાના પ્રયત્નો કર્યા જજીરાને રાજધાની કરી એણે અષ્ટપ્રધાનમહાજી પાણુ ચાતુ કર્યું મુગનોએ જજીરાને ડેરા ધાલ્યો પણ ફાંચો નહિ એણે મુગનોના દખખણના મુનકમાવી ચોથ ઉતરાની ઈ સ ૧૭૦૦ માં ૨૬ વર્ષની કાચી વયે એ મરણ પામ્યો એની દરકિર્તી મરાઠી રાજ્યમાં શાંતિ ફેલાઈ એને તારામાઈ અને રાજમમાઈ નામની મે આપ્યો અને શિવાજી તથા સભાજી નામના મે પુત્રો હતા

રાજરામના અગ્નિ મૃત્યુથી તેની વિંચવા તારામાઈએ રાજ્યકારભાર

પોતાના હાથમાં લીધો એના પહેલા આડ વર્ષના અમનથી મગાઓ
સતોષ પામ્યા એને નેશિયાગીવી ઔરંગઝેમનો
તાગનાઈ ઇ. સ. દક્ષિણ હાલવાનો છેલ્લો પ્રાન્ન દિનભિન્ન કરી
૧૭૦૦-૧૭૦૮ નાખ્યો અને મુગનાઈ સૈન્યને નસાડી મથ્તુ
તારાનાઈ અભાવે ઘણી જ તામુમી હતી અને
જન્મથી જ હાગપ્રપચમાં નિપુણ હતી સલાહના પુત્ર શાહુને ગાદીએ
બેસાડવાના હરાવ થયો ત્યારે તારાનાઈએ તે કબ્જા નહિ કરતા
ડોનડોન એક નવું રાજ્ય આપી પોતાના નવ વર્ષના પુત્ર શાહુ કે
શિવાજીને ગાદીએ બેસાડ્યો આથી મરાઠાઓમાં કુમ્મપના બીજ
વવાયા જેને પરિણામે આખા મહારાષ્ટ્રને સોમવુ પયુ તારાનાઈ
આર્થી દેવા હતા તેનામાં રાત્રકુનેહ ધેર્ય અને શૌર્ય હતા

શાહુને દિની દરગાહમાં સર્વદેશીય શિક્ષણ મથ્તુ હતું રાજ્યાસને
આખા પત્રી એના મુનમ્માં મારોમોદે
શાહુ ઇ. સ. લગઈ મગી, આથી મરાઠા રાત્રની સ્થિતિ
૧૭૦૮-૧૪ ડોનડોન થવા લાગી આ કુટુમ્બનહનો લાખ
લઈ તારાનાઈના ડોનાઈ સગદારોએ શાહુને
બહુ ખજાણો અને તેઓને દામી દેતા શાહુને ચારપાય વર્ષ
લાખા શાહુ સ્વભાવે બનો અને મિનનમાર પણ વ્યસની અને
વિનાસી હતો તેથી રાજ્યની સઘળી સત્તા મુખ્ય પેશ્વા બાનાજી
વિશ્વનાથના હાથમાં આવી અને તે રાજ્યનો ખજો સચાનક થઈ
પણો આ પેશ્વા પાચમો હતો હતા એની સત્તા એની જામી
કે તે પહેલા પેશ્વા તરીકે ઓગખાચો શાહુ મરણ પામ્યો ત્યાર
પત્રી એના વશને સનારાના રાજ તરીકે ઓગખાયા પણ મરાઠી
રાજ્યની ખરી સત્તા તો ઈ સ ૧૭૧૪ થી પેશ્વાના હાથમાં ગઈ

મકરણુ ૩૭

પેશ્વાઈ—ધ. સ. ૧૭૧૪-૧૮૧૮

બાબાજી વિંધનાથ—બાબાજી વિંધનાથના હાથમાં રાજ્યસત્તા આવતા જ એણે માલોમાલે ચાલતી અધાપુધી અને ગેર-ચવચ્ચા ફર કરી મરાઠી સત્તા સતેજ કરવા પ્રયત્ન કરવા માંડ્યા અને દૂર મમયમાં ધણા સુધારા દાખન કર્યા એ મોટું લશ્કર લઈ દિલ્લીના મુગન બાદશાહ ફરખશિયરની સામે ગયા અને તેને હરાવી તેની ગાદી હનાવી મુઠ્ઠી આપી અને આખા દખ્ખણમાંથી ચોથ (જમીનમહેસૂનનો ચોથો ભાગ) તથા સરદેશમુખી (આખા મુનકના મુખી તરીકે મહેસૂનનો દસમો ભાગ) ઉધરાવવાનો હક્ક મળ્યો આવી રીતે મરાઠી રાજ્યની સત્તા સ્ત્રીકારાવી દિલ્લીથી પાછા ફરતા બાબાજી ઈ સ ૧૭૨૦ માં મરણ પામ્યો

પહેલો બાજીનાવ—બાબાજીના મૃત્યુ પછી તેનો પુત્ર બાહરાવ પેશ્વા નીમાયો

બાહરાવ પેશ્વા અધિકાર પડ્યાં ત્યારે મરાઠા રાજ્યમાં મહારાવ દોનકર રાણેજી સિધીઆ પીનાજી ગાય-વાડ, અને પુરસાજી બોસને નામે મોટા સરદારો હતા આ સંગઠન સાધારણ ઐતિહાસી બાહુબળ વડે આગળ વધી પ્રાંતોમાંથી મુખ્યમંત્ર સુમેદારોને હાકી કાઢી ત્યાં વહીવટ કરવા લાગ્યા હતા બાહુગવે આ સરદારોની મત્તા વધી પડેલી જોઈ મરાઠી રાજ્યનું ઐક્ય જાળવવા તેમ જ પોતાનો દાન એમના ઉપર રહે એ હેતુથી તેમને જુદા જુદા પ્રાંતોમાં મોકલ ઉગાવવા મોકલ્યા અને ગાય-વાડને ગુજરાત દોલકરને ઈદાર, ત્રિધીઆને આનીઆર, અને બોસનેને વગડ મોકલ્યા આમ દીર્ઘદષ્ટિ વાપરી બાહુગવે આ બગવાન મરદારોને પરાક્ષ રીતે પોતાના અકુશમાં આપ્યા એટલું જ નહીં પણ પોતાની મર્વોપરિ સત્તા જાળવી મરાઠી રાજ્યનું ઐક્ય સાધ્યું

માહિરાવના અમન કમ્યાન મગા સગાં ઉત્તર હિંદુસ્તાનમાં ફતેહ મેગરી નોથ ઉત્તરાવવા લાગ્યા ગુજરાત, માગવા અને મુદેવખ-જી તે પ્રેશો પોતાના મદદગારને મોખી માહિરાવ દિ'વી તરફ ધસ્યો આ વખતે મુગલ માદ્યાદ મદમદ્યાદ ધમ્પી જ નમગી ન્થિતિમાં હતો તેથી તેણે દલિલના સૂચા નિઝામઉ'મુખને મરાઠાઓને ગુજરાત અને માગવામાંથી દાગી દા'વાની મત્તા આપી આથી નિઝામ અને માહિરાવ વચ્ચે જગરો જગ મચ્યો આખર માહિરાવે નિઝામને દગરી તેની પામે સુદેદના કરાગે દગા'વા તેથી મગાઓએ ચમન અને નર્મદા મુધીના પ્રેશમાં પોતાની મર્વોપરિ મત્તા આપી અને મુગલ માદ્યાદ પેશ્વાના લગકરનો ખર્ચ જગપાઇ દરવા પચાશ લાખ રૂપીઆ આપવા કમ્પૂન કર્યું ઈ મ ૧૭૩૬ મા આહિરાવે ગોવા અને થાણા જા'વાના સમુદ્રગિનારે વચતા પોર્ટુગીઝોને દગરી વમર્જનો દિ'નો સર કર્યો આ ઉપરાત ધણા પ્રેશોમાંથી નોથ અને સરેશમુખી ઉત્તરાવવાનો લક્ષ મેગા'યો દૂકમાં, જે પ્રેશ ઉપર મરાઠી રાજ્યની મીધી સત્તા ન હતી ત્યાંથી નોથ તથા સરેશમુખી મેગવવાનો લક્ષ આપ્યો આ પ્રમાણે સીધી તેમ જ આડ-તરી રીતે મરાઠા સત્તા બહુ વધી

ગુલાવલોકન—પરનો માહિરાવ ખરખર પેશ્વાઓમાં મદાન હતો એના સૌર્વ જાપગુ નાગનીનિનું જ્ઞાન મુત્તમ્મીપણુ વગેરે ગુણોથી એનું નામ પ્રથમ પકિતના રાજકર્તાઓમાં ગણાય છે એ ઉત્તાદ લડાયે તેમજ નિપુણ મોડેમવાર હતો પેશ્વાના પદ પર આવ્યો ત્યારે એની ઉંમર ૨૨ વર્ષની હતી પણ એની નાની વયમાં એને રાજકીય ધન્યાનુ એનું સચા અને યાવદારિક જ્ઞાન હતું કે આવેલો જાવ એણે કદી જનો કર્યો નહીં સમયસૂચતા વાપરી શુર્ણ ધયેરી મુગલ સત્તાન પર એણે ધન્યો ધમ્પૂ મેગા'યો એ દેવ અને ડાગી રાજનીતિથી રાજ્યના મોગા વિષ્તાર સાથે મગાઓમાં ઐક્ય સાધી શક્યો એણે આખા હિંદુસ્તાનમાં મરાઠા રાજ્યનું સર્વોપરિપણુ સ્થાપવાના પ્રયત્નો કર્યો એ માનાજ ઉદ્દે નાના સાટેમ અને

રાધોબા નામના બે પુત્રોને મૂકી ઉત્તર હિંદુસ્તાનની સવારીએ જતાં ઈ. સ. ૧૭૪૦ માં નર્મદાતીરે અકસ્માત મરણ પામ્યો.

બાલાજી બાહરાવ—બાહરાવ પહેલા પછી એનો છોકરો

રાધોબા

બાલાજી બાહરાવ પેશ્વા થયો. એના વખતમાં વરાળના બોંસલેએ એરિસા ઉપર સવારી કરી ગંગા મુધીનો પ્રદેશ કબજે કર્યો. આથી કરીને કલકત્તાના લોકોએ શહેરને ફરતી મોટી ખાઈ ખોદાવી, જે હતી 'મરાઠા ખાઈ'ને નામે ઓળખાય છે. ઈંદોરના હોલકરે બુદ્ધિખંડ કબજે કર્યો. પેશ્વાના ભાઈ રાધોબા અથવા રઘુનાથરાવે પંજાબ ઉપર સવારી કરી ઈ. સ. ૧૭૫૮ માં લાહોર કબજે કર્યું. પેશ્વા બાલાજી બાહરાવે પોને મેસર અને કલ્કાટકમાં ખંડણીનો હક્ક દાખલ કરાવ્યો, અને સદાશિવરાવ ભાઉએ તુગમદા મુધીના પ્રદેશ-

માંથી ખંડણી ઉધરાવી.

ત્યારપછી દખ્ખણમાં નિઝામની સત્તા પ્રબળ થતી જતી હતી. તેના પર મરાઠાઓએ ચડાઈ કરી અહમદનગર નજીક ઉદ્ગીરના મેદાનમાં તેનું લશ્કર હેક હરાવી તેની પામે દોસતાબાદ, અસીરગઢ, બરહાનપૂર, અને બિજાપુરના કિલ્લાઓ આપવાનું કબજા કરાવ્યું. આ યુદ્ધમાં મરાઠા સરદાર સદાશિવરાવ ભાઉએ તોપનો ઉપયોગ કરી તેનું માહાત્મ્ય કેટલું છે તેના ખ્યાલ કરાવ્યો. આ લડાઈ ઈ. ૧૭૬૦ માં થઈ. અને પરિણામે મરાઠા રાજ્ય ઉત્તરમાં ચંબલ અને જમના નદીથી દક્ષિણમાં ગોદાવરી મુધી અને અરબી સમુદ્રથી માંડીને બગાળના ઉપસાગર મુધી જાયું. એ ઉપરાંત મરાઠાઓએ સિંધુ નદીથી માંડીને મેસર મુધીના મુઝકમાંથી ચોથ ઉધરાવવા માડી.

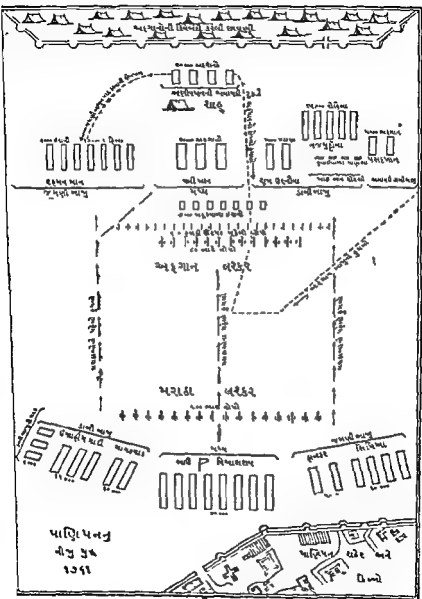
ઈ. સ. ૧૭૬૦ માં મરાઠા રાજ્ય મહત્તા ને ગૌરવની પરાકાષ્ટાએ

પોરબંધ પાગ દુર્ભાગ્યે મગધએને ખીજે જ વરે પાણીપતની લડાઈમાં મખન હાર મળી અને મગધ મત્તા વડી ગઈ

ઈ સ ૧૭૫૭ માં અહમદશાહ અમદશ્વી હિંદુસ્તાનપર ચઢાઈ કરીને જ્યાં પાટો પોતાના દેશ ફર્યો ત્યાં પાણીપતની ત્રીજી પોતાના પુત્રને પગમના સમા તરીકે મૂકતો લડાઈ-ઈ. સ. ૧૭૬૧ ગયો પરંતુ ખીજે વરે રામોગાએ પગમ ઉપર મચારી કરી તેનું મુખ્ય શરેર લાટો કમળે ક્યું ગયો. આ ઇતેહ ખગેખર ભાગે દ્વાનિકારક નીવડી મગધએની આ ઇતેહથી અહમદશાહ અમદશ્વી ક્રોધે ભગ્યો અને મરાઠાએને સગ્ન કગવા તે તરત જ હિંદુસ્તાન પર ચઢી આવ્યો

મરાઠા લશ્કર પેશવાના પુત્ર રિશાસરાવ અને સદાશિવગવ ભાઉ અથવા ભાઉસાહેબની સરદારી હેઠળ મુઢે ચ/યુ સદાશિવગવે ઉદ્દગીગ્ની લડાઈમાં પ્રસિદ્ધિ મેળવી હતી તેથી સન્યનો સર્વ કાષ્ટ તેને જ મોપવામાં આવ્યો તેના હાથ નીચે લગભગ ૩૦,૦૦૦ મરાઠા લશ્કર હતું અને સરગા મરાઠા સદાશે તેમ જ રજપૂત રાજાઓ તેમાં સામેન થયા આની સામે અમદશ્વીએ સર્વ મુસનમાનોને પોતાના લશ્કરમાં દાખલ કર્યા ઈ સ ૧૭૬૧ ના જન્યુઆરીની ૧૩ મી તારીખે પાણીપતના મેદાનમાં એક લશ્કર પુઢ થયું ને તેમાં સખ્યાખધ હિંદુઓ માર્યા ગયા

મરાઠા સૈન્યને ખુલ્લા મેદાનમાં લડવાનો અનુભવ ન હોવાથી તે મિનકૂવ હારી ગયું ને નાશ પામ્યું આવી રીતે લડવાનો તેમનો આ પહોનો જ પ્રસંગ હતો અત્યાર મુઢી કુમરી પ્રેશમાં ગુપ્ત રહી શત્રુ પર ઓચિતો હલ્લો કરી તેમને પરાજીત કગવાની નીતિ મરાઠાઓએ અખત્યાર કરી હતી, અને તેથી જ તેઓ કાવના હતા હોનકર અને ખીજા મગા સરદારોએ સૂચવ્યું કે મોજશાખના માધનો અત્યારે અનગ રાખવા અને લડાઈ ગિવાજ મહારાજની પદ્ધતિએ ચનાવરી આસપાસનો પ્રદેશ ઉજ્જડ કરી શત્રુનો બહારનો વહેવાર બધો અગકારી ઈઈ, ઓચિતો જાપો મારી તેમને નાહિ ત્રાદિ પોશાવ વાની જૂની પ્રથાનો જ ઉપયોગ કરવા વલ્ગા અનુભવીઓએ અભિ

પ્રાય આપેા. પણ ઉદ્ધત, અભિમાની અને મિત્રશ્ર ભાઉએ આ ગિખામણુ ધુતકારી કાઢી. પરિણામ એ આવ્યું કે પહેલાં એ મલિનામાંજ ખોરાક ખૂટી ગયો, સૈન્ય નિર્જળ થતુ ગયું, અને તેઓ એની ભયંકર ગૂચવણુમા આવી પડ્યા કે છેલ્લે ખૂનખાર દિવમે રણક્ષેત્રમા રગદોળાઈ ગયા. મરાઠા પાયદળ પોતાનામા લગાયક શક્તિ હોવા છતાં રણક્ષેત્રમા સામી છાતીએ લડવાનો અનુભવ ન હોવાથી આ લડાઈમા કાઈ પરાક્રમ બતાવી શક્યુ નહિ. ખુદ ભાઉ-સાહેબમા પણ ધૈર્ય અને નિયંત્રણશક્તિનો અભાવ હતો. તે પોતાની લડાઈની સફળતાની બાબતમા દુરાચહી હોવાથી અબદલ્લીની જુદી વ્યૂહરચનામા ફસાયો. પરિણામે મગધ સૈન્ય ત્રાસ પામી ગયુ અને અહમદશાહ અબદલ્લી વિજયશાળી થયો.

પાણીપતના મેદાનમા મરાઠાઓની દ્વાર થઈ અને તેની સાથે તેમની હિંદુસ્તાનમા ચક્રવર્તિ રાજ્ય આપવાની ધારણા ઊંધી વળી. આ યુદ્ધથી મરાઠાઓની સત્તા નમળી પડવા લાગી, મુગલાઈ સત્તાનત લગભગ નષ્ટ થઈ, અને અંગ્રેજ વેપારીઓને રાજકીય સત્તા આપવાની માનેગી તક મળી જે મગદાઓને વિજય મળ્યો હોત તો હિંદુસ્તાનનો ઇતિહાસ ઈ અ ૧૭૬૧ પછીથી જુદો જ થાત. પાણીપતની લડાઈથી સમગ્ર મદારાષ્ટ્ર રડાયુ, કોઈ પણ ઘર એવુ ન હતુ કે જેના ઘનુ માણસ આ લડાઈમા માર્યુ ગયુ ન હોય. એક મેકા મુધી સત્તાની ટોચે પડેાવેયુ મરાઠા રાજ્ય આમ એકાએક ગમડી પડયુ.

પ્રકરણ ૩૮

પેશ્વાઈ (ચાકુ)

પહેલો માધવગવ—પેશ્વા બાનાજી બાજરાવાના મૃત્યુ પછી પેશ્વાપર માધવરાવના હાથમાં આ-ચુ માધવગવ વ્યભાવે શાન્ત પ્રકૃતિનો હતો. એણે ગયોમાને વડીલ તરીકે ગણી સમગ્રો રાજ્યશરણાગતેને જ આપ્યો. પરંતુ તરત જ આ બંને વચ્ચે અણમનાવ થયો. ગયોમા નિઝામની મદદ માગવા ગયો. પણ અતે તેનો રાજ્યમુવનની લાઈમાં ઈ સ ૧૭૬૩ માં પગાલ્ય થયો અને મરગો શરણાગ માધવરાવના હાથમાં આ-ચા.

દ્વિતીય—આ સમયે દેદરચની નામનો એક મુસનમાન સગદાર મૈસૂર પ્રાંતમાં બગવાન થઈ પળ્યો હતો. પરંતુ યુવાન પેશ્વા માધવગવે ઈ સ ૧૭૬૪ માં દેદરને અખત હાર ખવડાવી દેદરે મરાઠાના જે પ્રાંતો પોતે પચાની પાખ્યા હતા તે તેમ જ બગીસ લાખ ડપીઆ ખાલી આપવાનું કબજા કર્યું. પણ તેણે ખાલી ભરનામાં લીન કરી તેથી માધવગવે પોતે મુશ્કેલી ઉપર અર્થ કરી તેણે ઈ સ ૧૭૭૧ માં એક કુલીના યુદ્ધમાં દેદરને હગની શીરગ પાણને ઘેગે ઘાલ્યો. પરિણામે બંને વચ્ચે મુનેદ થઈ અને મગર પ્રમાણે મૈસૂરના મુવતાને સમગ્ર ખાલી ભરી અને મગેરી નદીની આસપાસનો મુનક મરાઠાઓને સ્વાધીન થયો. પુને પાગ આ-ચા પછી માધવરાવની તમિલ બગડી, અને ઈ સ ૧૭૭૭ માં

દેદરચની

એ મગલ પામ્યો એની ઝી ગમાપઈ એની સાથે ચની થઈ માધવરાવને પુત્ર ન હતો.

માધવરાવના સમયમા મરાઠાઓએ ચમન ઓળાગી પોતાની મતા સમસ્ત હિંદુસ્તાનમા ફેવાની, ઉત્તર હિંદુસ્તાનમા આવેના રજપૂત રાજ્યો પર ચડાઈ કરી, અને જાટ રજપૂત આદિ લોકોને હગની તેમની પામે ખડણી વચન કરવાનુ ચાનુ કરી, હિંદુસ્તાનમા ગુમાવેની મતા પાઠી મેગની ઈ સ ૧૭૭૧ મા મહાન મિથિઆએ રોળીયખડ ઉપર ચડાઈ કરી તે હતો, અને આ જ વર્ષમા મુગન શહેનશાહ પર પોતાનો સપૂર્ણ વાખૂ મેગ્યો.

દોષ્ટીના પ્રયગમા માધવગવ પેશ્વાપદ પર આવ્યો અને આના અવગા મન્નેગોમા પણ એલો મગધ સત્તાનો પુનરુદ્ધાર કર્યો, એ ખરેખર એની કુશાગ્રબુદ્ધિ, વ્યાવહારિક જ્ઞાન કાર્યક્ષતા, અને ગૌરવ સૂચવે છે.

નાગાયણુગવ પેશ્વા—માધવરાવને પુત્ર ન થવાથી પેશ્વાપ માટે રામોમા અને નાગાયણુરાવ અને સતારે છત્રપતિ રામરાજ પામે ગના તેની મનાદથી પેશ્વાપદ નારાયણુરાવને આપવામા આવ્યુ નાના ફ્જનરીસ, દરિયન ફકે આદિ નામાકિન મગધઓ નારાયણુ ગવના સહાયક હતા નારાયણુરાવનો અલાન ધણોજ તામસી હો પેશ્વાપદ ધાગલુ ઢગતી વખતે નારાયણુરાવની ઉમ્મર ફક્ત ૧૮ વર્ષની હતી.

નારાયણુરાવે રાધોમાને તેના કારગ્યાન માટે કેદમા પૂર્યો કેદમા હોના છતા રામોમા ગુમપણે હેલ સાથે મસનત ચનાવતો હતો અને ગમે તે પ્રકારે નારાયણુરાવને પદગ્રપ્ટ કરનાની કોશિશ કરતો હતો ઈ સ ૧૭૭૩ મા એક દિવસ નારાયણુગવ દેવદર્શને જતો હતો તેવામા ગયોમાના સાગરીતોએ લાગ જોઈને તેને મારી નાખ્યો.

સવાઈ અથવા ળીજો માધવરાવ—નારાયણુરાવનુ ખૂન થના

પત્રી પેશ્વાપદ ગઘોમાએ હાથમા લીધુ અને હમબગ એ વર્ષ સુધી એટલે ઈ મ ૧૭૭૩ થી ૧૭૭૫ સુધી પોતાના નામથી જ ગત્ય ચલાવ્યુ પરંતુ પેશ્વાઈનો ખર્ચ હકાર નાગવલુગવનો છોકરો મવાઈ માવગન હતો, તેથી તેને પેશ્વા તર્કિ ઝીંટગવામા આણે.

પહેલો મગાઠા વિગ્રહ—ઈ. મ. ૧૭૭૨-૮૦—આથી નારાઈ થઈ રાંચોમાએ ઝગડો ઢ્યો અને પોતાનો પત્ર નિર્મળ હોવાથી તેને મુરત જઈ અંગ્રેજોની મદદ માગી અને ઈ મ ૧૭૭૫ મા મુગતની મંધિ થતા પત્રી અંગ્રેજોએ એને મદદ આપી આ સુનેદથી ગરોમાને અંગ્રેજોએ ૩૦૦૦ માણસના સૈન્યની મદદ કરવાનુ વચન આપ્યુ અને તેના ખર્ચ બંન ગઘોમાએ દોઢ લાખ રૂપીઆ દુ મહિને આપવાનુ કબૂત કર્યુ તેમજ ગુજરાતમા આવેના ભરૂચ, મુલત આદિ ચાર પગલુઓ તથા માટિ બેટ, વમઈ અને તેની આસપાસના પ્રેશમાથી ઓગણીસ લાખ રૂપીઆની મહેસુલ વસૂલ કરવાનો હક અંગ્રેજોને આપ્યા પણ મગાઠાના મવર્નર જનરલ અને તેની ટ્રીસ્ટનને મુગતની સધિ પમદ નહિ પડવાથી તેમણે ઈ મ ૧૭૭૬ મા પુઝંધગની મુલેહ કરી અને ગરોમાને મદદ કરવાનુ બંધ કર્યુ આમ થતા પણ મુર્સી સરકારે ગરોમાને સહાય આપવાનુ આજુજ ગમ્યુ અને આ કાગબુથી લુહ પાછુ રાઈ થયુ આ બગાથમા મુર્સી સરકારનો પૂર્ણ પરાભવ થયો અને અંગ્રેજોને તોગાવની સુનેદ કરની પડી આ સુનેદથી અંગ્રેજોને અત્યાં સુધીમા લેટના મગાઠા પ્રદેશો મત્યા હતા તે પેશ્વાને પાઠા સ્વાધીન કર્યા પછા મવર્નર જનરલ વૉરન દરિંએ મુર્સી સરકારની આ નીતિ વખોડી દાંડી, અને તેવો જનરલ ગોંડને કનકતાથી અંગ્રેજ વશકર લઇને મરાઠાઓ મામે મોકલ્યો ગોંડે વમઈનો ઝિનો મર કરી ઈ સ ૧૭૮૦ મા મરાઠાઓને હરાયા.

પરિણામે વૉરન દરિંએ ગિંધીઆની મારફતે મગાઠાઓ સાથે ઈ મ ૧૭૮૨ મા સાલગ્યાઈની મત્યાહ કરી આથી અંગ્રેજો અને

મરાઠાઓ વચ્ચે ચાલતી દુશ્મનાવટ બંધ થઈ; અને અંગ્રેજોએ રાધોગાનો પક્ષ કદી કરવો નહિ, તેણે ત્રણ લાખનું પેન્શન લઈ કોપરગામમાં નિશ્ચિત રહેવું, સાષ્ટિ બેટ અંગ્રેજોએ રાખવો, અને નવો જીનેસો મુલક એકમેકની સગવડ પ્રમાણે વહેંચી લેવો એવો દરાર થયો.

ટિપુ પર સવારી—બીજા માધવરાવના સમયમાં મૈસૂરના હેન્ડ-અલીનું મૃત્યુ થયું અને તેનો પુત્ર ટિપુ મુલતાન ગાદીએ બેઠો. પહેલા માધવરાવના મૃત્યુ પછી હેન્ડઅલીએ અને ટિપુએ કણીટકનો ઘણો પ્રદેશ પચાવી પાડ્યો હતો. આ કારણથી મરાઠા અને મૈસૂરના ટિપુ મુલતાન વચ્ચે જગજગ મચ્યો તેમાં

ટિપુ મુલતાન

મહાદજી સિંધીઆ

ટિપુનો પરાજય થવાથી તેણે મરાઠાઓને પોતાના રાજ્યના કેટલાક પ્રાંતો અને વાર્ષિક ૪૫ લાખ રૂપીઆની ખચણી આપવાનું કબૂલ કર્યું આ લગાઈમાં મરાઠાઓનો મુખ્ય સરદાર મહાદજી સિંધીઆ હતો. માધવરાવે ઉત્તર હિંદુસ્તાનમાં જે કાર્ય અધૂરું રાખ્યું હતું તે મહાદજીએ પરિપૂર્ણ કર્યું. તેણે રજપૂત, જનક, રોહિલા વગેરે જે જાતો મરાઠાઓની વિરુદ્ધમાં હતી તેનો પરાજય કરી તેને અકુશમાં આણી. મહાદજીએ ફ્રેંચ અમલદારોને

નોકરીમા રાખી મરામતોને પાશ્ચાત્ય યુદ્ધકળા શિખવાડી આધી તેનું સૈન્ય વાલ બગવાન થયું

મગાઠા ગાન્યમંઘ અને ખડાની લડાઈ—હવે મગાઓએ પોતાનું બધાં નિજામઅની તરફ ઈશુ ન્યાયે મગાઓએ તેની પામે એથ અને સરદારમુખીની ઉગાળી કરી, ત્યાં તેના દિવાન મરીકન્સુકે મગાઓની હામી કરી આ કારણથી નિજામ અને મરાઠા વચ્ચે યુદ્ધ થયું નાના ફઝલરીમે સિંધીઆ, રોનકર બોમને ગાયકવાડ વગેરે સર્વે મરાઠા મગદાને એક જરી નિજામને હગવાના નિશ્ચય કર્યો નિજામને અંગ્રેજોની મદદની આગા હતી પણ સગ જોન ગોરની દેવી રાજ્યોની અદર અગની ખપખમા માથુ ન માગવાની ગળતીતિને લીધે તે મદદ ન મળી નિજામનું બગ્ગ માઠ હાનત માણુમોનું હતું તેના બરકરે પ્રથમ બહુ જોર બતાવ્યું પણ આખરે તેનો પૂર્ણ પરાજય થયો મગાઓને શરણ ગયો અને તેણે બગાઈનો સરગો ખર્ચ ચૂની આપ્યો નિજામે વાર્ષિક ૩૭ લાખની ઉપજ થાય એટલો પ્રેશ મરામતોને વાધીન થયો આ યુદ્ધ ઈ ૧૭૫૫ મા ખડા આગળ થયું તેથી તે ખડાની લડાઈને નામે પ્રસિદ્ધ થયું છે

આમ મરાઠા ગળતની સ્થિતિ બદલથી વીક હતી પણ તેની પગની બીજે પણ સાથે સાથે વવાઈ રહ્યા હતા ખડાની લડાઈ પછી મરાઠા સરદારોમા માલોમાહે ટટાઓ ઊભા થયા અને તેથી તેમનું એક્ય તૂટ્યું ત્યાં અંગ્રેજ સત્તાનું જોર દિનપ્રતિદિન વધતું ગયું

છટકો પેથા બાજગાવ બીજે—ઈ ૧૭૫૫ મા મરાઈ માધવગવના મળ્યું પછી રાજોનાના પુત્ર બીજા બાજગવને પેથાપા મળ્યું બાજગાવે પેથા થતાજ પોતાના પિતાના મૃદા શત્રુ નાના ફઝલરીસને સિંધીઆની મદદથી કેદ થયો આ બદલ પેથાએ સિંધીઆને ધણું પૈસા આપી સતોડ્યો સિંધીઆ એનાથી ન ધરાતા પુત્રે જઈ તે શહેરમા લૂંટકાટ કરવા લાગ્યો તેવી રીતમા અશાન્તિ પ્રસરી ગઈ આની સ્થિતિમા નાનાની ઘણીજ જગત હોવાથી તેનો છુટકારો કરવામા આવ્યો નાનાના છુટકારા પછી મરાઠા સરદારોમા માલોમાહે ઈર્ષ્યા અને કવદ થવાથી તેઓમા તે એક્ય લાવી શમ્યો

નહિ. દરેદેશીપણું, રાજ્યકુશળતા, નીતિ, અને દેશપ્રેમ કાંઈ પણ

બાહરાવ બીજો

કામ આવ્યાં નહિ. શિવા-
છના મૃત્યુ પછી સમસ્ત
ભારતમાં હિંદુસામ્રાજ્ય
સ્થાપવાની નાનાની
આશાઓ ફળીભૂત થઇ
નહિ. ૫૦૦ વર્ગોથી
હિંદુસ્તાનમાં મુસલમાની
સસ્તનત હતી, અને તેને
હવે અમત થવા માગ્યો
હતો. આ અરસામાં
નાનાના પ્રયાસો આશો-
ત્પાદક હતા. પણ માહો-
મા હે ઝગડા અને
અવિશ્વાસ ઉત્પન્ન થવાથી
નાના કેદ થયો, અને
છૂટા થયા પછી તે કાંઈ

કરી શક્યો નહિ. એના પછી કોઈ પણ પ્રધાને ગએલું રાજ્ય
મેળવવાના પ્રયત્નો કર્યાં નહિ. આ પરિસ્થિતિમાં તે ઈ સ. ૧૮૦૦ માં
મરણ પામ્યો અને તેની સાથે જ મરાઠી શ્રેષ્ઠતાનો અને ગૌરવનો
અંત આવ્યો. નાનાનું મૃત્યુ એ મરાઠા સામ્રાજ્યનું મૃત્યુ હતું.
એના પછી મરાઠાઓ કાંઈ પણ વધુ કરી શક્યા નહિ. ઊલટું,
એના પ્રયાસથી જ મરાઠા રાજ્યનો પુનરુદ્ધાર થયો હતો તેની
પડતી થઈ.

નાના ફઝલીસના સમયમાં રાજ્યમાં શાન્તિનું વાતાવરણ પ્રસર્યું
હતું. દોહનરાવ સિંધીઆ અને રાધોજી ભોંસલે એના ખાસ મિત્ર
હતા. નાનાએ રાજકર્મમાં નિપુણતા, શુદ્ધિ, વિવેક તેમ જ અતુલ
પરાક્રમથી પેશ્વાઈને સમજા કરી, અને સર્વાઈ માધવરાવને પોતાના
હાથ તળે રાખી સઘળું કામ કર્યું. તેણે પેતાની કાર્યદક્ષતાથી

મરાઠી રાજ્યની અમૂલ્ય સેવા બજાવી મરાઠાઓનું સંગઠન કરવા તનતોડ પ્રયત્નો કર્યા. આવી ઉમદા કારકિર્દીથી હિંદુસ્તાનના ઇતિહાસમાં નાના કંઠનીસનું નામ હંમેશાં મુવર્ણીકરે કાતરાવયું રહેશે.

આ અરમામાં દોઢતરાવ સિંધીઆ અને યશવંતરાવ હોલકર વચ્ચે મહાન યુદ્ધ થયું તેમાં પેશ્વા બાહુરાવે દોઢતરાવ સિંધીઆને મદદ કરી. આમાં યશવંતરાવ હોલકરે સિંધીઆનો પરાજય કર્યો, અને તેણે પુના સર કર્યું. બાહુરાવ ત્યાંથી નામી છૂટી અંગ્રેજોને શરણે ગયો અને તેણે અંગ્રેજો સાથે ઈ. સ. ૧૮૦૨ માં વસાહતી સંધિ કરી.

નાના કંઠનીસ

આ સંધિથી પેશ્વાએ પોતાના હેશમાં પોતાના ખયાલ માટે દશ હજાર અંગ્રેજ સૈન્ય રાખવાનું અને તેના ખર્ચ માટે ૩૬ લાખ રૂપીઆ આપવાનું કબૂલ કર્યું. વળી અંગ્રેજોના જે યુગેપીઅન શત્રુઓ પેશ્વાના મુલકમાં વસતા હતા તેમને દૂર કરવાનું તેમજ અંગ્રેજોની રજા સિવાય ખીજી યુગેપી પ્રજાઓ સાથે યુદ્ધ, મુલેદ્દ તેમજ પત્રવદેવાર નહિ કરવાની કબૂલાત આપી. આ સંધિથી અંગ્રેજોને મુરત શહેરનો કબજો મળ્યો, અને નિઝામ, ગાયકવાડ વગેરે રજવાડાઓમાં નિરંતર ચાલતા ઝગડાનો ફેસલો કરવાનો દક્ક મળ્યો. ત્યાં સુધી પેશ્વા આ શરનો ખીકારે ત્યાં સુધી અંગ્રેજોએ તેને મદદ કરવાની કબૂલાત કરી. આ સંધિથી બાહુરાવને પેશ્વા બનાવવામાં આવ્યો. વસાહતી સંધિ ખરેખર ઘણી જ અમનની છે, કારણ એથી પેશ્વાઈનો તેમજ મરાઠા રાજ્યનો અન આવ્યો.

भारत सरकार

બીજે મગદા વિગ્રહ—ઈ. સ. ૧૮૦૨-૧૮૦૩—પેશ્વા બાહરાવની અગ્રેજી સાથેની વસંતની સધિ ખરેખર મરાઠા ગળત્યને હાનિકારક હતી સિંધીઆને અને વરાડના રાધોજી બોસનેને એ પસદ પડી નહિ એ સધિને તેઓ અપમાનકારક ગણવા લાગ્યા, અને તે નાખૂદ કરવા માટે તેઓએ યુદ્ધની તૈયારીઓ કરવા માડી બાહરાવને પણ હવે પોતાની મુખાઈનો પશ્ચાત્તાપ થવા લાગ્યો, અને તે આ અર્થે મગદા સરદારો સાથે મળી જઈ અગ્રેજી વિરુદ્ધ ગુપ્ત પત્રવહેવાર ચલાવવા લાગ્યો. ગવર્નર જનરલ લૉડ વેલેસલીને લાગ્યું કે યુદ્ધ વિના કાયમની શ્રિટિંગ સત્તા આપવી અશક્ય છે આ કારણથી તેણે ભારે તૈયારીઓ કરી પરિણામે મરાઠા અને અગ્રેજી વચ્ચે પોતપોતાની સત્તા આપવા માટે એક મહાન યુદ્ધ થયું જે બીજા મરાઠા વિગ્રહ તરીકે ઇતિહાસમાં પ્રખ્યાત છે.

આ યુદ્ધ દખ્ખણમાં તેમ જ ઉત્તર હિંદુસ્તાનમાં ચાલ્યું આ વખતે દિલ્લી ગઢો અને મુગલ બાદશાહ સિંધીઆને તાબે હોવાથી અગ્રેજીએ ધાર્યું કે દિલ્લી સર કર્યા બિચાય હિંદુસ્તાનમાં શામિત્વ અપાવું મુશ્કેલ છે સિંધીઆને મદદ કરનાર કે ચતો નાશ કરવો એ પણ અગ્રેજીનો મુખ્ય ઉદ્દેશ હતો આ કારણથી અગ્રેજી લડાઈમાં ઊતર્યા દખ્ખણમાં આર્થિક વેનેસલી પોતે ગયો તેણે અહમદનગર તરફ દૃષ્ટ કરી તે સર કર્યું અને દુરમનોને હાવવા માટે તેણે જે જે કુમરી પ્રદેશોના માર્ગો નિઝામ અને મરાઠાની સગહદને જોડતા હતા તે કમળે કર્યા ગોદાવરી નદીના તીર તરફ જનરલ ઝીવન્સનને મોન્નાવામાં આજ્યો કૃષ્ણા અને પુગલદ્રાના તીર તરફ જનરલ રટ્લર્ડને મૂન્વામાં આજ્યો કાનપુર જનરલ લેકને મોખ્ય એક એના પ્રયાગ તરફ મોન્નાની મુખઈ અને ભરૂચ તેમ જ બગાલા અને કટક સર કરવાને પણ તેણે એનાઓ મોકલાવી આમ દરેક દિશામાં સૈન્ય મોન્નાનામાં આજ્યું ઈ. સ. ૧૮૦૩ માં વેનેસલીએ અસાઈની મુઝસિદ્ધ વડાઈમાં સિંધીઆ અને બોસનેનો સંપૂર્ણ પરાજન કર્યો ઝીવન્સનની સગદારી દેખતી બીજી ફેબ્રુઅરીએ અને બરહાનપુર તરફ દૃષ્ટ કરી આ અગ્રેજી મિલ્યાઓ

પગલુ ત્યાં મનન ઓછાગોનીએ તેને મારી દગાએ ઈ સ ૧૮૦૪ માં પણ દોલતને દીગના વેગમાં પગાલવ થયો. વંદાગો દિ નો પણ દોલતને કમ નમાથી ગયો. વેનેશી પોને દુખખખમા ગયો અને ત્યાં તે વિગથી નીવથો. મગને મુઠાત મોખવામાં આવ્યો. જતા જતા તેણે હોર સુ મ્યુ પણ જાગ્યો. દોલતને મદ રી અને ઈ સ ૧૮૦૫ માં ભગતપુના દિ નાને નેકે આગ વાર વેગે વાગ્યો છતાં પણ તેમાં તે અદગ થયો નહિ. આ વેગમાં લેના તણુ હજાર માણસ માર્યા ગયા. પરંતુ ભગતપુના ગળએ આ વેગથી મગી જઈ આપત્તિમારી બચવાને માટે અગ્રે તે સથે સુનેહ મરી આવી દોલતને નિયતિ ધણી જ મરી થઈ પડી જે નિયતિ અન્ય મગા સરવાળની થઈ હતી તેવી જ એની પણ થત. પગલુ મિનાગે પાધગે દોલતી વેનેશીને એ એમ દુખજ જવાનુ થયુ અને વેનેશીના પગીના મર્મન જાગના બાનોએ તેની માથે સુનેહ મરી વિનાયનથી પણ સુનેહ જવાને માટે હુકમ મળ્યા હતા. આ મધિથી દોલતને તેના આતો પાછા અધીન મગમાં આવ્યા અને મગપૂતાનામાંથી ખાલી વસુન રવાનો તેને હાથે આપવામાં આવ્યો.

આઘા મનાહા નિમલ—ઈ સ. ૧૮૧૭-૧૮૧૮—નીમ બાગવે અગ્રે તે સાથે વસધની મધિ મરી તો ખરી પણ એથી તને ધણુ જ દુખ થયુ અગ્રે તેનુ મર્વોપરિપણુ તેને ધણુ જ ખૂચુ હતુ આ મગલુથી તેણે અગ્રેનેના નાગના ઉપાય ગોધવા માગ્યા તેણે મિંધીઆ અને બોમનેની પત્નારા સનાહ માગી તેમણે મદ મરવાની ખુશી બતાવી વસધની સધિને ત્યાગ મરવો એ તેની તીવ દુખ હતી બાગરાવે ઈ સ ૧૮૧૭ માં મગા. મૈન્ય એમ્કુ મરી ખાલી મુખમે અગ્રેજ રેસિડ એલિફન્ટન ઉપ બીગત મરા સગારોની મદ સિવાય હતો મરી બાપુ ગોખને આ વખતે પેશ્વાનો મેનાધિપતિ હતો આ હાલમાં પેશ્વાનો પગાલવ થયો અને નન મિમથે પુના સરેર સર મ્યુ બાગવ પુનાથી નીમગી સનારા પુગદ વગેરે મ્યથે નાસવા લાગ્યો મિમથે સનારા સુ મરી ત્યાંથી

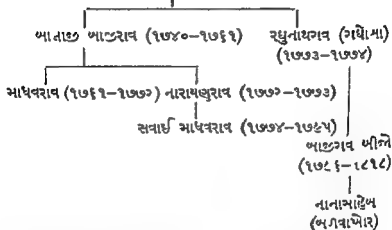
નીકળી કેરેગાંવની લડાઈમાં મરાઠા સૈન્યનો પરાજય કર્યો ત્યારમાદ આઘ્રિમા પણ પેશ્વાની હાજરી આમ પેશ્વાનો પરાજય કરી તેના સહાયક ખીજા મરાઠા સરદારના પા અગ્રેજોએ સવારી કરી આ સમયે નાગપુરના ભોસલેના ત્રમારમા વણી જ અશાન્તિ હતી પરમેજી ભોસલેને ખૂન કરી આપાઆદેમ ભોસલે ગાદી પર આવ્યો હતો ત્યારે બાહરાવે અગ્રેજો સાથે લડાઈ શરૂ કરી ત્યારે આપા સાહેમે સિતાઆદદી આગળ અગ્રેજો સામે હુમલો કર્યો તેમા આપા હારી જતા અગ્રેજોને તામે થયો નાગપુર અગ્રેજોના કન્યામા આવ્યું પણ કેટલીક શરતો કરી બાદ આપા આદેમને ગાદી પાડી આપવામા આની આપા ગાદીએ આવના જ અગ્રેજોની વિરુદ્ધ વર્તવા લાગ્યો તેની તેને કેદ કરવામા આવ્યો ત્યારપછી નાગપુરની ગાદીએ રોજીને બેસાડવામા આવ્યો પણ ગજકાર્ય અગ્રેજોને હાથ જ રહ્યું રોજી નિસતાન હોવાથી ઈ સ ૧૮૫૩ મા અગ્રેજોએ નાગપુર પોતાના હાથમા લીધું હોનર જે બાહરાવનો સહાયક હતો તેના ત્રમારમા પણ અન્યવચ્ચ આની રહી હતી યશવતગવનો દત્તક પુત્ર મહાગવ દુખી ઉંમરે મળ્યું પાગ્યા આથી સર્વ સત્તા સૈન્યના હાથમા આની આ સૈન્ય બાહરાવને મદદ કરી પણ મર્નન માત્ર મ અને હિન્દોપ એ ફોજને મહિદપુર આગળ હુમલી હોનકરનો પગભવ કર્યો આ હારથી સિધીઆને પણ બીતિ ઉત્પન્ન થઈ અને હેન્ડિઅની મેજ પામે ને પામે આવની નેઈ તેણે પણ સધિ કરી

આમ અગ્રેજો અને મરાઠાઓ વચ્ચેનું આથુ યુદ્ધ સમાપ્ત થયું આ યુદ્ધને પરિણામે પેશ્વાઈનો અંત આવ્યો અને તેનો સવગો મુનક કંપની સમરના હાથમા ગયા પેશ્વાને પેન્શન બાધી આપી તેને કાનપુર પામે રાખવામા આવ્યો નાગપુરમા ભોસલે કુટુંબના વારસને ગાદીએ બેઠાડી ત્યા અગ્રેજોએ પોતાનું ઉપરીપણું મેળવ્યું તેમ જ હોનર અને સિધીઆએ પણ અગ્રેજોની સત્તા મીઠારી સવગો મુનક દનાકો અગ્રેજોને હાથ થયો અને મરાઠાઓની સ્વતંત્રતા નષ્ટ થઈ આમ વડો થયા આનની આવેલી પેશ્વાઈ મરાઠા સરદારોના માલોમાલોના કનક અને કુમપને નીધે મ અને માટે નાશ પામી

પેશ્વાની વંશાવળી

(૧) બાવાજી વિશ્વનાથ (૧૭૦૭-૧૭૨૦)

(૨) બાજીરાવ પેશ્વો (૧૭૨૦-૧૭૪૦)

શિવાજીના વંશજો—ઈ સ ૧૮૧૮ માં પેશ્વાઈ નહીં થઈ અને સતારાની ગાદી અંગ્રેજોના હાથમાં ગઈ ઈ સ ૧૭૪૯ માં જયપતિ શાહુ મરણ પામ્યો અને તેના પત્રી ગંગાગજાએ ઈ સ ૧૭૭૭ સુધી રાજ્ય કર્યું ઈ સ ૧૭૭૮ માં બીજા શાહુ મહારાજના હાથમાં ગાદી આવી પણ રાજ્યનો સરગો કારભાર નાના ફત્તેહીએ જ ચલાવ્યો શાહુએ ઈ સ ૧૮૦૮ સુધી રાજ્ય કર્યું તેના પત્રી તેનો પુત્ર પ્રતાપસિંહ ગાદીએ આવ્યો તેણે ઈ સ ૧૮૩૯ સુધી સતારામાં રાજ્ય કર્યું પરંતુ પેશ્વાને તેના ઉપર અવિશ્વાસ ઉપત્ત થવાથી તેણે તેને કાશી મોકલવાની દીધી, અને તેના ભાઈ શાહુને ગાદીએ બેસાડ્યો શાહુએ ઈ સ ૧૮૪૮ સુધી રાજ્ય કર્યું પણ તે નિસતાન હોવાથી તેના મરણ પત્રી સતારાની ગાદી અંગ્રેજોના હાથમાં આવી આમ શિવાજીએ સ્થાપેલું અને પેશ્વાએ સુધાડેલું અને વધારેલું મરાઠી રાજ્ય નાગ પામ્યું

મરાઠા રાજ્યના નાશનાં કારણો—શિવાજીની રાજ્યચલત્યા, અણપ્રધાનમણ્ણ આદિ રાજનીતિઓનું અનુકરણ તેના પત્રીના ગભાઓએ ન કર્યું, અને તેમની રાજ્ય ચલાવવાની બીનઆવડતને લીધે હોલકર, સિંધીઆ, ભોંસલે, ગાયકવાડ વગેરે તેમના જ સરદારોએ રાજ્યો સ્થાપ્યા, અને તેથી મહારાષ્ટ્રનું એકથ નહિ થવા પામ્યું. પેશ્વાઈ વશપરપરા ચાલુ રહેવાથી અયોગ્ય પુરુષો પણ અધિકાર ઉપર આન્યા શિવાજીએ જાગીર આપનાનો રિવાજ બંધ કર્યો હતો, પણ તેના વશજોએ માળવા, ગુજરાત અને વરાડમા જાગીર આપવાનું શરૂ કર્યું. આને પરિણામે કેટલાક સ્વતંત્ર જાગીરદારો થયા પામ્યા. આમ એકત્ર રાજ્યકારભારનો અત આચો મરાઠા સરદારોએ દેશમા મદાર્થ કરી સંઘળે લૂટફાટ અને કાપાકાપીનું વાતાવરણ ફેલાવ્યું. આથી રજપૂતો દુશ્મન બન્યા અને અગ્રેજોને શરણે ગયા. મરાઠાઓમા અવેશાભિમાનની વૃત્તિ સર્વથા સત્રુચિત હતી. કુમરી પ્રદેશમા વસતા હોવાથી તેઓની કલ્પના કુમરો પર્યન્ત જ જતી. કુમરોથી આગળ વસતુ, સ્વતંત્ર અખિન હિંદુ સામ્રાજ્ય સ્થાપતુ, એ તેઓમાથી શિવાજી, બાવાજી બાજીરાવ અને નાના સિવાય કોઈને સ્પર્ધુ નહિ જોમ અને તેમ ખડકી વચ્ચન કરતી, લૂટફાટ ચલાવતી, પ્રદેશો જીતવા, કિલ્લાઓ સર કરવા, આ જ તેમનો મુખ્ય હેતુ હતો. યુદ્ધકળામા પણ મરાઠાઓ પાશ્ચાત્ય કવાયત અને યુદ્ધકળાથી અજાત હતા. પાણીપતના યુદ્ધમા મરાઠાઓનો પરાભવ થવાથી મરાઠા સત્તાને એક મોટો ધક્કો પહોંચ્યો. મરાઠા રાજ્ય લગભગ જડમૂળથી જાખડી ગયું અને તેનો ફરીથી પુનરુદ્ધાર થયો નહિ. નારાયણરાવ પેશ્વાના મૃત્યુ પછી રાજ્યમા ગેરચલત્યા દાખન થઈ મરાઠા સરદારોમા કનહના બીજો વચાયા રાચોળા, નાના ફઝનરીસ હોલકર, સિંધીઆ અને પેશ્વા વચ્ચે પરસ્પર ઝઘડા શરૂ થયા. આને પરિણામે મરાઠાઓની પડતી થઈ ઈ સ ૧૮૦૩ મા મુગન રહેનશાહ અગ્રેજોને શરણે ગયો. આથી મરાઠાઓની મિથિતિ કંફેડી થઈ પાછળથી ચાર મરાઠા વિગ્રહો થયા તેમા પેશ્વા, સિંધીઆ અને હોલકરે અગ્રેજોનું આમિત્ર મીકાર્યું ત્યારથી મરાઠાઓની પડતી થઈ.

અગ્રેતેએ રાજ્યકુશળતા અને કુનેદથી સર્વે મરાઠા મગદાન માથે નુનેદ કરી, તેઓને ખડીઆ રાજ્ય બનાવી, તેઓની અવનતા પા કાપ મૂકી આથી મરાઠા રાજ્યનો સદતર નારા થયો

મરાઠાઓનું કાર્ય—હિંદુસ્તાનના ઇતિહાસમા મરાઠા ગાંધે હિંદુ સંસ્કૃતિનો કોગડીના સમયે પુનઃદાર કરી તેને નામો વખત નિભાવવામા ધણો સાગ લાગ લાગ્યો છે મુગલ સામ્રાજ્યની અવનતિને લીધે મરાઠાઓને અમૂલ્ય તક મળી પણ એમની રાજકીય દૃષ્ટિમર્યાદા સકુચિત રોવાથી તેમજ આતોઆતોના કનતોને લીધે તથા અગ્રેતેના કાવાવા, યુક્તિઅયુક્તિ તેમ જ લગપક બગને લીધે તેઓ ગોથા ખાઈ ગયા અને તેમના હિંદુ મત્તા કાયમ કરવાના અવજો બીડી ગયા મરાઠાઓની ધાધળીઆ પદ્ધતિથી તેમણે કંઈ સગીન કાર્ય કર્યું નહિ કેટલાક મન્ત્રિ, કિલ્લાઓ, વાવો, દેવળ વાગી મહેસન પદ્ધતિ અને પુનાના દફતર મિરાય સ્થૂન દૃષ્ટિએ જોતા તેઓ કંઈ પણ સગીન અને કાયમનું કામ મૂખી ગયા નથી વિચાર સદિમા શિવાજી મદારાજ અવરાજ્યની ભાવના મૂખી ગયા છે

ભાગ ૪

—૦—

અંગ્રેજ સમય

—૦૦૦—

પ્રકરણ ૩૯

યુરોપીઅનોનું વેપાર અર્થે હિંદમાં આવનું

વેપારમાર્ગો—આગળ પ્રકરણોમાં આપણે જોયું કે પ્રાચીન કાળથી યુરોપ અને હિંદુસ્તાન વચ્ચે મોઝા વેપાર ચાલતો હતો. તજ, લવિંગ, મસાલો, જવાહિર, તથા ગીણુ નક્શીદાર કાપડ દર વર્ષે આપણા દેશમાંથી યુરોપખંડ જતા પદરમી સદી સુધી આ વેપાર નીચેના ત્રણ માર્ગો દ્વારા ચાલતો —

(૧) હિંદુસ્તાનના પશ્ચિમ કિનારાના બદરેથી સમુદ્રમાર્ગે એડન અથવા મુએજ અને ત્યાંથી જમીનમાર્ગે અવેકઝાડીઆ બદરે થઈ

(૨) દેરાનના અખાતમાંથી ટૅગ્રિસ અને યુફ્રેટિસ નદીઓને કિનારે અને ત્યાંથી જમીનમાર્ગે બૂમધ્યસમુદ્રના બદરેને માર્ગે

(૩) ખેમરધાને રમ્તે ઑક્સસ નદીને કાઠે થઈ કાસ્પિઅન અને કાગો સમુદ્ર વગાની કૉન્સ્ટાન્ટિનોપલને માર્ગે

આ ત્રણે માર્ગેથી ઇટલીના વેનીસ અને જીનોઆના મોઝા વેપારીઓ માંચ લાઈ જઈ આખા યુરોપખંડમાં વેચતા

પણ પદરમી સદીને અંતે મુસલમાનોએ એશિયા માદનૌર, સિરીઆ, ઇજીપ્ત વગેરે દેશો કબજે કર્યા, તેથી ઉપરના ત્રણ માર્ગો પહેલાની માફક નિર્ભય રહ્યા નહિ પરિણામે વેનીસ અને જીનોઆનો વેપાર પડી ભાંગ્યો અને હિંદુસ્તાન જવાનો જળમાર્ગ શોધવાની યુરોપવાસીઓને જરૂર પડી આ સમયમાં હોલાંધનની શોધ થઈ જળમાર્ગે હિંદુસ્તાન આવવાના ધણા પ્રયાસો થયા હિંદુસ્તાનનો

જળમાર્ગ સોધવા જતા કોલ્લંબમે ઈ સ ૧૪૯૦ માં અમેરિકાખંડ
 શોધી કાઢ્યો આખરે વાસ્કો ડી ગામા નામનો પોર્ટુગીઝ
 વડાણુવડી દરીઆ વાટે આની ઈ સ ૧૪૯૮ માં હિંદુસ્તાનને પતિમ
 કિનારે કાચીકટ બંદરે જન્યો પડી ધીમે ધીમે પોર્ટુગીઝ લોકોએ
 હિંદુસ્તાનમાં પગપેસારો કરવા માંજો

પોર્ટુગીઝ લોકો—ઈ. સ. ૧૫૦૦-૧૬૦૦—પરના તે
 વાસ્કો ડી ગામાનો હેતુ કાનિકટ, કાચીન અને કાનનૂરના ગામો સાથે
 સધિ કરી વેપાર કરવાનો હતો કાનિકટના ઝામેરીન નામના હિંદુ
 ગણએ તેને આશ્રય આપી કાનિકટમાં એક વખાર પણ બાંધવા
 દીધી મનમાં કિનારે વસતા આગળી માપના લોકો જેના હાથમાં જ
 હિંદુસ્તાનનો દરિયાઈ વેપાર હતો તેનાથી આ સહન થયું
 નહિ ઝામેરીનને તેઓએ અમળ્યું કે આ પાશ્ચાત્ય પ્રજા ભૂમી
 અને તેઓનો હેતુ ચાચીઆ લોકોની માફક દેશમાંથી કંઈ લૂંટી
 જવાનો છે, તેથી જેમ અને તેમ તેઓને દૂર રખાય તેમ સાંઝ
 આમ આરખો અને પોર્ટુગીઝો વચ્ચે વેપાર માટે ઝડપે ચાલ્યો
 અતે વાસ્કો ડી ગામાને હિંદુસ્તાન છોડી પોર્ટુગલ જતા રહેવું પડ્યું

તેના પડી ઈ સ ૧૫૦૦ માં એક બીજો પોર્ટુગીઝ સરદાર
 મોગી ફ્રાન્સ લઈ કાનિકટ જત્યો તેની સ્થિતિ પણ વાસ્કો ડી ગામાના
 જેવી જ થઈ તેને કાનિકટ છોડવું પડ્યું પણ તે કાચીન અને
 કાનનૂરમાં કોઈ માધવાને શક્તિમાન થયો

હવે પોર્ટુગીઝ લોકોએ કાનિકટમાં મગેલી હાથેને ભૂમી
 નાખી રાષ્ટ્રીય મોજો જાગવવા પ્રયાસો કરવા માંજો
 તેઓએ બે સવારીઓ મોકલ્યાની, એક વાસ્કો ડી ગામાની સરદારી હેઠળ
 અને બીજી આલ્ફોન્સો આનજુકર્કની સરદારી નીચે પણ બંને સવારી
 ઓ નિષ્ફળ નીવડી અને ગામા તથા આલ્ફોન્સુને નિરાશ થઈ
 પોર્ટુગલ પાછા જવું પડ્યું ઈ સ ૧૫૦૫ માં ક્રાન્સરકો આબીગ
 ામનો પ્રથમ પોર્ટુગીઝ ગવર્નર હિં આલ્યો તેણે આરત
 પારીઓને હરાવી પોર્ટુગીઝ સત્તાનો પાયો નાખ્યો ઈ સ
 ૧૫૧૦ માં પોર્ટુગીઝ ગવર્નર આનજુકર્કે બીજાપુરના સુલતાનની દહમાં

આવેયુ ગોવા શહેર કબજે કર્યું, અને તેને હિંદુસ્તાનમા પોર્ટુગીઝોનુ મથક બનાવ્યુ. હિંદુસ્તાનમા ફતેહ મેળવવા માટે કોરી બધાવરી જરૂરની લાગવાથી તેણે ઘણા શહેરમા કોરીઓ બધાની મોળમા એકાના અત સુધીમા આની લગભગ ત્રીમ કોરીઓ પોર્ટુગીઝોએ આપી હતી આ ઉપરાંત પોતાના રક્ષણાર્થે કિલ્લાઓ બાધ્યા અને પૂર્વના દરીઆઈ વેપારનો સથગો હક્ક તેમજ ઈગ્નરો પોતાના હાથમા રાખ્યો. તેઓએ અન્ય દેશોના વેપારીઓ ઉપર સત્તા મેળવવા માડી અને હિંદુસ્તાનનુ દ્રવ્ય તેમના હાથમા ન જાય તેની કાગળ લેની શરૂ કરી ઈ સ ૧૫૧૫ મા મહાન આવશ્યુર્કર્ક ગોવામા મરણ પામ્યો.

આવશ્યુર્કર્કના મરણ પછી પણ પોર્ટુગીઝોને ઘણી છત મળી આને લીધે વસઈ, સુરત, માગેનોર અને મુમઈ જેટ તેઓના તાબામા આવ્યા ઈ સ ૧૫૬૫ મા સિનોન તેમના હાથમા આવ્યો. આમ મોળમા સૈકામા પોર્ટુગીઝોની સત્તા હિંદુસ્તાનમા ઉત્તરોત્તર વધતી ગઈ.

પણ સત્તરમા સૈકામા તેમની પડતી શરૂ થઈ જેટલી ઝડપથી તેઓની ચઢતી થઈ હતી તેટલીજ ઝડપથી તેઓની પડતી થઈ આના મુખ્ય કારણો નીચે પ્રમાણે હતા —

(૧) ઈ સ ૧૫૮૦ મા સ્પેને પોર્ટુગન છતી લીધુ આથી પોર્ટુગીઝોનો સથગો પ્રદેશ સ્પેનના તાબામા ગયો. પણ સ્પેનનુ રાજ્ય એટલુ બધુ મોડુ હતુ કે તેનાથી પોર્ટુગીઝોના હિંદના સમ્બાનો પર નહિ જેતુજ લક્ષ અપાયુ. પરિણામે પોર્ટુગીઝોની સત્તા પૂર્વમા દિન પ્રતિદિન નિર્મળ થતી ગઈ.

(૨) પોર્ટુગનમા દ્રવ્ય સપત્તિ પુષ્કળ હતી, પણ માણસોની સખ્યા ઘણીજ થોડી હતી.

(૩) પોર્ટુગીઝોની સત્તા મુખ્યત્વે કરીને દરીઆઈ માર્ગના સર્વો પરિપણાને લીધે હતી જ્યારે વનદા અને અગ્નિજોએ તેમની સાથે હરિકાઈ કરી વેપાર શરૂ કર્યો અને વલદાઓના હાથમા દરીઆઈ સત્તા આની, ત્યારે પૂર્વમા પોર્ટુગીઝોની સત્તા નાશ પામી.

(૪) આવશ્યુર્કર્કના મૃત્યુ પછી હિંદુસ્તાનમા ૨૫ પોર્ટુગીઝ ગવર્નરો આવ્યા, પણ શુદ્ધિ, શાસનપદ્ધતિ અને દીર્ઘદષ્ટિના અભાવને

લીધે તેઓ ચિરતા આપી શક્યા નહિ. ઘણા તો આ કામ માટે તદ્દન નકામા અને અશક્ત હતા.

(૫) ધર્મની આગતમાં પોર્ટુગીઝ લોકોએ હિંદુસ્તાનના લોકો પર ઘણો ભુક્ષમ ગુન્ગર્યો. આલ્ફુકર્કે પછીના ગવર્નરોએ શિવ્તી ધર્મ ફેલાવવા ઘણા પ્રયાસો કર્યા અને તેમ કરવામાં ઘણા અસાધ્યારો પણ કર્યા. આથી અહીંના લોકો સાથે તેઓને વિરોધ થયો.

(૬) આલ્ફુકર્કે અહીંના લોકો અને પોર્ટુગીઝો વચ્ચે માત્ર સખધ બાધવા વર્ણાનર લક્ષને ઉત્તેજન આપ્યું હતું અને મોળમા સૈકામા આવા ઘણા લગ્નો થયાં હતાં. પણ આલ્ફુકર્કના મરણ પછી તેમા ત્રીજ પડી.

આવી રીતે આલ્ફુકર્કે જમાવેલું રાજ્ય નષ્ટ થયું. હાલમાં માત્ર દીવ, દમણ અને ગોવાનાં સંસ્થાનો પોર્ટુગીઝ સરકારને તાબે છે. એની કુલ વસ્તી લગભગ ૫,૦૦,૦૦૦ ની છે, જેમાં વૃક્ષાવેશા હિંદુઓની સખ્યા વિશેષ છે.

૩૨૨ ઉર્ફે વલંદાઓ—અ. સ. ૧૬૦૦ થી ૧૭૦૦—પોર્ટુગીઝોને ફ્રીઆર્થ માર્ગનો ઇજારો નાશ કરવામાં હોલડ દેશના ૩૨ લોકો પ્રથમ તેમજ મુખ્ય હતા. વેપારને લીધે પોર્ટુગીઝોની વધતી જતી સમૃદ્ધિ જોઈ તેઓને પૂર્વ સાથે વેપાર કરવાની દ્રષ્ટિ થઈ. તેઓ મૂળથી જ કુશળ ખસાસીઓ હતા. રૂપેનને દરાવી તેઓએ ફ્રીઆર્થ વેપાર પોતાના હાથમા લીધા અને ઇસ્ટ ઇન્ડીઝને વેપારનું મુખ્ય મથક બનાવ્યું. તેઓએ ઇ. સ. ૧૬૦૨ માં “૩૨ ઇસ્ટ ઇન્ડિયા કંપની” આપી અને પૂર્વ સાથે વેપાર શરૂ કર્યો. તેઓને પોર્ટુગીઝો સાથે ઝઘડો થયો. પણ ફ્રીઆર્થ માર્ગની સત્તા હવે ૩૨ લોકોના હાથમાં હોવાથી પોર્ટુગીઝો હાર્યા, અને તેમનાં લંકા, મલાકકા, સુમાત્રા જેવા મુખ્ય સંસ્થાનો ૩૨ લોકોના કબજામાં ગયાં. આમ ઇ. સ. ના ૧૭મા સૈકામાં એશિયા તથા યુરોપનો સરળો વેપારરોજ્યાર પોર્ટુગીઝોના હાથમાંથી ૩૨ લોકોના હાથમાં ગયો. તેઓએ મલાયાના ટાપુઓમા પોતાની સત્તા જમાવી અને પૂર્વમાં ઠેકાણે ઠેકાણે વખારો ખોલી. આમ જતાં અંગ્રેજો સામે તેઓ કાલી શક્યા નહિ. અંગ્રેજોના સર્વો-

પરિપણાને લીધે પૂર્વમાંથી તેમની સત્તા કમી થઈ. ડચ લોકોની પડતીના કારણે આ છે :—

(૧) પોર્ટુગીઝોની માફક પૂર્વના વેપારમાંથી મળતુ સધળુ દ્રવ્ય તેઓ મેળવતા હોવાથી ફ્રેંચ અને અંગ્રેજ જેવી અન્ય પ્રજાઓને તેમની અદેખાઈ થઈ અને પૂર્વનો વેપાર હાથ કરવાની ઇચ્છા થઈ. આથી તેમની સાથે તેમને યુદ્ધમાં ઊતરવું પડ્યું.

(૨) આ સમયે હોલ્લંડ અને ફ્રાન્સ વચ્ચે લડાઈ સળગી. આથી તેઓને જમીનનુ લશ્કર વધારવુ પડ્યુ, અને દરીઆઈ લશ્કર ઘટાડવુ પડ્યું. આ ઘટાડાનો લાભ અંગ્રેજોએ બરાબર લીધો.

(૩) જ્યાં જ્યાં ડચ લોકો ગયા ત્યાં ત્યાં પોતાની સમ્મતતા, આચારવિચાર, રહેણીકરણી આદિની છાપ તેઓ પાડી શક્યા નહિ. આથી તેમની સમ્મતિ ફેલાઈ નહિ અને તેમનુ રાજ્ય ગ્થિર પણ ન થઈ શક્યુ.

ડચ લોકોએ ચિન્સુરા, હુગલી, પુલીકટ અને મદ્રાસમાં વખારો ખોલી હતી. પણ કસાઈવે ચિન્સુરા છૂટી લીધુ અને ઈ. સ. ૧૭૬૩ થી ૧૮૧૫ સુધીમાં ડચોએ અંગ્રેજો સાથે સધિ કરી સધળુ તેઓને સ્વાધીન કર્યું તેથી આજે ડચ લોકોનુ હિંદુસ્તાનમાં એક પણ સમ્માન રહ્યું નથી.

અંગ્રેજ લોકો-ઈ. સ. ૧૬૦૦-૧૭૭૪—૭૫૮૧ હોકિન્સ, સર ટોમસ રો વગેરે અંગ્રેજો ઈ સ ૧૫૭૬ થી ૧૬૦૦ સુધીમાં હિંદુસ્તાન આવ્યા. એ લોકોના લખાણોથી તેમ જ પોર્ટુગીઝ અને ડચ લોકોના દાખલાથી હિંદ સાથે વેપાર કરવાને અંગ્રેજ લોકો ઉત્સુક થયા. વળી ઈ. સ. ૧૫૮૯ માં ડચ લોકોએ મસાલાની કિંમત બમણી કરી દીધી. આથી કરીને લડનના વેપારીઓએ એકલા મળી સ્વતંત્ર રીતે વેપાર કરવાને એક કંપની બની કરી અને ઈ. સ ૧૬૦૦ માં રાણી ઈલીઝાબેથ પાસે પૂર્વ તરફનો વેપાર કરવાનો ઇનજો મેળવ્યો. આ કંપની દતિહાસમાં ઈસ્ટ ઇન્ડિઆ કંપની તરીકે પ્રસિદ્ધ છે. આ કંપનીએ પોર્ટુગીઝ અને ડચ લોકોની પદ્ધતિને અનુસરી મુરત, કાલિકટ અને મચ્છલીપટ્ણમાં કાડીઓ બાધી અને ધીમે ધીમે

પોતાનો વેપાર વધાર્યો દિલ્લીના મુગન બાદશાહ શાહજહાન પામેથી બગાડામાં વેપાર કરવાનો હક્ક તેણે મેળવ્યો, ને વેપારનું મુખ્ય મથક ફારોમકાન ખિનારા પર રાખ્યું દુરમનોથી બચાવ તેમ જ અંગ્રેજ લોકોની મહીમનામત ખાતર તેણે ત્રણ મુખ્ય કિલ્લા બાંધ્યા “ફોર્ટ એટ બ્લૉન્” અને “ફોર્ટ સેન્ટ ડેવિડ” નામના મદ્રાસમાં અને “ફોર્ટ વિનિયમ” કલકત્તામાં પછી જેમ જેમ તેના વેપાર વધતો ગયો તેમ તેમ હિંદુસ્તાનમાં તેની સત્તા અને પ્રતિભા પણ વધ્યા.

ફ્રેંચ લોકો-ઈ. સ. ૧૬૦૪-૧૭૪૦—જ્ય તથા અંગ્રેજોનું નેઈઝરોને પણ પૂર્વ સાથે વેપાર કરવાનું મન થયું આ કારણથી ઈ સ ૧૬૧૬ માં તેઓએ એક વેપારી કંપની સ્થાપી અને હિંદી મહામાગરમાં માગાગાંકર અને જુમો ટાપુઓ પર કર્યા ઈ સ ૧૬૬૬ માં તેઓએ સુરતમાં અને ઈ સ ૧૬૬૮ માં મચ્છલીપટ્ટણમાં વખાર ધાની ત્યારબાદ ઈ સ ૧૬૭૪ માં તેમણે હિંદુસ્તાનને પૂર્વ કિનારે પાંડીચેરી વસાવ્યું ને ચંદ્રનગર, કાનિકટ બાલાસોર, દામ, પાણા અને કામીમ બજારમાં વખાણે ધાની વેપાર વધાર્યો અને કર્ણાટક વગેરે દેશી રાજ્યો સાથે મૈત્રી પણ બાંધી દેશી રાજ્યોમાં હાથ ધારી ફ્રેંચ સત્તા હિંદુસ્તાનમાં સ્થાપવાની તેમની નેમ હતી પણ પગિચિતિ અનુકૂળ ન હોવાથી તેઓ તેમાં નિષ્ફળ નીવડ્યા.

અંગ્રેજ અને ફ્રેંચ વચ્ચે હરીફાઈ

કર્ણાટક વિગ્રહો—હિંદુસ્તાનમાં અંગ્રેજ અને ફ્રેંચ બંને પ્રજા વેપાર માટે અહીં આવી હતી. બંને પ્રજાને વેપારમાં લાલ મેળવી સ્વતંત્ર રાજ્ય સ્થાપવાની ઇચ્છા ઉત્પન્ન થઈ અને તેથી એક બીજાને અણબનાવ થયો. બંને પ્રજાના નાવિકાને એક જ દરિયો ઓળંગવાનું, એક જ બંદરે ઊતરવાનું, અને એક જ માર્ગે જવાનું હતું. તેથી તેઓ વચ્ચે ઝપાઝપી શરૂ થઈ. આ બેમાંથી એક પ્રજાને કાંતો રાજ્ય સ્થાપવાની ઇચ્છા ત્યજ દેવી કે કાંતો બંનેએ પરસ્પર લડી પરસ્પર હરીફાઈને નીવેડો આણવો, આ સિવાય બીજો રસ્તો ન હતો. બંનેએ બીજો રસ્તો જવાનું પસંદ કર્યું.

પહેલો કર્ણાટક વિગ્રહ ઈ. સ. ૧૭૪૪-૧૭૪૯—આ અરસામાં યુરોપમાં અંગ્રેજ અને ફ્રેંચ વચ્ચે મહાન યુદ્ધ શરૂ થયું અને તેથી હિંદમાં વસતી અંગ્રેજ અને ફ્રેંચ પ્રજા વચ્ચે પણ લડાઈ જાગી.

એને પહેલો કર્ણાટક વિગ્રહ કહે છે. અંગ્રેજ અને ફ્રેંચ લોકો વચ્ચે હિંદમાં સર્વોપરિ સત્તા મેળવવા માટે એ હરીફાઈ ચાલતી હતી તેથી તેને ચોપણ મળ્યું. આ વખતે અંગ્રેજ સેનામાં ઠાઈ મહાન દીર્ઘ-દૃષ્ટિવાળો સરદાર ન હતો, પણ ફ્રેંચ લશ્કરમાં કુણે નામનો એક સમર્થ સરદાર હતો. આ અરસામાં અંગ્રેજોનો એક વહાણનો કાફલો એકદમ બંગાળા તરફ ગયો, પણ ફ્રેંચો ઉપર તે કંઈ લાલ મેળવી શક્યો નહિ. થોડા વખતમાં ફ્રેંચ

કુણે

સરદાર લાખરડોને જંગી લશ્કર અને વહાણો લઈ હિંદુસ્તાન આવી પહોંચ્યા ને તરત જ તેણે મદ્રાસને ઘેરો ઘાલ્યો (ઈ. સ. ૧૭૪૬). મદ્રાસમાં

આ સમયે ઘણા અંગ્રેજ વેપારીઓ રહેતા હતા તેમને પકડી દુખેએ પાંડીચેરી માં કેદ કર્યા. પછી તરત જ તેણે “ફોર્ટ સેંટ ડેવીડ” પર દરહો કર્યો, પણ છલ્લંથી લશ્કર આવી પહોંચવાથી તે નિર્ણય નીવડ્યો. નવા આવેલા લશ્કર સાથે અંગ્રેજોએ પાંડીચેરી પર ચડાઈ કરી, પણ તેમાં તેઓ પણ કાવ્યા નહિ. હવે યુગેપમાં “એક્સ-લા-શેપેલ”ની મુલેહથી આ બે પ્રજા વચ્ચેની લડાઈ બધ થઈ તેથી હિંદુસ્તાનમાં પણ નેમ થયું. આ મુલેહથી મદ્રાસ અંગ્રેજોને પાછું મોંપવામાં આવ્યું આ લડાઈથી રાજકીય દૃષ્ટિએ કોઈ પણ પ્રગતિ નુકસાન થયું નહિ, પણ દુખે અને લાખરડોનેએ પોતાની મુદ્દગાનું, વ્યૂહ રચનાનું અને લડાપક શક્તિનું દેશી રાજાઓને સચોટ જ્ઞાન કરાવ્યું અને તેથી ફ્રેંચોની પ્રતિષ્ઠા વધી.

બીજો કલ્યાણિક વિગ્રહ-ઈ. સ. ૧૭૫૧-૧૭૫૫-પંચા કલ્યાણિક વિગ્રહમાં આમ નૈતિક વિજય મળ્યાથી કુણેનો આત્મવિશ્વાસ વધ્યો અને કે.ય સત્તા વધારવા દેશી રાજ્યના કારભારમાં તે માથુ મારના લાગ્યો. આ વખતે નિઝામની અને કલ્યાણિકની ગાદીના વારસા માટે ઝગડો ચાલતો હતો. કલ્યાણિકમાં અન્વારહીન નામનો નવાબ ગાદીએ હતો. પણ ચદાસાહેબ નામનો એક બીજો તેનો હક કરતો હતો તેનો પક્ષ સ્વીકારી કુણેએ તેને મદદ કરી

દક્ષિણમાં નિઝામની ગાદીના નાસિરજંગ અને મુઝફરજંગ એવા બે હકદાર હતા તેમાંના મુઝફરજંગને કુણેએ મદદ કરી

હવે કુણે, ચદાસાહેબ, અને મુઝફરજંગની ત્રિપુટીએ અન્વારહીન સાથે લડાઈ શરૂ કરી અબુ આગા ઈ સ ૧૭૪૯ માં અન્વારહીન મરણ પામ્યો, તેના સૈન્યનો નાશ થયો અને કે.યેએ તેની રાજધાની આરકોટ કમળે કરી આ હારથી અન્વારહીનનો પુત્ર મહમદઅલી ત્રિચીનાપોલી નાસી ગયો, અને ચદાસાહેબ કલ્યાણિકનો નવાબ બન્યો. હવે આ ત્રિપુટીએ નાસિરજંગને ટરાવવાનો નિશ્ચય કર્યો. તેઓએ ઈ સ ૧૭૫૦ માં દેવ્રાબાદને પેંગે લાવ્યો નાસિરજંગનું વશકર હાથું અને નાસિરજંગ ગોળી લાગવાથી મરણ પામ્યો, એટલે તેની જગ્યાએ મુઝફરજંગને નિઝામ બનાવવામાં આવ્યો. આમ વિજયડોકા બજાની કુણેએ મોટો દરમાર ભરી ચદાસાહેબને નવાબની અને મુઝફરજંગને નિઝામની પદની એનાયત કરી આથી કે.ય સત્તા સંપૂર્ણ જામી અને કુણેની પ્રતિનિધિ કૃપણાથી ૩૫ કોમોરીન સુધી પ્રસરી

અન્વારહીનનો પુત્ર મહમદઅલી નાસી જઈ ત્રિચીનાપોલીના કિલ્લામાં ભરાઈ બેઠો હતો કે.યેની મદદથી ચદાસાહેબે આ કિલ્લાને પેંગે લાવ્યો અગ્રેજોએ મહમદઅલીને મદદ આપવાનું વચન આપ્યું હતું તેથી ક્યાંકે ચદાસાહેબની ગેરહાજરીનો લાભ લઈ તેની રાજધાની આરકોટને પેંગે લાવ્યો અને તે સર કરી આ સમાચાર ચદાસાહેબને મળ્યા ત્યાર તેણે પોતાના પુત્ર રાજ

સાહેબને લગ્નગની એક દુપડી આપી આરકોન કમળે કળા મોકલ્યો તેણે આરકોનને ઘેરો ધાલ્યો, જે પડ દિવસ ચાલ્યો આખરે રાજસાહેબ હાર પામી ઈ સ ૧૭૫૧ માં શરે છોડી ચાલતો થયો ક્યાદવે તેની પૂઠ પડી અને તેને કાવેરી આગળ સખત હાર ખવડાવી ત્યારમાદ કનાદવે પોનાના મુખ્ય સગદાર મેજર લોરેન્સ સાથે ત્રિચીનાપોની તરફ ફર્ય કરી આથી ચદાસાહેબ થીગમ નામી ગયો, પણ અંગ્રેજોએ તેને ત્યાં વેચ્યો આથી નિરૂપાય બની ચદાસાહેબે તાજેરના રાજાનો આશ્રય લીધો, પણ ત્યાં તેનું ખૂન થયું

આખી દારો છના કુખેએ પાછી પાતી કરી નહિ ફેરોને હાર મળી તોપણ તેણે એક વાર ફરીથી ત્રિચીનાપોનીને ઘેરો ધાલ્યો આમ અંગ્રેજો અને ફ્રેન્ચ વચ્ચે ઝપાઝપી શરૂ થઈ, જેમા બન્નેને જય અને પરાજય મળ્યો કુખે અતે ગુમાવેના સંસ્થાનો પાછા મેળવવાને ભાગ્યશાળી થયો પડી તરતજ કુખેએ 'ચોતે કલ્યાનકનો નવામ છે એવો દાવો કર્યો અને મુનેહ કરતા પડેના અંગ્રેજો પામે આ શરત સ્વીકારાવી પરંતુ અંગ્રેજોને આ રુમ્મુ નહિ, તેથી ફ્રેન્ચ સરખરતે તેઓએ કુખેને બોનાવી લેવા લખ્યું તેમના હુકમ વિના કુખેએ લગાઈ મરી હતી તેથી તેને ઠપકા આપી ફ્રેન્ચ સરખરે હિંદુસ્તાનથી બોનાની લીધો કુખેના જવાથી હિંદુસ્તાનમા ફ્રેન્ચ અને અંગ્રેજો વચ્ચેનો વિગ્રહ સાત પચો અને ઈ સ ૧૭૫૫ માં પોંડીચેરીની સંધિ થઈ આ સંધિથી અંગ્રેજોને પોનાના સંસ્થાનો પાછા મળ્યા, ફ્રેન્ચોએ કલ્યાનકની નવામગીરીનો સર્વ લક્ષ છોડી દીધો, અને મહમદઅલીને કલ્યાનકના નવામ તરીકે સ્વીકારવામા આવ્યો આ વિગ્રહથી હિંદુસ્તાનમા અન્ય રાજ્ય આપવાની ફ્રેન્ચોની આશા નિષ્ફળ ગઈ ફ્રેન્ચ સત્તા દિનપ્રતિદિન નયમી થઈ, અને અંગ્રેજોની સત્તા વધી

ત્રીજો કલ્યાનક વિગ્રહ-ઇ. સ. ૧૭૫૮-૧૭૬૧—
ઈ સ ૧૭૫૬ માં ફ્રેન્ચો અને અંગ્રેજો વચ્ચે યુરોપમા યુદ્ધ ચાલવા

માડ્યુ એટને હિંદુસ્તાનમા પણ એ મને લોકો વચ્ચે લગાઈ સળગી તરત જ અંગ્રેજ સરકારે એક મોની ફોજ આપી કનાઈવને ઈ સ ૧૭૫૬ મા હિંદુસ્તાન પાછો મોકલ્યો અને “ફોર્ટ સેન્ટ ડેવિડ” નો ગવર્નર નીમ્યો. બીજી તરફથી ફ્રેંચ સરદાર કાઉન્ટ-ડી-લાવી પણ જગી લશ્કર લઈ ઈ સ ૧૭૫૮ મા હિંદુસ્તાન આ ચો કાઉન્ટ-ડી-લાવી ફ્રેંચ મચ્છાનોનો ગવર્નર જનરલ હતો તેથી આવનાની માઘે ગુમાવેના મચ્છાનો સગ કગવા તેજો મહેનત મઠ કરી. અંગ્રેજોએ પણ વડાઈની ધામધૂમ કરી પરિણામમા ત્રીજા કણીટક વિગ્રહના મોગ્યા મગ્યા લાની જ્વમાવે ઉતાનગો હતો તેજો ફ્રેંચ રાજ્યનો મોજો જાગવરા એકદમ ફોર્ટ સેન્ટ ડેવિડને ઘેરા ધાવી સર ક્યો આથી તેનો ઉત્સાહ બમણો થયો અને અંગ્રેજોને પર વિજય મેગવવાને તેને ખાતરી થઈ તરત તેજો નિઝામના ઉત્તર મરકારમાથી જુસીને પોનાની મદદ બોનાગો જુગી હુકમને તાબે થઈ પોતાના સધગા લશ્કર સાથે લાનીને આની મળ્યો. પણ આનુ વિપરીત પરિણામ આવ્યું કારણ કે જુગીના જવાથી નિઝામના દરમારમા ફ્રેંચોનુ વજન ધમ્મુ અને વિજયનગરના ગાજએ બળવો કર્યો આ મોનેરી તકનો લાલ લઈ અંગ્રેજોએ વિજયનગરના રાજાને મદદ કરી અને ફ્રેંચો અંગ્રેજોને દગવે ન દરાવે ત્યા નો ઉત્તર મરકારનો ખાત તેમના હાથમાથી સલાને માગે ગયો આ સમ્માન જવાથી ફ્રેંચોની સત્તા ઘણી જ નમગી પડી વગી ફ્રેંચોના જવા પગી સનામતજગે અંગ્રેજોની મદદ માગી. અંગ્રેજોએ તે ખુશીથી આપી અને સનામતજગે અંગ્રેજોની આણુ કબ્જા કરી

આ અરસામા લાનીએ આરમ્બટ કમજે કર્યું અને મદ્રાસને તે ઘેરા ધાનતો હતો તેમામા અંગ્રેજ સૈન્યે આનીને તેને પાછો હમણો, અને ઈ સ ૧૭૬૦ મા વાંદીવાશ આગળ તેને સખત દરાગો આ છત સપૂર્ણ હતી તરત જ અંગ્રેજોએ પોંડીચેરીને ઘેરા ધાલી કમજે કર્યું ત્યારમાદ તેમણે આરમ્બટ, દેરીકાગ, અને કારીકાન ઈ સ ૧૭૬૧ મા સર મ્યાં આમ ફ્રેંચોની પૂરેપૂરી હાર થઈ, અને કુબેની માફક ફ્રેંચ સત્તા મચ્છાવાની વાનીની ઉમેદ પણ

હતી ન હતી થઈ ગઈ ઈ સ. ૧૭૬૧ માં યુદ્ધમાં “પેરીસની મુલેહુ” થઈ અને તેથી ત્યાં ત્યાં તે જાન થઈ આ વિગ્રહથી ફ્રેન્ચોના સરગો મોબ્બો નાથ થયો તેમને પાંડીચેરી અને બીજા થોડાક સમ્પત્તિ આધીન કરામાં આયા, પણ તેથી તેઓને લાલ થયો નહિ આમ અંગ્રેજ અને ફ્રેન્ચ વચ્ચે ત્રણ વિગ્રહ થયા તેમાં અંગ્રેજોને વિગત્ય મળ્યા અને ફ્રેન્ચના હિંદમાં સામ્રાજ્ય આપવામાં સ્વના સદા માટે જોડી ગયા

અંગ્રેજોની ફતેહનાં અને ફ્રેન્ચોની પડતીનાં કારણો—

(૧) અંગ્રેજોની ક્ષેત્ર કેવળ સૈનિક અને સહારોની શુદ્ધિ, વ્યુત્ક્રમના કે યુદ્ધકળાને લીધે જ થઈ ન હતી ત્રણ ફ્રેન્ચો, બાવી છુસી અને બામરડાને યુદ્ધકળામાં વચાલે અને મેજા બોન્સ કરતાં બાકે જીતરતા ન હતા તેઓના પરાભવનું મુખ્ય કારણ નો તેઓમાં સહમગનો અભાવ હતો તે હતું પ્રથમ, ફ્રેન્ચ સરકારને પોતાના હિંદમાં પ્રતિનિધિઓ પર સંપૂર્ણ વિશ્વાસ ન હતો હિંદુસ્તાનમાં નમતા ફ્રેન્ચોમાં પણ સહકારનો સર્વથા અભાવ હતો આથી તેમને યજ મળી શક્યો નહિ આથી જનદુ, અંગ્રેજોમાં સરકાર સંપૂર્ણ રીતે જળવાઈ રહ્યો હતો કપનીના અધ્યક્ષ (ડાયરેક્ટર) અને હિંદુસ્તાનમાં વસતા કપનીના માણુઓ વચ્ચે થયો જ માટે સમથ હતો તેમ જ હિંદમાં વસતા અંગ્રેજો પણ સખીને રહેતા

(૨) હિંદમાં વસતા ફ્રેન્ચ અમલદારો ફ્રેન્ચ દારૂઓના તામા દેશ જતા તેથી તેઓની સૂચનાઓ તેઓને પાર પાડી પડતી આવા દરમારીઓ પોતાનો વ્યર્થ સાધવા ખાતર હિંદના ફ્રેન્ચોની મદત્તકાકા બર આવવા દેતા નહિ વળી ફ્રેન્ચ અમલદારોને આર્થિક મદદ પણ ન મળવાથી તેમનું ધારેલું થતું નહિ બીજી બાલુ, અંગ્રેજોને કપનીના સચાવકા તરફથી પૂર્ણ આર્થિક મદદ મળવાથી તેઓ ધારેલું કાર્ય પાર પાડી શકતા

(૩) સહેજ પણ પરાભવથી ફ્રેન્ચ સરકાર ચિડાઈ જતી અને પોતાના અમલદારોને ઉત્તેજન આપવાને બદલે દષ્ટિકા આપી ઉતારી

પાડતી. ત્યારે ફ્રેંચ અમલદારો હિંદુસ્તાનમાંથી માતૃભૂમિ પાછા ફરતા ત્યારે તેમના તરફની ફ્રેંચ સરકારની વર્તણૂક નિંદવા જેવી હતી. તેઓના ઉપર કામ ચલાવવામાં આવતું. કેટલાકોને કેદમાં પણ પૂરવામાં આવના, અને કેટલાકોને ફાંસીની સજા પણ થતી. હુણે અને કાલીને ફ્રાન્સ પાછા ફર્યા પછી કેદમાં પૂરવામાં આવ્યા અને તેઓ ત્યાંજ મરણ પામ્યા. અંગ્રેજોને કંપની સરકાર તરફથી ધણું ઉત્તેજન મળતું. ત્યારે ત્યારે તેઓ વિજય મેળવી અવેશ જતા ત્યારે ત્યારે તેમને પદવીઓ, ખિતાબો અને માનસાદોથી નવાજવામાં આવના.

આમ રાજ્ય આપવાને અને વિજય મેળવવાને જે શુભો નોંધએ તે સહકાર, આર્થિક સહાય, ઉત્તેજન વગેરે અંગ્રેજોમાં હતા અને ફ્રેંચોમાં તેનો અભાવ હતો, તેથી અંગ્રેજો ફાવ્યા અને ફ્રેંચો હાર્યા.

હુણે—હિંદુસ્તાનમાં જે જે ફ્રેંચ ગવર્નરો આવ્યા તેમાં હુણેનું આન ધણું જ ઊંચું છે. પોતાની બુદ્ધિથી, રાજ્યકુશળતાથી, અતુલ ગૌરવથી, અને પ્રશસનીય વ્યવહારનાથી ભારતવાસીઓ પર તેણે ઘણી જ ઊંડી અસર કરી હતી. સમગ્ર ભારતમાં એક ફ્રેંચ સામ્રાજ્ય આપવાની એની મહત્વાકાંક્ષા હતી આ મહત્વાકાંક્ષાને સફળ બનાવવાને અંગ્રેજોને હિંદુસ્તાનમાંથી હાકી કાઢવા એણે ભગીરથ પ્રયત્ન કર્યા. પણ એના હુણોએ એના સમગ્રો પ્રતિકૂળ હતા દેશી સિપાઈઓને પાશ્વાત્ય દળ પ્રમાણે ક્વાયત શીખવી એણે મુઠ્ઠા માટે તૈયાર કર્યા. વિરોધમાં એણે દેશી રાજ્યોની ખટપટમાં ભાગ લીધો અને તેમની પ્રીતિ સપાદન કરી. તેના આ બંને પ્રયાસો ધણા જ ફેલેફાલ નીવડ્યા. પણ કલાઈવની કુનેહબાણ, યુક્તિપ્રયુક્તિ, અને અસાધારણ શક્તિ આગળ તે ફાવી શક્યો નહિ આમ છતાં તે હિંમત હાર્યો નહિ અને શુભાવેલા ફ્રેંચ સંસ્થાનો મેળવવાના પ્રયત્નો તેણે ચાલુ રાખ્યા. તેની કારકિર્દીમાં તેને ભાગ્યે જ હાર મળી હશે એમ કહી શકાય. પણ ફ્રેંચ સરકારે તેની કદર કરી નહિ. ત્યારે અંગ્રેજોએ તેને બોલાવી લેવાનું સૂચવ્યું ત્યારે ફ્રેંચ સરકારે પોતાના હુકમનો અનાદર કર્યો છે એમ કહી તેને બોલાવી લીધો. આથી ખરી કટાક્ષીને પ્રસંગે હુણેને

હિંદુસ્તાન છોડ્યું પડ્યું. તે તકનો લાભ લઈ અંગ્રેજોએ તેના સર્વ કામ પર પાણી ફેરવ્યું કાનૂમના તેના પર કામ ચલાવવામાં આવ્યું અને અતે કેદમાં જ તે મરણ પામ્યો દેવી ગીર્ણાઈએને પાશ્વર્ય પદ્ધતિથી ક્ષમાપન ગીખવનાર તે પડ્યો હતો

આપણે ફ્રેન્ચનો દત્તિદાસ પરચેથી તે ઈ. સ. ૧૭૬૦ સુધી વર્ણવ્યો છે વાદીવાદની લડાઈમાં જુસીને દાર મળી તેથી ફ્રેન્ચના મરણા મનોરથો તૂટી પડ્યા ઘેટલાક અમલ પડી ઈ. સ. ૧૭૭૫-૧૭૮૨ માં અમેરિકાની સ્વતંત્રતાની લડાઈમાં ફ્રેન્ચ અને અમેરિકનો એક થયા આથી ફ્રેન્ચ અને અમેરિકનો સાથે અંગ્રેજોને યુગોપ અને અમેરિકામાં યુદ્ધ થયું એ સમયે હિંદમાં વમના ફ્રેન્ચ અને અંગ્રેજો વચ્ચે પણ ઝપાઝપી થઈ આ વખતે ફ્રેન્ચોએ જો હૈદરઅલીની મદદ લીધી હોત, તો તેઓ શુમાવેના મર્યાનો પાછા મેળવવાને કદાચ ભાગ્યગામી થયા હોત હાલમાં પૌંડીચેરી, ચંદનગઢ, કારીકલ, પુનાન, અને માહી મર્યાનો ફ્રેન્ચના તાનામાં છે

પ્રકરણ ૪૧

હિંદુસ્તાનમાં બ્રિટિશ રાજ્યની સ્થાપના

અંગ્રેજો અને સિરાજુદ્દૌલા વચ્ચેની પહેલી લડાઈ-
૧૭૫૬—ઈ સ ૧૭૪૦ માં અલીવર્દીખાન નામનો એક સરદાર
બગાળા પ્રાતનો સુબેદાર થયો, એને અંગ્રેજો સાથે મૈત્રી હોવાથી
ધણા અંગ્રેજ વેપારીઓ કનકતામાં આવી રહ્યા હતા ઈ સ ૧૭૫૬ માં
અલીવર્દીખાન ગુજરી ગયો અને તેનો પુત્ર સિરાજુદ્દૌલા સુબેદાર
બન્યો. જ્યારે દક્ષિણમાં અંગ્રેજો અને ફ્રેંચો વચ્ચે લડાઈ ચાલતી હતી
ત્યારે કનકતાના અંગ્રેજ ગવર્નર ફ્રેંક ચર્ચનગરમાં વસતા ફ્રેંચોની
ધાર્મિકીય પોતાના રક્ષણાર્થે ‘ ફોર્ટ વિનિઅમ ’ નો કિલ્લો સુધારવા
માથો પાડ્યો આ સિરાજુદ્દૌલાને સ્વયં નહિ, તેથી તે કામ બંધ કરવા
તરત જ તેણે અંગ્રેજોને કહેણું મોકલ્યું આ વાત અંગ્રેજ ગવર્નરે
ધ્યાનમાં ન લીધી એટલે તેણે મોગી ફોજ લઈ કનકતા પર સવારી
કરી અને ઈ સ ૧૭૫૬ માં આખું શહેર જીતી કબ્જો આપાથી
કેટનાક અંગ્રેજો નદી માર્ગે નાસી ગયા બાકી રહેલા ૧૪૬ અંગ્રેજોને
તેણે કિલ્લામાં કેદ કર્યા

જ્યારે આ સમાચાર મદ્રાસ પહોંચ્યા ત્યારે ક્યાઇવ અને
નોગસેનાપતિ વૉલ્સન લશ્કર લઈ કનકતા જવા નીકળ્યા ઈ સ
૧૭૫૬ ના ડિસેમ્બરમાં તેઓ ડુગની આની પહોંચ્યા અને સિરાજ સામે
તેમણે લડાઈ જાહેર કરી ઈ સ ૧૭૫૭ ના જાન્યુઆરી માસમાં તેમણે
કલકત્તા તામે કબ્જો અને પછી અંગ્રેજોએ ડુગનીનો જીતે પાછો લીધો
આમ કનકતા જીતીને અને વૉલ્સને દરીઆઈ માર્ગે સિરાજને
સખ્ત હાર ખવડાવી ઈ સ ૧૭૫૭ માં બન્ને વચ્ચે સંપાદ થઈ આથી
અંગ્રેજોને ફોર્ટ સેન્ટ વિનિઅમ વ્યાધીન કરવામાં આવ્યો, તેમની પામેથી
જે સાધનો લઈ લેનામાં આવ્યા હતા તે પાછા તેઓને આપવામાં
આવ્યા અને લડાઈને અગે જે ખર્ચ અને નુશાન થયું હતું તે ભર
પાઈ કરવાનું સિરાજે વચન આપ્યું

પ્રજામીનું યુદ્ધ (ઈ. સ. ૧૭૫૭) અને અંગ્રેજી

રાજ્યનું મંડાણ—ખ્યાલે સિરાજુદ્દૌલા સાથે સધિ કરી હતી છતાં તેને તેનામા વિશ્વાસ ન હતો, ડારણ કે મિર્જા કે-નો સાથે ગુપ્ત મસનત ચલાવી તેમની મદદ મેળવવા મથી રહ્યો હતો. આથી ક્યાલે જગાણમા આવેલું કેચનુ મુખ્ય સમ્યાન ચંદ્રનગર પ્રથમ સુ કર્ણુ પગી ખનાઈવે નવાનના મેનાપતિ મીરજાફરને ફોજના સંદેશ શરૂ કર્યા, અને તેની માથે ધૂપા ફાવકરાઈ થયાં અમીયદ નામના એક ધનાઢર વેપારીના મારમત આ કરાઈ ચલા દત્તા અને તે સુગી વાતથી વાકેફ હતો તેણે કનાઈવે ધમકી આપી કે જો મને મોગી બ્રિટિશ નહિ આપવામ આવે તો મિરાજને તે બધી વાત કહી દઈશ ક્યાલે વચન આપી તેને સતોષ્યો પણ અમીયદે આ વચનને ઠરાવપત્રમા એક વધુ કનમ તર્કિક દાખન કરવા સચ-સુ. આથી ક્યાલે તેને છેતરવા પ્રારંભની મે જુદી જુદી નમ્યો કરી અને જે મોગી નકલમા અમીયનુ નામ દાખન કરવામા આવ્યું હતું તે તેને બતાવી અમીયન શાત થયો અને કનાઈવ સુખેથી પોતાનુ કાર્ય પાર પાડી શક્યો

બ્યારે બધી ગોઠવણ બરાબર થઈ રહી, ત્યારે ક્યાલે અને મીરજાફરે એકત્ર થઈ કાસિમનગરને ઘેરા લાગ્યો આ વાગની સિરાજને ખબર પડી એટલે તરત જ તેણે મુશિંદાનાદની દક્ષિણે આવેલા ખાસીના મેદાનમા પોતાનુ લશ્કર ગોઠવ્યું સિરાજુદ્દૌલા અને કનાઈવ લગ્યે ખાસીના મેદાનમા ભારે લડાઈ થઈ તેમા છેવટે અંગ્રેજો જીત્યા ને સિરાજુદ્દૌલા લડાઈમાંથી નાહો ને આખરે મરાયો અંગ્રેજોએ મીરજાફરને બગાળાનો નવામ બનાવ્યો અને તેના બદલામા તેણે અંગ્રેજોને એક મોગી રકમ આપી અમીયદને પેલી બ્રિટિશ આપવાની ખનાઈવે સાફ ના પાડી કનાઈવે તેની મહેનત બદલ ત્રીસ લાખ રૂપીઆ આપવામા આવ્યા અને કંપનીને એક કરોડ રૂપીઆ આપવાનું ઠરાવમા આવ્યું હુગલી નદીને કાંઠે આવેલો દસલાખની ઊપજવાળો પ્રેશ પણ કંપનીને સ્વાધીન કરવામા આવ્યો આમ ખાસીના વિજયથી બગાળા પ્રાત અંગ્રેજોના હાથમા આવ્યો અને હિંદમા બ્રિટિશ રાજ્યની સ્થાપના થઈ

ખાસીના યુદ્ધ પછી મુગનાઈ એન્ડે ઘેરા ઘાલ્યો હતો તેમથી

કનાઈય

નાદે પટલાને છોડ્યું ત્યાર
મા ચિન્મુરા આગળ જ્યોત્કાને
તેણે સખત હાથ આપી અને
મીરજાદ અંગ્રેજ વિરુદ્ધ તેમની
આથે ખાનગી ખર્ચ કરતો
હતો તેને આગળ છેવટે તેણે
ગિલુમા ઉત્તર સરનારમાંથી ફેરવોને
હાકી કાઢ્યા આ પ્રમાણે
તેણે કુનેદથી મગાળમાં અને
ગિલુમા બ્રિટિશ સત્તા અને
ગૌરવ વધાર્યા ઈ. સ. ૧૭૬૦ માં
તે ઈંગ્લેન્ડ ગયા પણ હિંદુસ્તાનમાં
બ્રિટિશ સામ્રાજ્યના પ્રથમ સભ્ય

પક તરીકે તે નામ મૂકતો ગયો

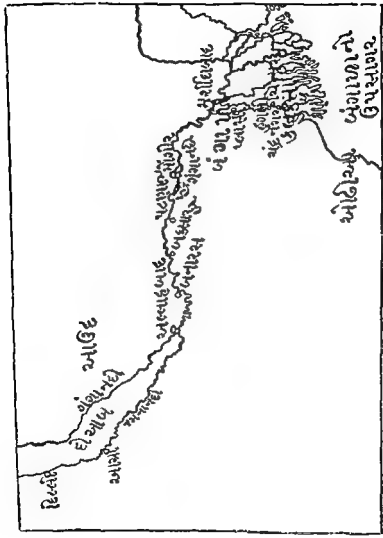
મીરકાસમ—મીરજાદને મગાળાનો મુખ્ય બનાવવામાં તે
આવ્યો પણ રાજ્યકાર્યમાં તે અગત્ય નીવડ્યો ભોગવિનાસમાં
તે ફાવે તેમ પૈસા ખર્ચવા લાગ્યો લોકો મગાળા મેળાથી પીડાવા
લાગ્યા આથી મીરજાદ રાજ્યમાં રહ્યો અણુમાનીતો થઈ
પડ્યો અંગ્રેજોને પણ તેનાથી ડર લાગી ગયો આથી અંગ્રેજોએ તેને
પકબંધ કર્યો અને તેના જમાઈ મીરકાસમને મગાળાનો નવામ
બનાવ્યો પોતાને નવામપદ બક્ષનામાં આ યુગે તેથી મીરકાસમે
અંગ્રેજોને બરદાન ચીતાગોળ અને મીઠનાપુરના ત્રણ પરગણાઓ
સ્વાધીન કર્યા આ પરગણાઓ મગાળાથી અંગ્રેજોના હાથમાં લગભગ
અર્ધો બગાળા પ્રાપ્ત આવ્યો

શ આતમાં તે મીરકાસમે આખા પ્રાંતમાં મદોમગ્ત જાળવીને
રાજ્ય વગર મુધારી ને ઘણો જ ઉત્સાહી અને કામેન હતો પણ
તેને સ્વતંત્રતા ઘણી જ ટ્રિપ હતી તેણે ફેરવે અમલદારોને પોતાની

નોમ્મીમા ગાખ્યા અને પોતાના સરખને પાગાન્ય પદ્ધતિ અનુસાર તાતીમ અપારી આમ એન્યને ક્ષાપન આપી અગ્રેજ સત્તા નાપૂ પરી નિરુત્ત થવાના એલો પ્રવળ્ન થ્યાં અગ્રેજોથી મજબા માગે તેો પોતાની ગાજધાતી પ્રવેત્તેથી બની મોઘીગમા ડી

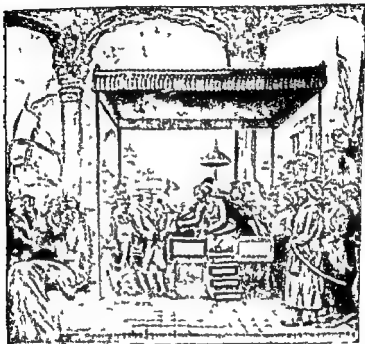
થો । જ વખતમા એને ડપનીના માણુમો આવે વારો પન્યો ડપની સરખર ઉપરાન ડપનીના નોમ્મે પગુ પોતાનો માન દણ આપ્યા નીના લઈ જતા હતા મીરજાડે આ ધુજ આપી હતી પણ મીરજાસમે તે અગ્રમવવાના પ્રવળ્નો થ્યાં પગુ તેમા તે નિડગ ગયો આથી સરાગી વસ્તુ પગુ દાણ તેજો માન ધુજ ડપનીના નો ગને આ ન ગમ્યુ રણુ કે બીજા પામે દાણુ તેવુ પણુ પોતાની પામેથી નહિ એવો તેમનો ધરાગે હતો પણુ મીગમમમ અગ ગણો

અગ્રેજોને આ નહિ ફાવવાથી તેમજો લાર્ડ શરૂ ડી મીરજામમ પણુ તેને માગે તૈયાર જ રતો પ્રથમ અગ્રેજોએ પછણા સર ધુજ પણુ મીરજાસમે તે તમની પામેથી પાછુ હતી લીડુ અને પછણામા જ્યા જ્યા અગ્રેજ જણાય ત્યા ત્યા તેને મારી નાખવાનો દુકમ કાઢ્યો આ ઉપરથી ન તામા મવર્નરે મીગમમમને પંચપ ડી મીરાગ વર્ના મીરજામરને પાટો ગાદીએ મેમાળ્યો ત્યારમા મીગકાસમ સામે એ નરર મોમનવામા આ યુ આ લગમ મીરજામમના લગમને ઘેરીઆ અને મોઘીની નાઈએમા દરાયુ પડી અગ્રેજે મોઘીરતો પ્રવે તેવા ગયા એને મીગકામમે અગ્રેજોને ધમખી આપી ધુજ કે જે તમે આમળ વરશે તો સરાગ અગ્રેજ કેદીઓને દાર કરવામા આવો મગ્રેજે એ ધમખી ની દગ ન પ્રતા મોઘીગ આપ્યા મીગાસમને આ ખમગ મગી એને તેજે સરાગ અગ્રેજ કેદીઓને દાર પ્રતા આ આ મ્તનમા ૧૪૮ અગ્રેજ મીપુરો ઈ મ ૧૭૬૦ મા માર્ચ ગયા આ બનાવ “પછણાની ક્રાન્ત” ને નામે ઇતિહાસમા પ્રસિદ્ધ છે આ બનાવથી સરાગ અગ્રેજ અમન રા ઉદ્દેશઈ ગયા અને પછણા પર ત નો ડી તગ ને રાયમા લીડુ મીરજામમ નાગી જઈ અયાધ્યામા શાઆનમ અને મુન્નઉદ્દોનાને મળ્યો આ નો ગળઓને અગ્રેજે સાથે ઈ મ ૧૭૬૪ મા બમ્ગાન

အဲဒါဟာ မဟာမိတ်အဖွဲ့ရဲ့ အဓိက

આમ કરવાથી લશ્કરનો ખર્ચ ઘણો ઓછો થઈ ગયો, અને કંપનીની આર્થિક સ્થિતિમાં સુધારો થયો.

શાદઆનમ સ્વાસ્થને જમાગાની દીવાની આપે છે

આ ઉપરાંત જ્યાં સ્વાસ્થને ત્રણ પ્રાંતોની દીવાની મળી, ત્યારે તેને ત્રીજી વર્ગની મના અંગ્રેજોના હાથમાં રાખી ન્યાય તથા મહેસુલ ઉત્પાદનનું મુખ્ય નિયંત્રણ આપ્યું. આમ પ્રાંતોની મુખ્યમાનિ અને વ્યવસ્થાની મુખ્ય અંગ્રેજોના હાથમાં આવી અને ન્યાય તથા મહેસુલ ખુબ દેખીએના તુલ્ય નીચે રહ્યા આમ જમાગા પ્રાંતો

કભાઈવ પછીનું બ્રિટિશ હિંદ

નૅનાય છે આ પદ્ધતિથી અંગ્રેજોને દર સાલ ચાર કરોડ રૂપીઆ મળવા લાગ્યા આમ જો જો કાર્ય કરવા માટે ક્યાઈય હિંદુસ્તાન આવ્યો હતો તે સપૂર્ણ રીતે પાર પાડી તે ઈશ્વર પાછો ફર્યો ત્યાં ૫૦ રૂપીની વધે ઈ સ ૧૭૭૪ માં ગુજરી ગયો

કલ્પાનવ—હિંદુસ્તાનમાં ક્યાઈય પણ વાગ આવ્યો પ્રથમ ઈ ૨ ૧૭૭૪ માં તે રૂપીના કારકુન તરીકે આવ્યો હતો આ વખતે અંગ્રેજ અને ફ્રેંચ વચ્ચેની લડાઈમાં તેણે પોતાની અસાધારણ નડાયદ શક્તિનું ભાન કરાવ્યું કેટલું ક્યાઈય તરીકે તેણે આરકોટનો દિવ્યો સગ કર્યો કર્નલ ક્યાઈય તરીકે તેણે બંગાળમાં પોતાની અદ્ભુત લડાયક શક્તિ વાપરી સિરાજુદ્દૌલાનો કનકતા અને હુગલી આગળ પરાજય કર્યો અને પાસીના યુદ્ધમાં મિરાજુદ્દૌલાને પૂરી દાર આપી લોર્ડ ક્યાઈય તરીકે તેણે અનાહામાદના કોનડરાગ કર્યા અને શાહઆનમ પાસે બંગાળ મિહાર અને એલિસાની દિવાની બધ મગાળામાં અંગ્રેજોની સત્તા સપૂર્ણ રીતે જમાની આમ ક્યાઈય માત્ર લડ્યો જ ન હતો, પણ ગજનીતિરુશણ પુરૂષ હતો મગાળાના એના પહેલા વહીવટમાં બંગાળમાં અને દક્ષિણમાં એણે અંગ્રેજોની સત્તા દૃઢ કરી મીરજાદરને પોતાના તામામાં રાખેને દાનાથી તેનો સગો ગરબાર ખરી રીતે એનાજ હાથમાં હતો ફ્રેંચનો પરાજય કરવામાં પણ એણે યુક્તિ વાપરી હતી જેવો ઉત્તર અરકારથી ખુસી બાનીને મદદ કરવા ગયો તેની જ તેણે વિજગા પદ્મના રાજને મદદ મોકલી અને ફ્રેંચોની સત્તા નષ્ટ કરી

મગાળાના એના બીજા વહીવટમાં એણે ઘણા રાજકીય સુધારા નાખ્યાં કર્યા, આથી લશ્કરમાં સુધારો થયો અને ખર્ચ ઓછો થયો એણે દ્વિરાજ્ય પદ્ધતિ લાખન કરી સમગ્ર બંગાળ પ્રાત અંગ્રેજોને હાથ કર્યો ક્યાઈય ઘણું જ સાહસી, હોશિયાર ન્યાય-અન્યાયની પગલા ન રાખનાર, યુદ્ધસિક્ક સેનાપતી હતો હિંદુસ્તાનની વસ્તુ ચિત્તિનો અભ્યાસ કરી એણે દરેક પગલુ ભર્યું હતું અને તેથી જ તે નિશ્ચયી નીવડ્યો હિંદુસ્તાનમાં અંગ્રેજ સત્તાનો પાયો નાખનાર એ જ હતો

પાર્લામેન્ટને એની નીતિ અગ્રી નહિ તેથી તેણે એનાં કામને વખોડી કાઢ્યું. કહેવાય છે કે આ બે કદરવાળીનો આઘાત લાગવાથી તેણે ઈ. સ. ૧૭૭૪ માં આપઘાત કર્યો.

પ્રકરણ ૪૨

દક્ષિણમાં અંગ્રેજ સત્તાની જમાવટ

(ઈ સ ૧૭૪૦-૧૮૧૮)

હેઢરઅલી અને મૈસૂરના મુસલમાની રાજ્યનો ઉદય:
 ઇ. સ. ૧૭૬૬-૧૭૮૮—ઈ સ. ના બારમા સૈકાથી અઢારમા સૈકા
 સુધી મૈસૂરમાં શાનિનાહન વશના હિંદુ રાજાઓ રાજ્ય કરતા હતા.
 ઈ સ ૧૭૬૦ માં આ રાજ્યની સત્તા નદરાજ નામના દીવાનના
 હાથમાં આવી આ અરસામાં હેઢરઅલી નામનો એક મુસલમાન સરદાર
 પ્રમુદ્ધતામાં આવવા લાગ્યો એનો જન્મ ઇ સ ૧૭૨૨ માં થયો હતો.
 તે નિરક્ષર હતો, છતાં યોદ્ધા અને સેનાનાયક તરીકે ધણો જ કાબેલ
 હતો તેણે લૂદારા તરીકે જીંદગી શરૂ કરી હતી તે એક નાની સરખી
 ટુકડી ઊભી કરી ગામડાના લોકોને લૂટતો લૂટતો સરખો હિંસો પોતાના
 માણસોમાં વહેંચી બાકીનો ભાગ તે પોતે લેતો ધીમે ધીમે હેઢરના
 માણસોની સખ્યા વધતી ગઈ અને તેના બળની પ્રશંસા થવા માડી
 આથી મૈસૂરના રાજાએ તેને પોતાની નોકરીમાં રાખ્યો ઈ સ ૧૭૫૫ માં
 તે ફોજદાર બન્યો અને ઇ સ ૧૭૫૬ માં પૈસા અને જોરના પ્રભાવથી
 મૈસૂરના લશ્કરનો મુખ્ય સેનાધિપતિ થયો તરત જ તે મૈસૂરના જીવાન
 રાજાને કદ કરી ગાદીએ બેઠો ગાદીએ આવ્યા પછી તેણે નિઝામ, અંગ્રેજ
 અને મરાઠાઓને હરાવી તેમનો કેટલોક પ્રેશ જીતી લીધો અને પોતાની
 સત્તા વધારી મલખાર કિનારો પણ પોતાના છત્ર હેઠળ આણ્યો.

પહેલો મૈસૂર વિગ્રહ—૧૭૬૭-૧૭૬૮—ગાદીએ બેઠા પછી
 તરત હેઢરે એનું લશ્કર વધારી દીધું એની સત્તા દિનપ્રતિદિન વધવા
 લાગી એનું શૌર્ય, અને હિંમત તથા લડાયક ગતિવિધી બીજા રાજાઓ ગમ
 રાવા લાગ્યા અને તેથી આવો શરતીર અને જિગતા સરદારને દાખી
 દેવાની તેઓ તૈયારી કરવા મળ્યા આ વખતે દક્ષિણમાં અંગ્રેજ, મરાઠા,
 અને નિઝામ—આ ત્રણ સત્તાઓ ઘણી જોરવાળ હતી તેઓએ હેઢરની

ચડતી થતી અગ્નિવવાના પ્રાનો શરૂ કર્યા નિઝામ અને મરાઠાઓએ એકત્ર થઈ હૈદર આમે લડાઈ ગઈ હતી અને મદ્રાસના ગવર્નરે તેઓને અગ્રેજ લશ્કરની મદદ આપી, ઈ સ ૧૭૬૭ અગ્રેજ અને નિઝામના મૈત્ર્યે મૈસૂરના દાખન થઈ ઝંગેર ગયે કમળે કર્યું ત્યારમાદ હૈદરે મરાઠાઓને પૈસાની સતોન આપી કાઢી મૂક્યા, અને નિઝામને અમજનવી અગ્રેજોથી છૂટે પાળ્યો, અને પોતાની સાથે મેળની લીગો તેથી અગ્રેજ મૈત્ર્યે ચંગામ આગળ દેહ અને નિઝામના લશ્કર પર તૂટી પડી તેનો નાશ કર્યો અને હૈદરને નસાવ્યો ફરીથી દેહ તેની સામે આવ્યો અને તેણે ત્રિનોભાડીને ઘેરો ધાલ્યો ત્યાં આગળ તરત જ મેળની લડાઈ થઈ તેમા હૈદરને સખત હાર ખાધ પર્વતોમા નાસી જવું પડ્યું આ હારથી નિઝામની સ્થિતિ ઘણી કંટાળી થઈ ગઈ તેને ખૂબ લન લાગ્યો તેથી બને તેની ઝાપથી હૈદરનો પત્ન છોડી તે અગ્રેજોને જઈ મળ્યો અગ્રેજોએ તેની સાથે સનાહ કરી આ સનાહથી નિઝામે ઉત્તર સરકાર અગ્રેજોને સ્વાધીન કર્યો

ત્યારમાદ હૈદર અંબુજને ઘેરો ધાલ્યો પણ અગ્રેજોએ તેની મદદ આપી હૈદરને નસાડી તેને છૂડું કર્યું પછી તેઓએ મૈસૂર પર સવારી કરી ઘણી સારી ફતેહ મેળની આ હારથી હૈદરનું અર્ધું ગન્ય અગ્રેજોના હાથમા ગયું પણ તરત જ હૈદર મોટું લશ્કર લઈ મદ્રાસ નજીક જઈ પડેલો અને મદ્રાસ સરકારને મુનેહ કરવાનું કહેણું મોકલ્યું આ મુનેહ “ મદ્રાસની મુલેહ ” તરીકે ઓળખાય છે તે ઈ સ ૧૭૬૬ મા થઈ આથી હૈદરઅલીને સવગો શુભાવેનો પ્રેમ પાછો મળ્યો અને શત્રુ એક બીજા પર ચઢી આવે તો પરસ્પર મદદ કરવાનું બનેએ નક્કી કર્યું

બીજો મૈસૂર વિમલ-૧૭૮૦-૧૭૮૪—મરાઠાઓની પાણી પતની હારનો લાભ લઈ તેમના પ્રદેશ કમળે ચરવાના દરોહાથી હૈદરે તેમના પર ચડાઈ કરી પણ તમણે અને શરનીર પેશા માધવરાવે તેને હરાવ્યો અને સવગા છત્રેના મુનકા લઈ તેની પાસેથી બત્રીસ લાખ રૂપિયા આપવાનું વચન લીધું, ઈ સ ૧૭૬૪ ન્યારે હૈદરે પૈસા આપવાની આનામની કરી ત્યારે મરાઠાઓએ મૈસૂર પર

ચઢાઈ કરી ઈ સ ૧૭૭૧ મા દેહને ચેગુલી આગળ હરાવ્યો આ વખતે હેદરે અગ્રેજોને “મદ્રાસની મુલેહ” ની શરત પ્રમાણે મદદે આવવા કહ્યું, પણ અગ્રેજોએ એ શરતનો લગ કર્યો આથી હેદર એટલો પછો ત્યારમાદ અગ્રેજોએ ઈ સ ૧૭૭૬ મા ફ્રેન્ચોનું મધ્યાન માહી સર ડ્યું આથી હેદર ગુએ થયો, કારણ કે હવે તેને લશ્કરી મદદ માટે અગ્રેજો પર જ આધાર રાખવો પડે તેમ થયું “મદ્રાસની મુલેહ” નો લગ અને માહીનું અગ્રેજોએ કબજે કરવું—આ બે કારણોથી બીજો મૈસૂર વિગ્રહ શરૂ થયો લડાઈના આરંભમા હેદરની છત થઈ એક જગી રોજ લઈ અગામનો રત્નો આગળી તેણે કણ્ઠાગ્ર પર ટપો કર્યો, તરત કાળવરમ કમળે કહ્યું, અને સર દેહર મનગે મદ્રાસથી સર ચાર્લ્સ બેઇલીને મદદ કરના જતો હતો તેને સખ્ત યાપ ખવરાની વળી, પોલીસોર આગળ બેઇલીના ૩૭૦૦ માણસને કાપી નાખી અગ્રેજોને ઘણી દેરાનગતિ અને નુકશાન પડેલાયું

પણ તરત જ વોરન રેગિટએ કનડોથી ફટ અને પીઅર્સને મદ્રાસ સરકારની મદદે મોખ્યા, પીઅર્સને જમીનને રત્ને અને ફટને દરીઆઈ માર્ગે ફટે પોલીસેરી પર હલો કર્યો, પણ તરતજ જ હેદરે તેને ધેરી લીધો ફટના સૈન્યની ખાધાખોરાખી ખૂબ માહી હતી અને તે દરિયા અને હેદરના નેન્ય વન્ય જહાઈ ગયો હતો આથી હેદરને આશા આની પણ થોડાજ નિમમા અગ્રેજોના ખોગખીથી ભરેલા વડાળો ફૂની મન આની પગેન્યા તગત જ ફટે વાદીવારા પર ચઢાઈ કરી તે કમળે કહ્યું અને હેદરને પોર્ટોનોવો આગળ હરાવ્યો હવે ફટ અને પીઅર્સ એકત્ર થયા અને પોલીસોરની વડાઈમા મપૂર્ણ ફટેદ મેગની સક્યા ત્યારમાદ મોથીગર આગળ પણ તેઓને વિન્ય મલ્યો આમ વર્ત આનુ જ રદી અને હેદરે મધળી આશાઓ હોડી. ઈ સ ૧૭૮૦ મા આર્મીની લડાઈમા હેદર અને તેના ફ્રેન્ચ સદામકોની મપૂર્ણ હાર થઈ આ હાર પછી ઈ સ ૧૭૮૨ મા તે મરણ પામ્યો,

હેદરના મરણ પછી તેના પુત્ર ટ્રિપુએ વડાઈ નતી રાખી અને

માગનોર કમળે કયું અગ્રેજોએ ડીડીગવ, પાલગઢ અને કાઠિયાવરમાં જીત મેળવી, અને ટિપુની રાજધાની શ્રીરંગપટ્ટમને ઘેરો ધાવવાની તૈયારીમાં હતા તેવામાં મદ્રાસ સરકારે ટિપુ સાથે “ માંગલોરની સુલેહ ” કરી આથી દરેક પક્ષે પોતપોતાના તામામાં જે કેદીઓ હતા તે છોડી મૂક્યા, અને જીતેનો સુનંદ એકએમને સ્વાધીન કર્યો આ વિગ્રહથી ટિપુ પોતાના ગુમાવેલા પરગણા પાછા મેળવી શક્યો પણ અગ્રેજોને કંઈ લાભ ન થયો ઊંચી તેઓએ મેળવેલી જીત નકામી ગઈ

ત્રીજો મૈસૂર વિગ્રહ—૧. સ. ૧૭૯૦-૧૭૯૨—માગનોરની સુલેહથી અગ્રેજોને ઘણું નુસાન થયું તેઓની પ્રતિદા ઓછી થઈ અને ટિપુ સુલતાનનો ગર્વ વધ્યો દક્ષિણમાં ફરીથી અત્યંત રાજ્ય સ્થાપવાની આશા તેને થઈ આથી તેણે પ્રેરણા જીતવાનું કામ શરૂ કર્યું મલમાર પર હલ્લો કરી તેણે કુર્ગ શહેર મળે મ્યું, અને મરાઠાઓ સાથેની લડાઈમાં વિજય મેળવી ત્રાવણકોર પર હલ્લો કર્યો અગ્રેજોએ નિઃશ્રામ અને મરાઠાઓને પોતાની તરફ વર્ષ લીધા દિપુએ ત્રાવણકોરના રાજા પર હલ્લો કર્યો હતો અને ફ્રેન્ચ લશ્કરની મદદ મેળવવા તે ગુપ્ત પત્ર-વ્યવહાર ચલાવતો હતો તેથી ત્રીજો મૈસૂર વિગ્રહ જાણ્યો ગવર્નર જનરલ લૉર્ડ કૉર્નવાલિસે મૈસૂર પર ચડાઈ કરી આગનોર કળંગે કર્યું ને પછી શ્રીરંગપટ્ટમ તરફ ફર્યું કરી રાજધાનીનો બચાવ કરવા દિપુ સુલતાને પોતાનું લશ્કર આરી કેરામાં ગોઠવ્યું પણ તરત જ તેના પરાજય થયો તેથી તેણે શ્રીરંગ પટ્ટમમાં આશ્રય લીધો આ વખતે ખોરાક દારૂગોળો વગેરે સાધનો, ખૂબી ગયા હોવાથી કૉર્નવાલિસ પણ પાછો ફર્યો પરંતુ મદ્રાસથી સર્વ સાધનો લાવી તેણે તરત જ શ્રીરંગપટ્ટમને ઘેરો ધાલ્યો ટિપુની દારૂ થઈ તેથી અગ્રેજો સાથે તેણે સુલેહ કરી આ “ શ્રીરંગપટ્ટમની સુલેહ ” થી દિપુએ અર્ધું રાજ્ય ગૂમાસુ લડાઈના ખર્ચ બદલ મેળવી રકમ આપવાનું વચન આપ્યું તથા તેની જામીનગીરી બદલ પોતાના બે પુત્રો અગ્રેજ સરકારને સોંપ્યા, અને જે કેદીઓ તેના તામામાં હતા તે સધાને તેણે છોડી મૂક્યા

ટિપુ પામેથી જે પરગણા લેવામા આવ્યા હતા તે મરાઠા, નિઝામ અને અગ્રેજોએ વહેંચી લીધા ને તેમા અગ્રેજોને ભાગે મલખાર, મહુરા અને સાવેમ આવ્યા

ચોથો મૈસૂર વિગ્રહ—ઈ. સ. ૧૭૬૮-૧૭૬૯—ત્રીજા મૈસૂર વિગ્રહથી ટિપુને ઘણીજ હાનિ પહોંચી ફરીથી તેણે ગુમાવેલા પ્રદેશો મેળવવાના અને દક્ષિણુમા સ્વતંત્ર મુસલમાન રાજ્ય સ્થાપવાના પ્રયાસો શરૂ કર્યા. આ હેતુથી તેણે અગ્રેજોના વિરોધી ફ્રેંચો સાથે ગુપ્ત મસંધત ચલાવી મદદની માગણી કરી ફ્રેંચોએ આ માગણી સ્વીકારી અને કેટલાક ફ્રેંચો શ્રીરંગપટ્ટનમા આવી પહોંચ્યા અગ્રેજોને આથી ધણો લાન લાગ્યો કારણ કે આ વખતે શહેનશાહ નેપોલિયન ઇંગ્લિશમા હતો અને તે ટિપુની વ્હારે ફ્રેંચ લશ્કર મોકલે એવી વાત હતી આ બચમાથી મુક્ત થતા તુરંત જ ગવર્નર જનરલ માર્કિવસ વેન્સલીએ ઈ સ ૧૭૬૮ મા ટિપુ સાથે લડાઈ શરૂ કરી અગ્રેજ સૈન્ય જનરલ હૅરિસ અને જનરલ સ્ટુઅર્ટની સરદારી હેઠળ હતું હૅરિસ મદ્રાસથી અને સ્ટુઅર્ટ મલખારથી નીકળ્યો અને પછી બંને લશ્કરે એકઠા થઈ મૈસૂર પર હુલો કર્યો ટિપુએ આ બંને લશ્કરને ભેગા થતા અટકાવવાને ઘણી મહેનત કરી પ્રથમ તેણે સ્ટુઅર્ટના સૈન્ય સામે લડાઈ કરી, પણ તે પારી ગયો હવે ટિપુએ હૅરિસને હરાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો, પણ તેમા પણ તે નિષ્ફળ નીવડ્યો અને માલાવેની આગળ હાર્યો આથી તે શ્રીરંગ પટ્ટન પાઠો ફર્યો, પણ સ્ટુઅર્ટ અને હૅરિસે તેને ઘેરા ધાકી ઈ સ ૧૭૬૯ મા છૂટી લીધુ આ શ્રીરંગપટ્ટનની લડાઈમાં ટિપુ માર્યો ગયો અગ્રેજોએ ટિપુના વારસોને ગાદી ન આપતા અસંધતા હિંદુ રાજના વશજને ગાદીએ બેસાવ્યો અને કાનૂન તથા કાઈમ્મતુર પરગણાઓ પોતે લીધા

પ્રકરણ ૪૩

વૉરન હેસ્ટિંગ્સ

બંગાળાનો ગવર્નર—વૉરન હેસ્ટિંગ્સનો જન્મ ઈ. સ. ૧૭૩૩ માં થયો હતો. એ નાનપણથી જ બુદ્ધિમાન હતો. એનાં માન પિતાની ગરીબ સ્થિતિને લીધે એ ઈ. સ. ૧૭૫૦ માં ૧૭ વર્ષની નાની ઉંમરે ઈસ્ટ ઇન્ડિયા કંપનીમાં કારકુનની નોકરી લઈ બંગાળા આવ્યો. ઈ. સ. ૧૭૫૩ માં એ કાસિમ બજારમાં આવેલી અંગ્રેજ કોમીને એજન્ટ બન્યો, અને ઈ. ૧૭૫૭ માં કલકત્તાએ એને મીરજાપુરના દરબારમાં રેસિડેન્ટ તરીકે મોકલ્યો. ઈ. સ. ૧૭૬૧ માં એ કલકત્તાની કાઉન્સિલનો સભાસદ થયો. આમ હિંદમાં થોડા વર્ષ રહી એ પાછો ઈ. સ. ૧૭૬૪ માં ઈંગ્લંડ ગયો અને ફરીથી ઈ. સ. ૧૭૬૯ માં હિંદ આવ્યો. અહીં એ પોતાની કુશળતાથી પાછો કાઉન્સિલનો સભાસદ થયો. ઈ. સ. ૧૭૬૭ માં કલકત્તાના ઈંગ્લંડ ગયા પછી રાજ્યનો વડીવટ બરાબર નહિ ચાલવાથી હાર્મ ઉત્પાદી અને કાબેલ માણસની જરૂર જણાઈ. તેથી હેસ્ટિંગ્સને ઈ. સ. ૧૭૭૨ માં બંગાળાનો ગવર્નર બનાવવામાં આવ્યો.

વૉરન હેસ્ટિંગ્સ

હેસ્ટિંગ્સે રાજ્ય વડીવટમાં ઘણા સુધારા કર્યા. તેણે બંગાળામાં કલકત્તાની 'દ્વિરાજ્ય-પદ્ધતિ' ક્રોધમંદ ન ચલાવી તે બંધ કરી અને દેશી નવાબોને દૂર કરી અંગ્રેજ કલેક્ટરો રાખ્યા. તેણે નવાબો

અનીતિથી વર્તતા હતા. પણ કંપનીના માણસોની નીતિ કાંઈ તેઓના કરતા ચઢતી ન હતી તેમણે પણ લાયકશ્વત લઈ પૈસા ભેગા કરવા માંડ્યા હતા.

મુધાગ—એણે જે જમીનદાર વધારેમા વગર પૈસા આપે તેને પાચ વડે પટે જમીન ગણોતે આપી, અને ગણોત મહેસૂન ઉધરાવવા દેશી નવાબોને બદલે અંગ્રેજ કલેક્ટરો નીમ્યા પણ આ રીતથી રૈયતની સ્થિતિ ઘણી જ કફોડી થઈ જમીનદારો વગર પૈસા મેળવવા રૈયત ઉપર જુલમ ગુજારતા વળી પાચ વડે પડી જમીન પાછી આપી દેવાની હોવાથી તેઓ તેમા કંઈ પણ મુધારો કરતા નહિ પણ એકઠે આ નીતિ અગાઉના કરતા લાભાચક હતી.

રેઝિઝે ન્યાયખાતામા પણ સુધારા દાખવ કર્યાં આજ મુધી ન્યાયનુ કામ દેશી નવાબોના હાથમા હતુ તે અંગ્રેજ અમનદારોને સોંપવામા આવ્યુ ન્યાયની મગવડ ખાતર તેણે દેશના બધાઓ પાસા, અને દરેક જગ્યામા દીવાની તેમ જ ફોજદારી કોર્ટો આપી જે કોર્ટો મહેસૂન ઉધરાવતો તેને જ ન્યાયનુ કામ સોંપવામા આવ્યુ આ ઉપરાંત કેનડામા અપીલો સાબાગનારી 'સદર દીવાની' અને 'સદર-નિઝામી' એવી બે અદાલતો સ્થાપવામા આવી અંગ્રેજ કલેક્ટરોને મદદ કરના હિંદુ શાસ્ત્રીઓ અને મુસલમાન કાજીઓ રાખવામા આવ્યા એ ઉપરાંત કંપનીના નોકરોને ખાનગી વેપાર કરવાની બધી ફરી.

વૉર્નન રેઝિઝે દેશી રાજ્યોમાથી પૈસા મેળવવાની અનેક યુક્તિઓ વાપરી પ્રથમ એણે શાહઆનમને અપાણુ ૨૬ લાખ રૂપીઆનુ વસૂલન બધ કર્યું આનુ કારણ એ હતુ કે આજ મુધી શાહઆનમ અંગ્રેજોના તામામા અનાજમાદમા રહેતો હતો, પણ તેણે હવે અંગ્રેજોને છોડી સિંધીઆનો આગ્રા લીધો શાહઆનમને નામે સિંધીઆએ આ ગુઝમની માગણી કરી, પણ રેઝિઝે જણાવ્યુ કે તે સિંધીઆને મળી ગયેનો દોવાથી હવે તેને એ માગવાનો હક નથી મુઝઉદ્દોનાને મળે અને અનાદમાદનો મુનક આપવાથી તેણે અંગ્રેજોને ૫૦ લાખ રૂપીઆ આપ્યા ગાદિના બેઠકા આમે લડનામા અંગ્રેજોના નમામને અંગ્રેજ વશકની મન આપી તેની

આ ના પાડી આથી પૈમા કાવવા એ પોને બનાવ્ય ગયા આ સમયે ચૈત્યમિંગના માણુમોએ બગવો કરી ડેટનાક ગોગ અમરદાગેને મારી નાખ્યાથી તેજિએ નાગી છૂટ્યો અને ચૈત્યમિંગને પદબ્રટ રી તેના ભરીગને ૬૦ વર્ષ ૪૦ લાખ ડીઆ ખાલી લેવાની શરતે ગાદીએ બેઠાએ. અયોધ્યાના નવામ મુગ્ધઉદૈતાના પુત્ર અમરુદૈના પામેથી ૭૬ લાખ ડીઆ માયા તેણે જણાવ્યું કે મારી મા અને દાદી જે અયોધ્યાની બેગમો તરીકે પ્રખ્યાત છે તઓની પામે મારા પિનાના સરગા પૈમા છે માટે એ રકમ જે મને આપવામા આવે તે અગ્રેને માગે એવું ધન આપવા હું તૈયાર છું. આથી તેજિએ ગમે તે પ્રકારે બેગમો પામેથી પૈમા કાવવાની તેને રજા આપી અમરુદૈનાએ એ કંગડ ડીઆ વસૂલ કર્યા અને તેમાથી ખજાણી ભરી.

પૈમા ઉદરાવવામા અયાધ્યાની બેગમો તરફ જે વર્તન ચનાવવામા આવ્યું હતું તે કંપનીના જયરેખરેને પસંદ પડ્યું નહિ અને તેથી તમણે એને ભાગે રૂપિયા આપ્યો. આથી તેજિએ ગવર્નર જનરલ તરીકેનું રાજીનામું આપી ઇંગ્લંડ ગયો ત્યારપછી એની સામે પાર્લમેન્ટમા નદક્રમારને ફાંસી દેવાના અને અયોધ્યાની બેગમો પામે પૈસા ઉદરાવવાના ગુનાઓ માટે કામ ચનાવવામા આવ્યું આ મુદ્દાઓ સાત વર્ષ ચાલ્યા એમા બે ફોક્સ રોગિંગન પિટ વગેરે નેતાઓએ ભાગ લીધો આખરે દરેક તરોમનમા નિર્ણય કરી પાર્લમેન્ટ એને છોડી મૂક્યો પણ આ મુદ્દામા એની સરગા દોનત ખનાસ થઈ ગઈ.

ગલ્લિના વિગ્રહમા અયાધ્યાના નવામને પૈસા ખાતર મેદવી મદદ અને અયોધ્યાની બેગમો તરફ એણે બતાવેલી નિષ્કુરતા બાદ કરતા તેજિએ ઘણું સગીન કામ કર્યું મેદવાય એણે દેશમા આર્થિક, ન્યાયી નમજ જમીન મહેસુલને લગતા સુધારા દાખલ કરી કંપનીના કારભારને રા પાયા પર મૂક્યો તેજિએ ૬ સ ૧૮૧૭ મા ૮૬ વર્ષની પાકી ને મરણ પામ્યો.

પિટનું ઇન્ડિઆ બિલ—આજ અરસામા કંપનીના વહીવટમા થએલી ગેરવ્યવસ્થા અને તેને પડેલી નાણાબીડને લીધે કંપનીના રાજ્યવહીવટમા ફેરફાર કરવાને એક કાયદાનો ખરડો ઇંગ્લંડની સરકાર તરફથી જેમ્સ ફ્રાંકસે પાર્લિમેન્ટમા રજૂ કર્યો પણ તે રાજ્ય જ્યોર્જ ત્રીજાના વિરોધને લીધે પસાર થયો નહિ ઇંગ્લંડમા આ પડી નવું પ્રધાનમંડળ અમલમા આવ્યું, અને વડા પ્રધાન પિટે નવો ખરડો દાખલ કીધો અને પસાર કરાવ્યો, તેથી તે પિટનું ઇન્ડિઆ બિલ તરીકે ઓળખાત છે આ કાયદાની રૂએ (૧) હિંદના રાજ્યકારભાર પર દેખરેખ રાખવાને ઇંગ્લંડમા છ સભાસદોનું એક બોર્ડ ઓફ કોન્ટ્રોલ નીમવામા આવ્યું (૨) ગવર્નર જનરલને પાર્લિમેન્ટની રજા સિવાય કોઈ પણ દેશી રાજા સાથે સલાહ કિંવા લડાઈ કરવાની મના કરવામા આવી, (૩) ગવર્નર જનરલને અગત્યની બામતોમા પોતાની કાઉન્સિલના સભાસદોની મરજી વિરુદ્ધ કામ કરવાની સત્તા આપવામા આવી (૪) અને બોર્ડ ઓફ કોન્ટ્રોલને દેશી રાજ્યો સાથે સુત્રેલ તેમજ લડાઈ કરવાની સ્પૂર્ણ સત્તા આપવામા આવી આ કાયદાનું પરિણામ એ આવ્યું કે રાજ્યની ખરી સત્તા બોર્ડ ઓફ કોન્ટ્રોલના હાથમા ગઈ અને કંપનીની સત્તા નામની જ રહી

લૉર્ડ કૉર્નવૉલિસ અને ગર જૉન શોર

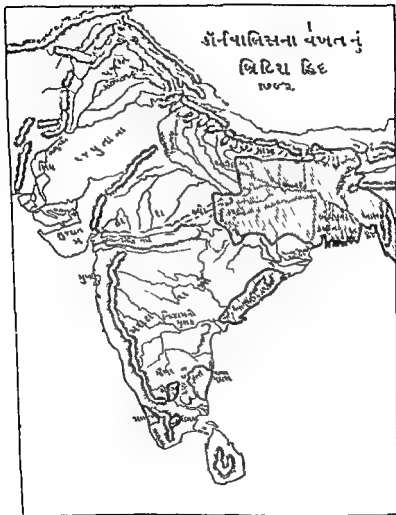
વૉરન હેગિટ્સ ઈ સ. ૧૭૮૫ માં દિંદ છોડી ગયો અને તેની જગ્યાએ લૉર્ડ કૉર્નવૉલિસને હિંદુસ્તાનનો ગવર્નર જનરલ નીમવામાં આવ્યો.

એ પોતાની મજાની સમતિ વિના હિંદનાં અગત્યના કાર્યોમાં પોતાની મરજી મુજબ વર્તી શકે એવો હક મેળવી દિંદ આવ્યો. એની નિમજીક બીજી રીતે પણ અગત્યની હતી એ અમીરી કુટુંબનો તેમજ મોભાવાળો દોવાથી પોતાની સલાહના સભાસદોને તથા કંપનીના માણસોને સહેલાઈથી અકુશમાં રાખી શકે એમ હતું બીજું, હિંદની પરિસ્થિતિથી એ તદ્દન અજાન દોવાથી દેશી રાજ્યોની ખટપટમાં માથું મારવાની એને વૃત્તિ ન હતી.

એના સમયમાં જાણવા જેવો બનાવ મૈસુરનો ત્રીજો ત્રિઅહ હતો આ ત્રિઅહ ઈ સ. ૧૭૬૦-૬૨ માં થયો. આતુ વર્ણન આગળ આવી ગયું છે (જુઓ પાના ૨૪૪-૪૫) આ લડાઈમાં કૉર્નવૉલિસે જાતે ભાગ લીધો હતો. એણે ટિપુ સુલતાનને હરાવી તેની સાથે સધિ કરી તેનું અર્ધું રાજ્ય લઈ લીધું આમાંથી અંગ્રેજોને મળ્યું, આવેમ અને મદુરા પરગણા મળ્યા.

કાયમની મહેસૂલ પદ્ધતિ—હિંદુસ્તાનના ઇતિહાસમાં લૉર્ડ કૉર્નવૉલિસનું નામ કાયમની જમીન મહેસૂલ પદ્ધતિ દાખલ કરવાને માટે પ્રસિદ્ધ છે. આથી જગાજાના જમીનદારોને જમીનનો માલખી હક્ક આપવામાં આવ્યો અને તેમની પાસે તે બદલ લેવાની રકમ ઈ સ. ૧૭૬૩ માં કાયમને માટે નક્કી કરવામાં આવી. આ પ્રમાણે જમીનદારોને કાયમની જમીનની માનકી મળવાથી તેમણે જમીનમાં સુધારો કરી પેદાશ વધારી વળી આથી હમેશા મહેસૂલ આકરાની મુશ્કેલી દૂર થઈ. આમ જમીનદારોની સ્થિતિ સુધરી, પણ ગણેાતીઆના હક્કો ધ્યાનમાં લેવાયા નહિ. જમીનદારોએ ગણેાતીઆઓને રિયાસીને પૈસા

डॉन बालिसना यणतनुं
प्रिय कि
१९७२

સર્વેશ્વરજીના સ્થાપત્ય કૌશલ્ય

કહાવ્યા. આથી તેમની સ્થિતિ ખરાબ થઈ. પરંતુ સરકારને નિયમિત તથા ચોક્કસ મહેસૂલ મળતુ થયું, અને વફાદાર જમીનદારો હયાતીમાં આવ્યા, જેમણે ઈ. સ. ૧૮૫૭ ના બળવા વખતે બ્રિટિશ સરકારને અમૂલ્ય મદદ કરી. જમીનદારોએ દેયત ઉપર જુલમ ગુજાર્યો, તેથી આખરે તેમના લાભાર્થે ઈ. સ. ૧૮૫૯ માં બંગાળ ટેનન્ટ્સ એક્ટ પસાર કરવામાં આવ્યો.

આ ઉપરાંત એણે મહેસૂલ ઉધરાવનારાઓની ન્યાય કરવાની સત્તા લઈ લીધી, તેમ જ કંપનીના અમલદારોને ખોટી રીતે પૈસા લેતાં તેમ જ વેપાર કરતા અટકાવી તેમનો પગાર વધાર્યો. એણે દરેક જિલ્લા માટે દોવાની તેમ જ ફોજદારી કામ માટે જુદા ન્યાયાધીશો નીમ્યા, અને કલકત્તા, પટણા, દાકા, અને મુર્શિદાબાદમાં ચાર અદાલતો સ્થાપી પણ ન્યાયાધીશોની પદવી અંગ્રેજોને જ આપવામાં આવી. કૉર્નવૉલિસને હિંદવાસીઓ પર વિશ્વાસ ન હતો તેથી તેણે આ પગલુ ભરી હિંદીઓને જાંચી પદવીઓથી દૂર રાખ્યા. આ ઉપરાંત તેણે 'ફોજદારી કાયદો' માં સુધારો કરી તે બંગાળા પ્રાંતમાં દાખલ કર્યો. આ કાયદો કૉર્નવૉલિસ કોડ તરીકે પ્રખ્યાત છે. એણે હિંદી સનદી નોકરી સ્થાપી. આથી એ હિંદી સનદી નોકરીના પિતા તરીકે ઓળખાય છે એણે દેશમાં ચોર તેમ જ લૂટારાઓનો ત્રાસ દૂર કરવા માટે પોલીસ ખાતુ ખોલ્યું.

સર જૉન શોર—લૉર્ડ કૉર્નવૉલિસ પછી ઈ. સ. ૧૭૯૩ માં સર જૉન શોરને હિંદનો ગવર્નર જનરલ નીમવામાં આવ્યો.

એની પાંચ વર્ષની કારકિર્દીમાં બ્રિટિશ હિંદના રાજ્યવહીવટમાં કાંઈ પણ વિશેષ ફેરફારો થવા પામ્યા નહિ, તેમ જ એકપણ જાણુવા જેવો બનાવ બન્યો નહિ. એનું મુખ્ય કારણ એ હતું કે આ સમયે ઈંગ્લેન્ડની સરકારે એને કાંઈ પણ દેશી રાજ્યના કારભારમાં માયુ ભાગવાની તેમ જ રાજ્યની સરહદ વધારવાની મના કરી હતી.

ઈ. સ. ૧૭૯૫ માં મરાઠાઓ અને નિઝામ વચ્ચે ખડૌના મેદાનમાં ધોર યુદ્ધ થયું. મરાઠાઓનો વિચાર નિઝામ પાસેથી ચોથ ઉધરાવવાનો હતો. આથી તેઓએ લડાઈ શરૂ કરી. નિઝામે

અગ્રેજોની મદદ માગી, પણ સર જૉન ગોરે અન્ય ગાંધ્યમા 'માથુ ન મારવાની નીતિ' ને માન આપી સાફ ના પાડી આ વાતની ખમર ફેલાતા જ જ્ઞાનિઅર, ગુજરાત, ઇંગ્લેન્ડ અને વરાડના મરાઠા સરદારો પોતપોતાનું સૈન્ય લઈ એકત્ર થયા નિઝામ પાસે પૈસા કે માથુસ ન હતા. વગા અગ્રેજોની મદદ પણ તેને ન મળી આવી તેની અખત હાર થઈ અને તેને પોતાના રાજ્યનો અર્ધો ભાગ મરાઠાઓને સ્વાધીન કરવો પડ્યો અને ચોથ ઉતરાવવાની ક્ષત આપની પડી

ઈ સ ૧૭૯૭ મા અયોધ્યાનો નવામ મરહુ પાચો તેના મરહુ પત્ની ગાદીને માટે ઝગડા મઠ થયા. સર જૉન શોર જતો લખનૌ ગયો અને ગાદીનો ખગે વારસ કાણુ છે તેની તપાસ કરી તેને નવામ બનાવ્યો. આ નવામે અગ્રેજોને દર વર્ષે ૭૬ લાખ રૂપીઆ આપવાનું વચન આપ્યું અને રાજ્યમા વ્યવસ્થા જાળવવા ત્યાં એક અગ્રેજ ટ્રેન્ય રાખવામા આવ્યું આમ અરોધ્યા પ અગ્રેજોએ કાણુ મેળવ્યો

દેશી રાજ્યોમા 'માથુ ન મારવાની નીતિ' અગ્રેજોને બારે પડી દિન પ્રતિદિન મરાઠાઓ બગવાન થવા લાગ્યા. ટિપુ સુલતાન સૈન્ય એકઠું કરવા લાગ્યો, અને અગ્રેજોનો નાશ કરવા તેણે ફ્રેન્ચો તેમ જ અફઘાનો સાથે શુભ મસલતો ચલાવવા માડી આ ઉપરાત નિઝામ, સિંધીઆ, હોનકર, અને ટિપુના રાજ્યોમા તેમના લશ્કરને જ્વાયત રીખવવા સાફ ફ્રેન્ચ અમનદારો રાખવામા આવ્યા

આ ઉપરાત આ નીતિથી દેશી રાજ્યોમા માલોમાલો ઝગડાઓ શરૂ થવા લાગ્યા અને કેટલાક રાજ્યોમા અધાધૂધી આવી પણ સર જૉન શોર કંપનીએ સૂચવેલી નીતિને જ વગળી રહ્યો

પ્રકરણ ૪૫

માર્કિવસ વેલેસ્લી, લૉર્ડ કૉર્નવૉલિસ, સર જ્યૉર્જ બાર્લો
અને લૉર્ડ મિન્ટો

માર્કિવસ વેલેસ્લી—ઈ. સ. ૧૭૯૮ માં 'માર્કિવસ વેલેસ્લી
ગવર્નર જનરલ તરીકે હિંદ આવ્યો. તે હિંદ આવ્યો ત્યારે દેશમાં ઘણીજ

અશાંતિ હતી. એક બાજુ મરાઠા
બળવાન થતા જઈ અંગ્રેજોને હાકી
કાઢવા કમર કમી રહ્યા હતા બીજી
તરફ દક્ષિણમાં દિપુતુ જોર વધતું જતું
હતું અને અંગ્રેજોને હાકી કાઢવા
તેમ જ પોતાનું મ્લત્ર રાજ્ય આપવા
તેણે ફ્રેન્ચોની મદદ માગી હતી. જગ-
પ્રસિદ્ધ યોદ્ધો નેપોલિયન ઇંગ્લેન્ડ
મુઘી આવી પહોંચ્યો હતો અને તે
જીતીને હિંદમાં દિપુતી મદદે આવનાર
હતો. નેપોલિયન અને દિપુ વચ્ચે
આ વિષે ઉત્સાહી પત્રવહેવાર થયો
હતો આ ઉપરાંત નિઝામ, સિંધીઆ
અને હોશકર પાસે મોટું લશ્કર હતું,

માર્કિવસ વેલેસ્લી
અને તેઓ ફ્રેન્ચ અમલદારો પાસેથી તેને ક્વાયત શિખવાડતા હતા.
અફઘાનીસ્તાન અને નેપાળના રાજાઓ પણ અંગ્રેજોને દૂર કરવાના
પ્રયત્નો કરી રહ્યા હતા. ચીખ લોકોની સત્તા વધતી જતી હતી પણ તેઓ
પોતાના પ્રાંતમાં જ રહી લડતા હતા. મુગલ બાદશાહ શાહઆલમ આ
વખતે સિંધીઆના કબજામાં હતો અયોધ્યાના નવાબની મત્તા નહિ
જેની જ હતી.

આમ હિંદની રાજકીય દશા ઘણી જ કાળા વાદળથી ઘેરાયેલી
હતી. આ કટોકટીના સમયોમાં સર જૉન ગોર્ડની નીતિને તિલાંજલિ

આપી દેથી ગાંધીની ખગ્ગમા બિનરી અગ્રેજીની ચત્તા મગ્ગ કરવાનો વેગેલીએ નિશ્ચય કર્યો.

મહાત્માકારી લગ્ગની યોજના—પોતાની મુગ પા પાગ્વા માટે વેગેલીએ એક ની યોજના અમલમા મુગી તે મહાત્માકારી યોજના તરીકે પ્રખ્યાત છે જે દેલી રા જો આપકારી યોજના સ્ત્રીકારે તેમજે (૧) પોતાની નોમ્મીમાથી અગ્રેજે ગિરાય તમામ યુગેપીઅનોને મદી મૂકવા (૨) ગાંધીમા સુનેદશાન્તિ જાગવવાને તેમ જ પોતાના રક્ષાણુને માટે એક સહાયકારી અગ્રેજ સૈન્ય રાખવ (૩) આ નરકરનો ખર્ચ આપવો (૪) જ્યાંએ અગ્રેજેને જરૂર પડે ત્યાર તેમને મદ કરની, (૫) આમપાસના ગાંધી સાથે સ્વત્ર રીતે લગ્ગ, સુનેદ તેમજ પદ વ્યવહાર કરવો નહિ તથા (૬) અગ્રેજેનું સર્વોપગિપણુ સ્ત્રીમારવુ એ પ્રમાણે કમ્પૂનાત આપવાની હતી.

નિઝામની સ્થિતિ મરાઠોએ ઘણી જ ખરામતી હતી તેની તેઓના ત્રાસમાથી બચવાને માટે તેણે વેગેલીની આ યોજના પ્રથમ સ્ત્રીમારી તેણે કુન્ય સૈન્યને નોમ્મીમાથી રજા આપી અને અગ્રેજ સૈન્યને દેદરાબાદમા રાખ્યું.

મૈસૂરના ટિપુએ વેગેલીની યોજના સ્ત્રીમારી નહિ તેથી તેની સાથે લગ્ગશરૂ થઈ આ લગ્ગનું વર્ણન ચોથા મૈસૂર રિગ્દમા આની ગણુ છે (જુઓ પાનુ ૨૪૫) આ મુદ્દમા ટિપુ મરણુ પામ્યો અને મૈસૂર અગ્રેજેના હાથમા ગણુ ટિપુના વશજેને ગાદી ન આપના અસનના હિંદુ વશના રાજના પુત્રને ગાદીએ બેસાડવામા આવ્યો, જેણે આ 'સહાયકારી યોજના' દે- રીતે કમ્પૂ રાખી.

મૈસૂર પડી અયોધ્યાનો વાગે. આયો અયોધ્યાના નવામની સ્થિતિ ઘણી જ નમગી પડી ગઈ હતી નવાબે પોતાના સૈન્યની જરા પણ દરમાર રાખી ન હતી આથી વેગેલીએ નવામને પોતાના રાજ્યમા એક 'સહાયકારી લશ્કર' રાખવાનું સૂચ્યું પ્રથમ નવાબે આનામની કરી, પણ પાછગથી તેણે એ યોજના કમ્પૂ રાખી આથી નવાબના રાજ્યમા અગ્રેજ લશ્કર રાખવામા આવ્યું અને આ નરકરના

ખર્ચ પેરે નવામે ઈ મ ૧૮૦૧ મા દોઆમ અને રેહિલખડો પ્રેશ અગ્રેનેને વ્યાધીન કર્યો

હવે વેનેઝીએ મગાયોને હાથમા લેવા માગ્યા બીજા તેમજ ત્રીજા મરા' સિદ્ધનો હેરાવ આગના પ્રકરણોમા આવી ગયો છે (જુઓ પાના ૨૦૭-૨૦૮) ત્યારે બાહરાવને 'સહાયકારી વરક' રાખવાનું કહેવામા આવ્યું, ત્યારે નાના ઇન્ટીસની સૂચનાથી તેણે આ સૂચનાનો ગ્રીભર કર્યો નહિ પણ ઈ સ ૧૮૦૦ મા હોયકર બાહરાવને દરારી પુનાથી નસાજો ત્યારે બાહરાવે પોતાને બે પુનાની ગાદી મળે તો સહાયકારી યોજનાની શરતો કપૂત રાખવાનું વચન આપ્યું આથી ઈ સ ૧૮૦૨ ની વસઈની મુલેહુ અગ્રેને અને બાહરાવ વચ્ચે થના પામી જેની શરતો આગળ જણાવી છે આ મુલેહુથી કેટલોક મુનક અગ્રેનેને મળ્યો, અને બાહરાવે પોતાના રાજ્યમા અગ્રેજ સૈન્ય રાખવાનું વચન આપ્યું આનું અનુકરણ વડોદરાના મરાઠા રાજા ગાયકવાડે પણ કર્યું તથાપિ સિંધીઆ, બોસને અને હોયકર જેઓની સત્તા વધતી જતી હતી તેઓએ આ ગોજનાનો અચ્છીકાર કરી અગ્રેને સામે લડાઈ કરી પણ આ લડાઈમા સિંધીઆ અને બોસનેનો પરાજય થયો આથી સિંધીઆએ સિગ્જ અંગેગાંવના અને બોસનેએ દેવગાંવના ઢગર કર્યો, અને સહાયકારી યોજનાની રૂએ આ બંને રાજ્યોમા અગ્રેજ સૈન્ય રાખવામા આવ્યું

તાજેરમા લાખા સમયથી ગાદીને માટે ઝવડા ચાનતો હતો વેનેઝીએ કુતેહ વાપરી બંને લકદારોને વસીસન બાંધી આપી તાજેરનો પ્રદેશ બ્રિટિશ રાજ્યમા બેડી દીધો

ઝણીટકનો નવામ અપુત્ર ગુજરી જવાથી ઝણીટકને પણ અગ્રેનેએ કમળે કરી બ્રિટિશ રાજ્યમા બેડી દીધું

આમ વેનેઝીએ પોતાની 'સહાયકારી યોજના' હિંદમા ફેલાવી મરાઠા તેમજ ટિપુને દરાવી તેણે બ્રિટિશ રાજ્ય હિંદુસ્તાનમા ગિર કર્યું શાહઆલમને સિંધીઆના તાગામાથી છોડારી અગ્રેનેએ પોતાના કબજામા રાખ્યો આ સહાયકારી સૈન્ય રાખ્યા ઉપરાંત સિંધીઆએ ભરૂચ, બોસલેએ કટક, અયોધ્યાના નવામે દોઆમ અને

ગૌહિલખડ, મૈસુરના ગઝનએ દાનડા અને ક્રાઈશ્ચિયન, અને નિઝામે બેવારી અને કંપાના પ્રેરો અંગ્રેજોને વ્યાધીન કર્યા ઈ સ ૧૭૯૯ માં વેનેઝીએ મુરત પણ અંગ્રેજ ગઝનમાં ત્રેડી દીવુ વેનેઝીની આ ચોગનાથી અંગ્રેજોની સત્તા ઘણી જ બગવાન થવા પામી, અંગ્રેજ ગઝનનો નિસ્તાર વધ્યો, અને દેશમાંથી લૂટફા, મારામારી વગેરે ઝોલા થયા.

વેનેઝીનો સવગો ગઝનકાગ મુરતે જીતવામાં, ગઝનો ખાલમાં દરવામાં, ફુશમનોને હરાવવામાં, તેમજ દેશમાં શાન્તિ અને મુનેદ આપવામાં ગયો તોપણ એા કેટલાક મુધાગ દાખન કર્યા કંપનીના લશ્કરી તેમજ દીવાની અમલદારો જેઓ પુષ્ટળ પૈસા કમાતા હતા તેઓના પગારમાં ઘટાડો કર્યો, તેમજ તેઓ ઘણા મોટા વ્યાજે દેશી ગઝનએને નાણા ધીરતા હતા તે પ્રથા પણ બંધ કરી તેજે કંપનીના મોટા અમલદારોને શિક્ષણ આપવા હાલ્લીબરી કોલેજ આપી આમ સાત વર્ષ હિંદુસ્તાનમાં રહી અંગ્રેજ રાજમાં વધારો કરી, મુનેદ તેમજ શાન્તિ પ્રસારાવી, આ શરનીગ, યુક્તિમાજ અને વ્યવહાર દુશળ ગવર્નર જનરલ ઈ સ ૧૮૦૫ માં ઈંગ્લેન્ડ ગિરાયો.

લૉર્ડ કૉર્નવૉલિસ—કંપનીના ડાયરેક્ટરોને વેનેઝીની રાજ્ય નીતિ ગમી નહિ, તેથી તેઓએ વેનેઝીને બેવારી લીધો અને કૉર્ન વૉલિસને ફરીથી સર જૉન શોરની નીતિનો અમલ કરવાનું સ્વચી મોકલ્યો. આ વખતે કૉર્નવૉલિસની ઉંમર લગભગ ૭૦ વર્ષની હતી હિંદમાં આવતા વારજ તેજે વેનેઝીની ચોગના પડતી મૂઝી, અને લૉર્ડ લેકને લડવાની બધી કરી તેજે ટોનકર અને મિંધીઆ સાથે સધિ કરવાનો વિચાર કર્યો હતો, પણ બગાળાના સખ્ત તાપ અને ગરમીથી ત્રણ મહિના પણ પૂરા ન થયા એવામાં તો તે ગાઝીપુરમાં મરણ પામ્યો.

સર જ્યૉર્જ બાલો—લૉર્ડ કૉર્નવૉલિસ પછી સર જ્યૉર્જ બાલો જે આ વખતે કનકતાની કાઉન્સિલનો મુખ્ય સભાસદ હતો તેને ઈ સ ૧૮૦૬ માં કામચલાઉ ગવર્નર જનરલ નીમવામાં આવ્યો તેજે કૉર્નવૉલિસની શાન્તિમય નીતિનું અનુસરણ કરી લડાઈઓ બંધ કરી, અને દેશમાં સર્વજ્ઞ શાન્તિ ફેલાવી.

સેન્ટ્રલ ઇન્ડિયન સ્ટેટ્સ ઓફ ઇન્ડિયા

સર ન્યૉર્થ બાલૉના વખતમા વેલોરનું ખંડ થયુ. આ બડ ઈ. સ. ૧૮૦૬ માં મદ્રાસમાં આવેલા વેલોરના કિલ્લામાં થયુ. મદ્રાસના ગવર્નર લૉર્ડ વિલિયમ બેન્ટિન્ક અને તેના સેનાપતિએ લશ્કરની બાબતમાં કેટલાક ફેરફારો કર્યા. સિપાઈઓને લશ્કરી પોશાક સુધારવાની, પાઘડીને બદલે ઝુમટી ટોપીઓ પહેરવાની, ઘાઠી નવી ઢાંચે કાતરવાની, કાનમાં બોરિયાં ન પહેરવાની, તેમ જ કપાળ ઉપર ટીલુ ન કરવાની સૂચનાઓ કરવામાં આવી. પણ સિપાઈઓએ આનો કોમો અર્થ કર્યો. તેઓએ ધાર્યું કે તેમને ખિસ્ત બનાવવાની આ યોજના છે આથી ઉશ્કેરાઈને તેઓએ બડ કર્યું. આમાં ટિપુના પુત્રો જેમને વેલોરના કિલ્લામાં રાખ્યા હતા તેમણે પણ ઉત્તેજન આપ્યું. બડખોરોએ એક રાતમાં કિલ્લાના ૧૧૩ ગોરા અમલદારોને મારી નાખ્યા. પણ તરત જ આરકૉટથી અગ્રેજ સૈન્ય આવી પહોંચ્યું તેણે કિલ્લો સર કરી, બડ શમાવી ઈઈ ગુલેશારોને પકડી સખ્ત રિવાઝ્યા, કેટલાકને નોકરીમાંથી બરતરફ કર્યા, ને ટિપુના હોકરને ક્ષકતે મોકલી આપ્યા.

લૉર્ડ મિન્ટો—ઈ સ ૧૮૦૭ માં લૉર્ડ મિન્ટો ગવર્નર જનરલ તરીકે હિંદ આવ્યો. એને કંપની સરકારે શાન્તિની નીતિનું પાલન કરવાનું જણાવ્યું હતું પહેલાં થોડા વર્ષ તો એણે એ પ્રમાણે ચલાવ્યું, પણ પાછળથી એને જણાયું કે આમ કરવામાં બ્રિટિશ સત્તા તેમ જ મોજાને ઘોંકા પહોંચે છે, વળી દેશી રાજ્યોમાં થતા ઝઘડા તથા ચાલતી ખટપટો જેઈ આ નીતિ એને હાપણુબરેલી લાગી નહિ તેથી ધીમે ધીમે એણે એ નીતિ પડતી મૂકી અને કંપની સરકારને આમ કરવાનું કારણ સમજાવ્યું આ નીતિથી થોડા જ વર્ષમાં એણે હિંદમાં બ્રિટિશ સત્તા મજબૂત કરી.

ઈ સ ૧૮૧૩ માં કંપનીની સનદ નવી કરવામાં આવી તેમાં અગત્યના ફેરફાર દાખલ કરવામાં આવ્યા આથી કંપનીને હિંદ સાથે વેપાર કરવાનો આપેલો ઇજાજો રદ કરવામાં આવ્યો અને સધળી અગ્રેજ પ્રજાને હિંદ સાથે વેપાર કરવાની છૂટ આપવામાં આવી બીજું, હિંદના લોકોની કેળવણી પાછળ દર વર્ષે એક લાખ રૂપીઆ ખર્ચવાની કંપનીને ફરજ પાડવામાં આવી.

નેપોલિયનના ભય સામે પગલાં—લૉર્ડ મિન્ટોએ અંગ્રિ-

અનને અધ્યાનીઆનના અમીર સાથે સારો સંબંધ બાંધવા કાબુલ મોકલ્યો. અને અધ્યાનીઆનના રાજા શાહમુઝ્ઝ હુસની પાસે સારો સંબંધ બાળવાનું વચન લીધું. આ વખતે ફ્રેન્ચ શહેનશાહ મહાન નેપોલિયને એક એલચી ઇરાન મોકલ્યો અને ત્યાના શાહને મેળવી લેવા પ્રયત્ન કર્યો. મિનીએ આ વાત જાણી કે તરત જ તેણે પણ ત્યાં એક એલચી મોકલ્યો. અંગ્રેજ એલચી માલકમે શાહની પાસેથી પોતાના દેશમાં કોઈ પણ શત્રુમેનાને લાખક ન કરવાનું વચન લીધું. સિંધના મીરાએ પણ આવું જ વચન આપી પોતાની મિત્રાચારી દર્શાવી. પંજાબના રાજા રણજિતસિંહ પાસે પણ મેલકાદને એલચી તરીકે મોકલવામાં આવ્યો. તેણે રણજિતસિંહને પોતાની વિવેકબુદ્ધિથી જીતી લીધા. આથી રણજિતસિંહ જાંઘી પર્યંત અંગ્રેજોનો મિત્ર થઈને રહ્યો. રણજિતસિંહ શીખ ધર્મનો હતો. એ ધર્મના આપનાર નાનકનો જન્મ ઈ. સ ૧૪૬૯ માં થયો હતો. એ ધર્મના લોકો “ગ્રંથ સાહેબ” નામના એ ધર્મના પવિત્ર ગ્રંથને માને છે. ગુરુ નાનક પછી શીખોના ધણા ધર્મગુરુઓ થયા આ ધર્મગુરુઓએ શીખોમાં ધાર્મિક તેમજ રાજકીય એક્ય આણ્યું. અને તેમને એક લગાયક પ્રાન બનાવી વખત જતા ૧૮ મી સદીમાં પંજાબમાં બાર શીખ સરદારોએ રાજ્ય કરવા માંડ્યું. આ બારમાં સરદાર મહાનસિંહ મોટો અને બળવાન હતો. તે ૧૭૬૨ માં મરણ પામ્યો. તેના પછી તેનો પુત્ર રણજિતસિંહ ગાદીએ આવ્યો. એ નિરક્ષર હતો, તોપણ ધણે જ બુદ્ધિવાન, કાબેલ અને દુરદેશી હતો. એણે કુનેદથી સતલજની ઉત્તરનો સમગ્ર ભાગ કબજે કર્યો. હિંદુઆનના ઇતિહાસમાં એનું સ્થાન અગત્યનું છે. એ પંજાબના સિંહ તરીકે ઓળખાતો હતો. આમ અન્ય રાજ્યો સાથે લોઈ મિનોએ ધણે જ સારો સંબંધ બાળવી રાખ્યો.

રણજિતસિંહ

લૉર્ડ હેસ્ટિંગ્સ અને લૉર્ડ એમહર્સ્ટ

ઈ. સ. ૧૮૧૩ માં લૉર્ડ હેસ્ટિંગ્સ ગવર્નર જનરલ તરીકે હિંદ આવ્યો. નેપાળના ગુરખાઓ અયોધ્યા ઉપર ડોળા ધુરધાવી રહ્યા હતા, મરાઠાઓ બ્રિટિશ સત્તા હિંદમાંથી જડમૂળથી કાઢી નાખવાના પ્રયત્નો કરતા હતા, અને મધ્ય હિંદુસ્તાનમાં પિંઢારાઓ હાહાકાર વર્તીવી રહ્યા હતા. આથી તેણે દેશમાં શાન્તિ સ્થાપવાનો નિશ્ચય કર્યો

પિંઢારાઓમાં અશ્વાન, મુસલમાન, મરાઠા, જાટ, બીલ વગેરે લોકો હતા. આ લોકો લૂટફાટનો ધંધો કરી ગુજરાન ચલાવતા. તેઓ દોડવામાં કુશળ, સાહસિક, તેમ જ લય વિનાના હતા. તેઓ એક શહેરથી બીજે શહેર ટોળા થઈ ફરતા. તેઓનો હેતુ કેવળ પૈસા મેળવવાનો હતો. આ કારણથી તેઓ દ્રવ્યવાન લોકોના ઘરમાં પૈસી પૈસા

લૉર્ડ હેસ્ટિંગ્સ

મેળવવા સારું ધણું જુલમ ગુજારતા અને જે કોઈ આનાકાની કરતા તેઓને જીવતા સળગાવી મૂકતા. આખા ગામ ને ગામ તેઓ આ પ્રમાણે સળગાવી મૂકતા. ધોરી રસ્તા પર થઈને જતા વેપારીઓ જનત્રાણો વગેરે પર ઓચિંતો છાપો મારી તેઓનું સંધળું લૂટી લેતા. આથી જનન, માલ, આગરહર્જિત અને વેપારને ધણી જ હાનિ પહોંચતી. પિંઢારાઓના મુખ્ય સરદારો કરીમખાન, અમીરખાન, વારીલ મદમદ અને ચિતુ હતા. એ લોકોની સખ્યા લગભગ ૬૦,૦૦૦ માણસની હતી. લૉર્ડ હેસ્ટિંગ્સે આ લૂટારાઓનો જડમૂળથી

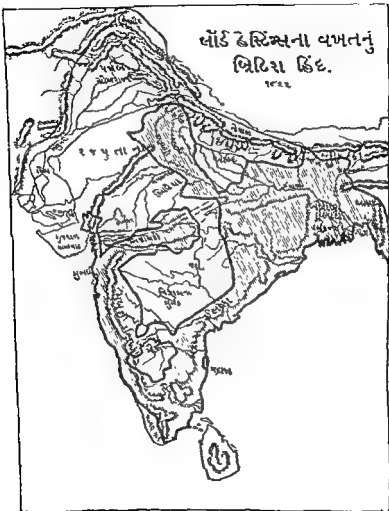
નાશ થવાનો પ્રયત્ન થયો આ માટે તેઓ મગાયા, મુમર્ષ અને મદ્રાસથી મળી શકે તેના માણસોને બોલાવી ૧૦૦૦૦૦ માણસોનું એક મોટું લશ્કર તૈયાર થયું આ લશ્કરને નાની નાની ટુન્ડીઓમાં વહેંચી દઈ આગે તરફથી પિંદારાઓને એવી ગીતે વેરી લીધા કે તેઓ નાસવા પામ્યા નહિ આમાં સિંધીઆ અને દોનકર પણ મ દ આપી તેઓ આવડી મોટી ફાજ આમે લડી શક્યા નહિ. નઓ માર્યા ગયા જમનમાં નામી છૂંચ્યા કે ગામડામાં જઈ વચ્ચા ચાર વર્ષમાં લૉર્ડ દેવિડેએ પિંદારાઓનો હિંદુમાંથી મદાને માટે નાશ ની અને શાંતિ ફેનાવી

નેપાળનિઝલ—લૉર્ડ દેવિડેએના સમયમાં નેપાળ માથે યુદ્ધ થવા પામ્યું હિમાલયની દક્ષિણે ગુરખા નામના લોકો વસતા હતા તેઓ અયોધ્યા પ્રાંતના લોકોને ઘન તા હતા આથી દેવિડેએને તેઓની માથે લ વાની જરૂર પડી આને માટે આગ લશ્કરની ટુન્ડીઓ આગ જુ. ૧ જુ. ૨ સરદારોની સરદારી દોળ મોન્નવામાં આની આ ચારમાંથી પોના ત્રણને ઘણી જ ખુવારી સાથે પાછા ફરવું પડ્યું પણ જનરલ ઑકરનોનીએ બહાદુરીથી લડી ગુરખાઓને સખ્ત હરાવ્યા આથી ગુરખાના રાજાએ અગ્રેને સાથે મનાહ કરી ઈ સ ૧૮૧૬ મા સેગાઉદીની મુબેહ થઈ તેથી ખાઉન દેશ અગ્રેનેને સ્વાધીન થયો આ પ્રેશમાં મસૂરી સીમના નેનીતાલ આનમોરા આદિ રમણીય અંગો આવેના હિ આ સુનેદથી ખમ્બુમાં નેપાળને એક સિદ્ધિશ ગિરિ ગખવો પામ્યો

ઈ સ ૧૮૧૭-૧૮૧૮ મા લૉર્ડ દેવિડેએને મગાની સાથે લડવું પડ્યું સરના મગાઓ એન્ન થઈ અગ્રેનેની સત્તા જ મૂળથી મવા માગતા હતા આથી મોથો મગા વિમલ થયો જેનું વર્ણન આગળ આપેલું છે (જુઓ પાના ૨૧૦-૨૧૧) આ યુદ્ધને પગિણામે બાગમ પેશ્વા પદઅટ થયો આપાસાનેબ બોસને નાસી છૂંચો અને સિંધીઆ તથા દોનકરે સરિ મરી સિંધીઆ અગ્રેનેને વિરુદ્ધ ગુરખા સાથે ખાનગી પતવડેવાર ચલાવેલો હતો અગ્રેનેને આ વાતની ખબર પડી એને તરત જ તેને સધિ માટે પૂ. ૧. ૨ સિંધીઆએ સધિ

લૉર્ડ હેલિમ્સના વખતનું બ્રિટિશ હિંદ.

૧૮૫૮

લૉર્ડ હેલિમ્સના વખતનું બ્રિટિશ હિંદ

કરી આથી તેના રાજ્યમા 'સહકારી લશ્કર' રાખનામા આવ્યુ
યશવતરાવ હોલકરના મૃત્યુ પછી તેનો છોકરો નાનો હોવાથી રાજ્ય
વહીવટ તેની વિધવા તુલસીમાઈના હાથમા હતો આ રાણીએ અંગ્રેજોને
શરણ થવાની ઈચ્છા જણાવી પણ આથી તેનુ સૈન્ય ગુસ્સે થયુ અને
તરત જ તેણે તેને મારી નાખી આથી ઈ સ ૧૮૧૭ મા અંગ્રેજોએ
હોલકરના માણસોને મહિંદ્રપુર આગળ હરાવી મંદેઈર મુકામે સધિ
કરી અંગ્રેજોએ યશવતરાવના પુત્ર મલ્હારરાવ હોલકરને ગાદીએ બેસાડ્યો,
તેમ જ ધંધારના રક્ષણ માટે એક બ્રિટિશ રેમિન્ટ નીમ્યો આ ઉપરાત
હેન્ટિંગ્સે રજપૂતો સાથે પણ સુલેહ કરી અંગ્રેજોની સત્તા જમાવી

લૉર્ડ હેન્ટિંગ્સ હિંદમા દશ વર્ષ રહ્યો તે દરમિયાન તેણે પિંઢારાઓનો
નાશ કર્યો, મરાઠાઓનો સપૂર્ણ પરાજય કર્યો, નેપાળની આસપાસ
સ્થિતિ ગુરખાઓને હરાવી તેમની સાથે સલાહ કરી, અને સિંધીઆ,
હોલકર અને બળવાન રજપૂત રાજ્યો જોડે સધિ કરી એ પ્રમાણે દેશમા
સુલેહશાન્તિ ગ્થાપી હિંદમા અંગ્રેજોની સત્તા સજ્જ કરી તેના વખતમા
ઈ સ ૧૮૧૭ મા કલકત્તામા હિંદુ છોકરાઓને યુરોપી તથા એશિયાઈ
ભાષાનુ તથા વિજ્ઞાનનુ શિક્ષણ આપના હિંદુ કૉલેજ ગ્થાપવામા આવી

લૉર્ડ ઍમ્હર્સ્ટ—ઈ સ ૧૮૨૩ મા લૉર્ડ ઍમ્હર્સ્ટ ગવર્નર જનરલ
તરીકે આવ્યો આવતાની વારમા જ એને બે વિગ્રહમા ઊતરવુ પડ્યુ

પહેલો ગ્રહી વિગ્રહ—ઈ સ. ૧૮૨૪-૧૮૨૬—ગ્રહદેશના
રાજાએ આરાકાન જીતી લઈ ત્યાના લોકો પર એટલો બધો બુલ્લમ
ગુજાર્યો કે તેઓને આરામન છોડી અંગ્રેજોને શરણે જવુ પડ્યુ
વળી તેણે બગાળાની સરદાર પર આવેલો અસામ પ્રાત કમળે કર્યો
અને શાહપુરી ટાપુને સર કરી તે ટાપુના રક્ષણાર્થે ગખેલા 'અંગ્રેજ
સિપાઈઓને હાકી કાઢ્યા એ ઉપરાત તેણે પોતાના સેનાપતિને મોટુ
નૈન્ય આપી અંગ્રેજોને બગાળામાથી નસાડી મુકવા તથા બગાળાના
ગવર્નર જનરલ લૉર્ડ ઍમ્હર્સ્ટને મોનાની સાકોગથી બાધી પોતાની
રાજધાની આવમા લઈ આવવા માટે મોકલ્યો આથી લૉર્ડ ઍમ્હર્સ્ટે
બગાઈ શરૂ કરી તેણે દરિયા તેમ જ જમીનમાર્ગે બે લશ્કરની
ટુકડીઓ મોકલની પાલી ટુકડીએ આગમમા જઈ મહિપુર કમળે

કર્ચુ ત્યાગ્યા મદ્રાસથી નીકળેલી દુકડી આને મળી આ બંને સૈન્યોએ બેગા થઈ ગુન તરફ દૃષ્ટ કરી પણ ત્યા પહોંચતા તેઓને માલમ પશુ કે અહીં સૈન્યે તે ખાલી કર્યું હતું આ વાતની અહમદશના રાજાને ખબર પડી કે તરત જ તેણે મદ્રાસદુલાને ઉત્તરમાંથી બોલાવી સૈન્ય આપી અંગ્રેજોને હાથી કાઢવા મોકલ્યો. મદ્રાસદુલાને અંગ્રેજો સાથે દોનાબચુ આગળ લડાઈ થઈ તેમાં તે ગોળીના બાગથી ધનાઈને અચાનક મરણ પામ્યો તેથી તેનું નૈન્ય લખનાત થઈ ગણબંધિમાંથી નાકુ અંગ્રેજોએ દોનાચુ અને ગ્રામ લીધા અને તેઓ આવ્યા પામે આની પહોંચ્યા આથી ગભરાઈને અહમદશના રાજાએ મુનેહની માગણી કરી ઈ સ ૧૮૦૬ મા તેની સાથે યાંદુખાના કોલકરાંર થયા આથી લડાઈનો અંત આવ્યો. આસામ, આરાકાન અને તેનાસરીમના પ્રાંતો અંગ્રેજોને આધીન કરવામાં આવ્યા. એક ક્ષિપ્રિય રેસિડન્ટને આવામાં રાખવામાં આવ્યો, અને લડાઈના ખર્ચ બદલ અહમદશના રાજાએ એક કરોડ રૂપીઆ આપવાનું વચન આપ્યું આ છતાંથી અંગ્રેજોને વેપાર કરવાની સ્વતંત્રતા મળી.

ભરતપુરની લડાઈ—ઈ સ ૧૮૦૪ મા અંગ્રેજોએ ભરતપુરને ઘેરા ધાવ્યો હતો ત્યારપછી ફરીથી પણ પાછો ઘેરા ધાવવામાં આવ્યો હતો પણ અને વખતે તેઓ આ કિલ્લો જીતી શક્યા ન હતા કિલ્લો અજિત કરવાતો હતો ઈ સ ૧૮૦૬ મા ભરતપુરનો રાજા બન્દેર્વસિંહ મરણ પામ્યો, અને તેના ૬ વર્ષના પુત્રને ગાદીએ બેસાડવામાં આવ્યો. અંગ્રેજોએ આ વાત કબૂલ રાખી હતી પણ આ જ અરસામાં દુર્જનશાહ નામના કેઈ ત્રાહિત સરદારે બાગદ રાજાને, તેની માને, અને સૈન્યને પોતાના હમ્મનમાં લઈ રાન્યનો હમ્મને કર્યો. અંગ્રેજોએ દુર્જનશાહને આમ નહિ કરવા ફરમાવ્યું તેણે અંગ્રેજોની આજ્ઞાનો અમ્લીકાર કર્યો એટલે તરત જ લૉર્ડ ઍમહાડે લૉર્ડ કૉંગ્રમરીઅરને સૈન્યની એક દુકડી આપી દુર્જનશાહને પદબદ્ધ કરી ખરા વારસને ગાદી આપવાનું કહી મોકલ્યો. તરત જ તેણે તેણેના મારાથી ભરતપુરનો અજિત ગણાતો કોટ તોડી પાડ્યો ત્યારપછી દુર્જનશાહને કેદ કરી અયામ મોકલવામાં આવ્યો,

બલદેવસિંહને ગાદીએ બેસાડવામા આવ્યો, અને રાજ્યમા સુલેહ ચલાવવા માટે એક બ્રિટિશ રેસિડન્ટ પણ રાખવામા આવ્યો.

રાજા રામમોહન રાય

ઍમ્હર્ટ હિંદીઓના શિક્ષણ માટે ગાળાઓ તેમ જ કૉલેજ ચલાવી
ઓના મતમા સુપ્રસિદ્ધ સમાજસુધારક રાજા રામમોહન રાય

થઈ ગયા, જેણે બ્રાહ્મો સમાજ નામની એક ધાર્મિક સંસ્થા સ્થાપી. ઈ. સ. ૧૮૨૭ માં લૉર્ડ ઍબ્ડર્ન યાત્રામાં એક લઘ્ય દરબાર ભર્યો. જેમાં સધળા રજપૂતાનાના રાજાઓ એકઠા થયા. લૉર્ડ ઍબ્ડર્નના અમલમાં ઘણા નામાંકિત અંગ્રેજ અમલદારો થઈ ગયા, જેવા કે સર થોમસ મન્રો જેણે મદ્રાસમાં જમીન મહેસૂલની 'રૈયતવારી પદ્ધતિ' દાખલ કરી; અને માર્કિન્ટ સ્ટુઅર્ટ એલિફન્ટરન જેણે મુંબઈમાં રૈયતવારી, જમીનદારી આદિ મિશ્ર પદ્ધતિઓ દાખલ કરી તથા મુંબઈમાં અંગ્રેજી તેમ જ દેશી કેળવણી માટે યોજના કરી.

લૉર્ડ વિલિયમ બેન્ટિન્ક, સર ચાર્લ્સ મેટકાફ, લૉર્ડ ઑક્લંડ,
લૉર્ડ એલનબરો, અને લૉર્ડ હાઉડિંગ

લૉર્ડ વિલિયમ બેન્ટિન્ક—ઈ. સ. ૧૮૨૮ માં લૉર્ડ વિલિયમ બેન્ટિન્ક ગવર્નર જનરલ તરીકે હિંદ આવ્યો. એ પહેલાં ઈ. સ. ૧૮૦૩ માં મદ્રાસના ગવર્નર તરીકે હિંદ આવ્યો હતો; પણ વેલોરના બંડથી એના નામને ઘણું જ કલક લાગ્યું હતું. આથી એને ઈંગ્લંડ ખોડાવી લેવામાં આવ્યો હતો. પણ ત્યાં જઈ સ્પેન, ઇટલિ વગેરે દેશોમાં એણે પોતાની શક્તિનું ભાન કરાવ્યું હતું. આથી અંગ્રેજ સરકારે એની સેવાની કદર કરી એને હિંદ ફરીથી મોકલાવ્યો.

લૉર્ડ વિલિયમ બેન્ટિન્ક

એની ૮ વર્ષની કારકિર્દીમાં એક પણ સુદ્ધ થવા પામ્યું નહિ તેથી એણે પોતાનો સમગ્ર વખત હિંદમાં સામાજિક, રાજકીય તેમજ કેળવણી-વિષયક સુધારા દાખલ કરવામાં ગાળ્યો.

ઠગ લોકો—આ સમયે હિંદુસ્તાનમાં લૂટારાઓ, ધાડપાટુઓ અને ઠોગનું પ્રમાણ ઘણું જ વધી ગયું હતું. આ લોકો રમતાઓ ઘેરી મુસાફરો તેમ જ જનતાઓને સખત ત્રાસ આપતા હતા આથી લોકો નિર્ભય-પણે મુસાફરી કરી શકતા નહિ. આ ઉપરાંત તેઓ ધનિકોની ખોળ કરી ધોળે દહાડે ને રાત્રે બગીચાની મસાલ લઈ ઘરમાં ધૂમી જઈ ઘરઘણીને વિખાવી તેનું સર્વસ્વ લૂટી જતા. પણ આ કરનાં વિગેય

ત્રાસનારૂપ હોડો દત્તા મુખ્ય વે કરીને અયોધ્યા, મુનિપ્પર, અને રજપૂતાનામાં તે ફેવાઈ ગયા હતા તેઓ ગામડીઓનો પોતા પહેરતા અને નાની ટોળીઓમાં વહેવાઈ જતા તેમણે પોતાની ગૃહી જ બાપા ગામી હતી તેઓ મુસાફરોનો ડોગ કરી ગમે જતા આવના મુસાફરો સાથે મૈત્રી માવી સાથે મુસાફરીમાં બેગાના, અને એટલું ન્યાન આવેનું જોઈ તરત જ પેના મુસાફરોને તેમની ડોકમાં કામો ધારી મારી નાખના આ સર્વ હોડો જ્યા ત્યા હાલકાર તેમજ ૩૦ વર્નારી રજા દત્તા હોઈ વિનિયમ બેન્ટિકે આ ત્રાસ મુસાફરાનું કામ એટલું બધું મનોરંજક રીતે પાઠ પાઠ્યુ કે જ્યારે બેન્ટિકે હિંદુ છોડી ગયો ત્યારે લૂગા, ધાડપાડુઓ તથા હોનો નાસ તદ્દન મગી ગયો હતો, બોડો નિર્ભયપણે મુસાફરી કરી શકતા હતા, અને દેશમાં શાંતિ પ્રમતી ગઈ હતી

મુધાગ—હિંદુઓમાં જીને તેના મૃત પતિ સાથે જીવની બગી મરી સતી થવાનો રિવાજ હતો આ ધાતખી ચાનને નષ્ટ દેવો મુગન શહેનશાહ અમરે ધણા પ્રયામો કર્યા હતા, પણ તેને તેમાં ફતેહ મળી ન હતી આમ દરેક પ્રાતમાં દર વર્ષે હજારો સ્ત્રીઓ સતી થતી હતી કહવાય છે કે ઈ સ ૧૮૧૭ માં કેવળ બગાગા ઈનાકામાં ૭૦૦ સ્ત્રીઓ સતી થઈ હતી આ રિવાજ દૂર કરવા માટે હોઈ બેન્ટિકે એક કાયદો પસાર કર્યો, અને જે એ રિવાજને ઉત્તેજન આપતા તેમને સખત શિક્ષા કરવામાં આવી આથી આ દુષ્ટ રિવાજ હિંદુસ્તાનમાંથી હમગને માટે નીકળી ગયો

હોઈ વિનિયમ બેન્ટિકે દેલી સિપાઈઓની નોકરીની કલ્હ વરી તેઓના પગારમાં વધારો કરી આપ્યો તેમ જ તેઓને માગવાની શિક્ષા પણ બધ કરી આથી એણે દેશી સિપાઈઓનો માનમત્તમો વધાર્યો વગી એણે અંગ્રેજ ન્યાયાધીશોને બદલે દેલીઓને નીમ્યા અને બીજા મોટા ઓહા ઉપર દેશીઓને નીમવા માણા

ઈ સ ૧૮૩૩ માં પાર્લિમેન્ટે કંપનીની મનદ નરી કરી આપતી વખતે કંપનીનો ચીન સાથે વેપારનો ઇમ્નરો પણ લઈ લીધો અને તેને મિનકુન વેપાર કરવાની મના કરી, તેથી તે વેપારી સમ્યા મગી મત રાજકીય સમ્યા થઈ બગાગાના ગવર્નર જનરલને હિંદુસ્તાનનો

ગવર્નર જનરલ બનાવવામા આ-ચો વળી જાહેર કરવામા આ-ચુ કે “કોઈ પણ ભારત વાસીને ધર્મ, જાતિ, વર્ણ, જન્મસ્થાનનો ભેદ ન ગણતા લાયકાત પ્રમાણે સરકારી હોદ્દા પર નીમવામા આવશે”

હિંદીઓને સરકારી હોદ્દા પર દાખલ કરવાનું હરનાથી તેમને અગ્રેજી ભાષા જાણનાની જરૂર પડી લૉર્ડ વિનિયમ બેન્ટિન્કે પોતાની કાઉન્સિલના સભાસદ પ્રખ્યાત મેકડોલેની સલાહથી સરકૃત તથા અરખી ભાષાના શિક્ષણને બાજુએ મૂકી અગ્રેજી શિક્ષણને ઉત્તેજન આપવાનું જાહેર કર્યું વળી તેણે સરકારી કામકાજમા કારસીને બદલે દેશી ભાષાઓ વાપરવાનું હરાવ્યું આ ઉપરાંત તેણે છાપખાના તેમ જ વર્તમાનપત્રકારોને પણ ધણી સ્વતંત્રતા આપી અને કલકત્તા તથા મદ્રાસમા દાકતરી સ્કોલેજ આપી

લૉર્ડ વિનિયમ બેન્ટિન્કે મૈસૂર, દુર્ગ, અને કાચરના રાજ્યો ખાલસા કર્યા મૈસૂરના રાજાએ લોકોને સખત ત્રાસ આપ્યો તેથી પ્રજાએ બહુ કંઈ, પણ અગ્રેજોએ આ બહુ સમાની દીધું અને રાજાને વસીલન બાધી આપી મૈસૂરને અગ્રેજી રાજ્ય સાથે જોડી દીધું દુર્ગના રાજાએ પોતાના સગાવહાલાને મારી નાખ્યા અને લોકોના પ્રાણ લેનામા તે આનંદ માનતો હતો આથી બેન્ટિન્કે તેને ધમખી આપી પણ તેથી તે શાન્ત ન થતા તેણે અગ્રેજો સામે બળવો કર્યો આથી તેને પંજર કરનામા આ-ચો, અને કોઈ પણ ગાદીનો વારસ ન હોવાથી ઈ સ ૧૮૩૪ માં દુર્ગ પ્રાંત અગ્રેજોએ પોતાના રાજ્ય સાથે જોડી દીધો કાચરનો રાજા ગોવિંદસિંહ અપુત્ર મરણ પામ્યાથી ઈ સ ૧૮૩૦ માં તેનું રાજ્ય ખાલસા કરવામા આ-ચુ

આમ એણે સર્વમાન્ય સુધારાઓ દાખલ કરી હિંદુસ્તાનનો રાજ્ય કારભાર નીતિ, ન્યાય તેમજ ઉદારચિત્તિ ચલાવ્યો

સર ચાર્લ્સ મેટકાફ—ઈ સ ૧૮૩૫ માં લૉર્ડ વિનિયમ બેન્ટિન્કે પિનાયત જવાથી વાચન્ય પ્રાંતના લેફ્ટનન્ટ ગવર્નર સર ચાર્લ્સ મેટકાફને હિંદના કામચલાઉ ગવર્નર જનરલ તરીકે નીમવામા આ-ચો હિંદુસ્તાનમા ધણી વડી સુધી રહેનો હોવાથી એને હિંદનો ધણો આગે અનુભવ હતો એણે હિંદના વર્તમાનપત્રો અને છાપખાનાને ધ્રુવ આપી કોઈ પણ માણસને સામા માણસની લાગણી ન દુભાય તથા અગત નીમ

ન થાય એવી શરતે ગમે તેની જાતના લખાણો લખવાની તેમ જ
ઝાપાની સંપૂર્ણ સ્વતંત્રતા આપવામાં આવી એના આ મુદ્દાગથી આખી
અંગ્રેજ પ્રજા તેમ જ બ્રિટિશ સરકાર એના પગે ઝોરે ભરાઈ અને
તરત જ એની પામેથી સત્તા લઈ લેવામાં આવી, અને આવા વર્તન
માટે એને ગવર્નરની પણ પદવી ન આપતા એક માધ્યમથી કમિશનર
બનાવવામાં આવ્યો. આવું અપમાન થવાથી સર ચાર્લ્સ મેટકાફ
નિરાશ થઈ ઈંગ્લંડ આવ્યો ગયો ઈ સ ૧૮૩૬ માં ઈંગ્લંડ ગયા પછી
જી એ ૧૮૪૨ માં એને કેનડાનો ગવર્નર જનરલ બનાવી લૉર્ડની
પ ની એનાયત કરવામાં આવી હતી.

લૉર્ડ ઑક્લેન્ડ—ઈ સ ૧૮૩૬ માં લૉર્ડ ઑક્લેન્ડ ગવર્નર જનરલ
તરીકે હિંદુ આવ્યો ત્યારે હિંદમાં બેન્ટિનના મુદ્દાગઓથી શાન્તિ
પ્રત્યગી રહી હતી લૉર્ડ ઑક્લેન્ડની મરજી પણ દેશમાં મુન્દેરગાન્તિ
જાગવવાની હતી છતાં એના
લખનામાં અફઘાનિસ્તાન સાથે
લગાઈ થઈ

લૉર્ડ ઑક્લેન્ડ

પહેલો અફઘાન વિમલ—
ઈ સ ૧૮૩૬ માં અફઘાનિ
સ્તાનની ગાદીના એ વારમાં હતા
એક શાહસુજા અને બીજો દોસ્ત
મદમ દોસ્તમદમ શાહસુજાને
કાબુલમાં નસાવી મુખી ગાદી
મેળવી આથી શાહસુજા હિંદ
નામી આવી અંગ્રેજોને શરણે રહ્યો
આ વખતે અફઘાનિસ્તાનની સ્થિતિ
ઘણી જ વિચિત્ર હતી કદાચ

દુરાની વંશના ગમનના, દેગાલ દેગાનીઓના અને કાશ્મીર તેમ જ
પેશાવર ગજાગિતસિદ્ધના તાનામાં હતા દોસ્તમદમદ પેશાવર અને
કાશ્મીર રજાગિતસિદ્ધ પામેથી પામી મેળવવા અંગ્રેજોની મદદ માગી
પણ એ મદદ ન મળવાથી તેણે ગજાગિતોને મદદ માટે વિનંતિ

કરી આથી ભયભીત થઈ લૉર્ડ ઑક્લેન્ડે રણજિતસિંહ અને શાહસુબ્બને સાથે રાખી શાહસુબ્બને ગાદીએ બેસાડવા લગઈ શરૂ કરી. તરત જ બ્રિટિશ સૈન્યે અફઘાનિસ્તાન તરફ દૃઢ કરી કદઢાર, ગિઝની તથા કાબુલ છતી લીધા, અને શાહસુબ્બને ગાદી આપી અગીર બનાવ્યો, અને દોસ્તમહમદ શરણે આવ્યાથી તેને કલકત્તે મોકલાવ્યો. આમ છતાં શાહસુબ્બ સુખેથી રાજ્ય કરી શક્યો નહિ. તેથી તેને મદદ કરવા સારુ સર વિલ્યમ મેકનોલ્ટન નામના એક અગ્રેજ અમલદારને કાબુલ મોકલવામા આવ્યો, પણ દોસ્તમહમદનો છોકરો અકબરખાન શાહ સુબ્બને ગાદી મળી તે સાખી શક્યો નહિ તેથી તેણે સધળા અફઘાનોને પોતાના પક્ષમા લઈ તરત જ બડ કર્યું અકબરખાને મેકનોલ્ટનને મારી નાખી તેના દુકડે દુકડા કરી નાખ્યા આથી ત્યાના અગ્રેજ દુકડીના સરદારે હિંદ પાછા ફરવાનુ યોગ્ય ધાર્યું અફઘાન સરદારોએ તેઓને કઈ પણ ત્રાસ ન આપવાનુ વચન આપ્યુ, તેથી આ દુકડી તેઓ પર વિશ્વાસ રાખી જેવી કાબુલના ઘાટમા આવી કે તરત જ અફઘાનોએ કુગર ઉપરથી મોટા પથરા ગમડાવી પાડી તથા બઢકનો ખાર કરી સળગા માણસોનો નાશ કર્યો ફક્ત ડૉ. બ્રાહ્મ એકલો છવવા પામ્યો, જેણે આ દુખદ સમાચાર જલાલાબાદ જઈને સમાજવ્યા. આ દુખદાયક સમાચાર ઇંગ્લંડ પહોંચ્યા કે તરત જ ત્યાની સરકારે લૉર્ડ ઑક્લેન્ડને ખોલાવી લીધો, અને તેની જગાએ લગઈનો અત આણવાની સલાહ આપી લૉર્ડ એવનખરોને ગવર્નર જનરલ તરીકે હિંદ મોકલ્યો.

લૉર્ડ એવનખરો—ઈ સ ૧૮૪૭ માં લૉર્ડ એવનખરો ગવર્નર જનરલ તરીકે હિંદ આવ્યો અગ્રેજોનો અફઘાનોએ પરાબલ કર્યો તેથી તેમની ખજાર લેવા એને મોકલવામા આવ્યો હતો એથી એણે આવતાની સાથે જ જનરલ પૉર્બોક્કની સરદારી હેઠળ એક જખડુ સૈન્ય મોકલાવ્યુ અફઘાનિસ્તાનમા અગ્રેજ સૈન્યની બે નાની દુકડીઓ જનરલ રૉમર્સ અને જનરલ નૉટની સરગરી હેઠળ હતી ખેમર-ઘાટમા થઈને જનરલ પૉર્બોક્ક જલાલાબાદ જઈ જનરલ એવને મદદ આપી. જનરલ મેન અને નોટે પૉર્બોક્કની મદદ મળતાં

રાણુના ઇમારે કુર્ચ અને અકમળખાનને હગની નગાડી મૂક્યો
 પ્રમ્યાન શાહસુન્નને અકમળખાનના માણુઓએ મારી નાખ્યાથી
 અગ્રેજ સૈન્ય હિં પાછુ કુર્ચ અને અગ્રેજોએ દોસ્તમદમને ખીન
 શરતે ડાડી મૂકી રાણુની માદીએ ફરીવી એસવા દીવો આ વિગ્રહથી
 અગ્રેજોને કાર્વ પણ લાભ થયો નહિ જનતા માણુઓ અને પૈમાનો
 મર્ય નય થયો જે તેતુથી આ યુદ્ધ થયુ હતુ તે તેતુ અગ્રેજોને બ
 લાવી રાખ્યા નહિ વગી ગણિયન ચદાર્જની બીનિ પાયા વગની હતી

ચિંધ માથેની લડાઈ—અધ્યાન વિગ્રહને પગિણામે ૪ સિંધ
 માથેની લડાઈ થવા પામી સિંધુ નદી તેમ ૪ સિંધના ગ્નાઓ
 લડાઈના લમ માટે અગ્રેજોએ નહિ વાપરવા એવો સિંધના મીને સાથે
 જગ દેવા છતા તેમણે તે અધ્યાન વિગ્રહ વખતે લડાઈના
 કામ માટે વાપર્યા, તેની મીંગેએ વાધો ઉઠાવ્યો ને તેમની
 સાથે લાઈ જગી તેમા મીરના બરફરે અગ્રેજ ઝેનિ
 ઓટામના ઉપર હાલો જી તેને નગાડી મૂક્યો પણ મગ
 આર્સ નેપીઅરે ઈ સ ૧૮૪૩ મા મીંગના સૈન્યને મિયાની
 અને હાલુ (હૈરામાદ)ની બે જગી લડાઈમા મારી હગતુ આ
 છતથી અગ્રેજોએ મીંગને પદપટ ક્યા અને ચિંધને બ્રિટિશ
 રાન્યો સાથે બેડી દીધો ચિંધવિગ્રહ અને તેને પગિણામે થયુ ચિંધનુ
 બ્રિટિશ રાન્યની સાથે બેગલુ એ બનેતો બચાવ કરવો મુશ્કેલ છે

જાનિયરના રાજ દોનનરાવ સિંધીઆનો પુત્ર જંગલ ચિંધીઆ
 ઈ મ ૧૮૪૩ મા અપુત મળુ પામ્યો એના મરણ પડી એની
 વિધવા રાણી તારામાઈએ બચાજરાવને દત્તક લીધો, પણ આ
 પુત્રના મરણ વિરે રાણી અને અગ્રેજો વચ્ચે તમ્બર પડી અતે
 રાણીએ દાદાખામને સગમ નીમી અગ્રેજો સાથે યુદ્ધ આરબ્યુ
 અગ્રેજ સૈન્યે આગ્રાથી કુચ કરી જાનિયરના સૈન્યને ઈ સ
 ૧૮૩૩ મા મહાનાજપુર અને પનિયારની લડાઈમા હગતુ
 જાનિયરના સૈન્યે ધણી જ વીગતા અને બહાદુરી બતાવી, પણ
 અગ્રેજોના તોપખાના સામે તે કાચુ નહિ હોઈ એનનમરોએ
 ૭ મગા આગેવાનોની એક સભા નીમી તેને બચાજરાવ ઉમરે

પહેલે ત્યા સુધી રાજ્યકારભાર મોખો, અને આવિયરનું સૈન્ય ઘટાડીને ત્યા સુનેહશાન્તિ બળવવાને એક અગ્રેજ સૈન્ય રાખ્યું આવિયરના સિંધીઆ રાજ્યઓ ત્યારથી અગ્રેજોને વફાદાર રહ્યા છે

એનનમગેના સમયમા ગુનામગીરીની પદ્ધતિ બધ કરનાનો કાયદો પમાર થયો

લૉર્ડ હાડિંગ—પહેલો શીખ વિગ્રહ—ઈ સ ૧૮૪૪ મા નૉર્ડ હાડિંગ ગવર્નર જનરલ તરીકે હિંદ આવ્યો આ વખતે પંજાબમા રણજિતસિંહનો સગીર ઇોકરો ગાદી પર હતો તેનાથી રણજિતસિંહનું કેળનાયલુ લશ્કર નરા રહ્યું નહિ તેથી તેણે તેને દિલ્લી શહેર કમળે કરી તે લગનાનું ફરમાન્યું ઈ સ ૧૮૪૫ મા શીખ સૈન્યે સતનજ નદી ઓળંગી મુઢકી તરફ દૂર કરી ત્યા અગ્રેજો સાથે તેને યુદ્ધ થયું પણ તેને અગ્રેજ સૈન્યે હરાવ્યું ત્યાર બાદ સતલજથી દસ માર્દન પર આવેના ફિરોજપુરમા પણ તેણે તેને હરાવ્યું પણ અગ્રેજોનું નવું સૈન્ય આવતા દીવ થવાથી શીખ સૈન્યે તેનો લાલ લઈ અગ્રેજી લશ્કરી સરખામ ઢબજે કર્યો પરતુ આ જીત વધુ વખત ટકવા પામી નહિ ઈ સ ૧૮૪૬ મા અગ્રેજોએ ફરીથી તેને અલિવાલ અને સોધ્યામન આગળ હરાવી સતનજને ઘેરે પાર નસાડી મૂક્યું લાહોરના કોલકરાઈથી આ પહેલા શીખ વિગ્રહનો અંત આવ્યો પંજાબનો રાની અને સતનજનો પ્રદેશ અગ્રેજોને સ્વાધીન કરવામા આવ્યો લડાઈના ખર્ચ બદલ અગ્રેજોને દોઢ લા. રૂપીઆ મળ્યા શીખ સૈન્ય ઘટાડી ૨૦૦૦૦ નું રાખવામા આવ્યું અને તેની સમગ્રી તોપો અગ્રેજોને સ્વાધીન કરવામા આવી રણજિતસિંહનો દાશમીરનો ગવર્નર રાજ ગુનામસિંહ હતો તેની પામેથી એક કરોડ રૂપીઆ લઈ તેને દાશમીરનો અત્રત્ર ગળ બનાવ્યો પંજાબમા શાન્તિ આપવા ત્યા અગ્રેજ મેના રાખવામા આવી, અને ત્યા બ્રિટિશ રેસિડન્ટ તરીકે સર્ એનરી લૉરેન્સને નીમવામા આવ્યો રણજિતસિંહના પુત્ર ધુનિપરસિંહને પંજાબનો રાજ બનાવ્યો પણ એની બાગવતને લીધે રાજ્યનો કારભાર એક કાઉન્સિલને મોપવામા આવ્યો આ મળાને રેસિડન્ટની આજ્ઞા

પ્રમાણે વર્નવાનું હતું. આમ પંચતથમાં અંગ્રેજોની સત્તા જામી.

મુધારા—દેન્ડી લૉરેન્સ અને જૉન લૉરેન્સ તેમજ બીજા અંગ્રેજ અમલદારોની મદદથી લૉર્ડ લાલજી પંચતથમાં ઘણા મુધારા દાખલ કર્યા. જામીન મહેસલની સખત પદ્ધતિમાં ફેરફાર કરી તેણે લોકોને મુખી કર્યા અને તેમના પર થતો જુલમ અટકાવ્યો. દેખી રાજાઓને તેઓના રાજ્યમાંથી સતી થવાનો ભયજન તદ્દન બંધ કરવા એણે સૂચના આપી. રેલવેની શરૂઆત એનાજ વખતમાં થઈ. બેંગાલોની ઉત્તેજનારો ગંગા નદીની નહેર ખોદાવવાનું શરૂ કર્યું. સૈન્યમાં ઘટાડો કરી ખર્ચ ઓછો કર્યો. આ ઉપરાંત કેળવણીના પ્રચાર માટે ઘણા પ્રયાસો કર્યા, અને જાહેર કર્યું કે અંગ્રેજ શિક્ષણ પામેલાઓને સરકારી હોદ્દાઓ આપવામાં આવશે. આથી આપણા દેશની શાળાઓમાં પરીક્ષાપદ્ધતિ દાખલ થઈ. મીસનો કર દર મળે ૩૬ રૂપીઆ હતો તે ઘટાડીને ૩ રૂપીઆ રાખ્યો. જૂના મંદિરા, હમારતો તેમજ એવાં બીજા પુરાણા ગમારોના રક્ષણ માટે સારી ગોઠવણ કરી. તારના દોરડા નખાવ્યા. અંગ્રેજ સૈન્યની સંખ્યા કમી કરી તેના ખર્ચમાં પણ ઘટાડો કર્યો.

પ્રકરણ ૪૮

લૉર્ડ ડેલહાઉસી

લૉર્ડ ડેલહાઉસી

ઈ સ ૧૮૪૮ માં લૉર્ડ ડેલહાઉસી ગવર્નર જનરલ તરીકે હિંદ

આવે. હિંદમાં બ્રિટિશ રાજ્યની ધમારતનો પાયો લૉર્ડ ક્યામ્પબે અને વૉરન હેસ્ટિંગ્સે નાખ્યો, તેના પર ચણતર ને બાધુણી લૉર્ડ વેન્નેબ્લી અને લૉર્ડ હેસ્ટિંગ્સે કરી, અને અધૂરું રહેલું કામ લૉર્ડ ડેલહાઉસીએ પૂરું કર્યું. હિંદના અનેક જાતના લોકોને તથા પ્રાંતોને એક રાજ્યના છત્ર નીચે લાવી એણે હાલનું બ્રિટિશ હિંદુસ્તાન બનાવીમા આણ્યું.

બીજો શીખ વિગ્રહ—પહેલી

વખતના યુદ્ધમાં શીખોનો પરાજય થયો હતો છતાં તેમનામાંથી સ્વતંત્રતાનો અભિષુકાયો ન હતો.

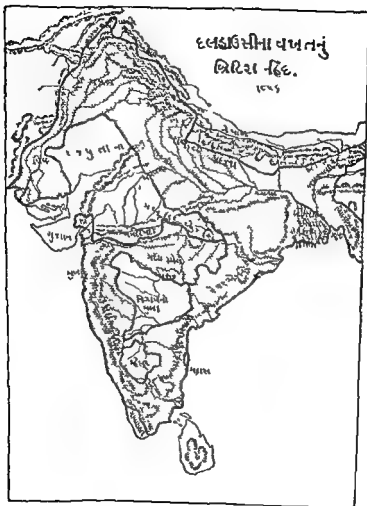
આથી લૉર્ડ ડેલહાઉસીને થોડા જ સમયમાં શીખ લોકો સાથે વિગ્રહમાં બિતરવું પડ્યું. મુલતાનના હાકેમ મૂજરાજને પોતાની હાકેમ તરીકેની નિમણૂક વખતે આપવાના નજરાણા બાબત તકરાર થવાથી તેણે પોતાના હોદ્દાનું રાજીનામું આપ્યું. તેની જગ્યાએ નવો હાકેમ નીમવા માટે જે અંગ્રેજ અમનદારોને મોકલવામાં આવ્યા તેમને તેણે મારી નખાવ્યા અને તરત જ સત્તા હાથમાં લઈ અંગ્રેજો સાથે યુદ્ધ શરૂ કર્યું. આથી અંગ્રેજોએ મુલતાન પર હુમલો કર્યો, પણ આ સમાચાર સાંભળી શીખ સૈન્યના માણસો મૂજરાજને આની મળ્યા, અને ઈ સ ૧૮૪૯ માં તેઓએ અંગ્રેજો પર ચઢાઈ કરી તેમને મારી હાથ-પગે શીખો

તેજ પગ આપ્યા, પણ તરત જ અગ્રેજ મૈત્રેયે મુનતાનને પેગે લાવ્યો. મૂગગજ બહાદુરીથી લલ્લો, તોપણ મુનતાન અગ્રેજોને હાથ ગયું ચિલિયનવાલાની લડાઈમાં રીખો પાછા દયા, પણ કિંગિઆના પગ ૨,૦૦૦ માણસો માર્યા ગયા ત્યાપડી તરત જ ગુજરાતની બાર્ડ થઈ તેમાં રીખોને મપૂર્ણ હાર મળી આ લડાઈને પગલાંને બોર્ડ ડેવિડાઉમીએ ઈ મ ૧૮૪૬ માં પગમ ખાનમાં ફરી ગજન ધુનિપસિંહને વર્ગમન આપી આપી ઈન્સા મોકલ્યો મૂગગજને કિંગિ અમનદારેના ખૂન કરવાના ગુનાદ બદલ કુદગીબ કેદમાં પૂર્યો આમ પગમમાંથી અવનતાનો નાશ થયો સર જૉન લોર્ડેન્સને પગમનો સરગો વડીવ મોપવામાં આવ્યો તેણે રીખોને અગ્રેજ મૈત્રેયમાં રાખવા દરી એક મગ વાન બરકર મનાવ્યું, પગમની જમીનની માપણી કરાવી ચોક્કસ મહેસૂલ વેવાનું દરાવ્યું, અને રીખો પામેથી હથિયાર નહ તેઓને ખેડતો મનાવ્યા જમીનની બપજનો ચોથો ભાગ લેવાનો રાવ્યો પગમમાંથી ચોરી તેમજ લૂંટાગનો બન દૂર કર્યો સતીનો ગિવાજ પણ અટકાવ્યો જતા આવતા માવ ઉપ લેવાના કરે બધ કર્યા પામ રમ્તાઓ બધાવી તથા નહેરો ખોદાની પગમનો વેપાર વધાર્યો, અને ત્યાં શાગીઓ પણ ખોલી આમ મર જૉન લોર્ડેન્સની દેખરેખ દેગ પગમમાં મુલ્યવસ્થા થઈ અને રીખો અગ્રેજોને વફાદાર થયા.

ખીને બ્રહ્મી વિમલ-ઈ. મ. ૧૮૫૨—આ વિમલ બ્રહ્મી લોકોની અગ્રેજ વેપારીઓ સાથેની ગેરવર્ણબુદને લીધે થયો બ્રહ્મી લોકોએ ગુનમાં અગ્રેજ અમનતાને કેદ કર્યા, અને ત્યારે આમ કરવાનું કારણ તેઓને પૂજાવવામાં આવ્યું, ત્યારે જે માણસને મોકલવામાં આવ્યો હતો તેનું અપમાન કરી તેને મારી નાખવાનો પ્રયત્ન કર્યો ડેવિડાઉમીએ આપી બ્રહ્મીઓ સાથે તરત યુદ્ધ શરૂ કર્યું અગ્રેજ લશ્કરે ગુન ઉપ દબ્યો કરી તે કમળે કર્યું અને મર્તબાન અને પેશુમાંથી બ્રહ્મી લગગને ઉત્તર બ્રહ્મદેગમાં નગાડી મૂક્યું આ મમયે બ્રહ્મદેગનો ગજન મગ્લ પામ્યો, અને તેની જગ્યાએ નવો રાજા આવ્યો તેણે અગ્રેજો સાથે સનાદ કરવાની ના પાડવાથી અનેના પેશુ પ્રાતને અગ્રેજ ગત્યમાં બેઠી

દલહાઉસીના વખતનું બ્રિટિશ નિહ.

૧૮૫૬

દલહાઉસીના વખતનું બ્રિટિશ નિહ.
૧૮૫૬

દેવામાં આવ્યો, અને તેમાં આરાધન અને તેનાસરીમ પ્રાન્તો ઉમેરી ઈ. સ. ૧૮૫૩ માં તેને બ્રિટિશ અહલદેશ કે લોઅર બર્માનું નામ આપી તેના ઉપર ચીફ કમિશનરની નિમણૂક કરવામાં આવી.

ખાલસા કરેલાં રાજ્યો—આ ઉપરાંત જે દેશી રાજ્યોનું રાજ્ય અસંતોષકારક જણાયું તેઓને પદબ્રજ કરી તેમના રાજ્યોને બ્રિટિશ રાજ્યમાં જોડી દેવામાં આવ્યાં. બ્રિટિશ રાજ્યોનો વિસ્તાર સંપૂર્ણ કરવાના હેતુથી એણે આ પગલું ભર્યું. લૉર્ડ વિલિયમ બેન્ટિન અને લૉર્ડ હાડિંગના સમયમા રાજ્ય છીનવી લેવાની અયોધ્યાના નવાબને વારંવાર ધમકી આપવામા આવી હતી, પણ આ ધમકી ન ગણતા તે ઘણો જ જુલમ મુજરતો ગયો. આથી ત્યાની રૈયતના રક્ષણ ખાતર લૉર્ડ ડેલહાઉસીએ અયોધ્યા પ્રાંત ખાલસા કર્યો અને નવાબને ૧૨ લાખ રૂપીઆનુ વર્ષાસન બાધી આપી કલકત્તે મોકલાવ્યો.

આ ઉપરાંત જે દેશી રાજ્યો પુત્ર વિના મરણ પામતા તેનાં રાજ્ય તેના દત્તક પુત્રને ન આપતા ડેલહાઉસીએ ખાલસા કર્યા. ઘણા રાજ્યોને દત્તક પુત્ર લેવાની પણ એણે મના કરી. એણે જણાવ્યું કે કોઈ પણ હિંદુ રાજા અપુત્ર મરી જાય તો તેનું રાજ્ય કાયદેસર સાર્વભૌમ સત્તાના હાથમા જવું જોઈએ, અને તેથી એણે આવા રાજ્યો બ્રિટિશ રાજ્ય સાથે જોડી દીધા. કાયદાની દૃષ્ટિએ ડેલહાઉસીની દલીલ ભૂલી હતી ઈ. સ. ૧૮૫૩ માં નાગપૂરનો મોસબે રાજા અપુત્ર મરણ પામ્યો, તેથી તેના રાજ્યને અંગ્રેજ રાજ્યમા જોડી દેવામા આવ્યું અને ત્યાં ચીફ કમિશનર નીમવામા આવ્યો. આ પ્રમાણે ઈ. સ. ૧૮૪૮ માં સતારાનું નાનું રાજ્ય પણ મુખર્ષી ઇલાકામા જોડી દેવામા આવ્યું. ઈ. સ. ૧૮૫૩ માં જામીનું રાજ્ય ખાલસા કરવામા આવ્યું, અને ઈ. સ. ૧૮૫૫ માં કર્ણાટકનો નવાબ વારસ વિના મરણ પામવાથી એ રાજ્ય પણ બ્રિટિશ રાજ્યમાં જોડી દેવામા આવ્યું. આ ઉપરાંત તાંજોર, સબલપુર, ખેરપુર તેમ જ સિકિમના રાજ્યો પણ ખાલસા કરવામા આવ્યા. ઈ. સ. ૧૮૫૪ માં નિજામે પોતાના રાજ્યમાં સુલેહ જાળવવા જે

અંગ્રેજ સૈન્ય રાખ્યું હતું તેના ખર્ચ બદલ વરાહ પ્રાંત અંગ્રેજોને સ્વાધીન કર્યો. આ પ્રમાણે લૉર્ડ ડેલહાઉસીએ બ્રિટિશ રાજ્યમાં ધણો વધારો કર્યો. પણ એથી ગવર્નર જનરલને આ સવર્ગ કામ આટોપવાનું અશક્ય થઈ પડ્યું. આજ મુઘી બંગાળનો ગવર્નર આખા હિંદુસ્તાનનો ગવર્નર જનરલ હતો. પણ હવે દાર્જિલિંગ વધી પડ્યું હોવાથી બંગાળને એક લેફ્ટનન્ટ ગવર્નરની સત્તા હેઠળ મુકવામાં આવ્યો. આ જ વર્ષથી ગવર્નર જનરલ અને તેની સભાએ વર્ધના આઠ મહિના સીમલામાં રહેવાનું શરૂઆત કર્યું.

ડેલહાઉસીએ કરેલા મુધારા—૧. હિંદુસ્તાનના વેપાર-ઉદ્યોગની ખીલવણી માટે એણે પાકા રસ્તાઓ, નહેરો, રેલવેની સડકો; પુત્રો વગેરે જોઈતી સવર્ગ સગવડો લેકાને કરી આપી. હિંદુસ્તાનમાં લશ્કરી દૃષ્ટિથી રેલવેની આવશ્યકતા વિચારી એણે જુદી જુદી કંપનીઓને રેલવે બાંધવાનો અધિકાર આપ્યો. ઈ. ૧૮૫૩ માં વીસ માઈલની પહેલી રેલવે બાંધાઈ. આજે તે વધીને ૪૨,૦૦૦ માઈલ કરતાં પણ વધારે માઈલના વિસ્તારમાં ફેલાવા પામી છે.

૨. ડેલહાઉસીના સમય પહેલાં પત્રવ્યવહારની વ્યવસ્થા બરોબર ન હતી, અને અત્યારના જેવી ટપાલની ગોઠવણ ન હતી. આથી પત્રો લાવવા લઈ જવામાં ધણો ખર્ચ થતો અને વખતસર કામ ન થતાં લેકાને ધણી અગવડ પડતી, લૉર્ડ ડેલહાઉસીએ અર્ધા આનાની ટપાલની ટિકિટ લખાવ કરી કાગળો હિંદને એક છેડેથી બીજે છેડે નિયમિત પહેંચાડવાની ગોઠવણ કરી. આ ઉપરાંત એણે હિંદમાં તારનાં દોરડાં નખાવ્યાં. આથી હિંદુસ્તાનના એક ભાગમાંથી બીજા ભાગમાં થોડે ખર્ચે અને ટૂંક સમયમાં તાર મારફતે સંદેશ મોકલી શકાય છે.

૩. રસ્તા, નહેરો, પુત્રો વગેરે જાહેર બાંધકામ માટે એણે 'પબ્લિક વર્ક્સ ડીપાર્ટમેન્ટ' નામનું ખાતું સ્થાપ્યું. લૉર્ડ હાલિગે શરૂ કરાવેલી ગંગા નદીની નહેર એણે પૂરી કરાવી તે ખુદશી મંદી. તેથી આસપાસનો પ્રદેશ ફળદ્રુપ થવા પામ્યો.

૪. લૉર્ડ ડેલહાઉસીએ સર ચાર્લ્સ વુડની સૂચના મુજબ કેળવણીના પ્રચાર તેમ જ ઉત્તેજન માટે દરેક પ્રાંતમાં કેળવણીખાતું

આપ્યું અંગ્રેજી ભાષાના શિક્ષણને માટે લૉર્ડ બેન્ટિન્ગના સમયમા ગાળાઓ ખોલવામા આની હતી, પણ નાઈ ડેલહાઉસીએ તો બનતેંગ કેળવણીખાતુ ઊભુ કરી દેશમા પ્રાથમિક શિક્ષણનો પ્રચાર કરવા, અંગ્રેજી ભાષાનો ફેલાવો કરવા, તેમ જ લોકોની કેળવણી તરફ અભિનયિ ઉત્પન્ન કરવા માટે એક મોગી સમ્યા ખોલી

૫ ઈ સ ૧૮૫૩ સુધી હિંદી સિવિન સર્વિસની પરીક્ષામા કેવળ અંગ્રેજોએ જેમી શકતા, અને તેઓની નિમણૂક ફક્ત કંપનીના ડાયરેક્ટરોન કરતા કોઈ પણ હિંદુનાસીને તેનો લાભ મળ્યો ન હતો. પણ લૉર્ડ ડેલહાઉસીએ આ બધન દૂર કરી હિંદીઓને પણ આ સર્વિસમા દાખલ થવાની પરનાગી આપી અને તેની હરીફાઈમા જે ઉત્તીર્ણ થાય તેને દાખલ કરવાનો દરાવ કર્યો

આમ હિંદુસ્તાનમા આઠ વર્ષ સુધી હઠમત ચલાવી દેશમા શાન્તિ તેમજ મુનેહ આપી હિંદુના લોકોની ગિચિત સુધારી લૉર્ડ ડેલહાઉસી ઈ સ ૧૮૫૬ મા ઇનક ગયો. બ્યારે એ હિંદુ આવ્યો ત્યારે એની ઉંમર ફક્ત ૩૫ વર્ષની હતી. હિંદુસ્તાનમા સુન્યવસ્થા આપવા માટે આઠ વર્ષ સુધી લાગનગાટ કામ કરવામા એણે પોતાની તદુરમ્તીની પણ દરકાર કરી નહિ. તેથી એનુ શરીર વ્યાધિગ્રસ્ત થયુ હતુ. આ કારણથી ઇંગ્લંડ ગયાને ચાર વર્ષ ન થયા એલામા એ ઈ સ ૧૮૬૦ મા ૪૮ વર્ષની ભરજુવાનીમા મરણ પામ્યો. હિંદુસ્તાનમા બ્રિટિશ સલ્તનતનો પાયો મજબૂત બનાવનાર તરીકે એનુ નામ સદાને માટે કાયમ રહેશે

લૉર્ડ ડેલહાઉસી સામ્રાજ્યવાદી હતો. એણે ગમે તે બહાને ‘રાજ્યો ખાનસા’ કર્યા અને અંગ્રેજી રાજ્યમા બેગ્યા એની રાજ્યબેગાણીની નીતિ રાજ્યના નિયંત્રારને માટે યોગ્યબલી હતી એ દેખીતુ છે

લૉર્ડ કૅનિંગ, ઓલિવન, લૉરેન્સ, મેયો, નૉર્થચુક અને સ્પિટન

ઈ. સ. ૧૮૫૬ માં લૉર્ડ કૅનિંગ ગવર્નર જનરલ નીમાયો. લૉર્ડ
 ઍલ્ફહાઉસીના નવા મુધારા ન
 સમજવાથી દેશમાં અશાંતિ ફેલાઈ
 ને બળવો બન્યો.

લૉર્ડ કૅનિંગ

ઈ. સ. ૧૮૫૭ના બળવાનાં
 કારણો—ઍલ્ફહાઉસીએ રાજ્ય-
 વ્યવસ્થામાં અનેક ફેરફારો કર્યાથી
 હિંદમાં ધણો જ અસંતોષ ફેલાયો
 હતો. રેલવે, ટપાલ, તાર, શાળા,
 દવાખાનાં, ઝાકખાનાં વગેરે લોકો
 હાનિકારક સમજવા લાગ્યા હતા.
 નિશાળો અને દસ્તિતાલો સ્થાપીને
 સરકાર લોકોને ખ્રિસ્તી બનાવશે
 એવો લોકોમાં વહેમ લરાયો હતો.
 દેશી સિપાઈઓને બંદૂકોમાં ચરખી
 લગાડેલાં કારતૂઓ વાપરવા આખાં
 કે કારતૂઓ ઉપર ચરખી તેઓને
 વટલાવવાને ચોપડામાં આવી છે.
 આથી સિપાઈઓએ શુભે યદને
 બંદૂકો વાપરવાની સાક્ષ ના પાડી
 અને વડા અમલદારોની આજ્ઞાનું
 ઉલ્લંઘન કર્યું. મુગલ બાદશાહ
 બહાદુરશાહને દિલ્લીથી નીકળી
 જવાનું કહેવામાં આવ્યું તેથી
 મુસલમાનો ક્રોધે લરાયા. અયોધ્યાને
 અંગ્રેજ રાજ્યમાં લેડી દેવાથી
 ત્યાંની પ્રજા ગેગે લરાઈ હતી,
 તેમજ છેલ્લા પેશ્વા બાહુરાવના
 દત્તક પુત્ર નાના સાહેબને વર્ગસન
 નદિ આપવાથી મરાઠાઓ
 ક્રોધે લરાયા હતા. લૉર્ડ
 ઍલ્ફહાઉસીની રાજ્ય ખાલસા
 કરવાની નીતિથી દેશી રાજ્યોમાં

લગાડેલાં કારતૂઓ વાપરવા આખાં
 કે કારતૂઓ ઉપર ચરખી તેઓને
 વટલાવવાને ચોપડામાં આવી છે.
 આથી સિપાઈઓએ શુભે યદને
 બંદૂકો વાપરવાની સાક્ષ ના પાડી
 અને વડા અમલદારોની આજ્ઞાનું
 ઉલ્લંઘન કર્યું. મુગલ બાદશાહ
 બહાદુરશાહને દિલ્લીથી નીકળી
 જવાનું કહેવામાં આવ્યું તેથી
 મુસલમાનો ક્રોધે લરાયા. અયોધ્યાને
 અંગ્રેજ રાજ્યમાં લેડી દેવાથી
 ત્યાંની પ્રજા ગેગે લરાઈ હતી,
 તેમજ છેલ્લા પેશ્વા બાહુરાવના
 દત્તક પુત્ર નાના સાહેબને વર્ગસન
 નદિ આપવાથી મરાઠાઓ
 ક્રોધે લરાયા હતા. લૉર્ડ
 ઍલ્ફહાઉસીની રાજ્ય ખાલસા
 કરવાની નીતિથી દેશી રાજ્યોમાં

હાહાકાર વર્તી રહ્યો હતો ખાસ કરીને મુસનમાનો ઘણા જ રોગે ભરાયા હતા, કારણકે તેઓ પામેથી અયોધ્યા, દિલ્લી અને કલ્કાતકના રાજ્યો ગયા હતા. પ્ધારીના યુદ્ધને એટલે અગ્રેજી રાજ્યની આપનાને લગભગ સો વર્ષ થયા હોવાથી હવે અગ્રેજી રાજ્યનો અત આની રહ્યો છે એમ લોકો ધારવા લાગ્યા હતા દેશી સિપાઇઓને દરિયાપાર નોકરીએ લઈ જવામા આવવાથી તેમનામા અશાન્તિ ફેલાઈ હતી આને પરિણામે આખા દેશમા અશાન્તિ ફેલાઈ રહી, અને એ અશાન્તિને લીધે ઈ સ ૧૮૫૭ મા બળવો શરૂ થયો.

બળવો—ઈ સ ૧૮૫૭ મા બળવો એકાએક શરૂ થયો બરહામપુર અને બરાખપારની પગલુના સિપાઇઓએ કારતુસો વાપરનાની તેમના અધિકારીઓની આગા માની નહિ, તેથી તેઓની પાસેથી હથિયાર લઈ લેવામા આવ્યા અને તેમને નોકરીમાથી છૂટા કરવામા આવ્યા આમ નવરા પડેલા સિપાઇઓ આખા દેશમા ફરી વળ્યા મીરતના દેશી સિપાઇઓ પણ તેમની સાથે જોડાયા સિપાઇઓએ એકત્ર થઈ ઘણાજ જુગુસા પર આરી અગ્રેજ અમલદારોને તથા તેમના બેરાએકરાને મારી નાખી તેઓના ઘરો સળગાવી મૂક્યા કેદખાનામાથી કેદીઓને છૂટા કરી તેઓને સાથે લઈ દિલ્લી તરફ તેઓ આગળ વધ્યા દિલ્લીનો મુગમ બાદશાહ બહાદુરશાહ અગ્રેજો પર ધણો જ રોષે ભરાયો હતો તે પણ આ દેશી સિપાઇઓના પક્ષમા મળ્યો આમ સર્વત્ર બખેડા શરૂ થયા અને જે જે અગ્રેજોને હાથ આવ્યા તેઓને મારી નાખવામા આવ્યા આ સવળા સિપાઇઓએ હવે કાનપુર તરફ દૂર કરી નાનાસાહેબ આ વખતે કાનપુરમા દેશી સિપાઇઓને એકઠા કરી બડ કરવાની તૈયારીમા હતો આ શહેરમા સહીસવામતી માટે કેટલાક અગ્રેજ કુટુંબોને મોકલવામા આવ્યા હતા અહી અગ્રેજો દેશી સિપાઇઓ સાથે બહાદુરીથી લગ્યા, પણ તેમના બાળમચ્ચાનુ રક્ષણ થવું અશક્ય જણાવાથી તેઓ નારી છૂટ્યા નાનાસાહેબે તેઓને સહીસનામત અબાહામાદ પહોચાડવાનુ વચન આપ્યું, પણ જેવા તેઓ હોડીઓમા બેઠા કે મજવાઓ પડ

ગોળી છોડી ધણાને મારી નાખ્યા દેશી સિપાઈઓએ ધણા દિવસ સુધી દિલ્લી પોતાના કમળમાં ગપ્પુ થોડા વખતમાં પગલ, મદ્રાસ, અને કલકત્તાથી અંગ્રેજ સૈન્ય ધીમે ધીમે આવી પહોંચ્યું ગીબો પણ અંગ્રેજોના યજમાન રહી સિપાઈઓ આમે બહાદુરીથી લડ્યા જનરલ હૅવર્ડોએ ધૈર્ય તેમજ મહાનહીયના રાખી નાનાસાહેબનો પરાજય કરી તેને નમાડી મૂક્યો, અને તરત જ કાનપુર કમળે કરી તે સર હેનરી લૉરેન્સે મદદ આપવા વખતો ગયો વખતોમાં અર હેનરી લૉરેન્સને દેશી સિપાઈઓ આમે ધણી જ બહાદુરીથી લડી બચાવ કર્યો પણ તે કરતા તે મરાયો આ જ અરમાં જનરલ વિન્સને દિલ્લી કમળે કર્યું ત્યાગમાદ સગ જેમ્મ ઓડ્રામ, કૉનિન કૅપમેય અને જનરલ હૅવર્ડોની સરદારી હેંગના અંગ્રેજ સૈન્યે કાનપુર અને લખનૌ ખજે કર્યા અને દેશી સિપાઈઓને અથોધ્યાની પેની મેઝ નમાડી મૂક્યા એ જ વખતે સર હ્યુ રૉઝ અને મગ હૅવર્ડોની સરદારી હેંગની એ અંગ્રેજ દુકડીએ એકત્ર થઈ સિંધીઆ અને હોનમરના માણસોને હરાવી ઉત્તર તરફ દૂર કરી. હોનકર અને સિંધીઆનું સૈન્ય તાતીઆ ટોપીની મદદથી હેંગ લગ્તુ હતુ ગ્રામીની ગણીએ આ વખતે પોતાનું અતુન યજમાન બતાવ્યું હતુ પણ તરત જ તેઓ હાર્યા, ઈ મ ૧૮૫૭ તાતીઆ ટોપી અંગ્રેજોના હાથમાં આવના તેને ફાંસી દઈ મારી નાખવામાં આવ્યો નાનાસાહેબ નેપાળમાં નાગી ગયો દેશી સિપાઈઓનું લશ્કર આમ તેમ નાસી ગયું, અને બગવાતો અત આવ્યો.

આ વખતે જનરલ હૅવર્ડો, સર કૉનિન કૅપમેય, સર હ્યુ રૉઝ, સર હેનરી લૉરેન્સ અને નીકનમને ધણી બહાદુરી બતાવી હતી બગવો શમ્મા પત્રી જે હિંદીઓએ એમાં લાગ લીધો હતો તેમાંના કેટલાકને સખ્તાર્થ અને કૂરતાથી મારી નાખવામાં આવ્યા અને કેટલાકને મારી આવી છોડી મૂકવામાં આવ્યા.

બગવાતો અત આવ્યા પત્રી કપની પામેથી રાજ્યસત્તા લઈ મહારાણી વિક્ટોરીઆએ પોતાના હાથમાં લીધી બોર્ડ ઓફ ડૉન્ટ્રોવને બદને હિંદી વજરને હિંદનો કારભાર મોખવામાં આવ્યો અને તેને આ

કાર્યમાં મદદ આપવા માટે ૧૫ સલાસદોની ધનિયા કાઉન્સિલ નીમવામાં આવી. ગવર્નર જનરલને વાઇસરૉય એટલે “રાજાનો પ્રતિનિધિ” બનાવામાં આવ્યો. અંગ્રેજ સૈન્યની સંખ્યા વધારી દેશી સિપાઈઓની સંખ્યામાં ઘટાડો કરવામાં આવ્યો.

વિક્ટોરીયા રાણીના ઢંઢેરો—ઈ. સ. ૧૮૫૮ માં વિક્ટોરીયા રાણીએ દેશમાં શાન્તિ સ્થાપવા માટે તેમ જ હિંદવાસીઓ પ્રત્યે પોતાની સહાનુભૂતિ દર્શાવવા સારુ ઈ. સ. ૧૮૫૮ માં એક ઢંઢેરો બહાર પાડ્યો. આથી વિક્ટોરીયા રાણીના હાથમાં હિંદની સત્તા આવી; દેશી રાજાઓના હક્ક, આગર તેમ જ માનમરતબો જાળવવાનું વચન આપવામાં આવ્યું; પ્રજાના ધર્મમાં વચ્ચે નહિ પડવાની ખાત્રી આપવામાં આપી; તેમ જ કોઈપણ જાતના બેદ વિના હિંદવાસીઓને સરકારી નોકરીમાં દાખલ કરવાનું વચન આપવામાં આવ્યું. અંતમાં “હિંદની ઉન્નતિ એ જ અમારું બળ છે, એનો સંતોષ એ જ અમારી સ્થિરતા છે; અને એનો આનંદ એ જ અમારો ઉત્તમ બદલો છે” એમ જાહેર કરવામાં આવ્યું. આ ઉદાર ઢંઢેરાથી મહારાણી શ્રી પ્રજામાં થણાં જ પ્રિય થઈ પડ્યાં, અને હિંદમાં શાંતિનું સામ્રાજ્ય વ્યાપ્યું.

મહારાણી વિક્ટોરીયા

લૉર્ડ કેનિંગને ઈ. સ. ૧૮૫૮ માં વાઇસરૉય બનાવવામાં આવ્યા પછી તરત જ તેણે આખા દેશમાં મુસાફરી કરી ઢૂંકાણે ઢૂંકાણે દરબારો ભરી રાણીનો ઢંઢેરો પાળવાનું વચન આપી લોકોની પ્રીતિ મેળવી. આ દરબારમાં દેશી રાજાઓને મોટા મોટા માન સાહેથી નવાજવામાં આવ્યા અને તેઓને દત્તક લેવાનો અધિકાર આપવામાં આવ્યો.

મુધારા—આ ઉપરાંત લૉર્ડ કેનિંગે મળ્યામાં મુલાકાત મુધારા પ્રાપ્ત કરી એણે મુમર્દ, મદ્રાસ, અને કલકત્તામાં ન્યાયની ત્રણ વડી મદર અદાલતો (હાઈકોર્ટ) આપી લૉર્ડ મેકલેએ શરૂ કરેલો ઇન્ડિઅન પીનલ કોડનો ધાગમગદ એના સમયમાં ઇ સ ૧૮૬૦ માં પ્રસિદ્ધ થયો. આ ઉપરાંત ઇન્ડિઅન મિવિલ પ્રોસીજર કોડ અને ઇન્ડિઅન ક્રિમિનલ પ્રોસીજર કોડના કાયદાઓ પણ પ્રસિદ્ધ થયા. સૈન્યની ગ્યનામાં પણ ફેરફાર કરવામાં આવ્યો. હિંદના ખર્ચમાં કાપઢપ કરવા માટે ખાસ વિનાયતથી ખજાનચી બોલાવવામાં આવ્યો અને ખર્ચમાં આવેલી ખાત નવા કરે. નાખી પૂરી કરવામાં આવી આ ઉપરાંત કલકત્તા મદ્રાસ અને મુમર્દ ઈનાકામાં યુનિવર્સિટીઓ આપવામાં આવી ગવર્નર જનરલની કાયદા ઘડનારી મહામા હિંદીઓને દાખલ કરવામાં આવ્યા ગવર્નર જનરલની રેખરેખ દેખ પ્રાંતિક ધાગસભાઓ પણ આપવામાં આવી.

લૉર્ડ એલિંગન—ઈ સ ૧૮૬૨ માં લૉર્ડ એલિંગન વાઇસરૉય નીમાઈને હિંદુસ્તાન આવ્યો પણ એ એક જ વર્ષમાં મરણ પામ્યો એના મમનમાં પળમળના વહાળી નામના મુસવમાનોએ બડ કંઈ, પણ તરત જ એણે એક લશ્કરી ટુકડી મોકલી તેઓને હરાવીને નમાડી મર્યા આગામાં એક દરવાર ભરી એણે દેલી રાજ્યમાં મદારાણી રિમટારીઆનો કલ્યાણમરક એરેલો લાવી મલગાવ્યો.

લૉર્ડ લૉરેન્સ—ઈ સ ૧૮૫૭ ના બગવા વખતે પળમળમાં ચીફ કમિશનર તરીકે ધણી જ સારી સેવા બજાવવાથી સરકારે લૉર્ડ લૉરેન્સની ઈ સ ૧૮૬૪ માં વાઇસરૉય તરીકે નિમણૂક કરી એની કારકિર્દીમાં મુખ્ય બનાવ ‘બુતાનનું યુદ્ધ’ હતું બુતાન બગાળાની ઉત્તરે અને નેપાળની પૂર્વમાં આવેલું છે લૉર્ડ લૉરેન્સે ત્યાંના રાજાને હરાવી તેની પામે જે મુનામો હતા તેમને ધૂગ કર્યા અને બુતાનનો કટલોક પ્રદેશ લઈ લીધો ઈ સ ૧૮૬૩ માં આફઘાનિસ્તાનનો અમીર દોસ્ત મહમદ મરણ પામ્યો તેના દીકરાઓ વચ્ચે ગાદીને માટે ઝવડો થયો આ ઝગડામાં લૉરેન્સે રચ્યે નહિ પણ અફઘાનોને

માંદોમાંદો લડવા દીધા. ઈ. સ. ૧૮૬૬ માં ઓરિસામાં ભારે દુકાળ પડ્યો, તેથી લૉરેન્સે એક દુકાળ નિવારણ ફંડ બનું કરી ધણું માણુમોને મરતાં બચાવ્યાં. લૉરેન્સે કરવેરા દેશીઓ તેમ જ અંગ્રેજોને સરખા રીતે લાગુ પડ્યો. આથી ધણું અંગ્રેજો એની નીતિને વખોડી કાઢી ધિક્કારવા લાગ્યા એણે જંગલખાતામાં કેટલાક મુધારા દાખલ કરી જંગલનો જથ્થો વધારવાનો હુકમ કાઢ્યો આ ઉપરાંત એણે શાળાઓ અને પાઠશાળાઓ ખોલી, તાર નખાવ્યા, અને ટપાલખાતામાં ધણું મુધારા કર્યાં.

લૉર્ડ મેયો—ઈ. સ. ૧૮૬૮ માં લૉર્ડ મેયો વાલ્સરૉથ તરીકે નીમાઈ આવ્યો.

લૉર્ડ મેયો

મેયોએ દેશી રાજાઓ સાથે આગે સંબંધ રાખ્યો. દેશી રાજાઓના કુવંગના શિલ્લણને માટે અજમેરમાં મેયો કૉલેજ આપવાની યોજના કરી. એણે ખર્ચમાં ધણું ઘટાડો કરી નહોતો, રમતાઓ તેમ જ રેલવે સડકો નખાવી. જેલ, પોલીસ તેમ જ રજીસ્ટરના કામમાં ધણું મુધારા દાખલ કર્યાં. મ્યુનિસિપલવહીવટ એણે હિંદમાં દાખલ કર્યાં. પોલીસ, જેલ, બાધકામ વગેરે ખાતાઓ પ્રાંતિક સરકારને સોંપ્યા, અને હિંદી સરકારના હાથમાં આખા હિંદુસ્તાનને લાગુ પડે એવા ટપાલ, લશ્કર વગેરે ખાતાઓ રાખ્યા આથી પ્રાંતિક સરકારને નાણાની બાબતમાં થોડી ધણી રાહત મળી. વળી ખેતીવાડીની ખિલવણી માટે એણે ખેતીવાડી ખાતું ખોલ્યું.

લૉર્ડ નૉર્થબ્રુક—લૉર્ડ નૉર્થબ્રુકના સમયમાં ઈ. સ. ૧૮૭૪ માં

બંગાળા ઈલાકામાં લવંકર દુકાળ પડ્યો. પણ દુકાળનિવારણ ફંડની મદદથી તેમ જ વાહસરૉયના બ્રહ્મપણુમરેલાં પગલાંથી દુકાળનું સંકટનિવારણ થયું. જે લોકો નિરુદ્ધમી હતા તેઓને તળાવ, કુવા, રસ્તા, તેમ જ કેસવે બાંધવાના કામ પર રાખી મગૂરી આપી નિભાવવામાં આવ્યા.

આધુનિકસ્તાનની બાબતમાં ઈંગ્લંડની સરકાર કાણુસ, કંદહાર અને હેરાતમાં બ્રિટિશ એન્જેનો નીમવાને માટે ઈતેજાર હતી, પણ લૉર્ડ નૉર્થબ્રુક એની વિરુદ્ધ હતો. વળી કાપડની જકાત કાઢી નાખવા એને હિંદી વચ્ચે ફરમાવ્યું, પણ એણે પોતાની કારોબારી સલાની સંમતિથી એ પગલું હિંદના હિતની વિરુદ્ધ હોવાથી તેમ કરવાની ના પાડી. આમ એની અને ઈંગ્લંડની સરકાર વચ્ચે મતભેદ પડવાથી ઈ. સ. ૧૮૭૬ માં એણે રાજીનામું આપ્યું.

લૉર્ડ લિટન—ઈ. સ. ૧૮૭૬ માં લૉર્ડ લિટન વાહસરૉય નીમાયો. એણે ઈ. સ. ૧૮૭૭ ના વનન્યુઆરી માસની ૧લી તારીખે દિલ્લીમાં એક ભવ્ય દરબાર હતીને રાણી વિક્ટોરીઆને હિંદનાં મહારાણી તરીકે જાહેર કર્યાં. આ દરબારમાં મહારાણીના પ્રતિનિધિ વાહસરૉયને નમન કરી સંપૂર્ણ રાજ્યઓએ બ્રિટિશ રાજ્યનું સર્વોપરિપણું સ્વીકાર્યું.

ત્રણ ત્રણ વર્ષો સુધી વરસાદ ન પડવાથી ઈ. સ. ૧૮૭૮ માં દિલ્હી હિંદુસ્તાનમાં પાંચ કરોડ માણસ અજપાણી વિના મરણ પામ્યાં. આ સંકટમાંથી લોકોને છાંયવા સરકાર તરફથી બનના પ્રયાસો કરી

લૉર્ડ નૉર્થબ્રુક

તેમને અનાજ પૂરું પાડવામાં આવ્યું. આ કામમાં ૧૦ કરોડથી પણ વધારે રૂપીઆ ખર્ચવામાં આવ્યા. આ દુકાળ પછી દક્ષિણ હિંદમાં મોટા પાયા પર રેલવે બાંધવામાં આવી.

બીજો અફઘાન વિગ્રહ—

ઈ. સ. ૧૮૭૬ માં અંગ્રેજોએ કવેટા કબજે કરવાથી બોક્સનઘાટ તેમને હાથ આવ્યો. અફઘાનિસ્તાનના અમીર શેરઅલીને આમ પરોક્ષ રીતે અંગ્રેજોની સત્તા સ્વીકારવી પડી. આ અપમાન તેનાથી સહન થઈ શક્યું નહિ. એથી તેણે રશિયનોની મદદ માગી. શેરઅલીએ રશિયાના અમલદારને અફઘાનિસ્તાનમાં દાખલ થવા દીધો અને ગવર્નર જનરલ લૉર્ડ લિટને

લૉર્ડ લિટન

મોકલેલા અમલદારની મુલાકાત લેવાની ના પાડી. અને પરિણામે અંગ્રેજોએ અફઘાનિસ્તાન સાથે લડાઈ શરૂ કરી અને અફઘાનિસ્તાન પર સવારી કરી જલાલાબાદ અને કંદહાર કબજે કર્યા. શેરઅલી રશિયન તુર્કસ્તાનમાં નાસી ગયો અને ત્યાં મરણ પામ્યો. અંગ્રેજોએ તેના પુત્ર યાકુબખાનને અમીર બનાવ્યો. યાકુબખાને ઈ. સ. ૧૮૭૮ માં અંગ્રેજો સાથે ગન્ડુખની મુલોહ કરી. આથી અફઘાનિસ્તાનમાં બ્રિટિશ રેસિડન્ટ રાખવામાં આવ્યો, તેમજ અંગ્રેજો સિવાય બીજા કોઈ પણ રાજ્યો સાથે ગુપ્ત વહેવાર રાખવાની અમીરને મના કરવામાં આવી. આ સુલેહથી અફઘાનોની સ્વતંત્રતા નષ્ટ થઈ. આ વાત પસંદ ન પડવાથી તેમણે ઈ. સ. ૧૮૭૮ માં બ્રિટિશ રેસિડન્ટને તથા તેના રક્ષકોને કાબુલમાં મારી નાખ્યા. બ્રિટિશ સૈન્ય જે હજુ અફઘાનિસ્તાનમાં જ હતું તેણે તરતજ જનરલ રૉબર્ટ્સની સરદારી નીચે કાબુલ ઉપર ચડાઈ કરી કાબુલ કબજે કર્યું. અને યાકુબખાનને પદબ્રષ્ટ કરી રાજકીય તરીકે

દિન મોડ્યાએ પણ તરત જ યાત્રીનો ભાઈ અયૂમખાન જે તેગતમા હતો તેણે અગ્રેને સામે ગડ ઉઠાવ્યું, અને ઈ મ ૧૮૮૦ માં અગ્રેનું સંન્યતે પ્રજા પામે મુન્દ આગળ મખત હાર ખવડારી જનતા ગેમરૂસને આ મમાવા મળતા જ તેણે ૮,૦૦૦ માણસો વધે તેરીમ વિમમા ૩૧૮ માર્ચની મુઆદ્દી કરી કંદહાર પહોંચી ત્યાં અયૂમખાનને હતો આ જ અગ્રામાં ઈસ્લામ પ્રધાનમંડળ બનાવાથી લોડ નિમન ગાળામુ આપી વિભાજન ગયો.

લોડ નિમનના વખતમાં વર્નાક્યુલર પ્રેમ એક્ટની દેલી નર્મમાનપનાની જ્વનના ધગવામાં આવી ને આર્મ્સ એક્ટની ગેમોને અધિરામધી થઈ

લૉર્ડ રિપન, લૉર્ડ ડફ્રિન, લૉર્ડ લૅન્સડાઉન, લૉર્ડ એલિંગહામ બીજે

ઈ સ ૧૮૮૦ માં લૉર્ડ રિપન વાઈસરૉય તરીકે આવ્યો. અફવાનિસ્તાન સાથે મુલેહ કરવાની લવામણુ સાથે તેને હિંદ મોકલવામાં આવ્યો હતો. અહીં આવતા જ તેણે અફવાનિસ્તાન સાથે મુલેહ કરી, દોસ્તમહમદના પૌત્ર અન્દુર રહેમાનને અફઘાનિસ્તાનનો અમીર બનાવ્યો અને કહ્યું કે તેમ જ અફવાનિસ્તાનમાંથી બ્રિટિશ સૈન્ય બોનાવી લીડુ.

લૉર્ડ રિપન

હિંદમાં શાન્તિનું સામ્રાજ્ય પ્રસરેલું હોવાથી લૉર્ડ રિપને બોકાપ્પોમાં ઝામ કરવા માંખા.

સુધારા—૧ દેલી વર્તમાનપત્રોને પ્રથમ લૉર્ડ મેટ્રકાફે સ્વતંત્રતા આપી હતી, પણ લૉર્ડ રિપને તે સ્વતંત્રતા પર અડુશ મૂક્યો હતો. લૉર્ડ રિપને એ અડુશ ૨૬ કર્યો.

૨ એના સમયમાં જ ધ્યાનિક સ્વરાજ્યપદ્ધતિનો વિકાસ થયો. આજ સુધીમાં મોટા મોટા શહેરોમાં મ્યુનિસિપાલિટીઓ સ્થાપનામાં આવી હતી, પણ લૉર્ડ રિપનના મમ્મમાં આ મ્યુનિસિપાલિટીઓને ધ્યાનિક સ્વતંત્રતા આપનામાં આવી એના ગ્યેવા ધારા મ્યુનિસિપલ અને લોકલબોર્ડ ઑફ્ટ તરીકે પ્રખ્યાત હ એથી શહેરોમાં મ્યુનિસિપાલિટી અને જિલ્લામાં લોકલબોર્ડ હયાતીમાં આવ્યા. આથી શહેરોને તેમ જ જિલ્લાઓને ધ્યાનિક સ્વતંત્રતા મળી આ વખતથી શહેરો પોતાના વહીવટને માટે પોતાના માણુઓ ચૂની કાઢે છે અને ધ્યાનિક વેગે હવગની લોખપ્પોગી ઝર્મોમાં તે ખરચે છે.

આ ખોડોં આપીને લૉર્ડ રિપને હિંદવાસીઓને માટે આનિષ્ઠ અવગત્યના શિક્ષણ અને અનુભવને માટે ક્ષેત્ર ખોલ્યુ આને પરિણામે આખા દેશમાં અવગત્યની ઇચ્છા ઉત્પન્ન થઈ અને લોકોમાં નવી જાગૃતિ આવી

૩ લૉર્ડ મેયોના પત્ની હિંદમાં ખેતીવાડી ખાતુ નહ જેવું થવા પામ્યું હતું પણ લૉર્ડ રિપને ખેતીવાડીની મુશ્કેલી પર ધ્યાન લઈ આપ્યું અને ખેતીવાડી ખાતુ ફરીથી પદ્ધતિમર આવું કર્યું

૪ હિંદુસ્તાનમાં કેળવણીનો ફેલાવો કેટલો છે અને તે કેટલો વધી શકે તે નક્કી કરવાને માટે લૉર્ડ રિપને એક કેળવણી કમીશન નીમ્યુ આ કમિશને દેશની કેળવણી અંગે ઘણી જાનામણો કરી પરિણામે પ્રાથમિક કેળવણીનો વિશેષ પ્રચાર કરવામાં આવ્યો તેમજ મદરની શાળાઓનો વહીવટ ત્યાંની મ્યુનિસિપાલિટીઓને સોંપવામાં આવ્યો વળી ખાનગી શાળાઓને સરકારી ગ્રાન્ટથી ઉત્તેજન આપવામાં આવ્યું આ ઉપરાંત વેપારની વૃદ્ધિ કરવા તેમજ સગ્ગતો માલ મેળવવા માટે હિંદુસ્તાનમાં આવતા માન ઉપરની જગત એજો કાઢી નાખી

૫ લૉર્ડ રિપન હિંદુસ્તાનમાં તેમજ સમગ્ર દેશમાં દેવાથી તેજો ઇલેમન્ટેરિયલ સ્કૂલ કરાવ્યું આ મિનનો હેતુ યુરોપીઅન ગ્રુન્ડગારોની તપાસ જે કેવળ યુરોપીઅન ન્યાયાધિશોના હાથમાં હતી તે હવેથી હિંદી ન્યાયાધિશોને આપી અંગ્રેજો અને દેશીઓ વચ્ચે ન્યાય બામતમાં જે બેદ હતો તે દૂર કરવાનો હતો વાદસરોયની કારેમારી સખાના ઇલેમન્ટેરિયલ નામના એક સભાસદે આ મિન સ્કૂલ કર્યું હતું તેથી તે ઇલેમન્ટેરિયલ મિન કહેવાય છે આ મિનથી અમગત અંગ્રેજો લૉર્ડ રિપનને ધિક્કારવા લાગ્યા પણ હિંદીઓ તેને આહવા લાગ્યા આખરે આ મિન મજૂર થયું નહિ

૬ એજો મેયરનું રાજ્ય જે આજ સુધી અંગ્રેજોના તાબામાં હતું તે ત્યાંનો રાજ્ય પ્રુપ્ત વડો થવાથી તેને ઈ સ ૧૮૮૦ માં સ્વાધીન કર્યું

આમ હિંદીઓને આનિષ્ઠ અવગત્યની તાલીમ આપી લોકોપ્યોગી

ખાતાઓ દેશીઓને સોપી, ખેતીવાડી ખાતાનો પુનરુદ્ધાર કરી, કેળવણીનો પ્રચાર વધારી, અંગ્રેજો અને હિંદીઓ વચ્ચેના ન્યાયનો ભેદ દૂર કરવાનો પ્રયત્ન કરી, પરદેશીથી આવતા માલ ઉપરની જકાત કાઢી નાખી, તેમ જ બગાળાના જમીનદારોનો ખેડૂતો પરનો ત્રાસ મટાડી, લૉર્ડ રિપને હિંદુસ્તાનની વાઇસરૉયની પદની ખરેખર દીપાવી છે એના જેવો ભનો અને લોકપ્રિય વાઇસરૉય હિંદુસ્તાનમાં હજુ મુઘી થયો નથી

મહર્ષિ દયાનંદ સરસ્વતી અને આર્યસમાજની ઉત્પત્તિ—

મહર્ષિ દયાનંદ સરસ્વતીનો જન્મ ઈ સ ૧૮૨૪ મા ગુજરાતના ભૈરવી કે ટકારા ગામમાં થયો હતો બચપણથી જ એને વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થયો હતો એણે ધણા વિદ્વાન પુરુષો પાસેથી જ્ઞાન મેળવ્યું હતું વિદ્યા મેળવ્યા પછી અનેક કષ્ટો વેગી એણે હિંદમાં ઠેકાણે ઠેકાણે ફરી ધર્મનો પ્રચાર કરવા માલ્યો એણે પ્રાચીન વેદધર્મનો પુનરુદ્ધાર કર્યો અને તેને જીવંત રાખવા આર્યસમાજ નામની સંસ્થા આપી આર્યસમાજીઓ બ્રાહ્મણ ધર્મીઓની યેઠે ઈશ્વરના અસ્તિત્વમાં માને છે પણ તેઓ મૂર્તિપૂજા, અવતારો, ભૂતો, પર્વતો, નદીઓ વગેરેની પૂજાનો સાફ ઇન્કાર કરે છે તેઓ માદક પદાર્થો વાપરવામાં પાપ માને છે અહિંમાં એ એ પથનો પરમ સિદ્ધાંત છે, આર્યસમાજીઓ શુદ્ધિની ક્રિયાથી અન્ય ધર્મના લોકોને હિંદુ બનાવવાનો પ્રયત્ન કરે છે તેઓ વિધવાવિવાહ અને સ્ત્રીશિક્ષણને ખાસ ઉત્તેજન આપે છે આર્યસમાજના પિતા મહર્ષિ દયાનંદ ઈ સ ૧૮૮૩ મા દેવનોક પામ્યા

લૉર્ડ ડ્વરિન—લૉર્ડ રિપનના પછી ઈ સ ૧૮૮૪ મા લૉર્ડ ડ્વરિન વાઇસરૉય તરીકે હિંદ આવ્યો તરત જ તેણે રાવનપિંડીમાં ભવ્ય દરવાર ભરી અશ્વાનિગતાનના અમીર સાથે સમઘ વઠાયો તેણે લૉર્ડ રૉબર્ટસની ભનામણથી હિંદની વાલ્ય સગદ પર સૈન્ય રાખી તે માર્ગ નિર્ભય કર્યો આથી રશિયન ચઢાઈની ધામ્તી ઓગી ચઈ

બર્માનો ત્રીજો વિગ્રહ—બર્માનો પહેલો અને બીજો વિગ્રહ થયા પછી ત્રીજો સધિ પ્રમાણે બર્માનો રાજા થીમો વયો નદિ

અંગ્રેજ અમલદારો અથવા વેપારીઓ એના દેશમાં જતા તેમની સાથે

લૉર્ડ કર્ઝન

એ ઘણી જ કુરનાથી વર્તતો હતો. આ ઉપરાંત એણે કુન્વો માથે સંધિ કરી કુન્વ વેપારીઓને પોતાના રાજ્યમાં વેપાર કરવાનો હક્ક આપ્યો અને દિલ્હી પ્રદેશ ઉપર ચક્રાધિકારી તે હતો લેવા પ્રયત્નો કર્યા. આથી અંગ્રેજોને તેની સાથે લડાઈમાં ઉતરવું પડ્યું. અંગ્રેજ સૈન્યે થોડા જ દિવસમાં માંડલે સર કર્યું. આથી થીઓ નાસી ગયો, પરંતુ તેને પકડીને રંગુન મોકલવામાં આવ્યો. અને ત્યાંથી રત્નાગિરિ લઈ જઈ તેને પેન્શન આપી ત્યાં રાખ્યો. આ લડાઈથી ઉપનો પ્રદેશ બ્રિટિશ પ્રદેશ સાથે જોડાઈ ગયો.

ઈ. સ. ૧૭૮૦ માં અંગ્રેજોએ આસિયરનો કિલ્લો કબજે કર્યો હતો તે ઈ. સ. ૧૮૮૬ માં આસિયરના રાજા સિંધીઆને તેની વડાદારી નેઈ લૉર્ડ કર્ઝને પાછો આપીને કર્યો, અને તેના બ્રહ્મામાં ખાસી શહેર લીધું.

હિંદુવાસીઓને સરકારી નોકરીમાં જોખી પદવી આપવા માટે લૉર્ડ કર્ઝને પ્રોવિનશિયલ સર્વિસ આપી.

લેડી કર્ઝને હિંદુસ્તાનની સ્ત્રીઓને દાકતરી મદદ આપવા માટે દેશના જુદા જુદા પ્રાંતોમાંથી પૈસા ઉઘરાવી એક મોટું ફંડ જીત્યું કર્યું, જેમાંથી ઘણા શહેરોમાં સ્ત્રીઓને દાકતરી મદદ ને શિક્ષણ અપાય છે.

ઈંગ્લિશ નેશનલ કોંગ્રેસ—લૉર્ડ કર્ઝનના સમયમાં ઈ. સ. ૧૮૮૫ માં મુંબઈમાં હિંદીઓના હક્કો તથા માગણીઓ સરકારને રજૂ

કરવાને માટે ‘ઇન્ડિયન નેશનલ કૉંગ્રેસ’ પ્રથમ ભરવામાં આવી. એનો મુખ્ય આશય દેશની સામાજિક, નૈતિક, માનસિક તેમજ રાજકીય સ્થિતિ સુધારવાનો હતો. વળી દેશમાં વસતી લિંગ લિંગ જાતિઓના પ્રતિનિધિઓને એકત્ર કરી તેઓ વચ્ચે ચાલતો અંધડો દૂર કરી દેશની સ્વતંત્રતાના પ્રશ્નો ઉકેલવાનો તેમજ હિંદ અને ઈંગ્લંડ વચ્ચેનો સંબંધ દૃઢ કરવાનો તેનો ઉદ્દેશ હતો. આ કૉંગ્રેસ ખરેખર લૉર્ડ રિપનની લોકોપયોગી નીતિને લીધે સ્થપાઈ હતી.

લૉર્ડ લૅન્સડાઉન—એ ઈ. સ. ૧૮૮૮ માં આવ્યો. ત્યારપછી ઈ. સ. ૧૮૯૦ માં આસામમાં આવેલા મણિપુર રાજ્યમાં અંગ્રેજ અમલદારો ગયા હતા તેમને મારી નાખવામાં આવ્યા. આથી અંગ્રેજોએ મણિપુર સાથે લડાઈ કરી

લૉર્ડ લૅન્સડાઉન

ત્યાના રાજાને કેદ પકડી મણિપુરની ગાદી અંગ્રેજ રેસિડન્ટની દેખરેખ હેઠળ એ રાજ્યના રાજકુળના એક બાળકને આપી.

આ બનાવ પછી લૉર્ડ લૅન્સડાઉનના અમલના ૭ વર્ષો ઘણીજ સુખશાંતિમાં પસાર થયાં.

પ્રથમ કવેટામાં દરબાર ભરી એણે બલુચિસ્તાનના સરદારોને બોલાવ્યા અને આગ્રામાં દરબાર ભરી રજપૂતાનાના રાજાઓને એકઠા કર્યા. આ દરબારો ભરી એણે

અંગ્રેજ રાજ્યના લાભ, દેશી રાજાઓ પ્રત્યે સરકારની સહાનુભૂતિ વગેરે સમગ્રવી તેઓ સાથેનો સંબંધ દૃઢ કર્યો. તેમજ મોટાં રાજ્યોમાં ફરી એણે દેશી રાજાઓનો વિશ્વાસ તથા પ્રીતિ સપાદન કર્યો. ખેતીવાડી ખાતું એણે ઘણું જ સુધાર્યું. વેપારઉદ્યોગના ઉત્તેજન માટે એણે પાકા રસ્તાઓ, રેલવેની સડકો, નેમ જ નહેરો

બંધાવ્યાં. લોકોની સમગ્ર માટે એણે પાણીના નળો દાખલ કરાવ્યા અને મલેરિયા તાવના અટકાવ માટે કિનાઈન સસ્તી કિંમતે વેચવાનો હુકમ કર્યો, એણે પ્રાથમિક શિક્ષણનો પ્રચાર કર્યો, સ્ત્રીશિક્ષણ માટે ગોદવણ કરી, તથા કલકત્તામાં એક ઇમ્પીરિયલ લાયબ્રેરી સ્થાપી.

એની કારકિર્દીમાં દેશની રાજકીય ભગૃતિને પરિણામે એક મહત્વનો બનાવ બનવા પામ્યો. તે ઈ. સ. ૧૮૬૨ નો ઇન્ડિઅન કાઉન્સિલ ઍક્ટ હતો. આ ઍક્ટથી વડી તેમ જ પ્રાંતિક કાઉન્સિલના સભાસદો વધારવામાં આવ્યા, અને આ સભાસદોને ચૂંટવાનો અધિકાર વેપારી મંડળ, યુનિવર્સિટી, જમીનદારો અને મ્યુનિસિપાલિટિને પણ મળ્યો. આમ કાયદા ઘડવાની બાબતમાં હિંદીઓને સરકારે પોતાની સાથે સામેલ કર્યા. સભાસદોને પ્રશ્ન પૂછવાનો તેમ જ સરકારી કામકાજની સમાલોચના કરવાનો અધિકાર પણ આપવામાં આવ્યો.

લૉર્ડ એલિંગન બીજો—આ વાઈસરૉય ઈ. સ. ૧૮૬૨ માં આવેલા લૉર્ડ એલિંગનનો પુત્ર હતો. ઈ. સ. ૧૮૬૪ માં એ વાઈસરૉય તરીકે હિંદુસ્તાન આવ્યો.

એજ અરસામાં હિંદુમુસલમાન વચ્ચે ઝગડો શરૂ થયો અને કલકત્તા, ગયા, કાશી વગેરે સ્થળોએ તેણે લાંબકર સ્વરૂપ પકડ્યું. ઈ. સ. ૧૮૬૫ માં મલબાર કિનારે વસતા મોપલાઓએ બંડ કરી હિંદુઓનાં દેવળો ને ઘરોનો નાશ કરી કેટલાકને મારી પણ નાખ્યા. આથી અંગ્રેજ સૈન્યની એક ટુકડી મોકલાવી તેઓને એળે વસા કર્યા.

ઈ. સ. ૧૮૬૫ માં હિંદુસ્તાનમાં વરસાદ નહિ-વરસવાથી ભારે દુકાળ પડ્યો. સંયુક્ત પ્રાંતો, બિહાર, તેમ જ મધ્ય હિંદુસ્તાનમાં એનું બેર વિશેષ હતું. પણ આને માટે એકદમ ચાંપતા ઉપાયો લેવાથી દુકાળનું સંકટ ઓછું થવા પામ્યું. લોકોને પૈસા તેમજ અન્નની મદદ મળવાથી તેમને રહત મળી. કેવળ સરકાર તરફથી ૪૦ લાખ માણસોને અનાજ મળતું હતું.

ઈ. સ. ૧૮૬૫ માં પ્લેગની શરૂઆત મુબઈમાં થઈ. આ પ્લેગ આગળના પ્લેગ કરતાં જુદા પ્રકારનો હતો. એને = "બ્યુઝોનિક પ્લેગ" કહે છે. ધીમેધીમે એ આખા હિંદુસ્તાનમાં ફેલાયો. આથી સંખ્યાબંધ માણસો માર્યા ગયાં. અનેક પ્રયત્નો થયા છતાં આ પ્લેગ હિંદમાંથી હજુ નાબૂદ થઈ શક્યો નથી.

હોર્ડે એલિગનની પહેલા બંગાળા, મદ્રાસ અને મુબઈમાં જુદા જુદા સૈન્યો રાખવામાં આવતાં અને આ પ્રત્યેક સૈન્યનો સેનાપતિ જુદો હતો. ઈ. સ. ૧૮૬૫ માં આ ત્રણે સૈન્યોને એક કરી તેની સઘળા વ્યવસ્થા એક મુખ્ય મેનાધિપતિને સોંપવામાં આવી

પ્રકરણ ૫૨

લૉર્ડ કર્ઝન

લૉર્ડ કર્ઝન વાદસરોય તરીકે ઈ સ ૧૮૯૯ માં હિંદુસ્તાન આવ્યો. એ ધર્મો બુદ્ધિમાન, દોશિયાર, ઉત્સાહી, ઉત્તમ વક્તા તેમ જ ગાંધીય વિરોધી કાબેલ હોવાથી પાર્લિમેન્ટમાં એણે ઉત્તમ ખ્યાતિ મેળવી હતી.

આ સમયમાં વાયવ્ય સરહદ પર ભ્રમણ બડા થતા હોવાથી લોકોને અનિત્રાસ થતો અને આ બડો ગમાવના ઘણું દ્રવ્ય ખચ્યાતુ, છતાં ચોખ્ખું બંદોબસ્ત થતો નહિ જતા મુખી ત્યાં મૈત્ર્ય રહેતું ત્યાં મુખી શાન્તિ જળવાતી, પણ મૈત્ર્યની ગેરહાજરીમાં પાછું તોફાન મચી રહેતું લૉર્ડ કર્ઝને સરહદ પર બે રાખવાને અગ્રેજી લશ્કર નહિ રાખતા ત્યાં બંદોબસ્ત રાખવાનું

લૉર્ડ કર્ઝન

કામ ત્યાં રહેતી પદાડી જતોના આગેવાનોને જ મોખ્ખું લૉર્ડ કર્ઝને પેશાવર, કોહાટ, બાનુ અને ડેરા ઇસ્માઈલખાનને જેટલી દૈનિક નોકો નોંધ વેસ્ટ ક્રાંટીઅર (વાયવ્ય સરહદનો) પ્રાંત બનાવ્યો તે તેને વડી સરકારની દેખરેખ નીચે મુખ્ય પગલ સરકારને બરકરનો અધિકાર ન આપના તે પણ વડી સરકારે દાથ કર્યો.

ઈ સ ૧૯૦૧ માં મદારાણી વિક્ટોરીઆનો ૮૨ વર્ષની ઉંમરે સ્વર્ગાસ થયો પ્રજાદિનેશ્વર. દયાળુ શાન્ત તેમ જ પડોપકારી મદારાણી વિક્ટોરીઆનું નામ હિંદુસ્તાનના દનિદાનમાં મદદને માટે જાણીતું રહેશે એમના ૬૪ વર્ષના અમલમાં હિંદના લોકોને સુખશાંતિ મળ્યા હતાં એમના ૫૩ એમના પાટની કુવર સાનમાં એકાદ

ગાદીએ બેઠા. આ રાજ્યાલિપેકનો ઉત્સવ બિજવવા માટે ઇ. સ. ૧૯૦૩ માં લૉર્ડ કર્ઝને દિલ્લીમાં એક દરબાર ભરી એમને હિંદુસ્તાનના શહેનશાહ તરીકે બહેર ક્યો.

ઇ. સ. ૧૯૦૧ માં તિબેટના ગઝલ દલાઇ લામાએ રાગિયતો સાથે પરિચય વધાર્યો. અંગ્રેજોને આ વાતની ખબર પડી ત્યારે તેને અમનવવાનો તેઓએ પ્રયત્ન કર્યો પણ તેણે નહિ માનવાથી કર્નલ યગદ્ગજ્જીની સરદારી હેઠળ એક હરકરી દુકડી તેની સામે મોકલવામાં આવી, ઇ. સ. ૧૯૦૪. આ દુકડીએ તિબેટનો હરાની તેમજ પાટનગર લાસા કબજે કર્યું. લામા નામી ગયો તેને પદબ્રહ્મ કરી બીજા લામાને ગાદીએ બેસાડ્યો ને તેને અંગ્રેજો મિત્રાપ બીજા ગાંધી સાથે સબધ ગમવાની મના કરી

મુધારા—લૉર્ડ કર્ઝને ધણા ગજડીય મુધાગઓ કર્યો એણે મીઠા ઉપરનો કો એણે કરી તથા આવડવગમાં થોડા મુધાગે જી દેખતે ગદત આપી વેપાર અને હુતગઉછોગના ઉત્તેજનાથે એક નવું ખાતુ આપ્યું અને તેના વડાને વાદમદાયની કાગેબારી મળાનો અમામદ બનાવ્યો. દેશી સુવરાનેને કેળવણી આપવા ખાસ ગજડમાર કોલેજ આપી ઇ. સ. ૧૯૦૦ માં હાલે દુકાળ પડ્યો પણ તેને માટે એણે તરત જ આપના દલાલે લેનાથી તેની અમર વધારે થઈ નહિ ઉંચી કેળવણીના પ્રયાગની નખાસણી માટે લૉર્ડ કર્ઝને યુનિવર્સિટી કમિશન નીચું તેની ભવામલથી ઇ. સ. ૧૯૦૪ ને યુનિવર્સિટી એક્ટ પસાર થયો તેથી યુનિવર્સિટીઓના બધારણમાં તેમ જ કોલેજોના અભ્યાસક્રમમાં કેન્દ્રકાગે કંવામાં આવ્યા આ કેન્દ્રકારથી હિંચ કેળવણી પર ત્રાપ મારેલી લાગતી હતી તેથી દિંદીઓ ગુરૂએ થયા અને પ્રખ્યાત દિંદી આગેવાન નામદાર ગોપાલ કૃષ્ણ ગોખલેએ એ એક્ટની અખત રીકા કરી અંગ્રેજોને દેવામાંથી ગદત આપવા એણે કોઓપરેટિવ સોસાયટી (પરસ્પર સહાયકારક મંડળી) ને કાયદો પસાર કીધો, ને જમીન મલેશન પદ્ધતિને શાન્તીર પાપા પર મૂકી

હિંદુસ્તાનમાં ખુલાત મંડિર, મંજિલો, દમાગતો વગેરે બાંધમો એનિદામિક તેમ જ ગિંપ અને આપનની દૃષ્ટિએ ધણા જ અગ વના

છ. આથી એના સંરક્ષણાર્થે લૉર્ડ કર્ઝને ‘પુરાતન ઇમારતોના રક્ષણનો

ગોપાળ કૃષ્ણ ગોખલે

કાયદો’ પસાર કરાવ્યો અને તેને માટે એક જુદું ખાતું બોલ્યું. એણે પ્રાચીન સ્તંભો ઉપરના લેખોનું તેમજ બીજા શિક્ષાલેખોનું ભાષાંતર પ્રસિદ્ધ કરાવ્યું, તેથી હિંદુસ્તાનનો જૂનો ઇતિહાસ ઘણો પ્રકાશમાં આવ્યો.

નહેરો બાંધવાને માટે યોજના ધરાવે એણે ‘ઇન્ડિગેશન કમિશન’ નીમ્યું, અને પોલિસ વ્યવસ્થાને સંગીન પાયા પર મૂકવા ‘પોલિસ કમિશન’ નીમ્યું.

ઈ. સ. ૧૯૦૪ માં લૉર્ડ કર્ઝનના હોવાની મુદત પૂરી થઈ હતી, પણ એણે આરંભેલાં કામો

સપૂર્ણ કરવાને એની નિમણૂકમાં બે વર્ષ વધારી આપવામાં આવ્યાં. આ બે વર્ષમાં એણે ‘અંગાળાના ભાગદા’ પાડી લોકોની પ્રીતિ શુભાવી. એના વર્તનથી લોકો એને સ્વેચ્છાચારી તેમ જ ઉદ્ધત ગણી ધિક્કારવા લાગ્યા. બંગાળા ઈલાકાનો વિગ્તાર પ્રમાણમાં ઘણો જ મોટો હોવાથી તેની વ્યવસ્થા એક અધિકારીથી થવી અશક્ય હતી. પૂર્વ બંગાળામાં ઘણાએ ખૂનો અને ઘાતકી કામો થતાં હતાં પણ સરકારને તેના ઉપર લશ્સ આપવાનો અવકાશ મળતો નહિ. આ કારણો ખ્યાનમાં લઈ અંગાળાને બે ભાગમાં વહેંચી નાખવામાં આવ્યો. આસામ અને પૂર્વ અંગાળાનો એક પ્રાંત અને બાકીના બંગાળાનો બીજો પ્રાંત બનાવવામાં આવ્યો. આથી ઉચ્ચેરાઈને અંગાળીઓએ આખા દેશમાં ખળભળાટ મચાવ્યો. સત્તાઓ ભરી સરકારી નીતિને વંખોડી બ્રિટિશ માલનો બહિષ્કાર કર્યો. લૉર્ડ કર્ઝનના આ કૃત્યથી લોકોમાં અસંતોષ ફેલાયો અને તેથી રાષ્ટ્રીય ભાવનાને ઉત્તેજન મળ્યું.

લૉર્ડ કર્ઝન વાઇસરૉય હતો ત્યારે મુખ્ય સેનાધિપતિ લૉર્ડ ક્રિયનર હતો. લૉર્ડ કર્ઝન ને લૉર્ડ ક્રિયનરની વચ્ચે સેનાધિપતિના મોબ્લા વિષે મતભેદ પડ્યો. ક્રિયનરે આ વાત હિંદી વજરને જણાવી. પરિણામે ક્રિયનરનો અભિપ્રાય માન્ય થયો. આથી નારાજ થઈ ઈ. સ. ૧૯૦૫ માં કર્ઝને રાજીનામું આપ્યું.

લૉર્ડ મિન્ટો—‘મોર્લી-મિન્ટો સુધારા.’—ઈ. સ. ૧૯૦૫ માં લૉર્ડ મિન્ટો વાઇસરૉય તરીકે હિંદ આવ્યો. એ આગળ થઈ ગયેલા ગવર્નર જનરલ લૉર્ડ મિન્ટોનો પ્રપૌત્ર હતો. બંગાળના ભાગલાથી

લૉર્ડ મિન્ટો

આ વખતે હિંદમાં અશાન્તિનું વાતાવરણ પ્રસર્યું હતું. લોકોએ ઉજ્જરાઈને સરકારની સામે સખત લખાણ કર્યા અને બંગાળીઓએ ગ્રામ રીતે બોબગોળાનું લડાયક સાધન તૈયાર કરવા માંડ્યું આવા વિચિત્ર સંજોગોમાં લૉર્ડ મિન્ટોએ ઘણી જ સમયસૂચકતા વાપરી. તેણે બે નીતિઓ અખત્યાર કરી.
(૧) રાજદ્રોહી ગુનેગારને સખત શિક્ષા કરી અને દબાવ્યા, અને
(૨) ઉચ્ચ કેળવણી પામેલા હિંદીઓને રાજ્યના મોટા હોદ્દાઓ

પર નીમી તેઓના મન મેળવી લીધા. આ સમયે અંગ્રેજ કેળવણીના વિશેષ પ્રચારથી લોકોના વિચારો ઉન્નત થયા હતા અને રાજકાર્યમાં ભાગ લેવાને તેઓ ઉત્સુક થઈ રહ્યા હતા. જાપાનના રશિયાની સાથે વિગ્રહમાં થયેલા અસાધારણ વિજ્યથી હિંદીઓનાં મન રાજકીય સ્વતંત્રતાને મારે ઉત્તેજિત થયા હતાં. હિંદુસ્તાનમાં પ્રસરેલી અજાણ શાંત પાડવા, હિંદીઓને દરેક સરકારી ખાતામાં ભાગ લેતા કરવા તથા રાજકીય તાલીમ આપવા હિંદી વજર લૉર્ડ મોર્લી અને વાઇસરૉય લૉર્ડ મિન્ટોની લઘામણુ પ્રમાણે બ્રિટિશ પાર્લિમેન્ટ ઈ. સ. ૧૯૦૬ માં

‘પ્રિન્સિપલ કોલેન્સિય ઓફિસ’ પગલ કર્યો આ કાયદાથી ધારા મળાના સભાસદોની સંખ્યા વધારી ૬૦ ગણવામાં આવી, જેમાંના ૨૭ સભાસદો લોકોથી ચૂંટાવાના હતા તેમ જ પ્રાતિઃ ધારાસભાના સભાસદોની સંખ્યા વધારી ૫૦ રાખી, જેમાંના ૨૧ લોકનિયુક્ત હતા આ ધારાસભામાં બજેટ વિશે પ્રશ્નો પૂછવાનો તેમ જ સરકારી કામકામની અભ્યાસના કરવાનો અધિકાર મેમ્બરોને આપવામાં આવ્યો. વાઈસરોયની કાગેમાર્ગી મળામાં એક હિંદીને નીમવામાં આવ્યો તેમ જ લડનમાંની હિંદી વજીની મળામાં એક હિંદી અને એક મુસ્લમાનને નીમવામાં આવ્યા આ ઉપરાંત બગાળા, મુમર્ઝ અને મદ્રાસની કારોમારી સભામાં એક હિંદી મળાસદ નીમવામાં આવ્યો આ મુધારાઓ મોર્લી-મિન્ડોના મુધારાઓ તરીકે પ્રખ્યાત છે આ નવાજેશથી લોકોમાં નવી જાગૃતિ આવી

ઈ સ ૧૯૧૦ માં શહેનશાહ સાતમાં એન્વર્ડનું અવસાન થયું તેઓએ પોતાના દુક અમનમાં પોતાના માતિપ્રેમથી તેમ જ બીજા રાજ્યકર્તાને હાજે એવા ઊંચા ગુણોથી ધણી લોકપ્રિયતા મેળવી અને ‘શાંતિપ્રચારક’ તરીકે નામના મેળવી એમના પત્ની એમના કુવર ગહેનશાહ પાસમાં ન્યોર્ન’ ગાદીએ આવ્યા

લૉર્ડ હાર્ડિંગ—ઈ સ ૧૯૧૦ માં લૉર્ડ હાર્ડિંગ વાઈસરૉય તરીકે હિંદુસ્તાન આવ્યો ત્યાંપછી મદારાજ ન્યોર્ન અને મદારાણી મેરી દિવ પધાર્યા, અને ઈ સ ૧૯૧૧ ના ટીમેબગ માસની ૧૨ મી તારીખે દિલ્લીમાં એક ભવ્ય દરબાર ભરી ધણી ધામધૂમથી તેમને મદારાજ અને મદારાણી તરીકે રાજ્યાભિષેક કરવામાં આવ્યો આ પ્રસંગે શહેનશાહે હિંદની રાજધાની કલકત્તાથી ખસેડી દિલ્લી કરવાનું જાહેર કર્યું મદારાણી વિક્ટોરીઆના હરેરાનું પાનન કરવાનું વચન આપ્યું બગાળાના ભાગનાઓ રદ કરી બગાળાને મદ્રાસ અને મુબઈના જેવો ઇલાકો બનાવી તેને ગવર્નરની ખરેખ નીચે મૂકવાનું જાહેર કર્યું દિલ્લીનો એક જુનો જ પ્રાંત બનાવ્યો અને તેનો કારભાર એક ચીફ કમિશનરને સોંપ્યો આસામનો જુદો પ્રાંત બનાવી તેને પણ

ગ્રીક કમિશનરની દેખરેખ નીચે મૂક્યો. આમ શહેનશાહે, ઘણી જ ઉદારતાથી લોકોની માગણીઓ પૂરી પાડી પોતાની હિંદ પ્રત્યેની મમતા વ્યક્તી. હિંદુસ્તાનના રાજરાણાઓએ દરબારમાં પોતાની રાજનિષ્ઠા

લૉર્ડ હાડિંગ

તેમજ વ્યવસ્થાકિત ઉત્તમ રીતે જતાવી. એ નામદાર હિંદુસ્તાનના મુખ્ય શહેરોની મુલાકાત લઈ ઈ સ ૧૯૧૨ ના જાન્યુઆરી માસની ૧૦ મી તારીખે પાછા ઇંગ્લંડ સિધાવ્યા.

આમ રાજ્યમાં સર્વત્ર શાન્તિ પ્રસરી રહી હતી પણ લૉર્ડ હાડિંગ દિલ્લી દરબારના સમારંભ માટે પ્રવેશ કરતા હતા તેવામાં ચાલનીચોક આગળ કોઈ દુષ્ટ માણસે એ નામદાર ઉપર બોળ ફેંક્યો. તથાપિ આ ધૈર્યવાન, ઉદાર અને લઘા વાઈસરૉયે આ બનાવ મનમાં ન લાવતા

કોઈ પણ માણસને સજા ન કરતા આવેલી આપત્તિ સહન કરી લીધી

લૉર્ડ હાડિંગે પોતાની ૬ વર્ષની કારકિર્દીમાં ઘણા મુદ્દારા દાખલ કરી હિંદવાસીઓની પ્રીતિ સપાદન કરી. એના સમયમાં દેશીઓને ઊંચા હોદ્દા મળ્યા. તેમણે દેશીઓને કેટલા પ્રમાણમાં ઊંચી નોકરીમાં દાખલ કરવા અને તેમની ઉન્નતિ માટે શા ઉપાયો યોગ્ય એ બાબતની સંપૂર્ણ તપાસ કરવાને માટે એક કમિશન નીમ્યું. આજ સુધી વિક્ટોરીયા કૉસનું શ્રેષ્ઠ માન રણજીતિમાં અપૂર્વ શૌર્યને માટે અગ્રેજોનેજ આપવામાં આવતું તે હિંદીઓને પણ આપવાનું એમણે જાહેર કર્યું. વાઈસરૉયની કાગેબારી સભામાં હિંદી સભાસદને કેળવણીખાતુ સોંપવામાં આવ્યું, દર વર્ષે કેળવણીના ઉત્તેજનાથે સરકારે ૫૦ લાખ રૂપીઆ વધારે આપવાનું ઠરાવ્યું; અને

પ્રાથમિક શાળાઓની સખ્યા બમણી કરવા બરામણ ધર્મ આથી પ્રાથમિક શાળાઓ ઘણી વધી તેમજ ડગુન, પટના અને દાકામાં નવા વિશ્વવિદ્યાલયો સ્થપાયા આજ સાલમાં પડિત મદનમોહન માલવિયાના અત્યુત્તમ પ્રયાસથી બનારસમાં એક હિંદુ યુનિવર્સિટિ સ્થાપવામાં આવી. આ ઉપરાંત લોકોની મુખાકારી માટે 'વાખાના' પાઠા ગ્રંથો, તેમ જ કેવલે સડકો બાંધવામાં આવ્યા.

લૉર્ડ હાડિંગે આ ઉપરાંત 'ક્ષિત્ર આફ્રિકામાં વસતા હિંદીઓનો પ્રશ્ન ધ્યાનમાં લીધો. 'ક્ષિત્ર આફ્રિકાના રહીશો પોતાના હક્કો મેળવવા માટે મદાતમાં ગાંધીની ચરતારી દેખા ચળાવો કરી રહ્યા હતા. લૉર્ડ હાડિંગે આ વિષય પર ધ્યાન આપી તેઓના હક્ક ગ્રંથ કરવાને મનનું કર્યું.

ઈ. સ. ૧૯૧૪ માં યુરોપમાં એકાએક મહાયુદ્ધ થયું આથી હિંદમાં આબેના સુધારામાં અને પડી પણ લૉર્ડ હાડિંગે લોકોની નાગણી સતોપી તેમના મન દરી લીધેના નેવાથી આ યુદ્ધ માટે હિંદુસ્તાનમાંથી જોઈતા માણસો નાણા તેમજ માધનો મગમરને ઘણી મદદનાઈથી મળ્યા.

ઈ. સ. ૧૯૨૪ નું જગવિખ્યાત યુદ્ધ—ઈ. સ. ૧૯૨૪ માં ઈંગ્લંડને જર્મની માથે ભારે યુદ્ધ થયું આ યુદ્ધમાં સમ્માનોએ ઈંગ્લંડને મળતી મદદ આપી પણ હિંદુસ્તાને આપેનો ફાગો તો ખરેખર અમાધારણ હતો. અહીંના રાજ્યોએ અને ગજકુમારોએ પોતાનાથી બનતું દન સાધનો તેમજ માણસોની મદદ આપી મિકાનેર પતિયાના લેધપુર વગેરેના રાજ્યોએ લડાઈમાં જવાની માગણી કરી તેમજ મૈસૂર વડોદરા, કાશ્મીર હૈદરાબાદ વગેરે મુખ્ય રાજ્યોએ પણ ધનની મદદ આપી બ્રિટિશ અને હિંદીઓનું બનેલું ૨૪,૦૦૦ માણસનું પરાક્રમી સૈન્ય મર જોમ્સ વિનકોક્સની સરદારી દેખાઈ ઈ. સ. ૧૯૧૪ માં ફ્રાંસની ગણતંત્રિ પર ઊતર્યું હિંદી સૈન્ય પલાણુ, ગુરખા, પંજાબી, શીખ મગદા વગેરે લડાયક જાતિઓનું બનેલું હતું આ હિંદી સૈન્યે પોતાનું અપ્રતિમ શૌર્ય બતાવ્યું અને યુદ્ધમાં યગત્વી નીવડેના હિંદીઓમાંના

૧૧ વીરોને વિક્ટોરીઆ ક્રૉસના ચાદ મળ્યા ત્યારબાદ જર્મનીને મળી જનાર તુર્કો સાથે ઈ. સ. ૧૯૧૫ માં લડાઈ થઈ તેમાં પણ હિંદી સૈન્યે અસાધારણ બળ બતાવ્યું ઈ. સ. ૧૯૧૭ માં જનરલ એલેક્ઝાન્ડર સરદારી હેઠળ હિંદી સૈન્યે પેલેસ્ટાઈન પર સવારી કરી તેનું મુખ્ય શહેર જેરૂસલેમ કબજે કર્યું અને બીજે વર્ષે હમારકસ જીતી લઈ તુર્કી પ્રજાને થકવી નાખી પ્રથમ અમેરીકાએ આ યુદ્ધમાં ભાગ લીધો ન હતો, પણ પાછળથી તેણે તેમાં જોડાઈ મિત્રરાજ્યોને મદદ આપવાથી આ દારુણ યુદ્ધનો ઈ. સ. ૧૯૧૮ ના નવેમ્બર માસમાં અંત આવ્યો. જર્મની અને તેના મજાતીઆ રાજ્યોનો પરાજય થવાથી તેમણે સુલેહની માગણી કરી અને જર્મનીનો રાજા કેસર રાજગાદી છોડી હોવામાં જઈ રહ્યો ઈ. સ. ૧૯૧૮ ના નવેમ્બર માસની ૧૧ મી તારીખે સુલેહ થઈ તેમાં જર્મનીએ સંધ્યા નડાયક સાહિત્ય અને જીતેનો મુનક આપી હેવાનું તથા લશ્કર કમી કરવાનું કબૂલ કર્યું આ સુલેહની કલમોને અમલમાં મૂકવા સારું પૅરિસમાં સુલેહને માટે સભા ભરવામાં આવી તેમાં હિંદુસ્તાનનો બ્રિટિશ સામ્રાજ્યમાં દરજ્જે વધારવાને તથા હિંદીઓને રાજ્યવહીવટમાં ભાગ લેતા કરવાને બિકાનેરના મહારાજા અને સર સાયેન્દ્ર સિંહને બેઠક આપવામાં આવી હિંદી સૈનિકોએ જુદા જુદા રણસત્રામમાં બતાવેલા શૌર્યથી દુનિયાના સર્વ દેશોની ખાતરી થઈ કે હિંદી સૈનિકા બીજા કોઈ પણ દેશના સૈનિકાથી કોઈ પણ રીતે જિતે તેના નથી

પ્રકરણ ૫૨

લૉર્ડ ચેમ્સફર્ડ

ઈ. સ. ૧૯૧૬ માં લૉર્ડ ચેમ્સફર્ડ વાઈસરૉય તરીકે નીમાયો. ઈ. સ. ૧૯૧૪ ના જંગ-વિખ્યાત યુદ્ધના દિવે જનાવેલી ગંગ ભક્તિની કાંઈ કંઈ ઇંગ્લેન્ડની સરકારે ઈ. સ. ૧૯૧૭ માં પાર્લિમેન્ટમાં દિલ્લામીઓને રાજકીય હક્કો આપવાનું અને ગંગકાર્યમાં ભાગ આપવાનું વચન આપ્યું. આ વચનની ડબ્બે ઈ. સ. ૧૯૧૮ માં દિલ્લી વાઈસરૉય મૉન્ટેગ્યુ દિલ્લી રાજકીય પ્રિન્સિપલ નિર્ધારણ આપ્યા. તેઓએ દિલ્લા વાઈસરૉય સાથે બધે ફરી જાણીતા દિલ્લી અને રાજકીય પ્રશ્નોની સુધારા લીધી. એમણે બનેલા દેશની ઘટનાનું બાહ્ય અવલોકન કરી તેનો વિગતવાર મૉન્ટેગ્યુ ચેમ્સફર્ડ રિપોર્ટ ઈ. સ. ૧૯૧૮ ના જુલાઈ માસમાં પાર્લિમેન્ટ સમક્ષ રજૂ કર્યો. બાદ ઈ. સ. ૧૯૧૬ માં નવા સુધારાનો કાયદો પાર્લિમેન્ટમાં પસાર થયો. આ કાયદો ‘મૉન્ટેગ્યુ ઍક્ટ’ તરીકે પ્રખ્યાત થયો છે.

લૉર્ડ ચેમ્સફર્ડ

રાષ્ટ્રીય જાગૃતિ—ઈન્ડિયન નેશનલ કોંગ્રેસે મૉન્ટેગ્યુ સુધારાને અસંતોષકારક જાહેર કર્યો. આ બાબતમાં દિલ્લા આગેવાન પુરુષો બે પક્ષોમાં વહેંચાઈ ગયા. એક નરમ ‘મોડરેટ’ અને બીજો ગરમ ‘એક્સ્ટ્રીમિસ્ટ’. મોડરેટોએ ઈ. સ. ૧૯૧૬ ના સુધારાને હર્ષ-ભેર વધાવી લીધા. તેઓ સરકાર સાથે સહકાર કરી કાઉન્સિલોમાં

જઈ, મોટા હોદ્દાઓ સ્વીકારી, દેશમાં જનગતિ આણી, સ્વરાજ્ય મેળવવું એવા અભિપ્રાયવાળા હતા, ત્યારે એકમૂર્તિમરેટા આ

મિ. મૉન્ટેગ્યુ

મુધારાને અસતોષકારક લેખી તેનો અસ્વીકાર કરતા હતા. આ સ્થિતિ મુધારવાની સરકારને કરજ પાડવાના હેતુથી મહાત્મા ગાંધીએ સત્યાગ્રહ અથવા અહિંસામંત્રે અસહકાર કરવાનું સૂચન્યું અને અસહકારની ચળવળ શરૂ કરી. આને અમલમાં મૂકવાને લોકોને કોટી, શાળાઓ, કોલેજો અને કાઉન્સિલોનો બહિષ્કાર કરવાનું સૂચન્યું; અને રાષ્ટ્રીય શાળાઓ સ્થાપી કેળવણી આપવાનું, ટ્રેડીઆ કે ચરખા પર મુતર કાતી ખાદીનો પ્રચાર કરવાનું. અને ગ્રામ્ય પંચાયતો આપવાનું કહ્યું.

અરૂધાન વિગ્રહ—ઈ. સ. ૧૯૧૬ માં અંગ્રેજો અને અફઘાનિ-જાન વચ્ચે લડાઈ સળગી. ત્યાંના અમીર હમીયુજ્જાનું ખૂન થવાથી

તેનો પુત્ર અમાનુષ્ઠા માદીએ આવ્યો. આ વખતે અફઘાનિસ્તાનમાં અંધાધૂંધી તેમજ રાજકીય ચળવળો ઊભી થઈ. તેમાંથી બચવા માટે અમીરે અંગ્રેજ સાથે ઘસર્ષ શરૂ કરી. અંગ્રેજ એવો તેને દરાવ્યો. આ યુદ્ધ લગભગ એક મહિનો ચાલ્યું. આખરે ઈ. સ. ૧૯૨૦ ના ઑગસ્ટ માસમાં રાવળપિંડી આગળ મુલેદના કોલકરાર થવાથી આ વિગદનો અંત આવ્યો. આમ છતાં 'સરદર' પરના આફ્રીદી તેમજ વઝીરી લોકોનું બંડ ચાલુ જ રહ્યું; પણ અંતે તેમને શાન્ત પાડવામાં આવ્યા.

લૉર્ડ કર્ઝન

લૉર્ડ કર્ઝન—લૉર્ડ કર્ઝન વાઇસરૉય તરીકે ઈ. સ. ૧૯૨૧ માં હિંદુસ્તાન આવ્યા.

ઈ. સ. ૧૯૨૧ માં લૉર્ડ કર્ઝને અફઘાનિસ્તાનના અમીરની સાથે મુલેદના કોલકરાર કર્યા. આથી અફઘાનિસ્તાન અતંત્ર

દેશ બન્યો અને અમીરને પોતાના એકથી ઈંગ્લંડમાં તેમ જ બીજા રાજદરબારોમાં મોકલવાની છૂટ મળી. ઈ. સ. ૧૯૨૧ માં મલબાર કિનારે વસતા મોપલા નામના મુસલમાનોએ ધર્મઝનૂતથી બંડ કર્યા. ભયંકર ખૂનરેણ ચાલી અને ઘણા હિંદુઓ માર્યા ગયા. આથી સરકારે સખત પગલાં લઈ બંડ શમાવ્યું.

આજ અરસામાં હિંદ બહાર દક્ષિણ આફ્રિકા અને ઈનીયામાં વસતા હિંદીઓના હક્કોનો પ્રશ્ન ખડો થયો અને હિંદી તેમ જ બ્રિટિશ પ્રજાના હક્કો સરખા છે એ વિશે ચર્ચા કરવા ઈ. સ. ૧૯૨૧ માં એક સામાન્ય પરિષદ ભરાઈ. આ પરિષદમાં હિંદીઓ તરફથી મૉન્ટેગ્યુ, શ્રીનિવાસ શાસ્ત્રી, અને કચ્છના રાવ બિરાજ્યા. આ પરિષદે સમાનતાનો હક્ક સ્વીકાર્યો, પણ દક્ષિણ આફ્રિકાની સરકારે આ મત સ્વીકાર્યો નહિ. આથી શ્રીનિવાસ શાસ્ત્રી સમાધાન કરવા ઈ. સ. ૧૯૨૨ માં દક્ષિણ આફ્રિકા, ઑસ્ટ્રેલિયા અને કેનેડા ગયા, પણ તેઓ કંઈ વધુ કરી શક્યા નહિ અને હિંદીઓની ફરિયાદ કાયમ જ રહી.

અસહકાર—આ વખતે મહાત્મા ગાંધીએ અસહકારની ચળવળ જોરથી ચલાવી; અને સરકારી નોકરીનો ને શાળાઓનો બહિષ્કાર કરવા, કાઉન્સિલની બેઠકો ખાલી રાખવા, અપૂરવતા દૂર કરવા, તેમ જ સૂતરને તાતણે સ્વરાજ્ય મેળવવા લોકોને આગ્રહ કર્યો. ગાંધીજીના પક્ષમાં અલી ભાઈ ઓએ સામેલ થઈને આ કાર્યને પુષ્ટિ આપી. ચળવળનું વધતું જતું જોર અટકાવવાને સરકારે ગાંધીજીને તેમ જ આગળ પડતા લગભગ બધા જ લોકનેતાઓને રાજદ્રોહી દરાવી કેદ કર્યા. જેલમાં ગાંધીજીની તદુરસ્તી બગડતી જતી હોવાથી સરકારે એમને ઈ. સ. ૧૯૨૪ માં છૂટા કર્યા.

ઈ. સ. ૧૯૨૪ માં લેજિસલેટિવ એસેમ્બલીમાં સ્વરાજ્ય પક્ષની વધુમતિ હોવાથી લોકનિયુક્ત સભાસદોમાંથી ઑનરેબલ મિં. વિદુલભાઈ પટેલને એસેમ્બલીના પ્રમુખ તરીકે ચૂંટવામાં આવ્યા. આવું માન મેળવનાર પ્રથમ હિંદી તેઓ જ હતા.

विद्यवाच पाठ

લૉર્ડ અર્વિન—ઈ. સ. ૧૯૨૬ માં લૉર્ડ અર્વિન વાઈસરૉય નીમાયા. હિંદુસ્તાન ખેતી-પ્રધાન દેશ છે અને અહીંના લોકોનો મુખ્ય આધાર ખેતી ઉપર જ રહેલો હોવાથી એ કામની ઉત્તરિ અર્થે ઈંગ્લેન્ડની સરકારે થોડા વિચાર કરી બ્રિટિશ પ્રધાનમંડળમાં ખેતી વાડી ખાતાના પ્રધાન તરીકે અનુભવવાળા લૉર્ડ અર્વિનને વાઈસરૉયનો ઓફિસ આપી દિંદ મોકલ્યા. એના આવનાની સાથે જ એક ‘શાહી ખેતીવાડી કમિશન’ નીમવામાં આવ્યું નાણાની તંગીને લીધે એની ઘણી ખરી લક્ષમણો અમલમાં મકાઈ નથી.

લૉર્ડ અર્વિન

ઈ. સ. ૧૯૨૭ માં હિંદી રાજકીય મુદ્દાઓ વિશે તપાસ કરી બક્ષામણુ કરવા શાહી કમિશન નીમવામાં આવ્યું, જેના પ્રમુખ તરીકે જોન સાધમનના નામ પરથી તે સાધમન કમિશન તરીકે ઓળખાયું. આ કમિશનમાં એક પક્ષ હિંદી નદિ નીમાયાથી કૌંસેસ પડના તેમ જ બીજા આગેવાનોએ એનો વિરોધ કર્યો અને એના કામમાં બિલકુલ ભાગ લીધો નહિ. આ કમિશનના રિપોર્ટથી હિંદમાં સનોપ કેસવાને બદલે અસનોપ વ્યાપી રહ્યો તે સરકાર વિરુદ્ધની કૌંસેસની ચળવળને ધણું જોર મળ્યું. સાધમન કમિશનમાં એક પક્ષ હિંદી નદિ નીમવાની બક્ષને સુધારવા અને હિંદીઓના મન સનોપવાના હેતુથી સરકારે હિંદના રાજકીય મુદ્દાઓના મવાલનો અનોખાકારક નિદાસ લાવવા

લડનમાં એક ગોળમેજી પરિષદ (રાઉન્ડ ટેબલ કોન્ફરન્સ) ભરવાનું ઠેરવ્યું. પણ તેમાં હિંદુ રાજકીય બંધારણ સંસ્થાનિક સ્વરાજ્ય કે “ડોમીનીયન પ્રોવિન્સના” મિદ્ધાત પર સ્થવાની સરકાર તરફથી આવી નહિ મળવાથી કોંગ્રેસ પક્ષે તેમાં ભાગ લેવાની આશ ના પાડી અને પૂર્ણ સ્વાતંત્ર્યની ચળવળ શરૂ કરી

ઈ સ ૧૯૨૯ માં લાહોરમાં પડિત જવાહરલાલ નેહરુના પ્રમુખપણા હેઠળ ભરાયેલી કોંગ્રેસે સંપૂર્ણ સ્વાતંત્ર્યની ચળવળ શરૂ કરવાનો ઠરાવ પસાર કર્યો. ઈ સ ૧૯૩૦ ના માર્ચની ૧૨ મી તારીખે મહાત્મા ગાંધીએ વાઘ્મગંધને ખાસ પત્રદ્વારા ખમર આપી ૮૦ સ્વયંસેવકો સાથે સામરમતીથી દાડી કૂચ કરી ત્યાં મીઠુ બનાવી મીઠાના કાપદાનો સવિનય ભંગ કરી અહિંસાત્મક અમલકાર અને સવિનય કાયદાભંગની ચળવળનું મગલ કીધું. સાથે સાથે વિદેશી કાપડના બહિષ્કારની તેમ જ દાઢનિરંધની ચળવળ પણ પુર જોસમાં આવી. પરિણામે દેશમાં ઢોકાણે ઢોકાણે સવિનય કાપદાનો ભંગ આવી રહ્યો અને તેમાં ભાગ લેનારાઓની પકડાપકડી ચર્ષા એથી કરીને મહાત્મા ગાંધી, પડિત મોતીલાલ તથા જવાહરલાલ નેહરુ, પડિત મદનમોહન માલવિયા, શ્રીયુત વિદ્યુભાર્ષી તથા વશ્વભભાર્ષી પટેલ, શ્રીમતી સરોજિની નાયડુ વગેરે હજારો હિંદી નરનારીઓએ કારાવાસ મેળ્યો. છેવટે ગોળમેજી પરિષદની પહેલી બેઠક સને ૧૯૩૦ માં લડનમાં ભરાઈને તેમાં હિંદી રાજકીય સુધારાના પ્રશ્ન પર વિચાર થયો. પણ પરિષદમાં ચર્ચેલા કામ પર આગળ વિચાર કરવામાં અરકારને કોંગ્રેસની સહાનુભૂતિની જરૂર જણાઈ તેથી ઈ સ ૧૯૩૧ ના એપ્રિલ માસમાં વાઈસરોય લૉર્ડ અર્વિને કોંગ્રેસની કેન્દ્રીક માગણીઓ અમુક શરતે સ્વીકારી મહાત્મા ગાંધી સાથે સમાધાન કર્યું અને સવિનય કાપદાભંગની ચળવળ બંધ પાડી સધળા કોંગ્રેસવાદીઓને છોડી મૂક્યા. ઈ સ ૧૯૩૧ ના એપ્રિલ માસમાં લૉર્ડ વિનિંગ્ટન લૉર્ડ અર્વિનની જગ્યાએ હિંદુસ્તાનના વાઈસરોય ને ગવર્નર જનરલ નીમાયા એ જ વર્ષના સપ્ટેમ્બર માસમાં લડનમાં ગોળમેજી પરિષદ ફરી ભરવામાં આવી તેમાં “ગાંધી-અર્વિન દુગર”

મહાત્મા ગાંધી

પ્રમાણે મહાત્મા ગાંધી કોંગ્રેસની સ્વતંત્ર સ્વરાજ્યની માગણી રજૂ કરવા દાગંદ થયા. પણ એ પરિપદમાંથી મહાત્મા ગાંધી પાછા ફર્યા કે તરત જ ઈ. સ. ૧૯૩૨ ના જાન્યુઆરી માસની શરૂઆતમાં સરકારે અંખ્યા બંધ ઓર્ડિનન્સ

(અસાધારણ હુકમનાં જાહેરનામાં) બહાર પાડ્યાં અને મહાત્મા ગાંધી તથા દેશના હજારો કોંગ્રેસવાદીઓને કેદમાં પૂર્વી. ઈ. સ. ૧૯૩૩ ના માર્ચ મહિનામાં ઈંગ્લંડની સરકારે હિંદુસ્તાનના રાજકીય બંધારણને લગતી લજામણો 'વ્હાઇટ પેપર' મા પ્રસિદ્ધ કરી. ઈ. સ. ૧૯૩૪ના મે માસમાં કોંગ્રેસે અસહકારની ચળવળ બંધ કરી.

લોર્ડ રિસેપ્શન

ત્યાર બાદ કોંગ્રેસે વડી ધારાસભાની ચૂંટણીમાં ભાગ લઈ પોતાના સભાસદો મોટા પ્રમાણમાં વડી ધારાસભામાં મોકલ્યા. 'વ્હાઇટ પેપરની' લજામણોપર પાર્લામેન્ટની જોઈન્ટ કમીટીનો રિપોર્ટ ઈ. સ. ૧૯૩૫ ની શરૂઆતમાં રજૂ થયો. એ રિપોર્ટના આધારે પાર્લામેન્ટે હિંદુસ્તાનના રાજ્યબંધારણનો ૧૯૩૫ નો કાયદો પસાર કર્યો. આ બંધારણ પસાર કરાવતા તે વખતના દિંદી વજર સર મેમ્યુઅલ હોઅર્સે તનનોડ મેદનન કરી હતી.

१ गवर्धन न०

ઈ. સ. ૧૯૩૫ માં શહેનશાહ પાંચમા બ્યૉર્જના અમલમાં ૨૫ વર્ષ પૂરાં થયાં તેની સિસ્તર બુધિથી આખા બ્રિટિશ રાજ્યમાં ઘણા જ ઉત્સાહથી ને દળદળાથી જિજ્વાઈ પલુ તે પછી થોડા વખતમાં ઈ. સ. ૧૯૩૬ ના બન-બુઆરી માસની ૨૬ મી તારીખે તેમના ગુજરી જવાથી આખી બ્રિટિશ શહેનશાહતમાં ગમગીની ફેલાઈ. તેમના પછી તેમના પુત્ર પ્રિન્સ ઑફ વેલ્સ ગાદીએ આવ્યા અને હિંદુસ્તાનના શહેનશાહ થયા. એમણે એમનું નામ આઠમા એડ્વર્ડ રાખ્યું હતું.

લૉર્ડ વિલિંગડને હિંદુસ્તાનમાં રાજકીય અશાંતિ અને ચળવળ બાવી દીધી અને શાંતિનું પેતાવરણ ફેલાવ્યું. એમના ઓદ્ધાની મુદત ઈ. સ. ૧૯૩૬ ના એપ્રિલ માસમાં પૂરી થતાં એમની જગ્યાએ લૉર્ડ ક્લિનચિથગો હિંદુસ્તાનના ગવર્નર જનરલ ને વાઇસરૉય નીમાયા છે. હિંદુસ્તાનની ખેતીવાડી વિગે વિચાર કરવાને ઈ. સ. ૧૯૨૬ માં શાહી કમિશન નીમાયું હતું તેનાં એ પ્રમુખ હતા. વળી નવા રાજ્યબંધારણનું લગની ગૅઈન્ટ પાર્લામેન્ટરી કમિટીના પલુ એ પ્રમુખ હતા. એટલે હિંદના નવા રાજ્યબંધારણ વિગે તેમ જ અહીંના ખેડૂતો ને ખેતી વિગે એમની સારી માહિતી છે. ખેડૂતોનું રિત એમને દેવે છે.

ઈ. સ. ૧૯૩૬ ના એપ્રિલ માસમાં ઇન્ડિઅન નેશનલ કૉંગ્રેસની બેઠક લખનૌ મુકામે પંડિત જવાહરલાલ નેહરુના પ્રમુખપણા નાંચે મળી. આ કૉંગ્રેસમાં સોસિઆલિસ્ટ પણ સમળ રીતે બહાર પડ્યો. નવું રાજ્યબંધારણ પ્રાંતોમાં ઈ. સ. ૧૯૩૭ ની ૧ એપ્રિલથી અમલમાં આવ્યું છે.

શહેનશાહ આઠમા એડ્વર્ડ ગાદીપર આવ્યા ત્યારે કુંવારા હતા. તેમને કોઈ રાજકુંવરી સાથે લગ્ન કરવાનું સૂચનમાં આવ્યું. પણ એ સૂચના તેમને ગમી નહિ. ગાદીપર આવતાં પહેલાં તેમને એક અમેરીકન સ્ત્રી મીસીસ અરનેસ્ટ સીમ્પસન સાથે મેત્રી હતી. ઈ. સ. ૧૯૩૬ ની શરૂઆતમાં મીસીસ સીમ્પસને પોતાના બહુ મીઠા સીમ્પસનથી છુટા છેડા લીધા. આઠમા એડ્વર્ડની મીસીસ

સીમ્પસન સાથેની મેત્રીની વાત ઈ. સ. ૧૯૩૬ ના ઓક્ટોબર મહીનામાં પેપરદ્વારા બહાર આવી. રાજા આ જીને પરણવા ઇતિહાસ દતા. બ્રિટિશ પ્રધાનમંત્રી આવા લક્ષ્મી વિરુદ્ધ હતું. સંસ્થાનો પણ વિરુદ્ધ હતાં. એક બાજુ હૃદયનો પ્રેમ અને બીજી બાજુ બ્રિટિશ સામ્રાજ્યની રાજ્યગાદી. આ બેમાંથી આદમા એડવર્ડ ઈ. સ. ૧૯૩૬ ના ડીસેમ્બરની ૧૦ મી તારીખે રાજ્યગાદીને તિલાંજલી આપી. પાર્લામેન્ટે આદમા એડવર્ડનો રાજ્યગાદીના ત્યાગનો કાયદો પસાર કરીધો અને રાજાના લાઈ જીટા

ન્યોર્થનું નામ ધારણ કરી ૧૦ મી ડીસેમ્બરે ગ્રેટ બ્રિટન અને સંસ્થાનોના રાજા થયા. આદમા એડવર્ડ ડ્યુક ઓફ વિન્સરનું નામ ધારણ કરી ઈંગ્લંડ જોડ્યું. પાર્લામેન્ટે એને પેન્શન બાધી આપ્યું. થોડા મહિના પછી એ મીર્મસ સીમ્પસનને પરણ્યા. દુનિયાના આધુનિક ઇતિહાસમાં આ બનાવ અસાધારણ અને અનુપમ છે. હિંદુસ્તાનના રાજા અને શહેનશાહ છઠ્ઠા ન્યોર્થ છે. એમને બે પુત્રીઓ છે. એમને તથા રાણીને પ્રજાને માટે લાગણી છે.

છઠ્ઠા ન્યોર્થ

ઈ. સ. ૧૯૩૯ ના મે મહિનામાં ઈંગ્લંડના રાજા અને રાણી બ્રિટિશ સામ્રાજ્યના ઇતિહાસમાં પહેલ વહેલાં કેનેડા ગયાં. ત્યાંથી તેઓ યુનાઈટેડ સ્ટેટસ ઓફ અમેરિકા ગયાં. બંને જગ્યાએ એમને ખૂબ માન મળ્યું. એમના જવાબી ઈંગ્લંડ ને કેનેડા વચ્ચેનો સંબંધ અને ઈંગ્લંડ ને યુનાઈટેડ સ્ટેટસની મેત્રી વધ્યાં છે.

બોર્ડ ચિનનિથજો

પ્રાંતિક સ્વાતંત્ર્યના અમલની સમાલોચના—નવા રાજ્ય-
અધિકારીની રૂએ પ્રાંતિક ધારાસભાઓને માટે ચૂંટણી ઈ. સ. ૧૯૩૭ ની
ગરબાનમાં થઈ. ચૂંટણીમાં ૭ પ્રાંતોમાં કૉંગ્રેસ પક્ષને વધુમતિ
મળી. બીજા ૪ પ્રાંતોમાં એકપણ પક્ષને વધુમતિ મળી નહિ
આ ૫ પ્રાંતોમાં એકથી વધુ પક્ષના નેતાઓએ પ્રધાનમંત્રી ધર્યા ને
તેમને પ્રાંતિક રાજ્યવહીવટ મોખાયો.

જે ૭ પ્રાંતોમાં કૉંગ્રેસને વધુમતિ મળી તેમાં કૉંગ્રેસ પક્ષના
નેતાઓએ ન્યાયમુખી ગવર્નર પાસેથી તેમની ખાસ જવાબદારીઓ
અંગેની તથા તેમની વિવેકબુદ્ધિથી વતન કરવાની સત્તા નહિ વાપરવાની
ખાત્રી નહિ મળે ત્યાં મુખી પ્રધાનમંત્રી ધડી સત્તા સ્વીકારવાનું ના
પાશુ. ગવર્નરોએ બીજા પક્ષમાંથી કામચલાઉ પ્રધાનમંત્રી નીમ્યા.
પણ વસ્તુસ્થિતિ કઢોડી હોવાથી ઈ. સ. ૧૯૩૭ ના મે મહિનામાં
હઠી પ્રધાને ગવર્નર-જનરલે માંગેલી ખાત્રી આપી ને આ ૬
પ્રાંતોમાં કૉંગ્રેસ પક્ષે સત્તા સ્વીકારી પ્રધાનમંત્રી ધર્યા. ત્યારપછી
થોડા વખતમાં બીજા ૨ પ્રાંતોમાં પણ કૉંગ્રેસ પક્ષના પ્રધાનમંત્રી થયા.

ઈ. સ. ૧૯૪૦ માં રાજીનામું આપવા પડેલા કૉંગ્રેસ પક્ષના
પ્રધાનમંત્રી મુફર અને સંગીન કામ કરી રહ્યા હતા. ખેડૂતોને રાહત,
ગ્રામ્ય પુનઃ રચના, દારૂની બંધી, જમીનમહેસૂલમાં રાહત અને બીજા
ઘણા સામાજિક અને આર્થિક સુધારાઓ કરવા તનતોડ પ્રયત્નો કરી
રહ્યા હતા. બીજા પ્રાંતોમાં પણ પ્રધાનમંત્રી ઉપયોગી કામ કરી રહ્યાં છે.
પ્રધાનમંત્રીની મુખ્ય મુશ્કેલી નાણાની છે. એમને કામને માટે પુરતું
મહેસૂલ બધારણમાં નાણાની થએલી ગેરવહુને લીધે મળતું નથી.

ચુરાખમાં જર્મનીએ ઈંગ્લેન્ડ સાથે ઈ. સ. ૧૯૩૬ ના ટ્રિસન્યર
મંદીનામાં વિગ્રહ શરૂ કર્યો એટલે ઈંગ્લેન્ડની સાથે હિંદુસ્તાન વિગ્રહમાં
સંડાવાયું. વિગ્રહમાં લાગ લે તે પહેલાં હિંદુસ્તાને ઈંગ્લેન્ડની હિંદુસ્તાન
પ્રત્યેની લાવી રાજનીતિનો ચોક્કસ ખુલામો માગ્યો અને જણાવ્યું કે
વિગ્રહના અતે હિંદુસ્તાનને તેનું રાજ્યબધારણ ધરવાનું વચન મળવું
જોઈએ. આ બન્ને શરતો પર બ્રિટિશ સરકારે ધ્યાન નહિ આપવાથી
સાત પ્રાંતોમાં બંન્ને કૉંગ્રેસ પ્રધાનમંત્રી હતા ત્યાં તેમણે રાજીનામા

આપ્પા ને ત્યાનું બધારણુ તે પ્રાંતના મવર્નમેન્ટે પ્રોટેક્ટેશન બદલ પાડી દાખલા લીધું. એ પ્રાંતોમાં ધાગસખા તેમ જ પ્રધાનમંડળ દયાનીમા નથી. પ્રત્યેક પ્રાંતમાં મવર્નમેન્ટે એક નોકરીના સ્વબોધાથી વળુ સમાવડાગે નીમ્યા છે અને તેમની સલાહથી પ્રાંતનો વડીલ ચલાવે છે. આ પ્રોટેક્ટેશન પદેમાં એક વર્ષ માટે બહાર પાડવામાં આવ્યું હતું એક વર્ષ પછી તે પાછું લખાયું છે અને ૧૯૪૩ ના માર્ચ સુધી અમલમાં રહેશે. બાકીના પ્રાંતોમાં બધારણુ પ્રમાણે અમલ ચાલે છે ઓગિમાં પાછું પ્રધાનમંડળ દયાનીમા આવ્યું છે.

જર્મનીએ એક પડી એક યુરોપના મધ્ય દેશો અને જ્યાં છે ૧૯૪૧ માં જર્મનીએ રશિયા પર હુમલો કરી રશિયાનો કુલોલ ભાગ હમને ક્યો. ૧૯૪૧ ની આખરે જપાને મલાયા તથા હાંટ હાંટીના ટાપુઓ હમને ક્યાં અને પામિલિકના ટાપુઓ વર્ષ ઓગસ્ટના પાંચમાકમણુ શરૂ કર્યું છે

મગમાં પર પણ જપાને હુમલો કર્યો છે રશુન પડ્યું છે અને વિગ્રહનો ભય હિંદુસ્તાનના આગળે આવ્યો છે.

આ મધ્ય મજેગોમાં હિંદુસ્તાનનો મજદારી પ્રમુખ કોલેલવા માટે નમજ હિંદીઓ વિગ્રહમાં પૂર્ણ ભાગ લેજે તે દેશથી બ્રિટિશ વિગ્રહ પ્રધાનમંડળે તેમના એક સભ્ય વર સ્ટેર્ડ કિંગને બ્રિટિશ મરકાગની હિંદ પ્રતેની મજદારી યોજના સાથે હિંદુસ્તાનમાં નેતાઓ સાથે વાટાઘાટ કરવા મોકલ્યા છે. યોજનાના સુખ્ય મુદ્દાઓ નીચે પ્રમાણે છે.

૧. મગર્ષ પૂરી થતા હિંદુસ્તાનમાં મધ્યગણુ ધડવા (હાંચન યુનિયન) માટે એક હાંચકરોલ કોલેજ પ્રાંતિક એમેલીઓએ ચૂંટી અને તે બધારણુ ધડે. આ બધારણુ બ્રિટિશ મરકાગે સ્વીકારવું.
૨. પ્રત્યેક પ્રાંતને એ બધારણુમાં જોડાવું કે નહિ તે મગિયાત રાખવામાં આવ્યું છે અથવા પાછાથી લેગર્ષ શરૂ છે જે એકથી વધુ પામે પામેના પ્રાંતો જુદા યુનિયન ન્યાપવા માગે તો તે બ્રિટિશ મરકાગ નીકારમે.

૩. દેશી ગણ્યોને એ યુનિયનમાં જોડાવાનું મરજિયાત રાખવામાં આવ્યું છે. જે પાછળથી જોડાઈ ગયે છે.
 ૪. દેશી ગણ્યો યુનિયનમાં જોડાય કે નહિ તો પણ તેમની સાથેની સધિઓમાં પ્રાથમિક ફેરફાર કરવાના છે.
 ૫. હિંદુસ્તાનના યુનિયનનું બ્રિટિશ કોમનવેલ્થના બીજા સભ્યો માથે સમાનતાનું મેટ્રમ ગ્રીકાવામાં આવ્યું છે અને જે એણે એ અવ્યોથી છૂટા થવું હોય તો એ થઈ ગયું છે.
 ૬. તરતમાં ગવર્નર જનરલ કારોમાર્ગી સમાની યુનિયનના કરશે કક્ત વિચલ દરમ્યાન વરકર અને હિંદના ગમણને પ્રશ્ન બ્રિટિશ સરકારની જવાબદારી હેઠળ ગહેશે
- આ યોજના પર હિંદના નેતાઓ વિચાર કરી ગયા છે

ભાગ ૫

—:૦:—

હિંદુસ્તાનના રાજ્યબંધારણની રૂપરેખા

—:૦:—

પ્રકરણ ૫૩

હિંદુસ્તાનનું નવું રાજ્યબંધારણ

આ રાજ્ય ગૃહ પ્રત્યેક દેશનું રાજ્યબંધારણ તે દેશની પ્રજા તેની ધારાસભા હાથ ધરે છે અને તેમાં તે ગમે તેવા ફેરફારો કરી શકે છે. હિંદુસ્તાન હજુ એક એવન રાષ્ટ્ર નથી પણ સિટિંગ તાજની સત્તા હેઠળ છે. આથી હિંદુસ્તાનનું રાજ્યનિર્માણ પાર્લામેન્ટે થવું છે અને તેમાં ફેરફાર પણ સિટિંગ પાર્લામેન્ટ જ કરી શકે છે.

હિંદુસ્તાનનું નવું રાજ્યબંધારણ ફેરફાર અમલમાં લેવા છે એમાં રાષ્ટ્રની સત્તા સિટિંગ પાર્લામેન્ટ, ફેરફાર સરકાર, પ્રાંતિક સરકારો અને અમલમાં લેવામાં આવેલા દેશી રાજ્યો વચ્ચે વહેંચાયેલી છે.

હિંદુસ્તાનના રાજ્યબંધારણમાં શું શું આવે?—આપણે હિંદુસ્તાનના રાજ્યબંધારણના અભ્યાસમાં આપણા હિંદુસ્તાનનું શીડ્યુલ અમલમાં લેવા તે તેના પ્રજા વચ્ચે : ફેરફાર કોંગ્રેસી સરકાર, ફેરફાર ધારાસભા તે ફેરફાર ન્યાયખાતે તેમ જ પ્રાંતિક સરકારોના પ્રજા વચ્ચે પ્રાંતિક કોંગ્રેસી સરકાર, પ્રાંતિક ધારાસભાઓ અને પ્રાંતિક ન્યાયખાતે ગીબતાનું છે. ફેરફાર તથા પ્રાંતિક સરકારો સિટિંગ પાર્લામેન્ટની સત્તા હેઠળ છે અને તેને જવાબદાર છે અને પાર્લામેન્ટ આ સત્તાનો અમલ સિટિંગ પ્રધાનમંત્રીના એક પ્રધાન હિંદી પ્રધાનકાર હશે છે. તેથી હિંદી પ્રધાન, તેથી સત્તા અને તેના મહાસરકાર તથા હિંદી હાઇકોમિશનર વિશે પણ આપણે માનવી મેળવવી જોઈએ.

૧. હિંદુસ્તાનનું નવું રાજ્યમંધારણ કેવી રીતે ઘડાયું?—
 ઈ સ. ૧૯૧૯ ના ગવર્નમેન્ટ ઓફ ઇન્ડિયા એક્ટમાં તે વખતે
 દાખલ કરેલા રાજપ્રતિષ્ઠા સુધારાના તત્ત્વનું કામ તપાસી રાજ્યમંધારણમાં
 પ્રયત્નો સુધારે, વધારે કરવા દેશ વર્ષ પછી એક શાહી કમિશન
 નીમવું એવું ફરમાવું હતું તે પ્રમાણે બ્રિટિશ પાર્લામેન્ટે ઈ સ. ૧૯૨૭ માં
 સર જોન આલ્ફ્રેડ ક્રોમ્વેલ્ડ પ્રમુખપણા નીચે એક શાહી કમિશન નીમવું
 એનો રિપોર્ટ ઈ સ. ૧૯૩૦ માં બહાર પડ્યો આ કમિશને હિંદુસ્તાનનું
 રાજ્યમંધારણ સમવાયી (ફેડરલ) તંત્રના ધોરણ પર ઘડવું તથા
 પ્રાતિક સરકારમાં સર્વજન જવાબદારીનું ધોરણ દાખલ કરવું એવી
 ભલામણ કરી

સાધન કમિશન પર એક પણ હિંદીની નિમણૂક નહિ કરવામાં
 આવી હતી તેથી તેનો હિંદે બહિષ્કાર કર્યો હતો તે પરથી બ્રિટિશ
 સરકારને લાગ્યું કે જો સાધન કમિશનની ભલામણો પર હિંદુ નવું
 રાજ્યમંધારણ વડવામાં આવશે તો તેના હિંદીઓ સ્વીકાર કરશે નહિ
 ને હિંદમાં રાજદ્વારી અસ્તોષ કાયમ રહેશે. આથી રાજ્યમંધારણના
 આખા પ્રયત્ન પર નવેસરથી વિચાર કરવા બ્રિટિશ સરકારે ઈ સ.
 ૧૯૩૦ માં લગ્નમાં ઈંગ્લેન્ડ અને હિંદના જુદા જુદા પક્ષના પ્રતિનિધિ
 ઓની એક ગોળમેજી પરિષદ બોલાવી એ પરિષદમાં ગએલા દેશી
 રાજાઓએ એકાએક આખા હિંદુસ્તાનનું રીડરેશન (સમવાયી તંત્ર)
 અપનાવી ને તેમાં દાખલ થવાની દબ્બા ને ઇતિહાસી બતાવી આથી
 નવા રાજ્યમંધારણના ત્રણ મુદ્દાઓ તુરત નક્કી થયા (૧) આખા
 હિંદુસ્તાનનું રીડરેશન, (૨) મધ્યસ્થ કે વડી સરકારમાં જવાબદારી,
 (૩) હિંદુસ્તાનને હિતદારી મેન્ચાઈસ (Safeguards)

ઈ સ. ૧૯૩૦-૩૧ માં હિંદુસ્તાનમાં અસહકારની ચળવળ
 મહાત્મા ગાંધીની આગેવાની હેઠળ પૂરજોશમાં ચાલી રહી હતી તે
 ઈ સ. ૧૯૩૧ ની શરૂઆતમાં ગાંધી-અર્વિન ડરરથી રાજદ્વારી
 મુલાકાત થવાથી બંધ પડી અને મહાત્મા ગાંધી ઈ સ. ૧૯૩૧ ના
 સપ્ટેમ્બર મહિનામાં લગ્નમાં બીજી ગોળમેજી પરિષદમાં ગયા આ
 પરિષદમાં બંધારણના કેટલાક વધુ મુદ્દાઓ નક્કી થયા, કેમોના પ્રતિ-

નિધિન વિશે હિંદીઓમાં સમજૂત નહિ થવાથી બ્રિટિશ સરકારે ઈ. સ. ૧૯૩૨ માં કોમી ચુકદો આપ્યો. ઈ. સ. ૧૯૩૨ માં લંડનમાં ત્રીજી ગોળમેજી પરિષદ મળી ને તેણે રાજ્યઅંધારણનું રૂપ નક્કી કર્યું. એ પ્રમાણે બ્રિટિશ સરકારે વ્હાઈટ પેપર પ્રસિદ્ધ કર્યો ને નવા મુધારાના કાયદાનો ખરડો તૈયાર કર્યો. એ ખરડો પાર્લામેન્ટની અમીરની ને આમની સભાની એક સંયુક્ત કમિટિએ બારીકબીજી તપાસી તેમાં મુધારા વધારાની ભલામણો કરી અને તે પ્રમાણે અસલ ખરડામાં ફેરફારો કરવામાં આવ્યા ને તે ઈ. સ. ૧૯૩૫ માં ગવર્નમેન્ટ ઓફ ઇન્ડિયા એક્ટ તરીકે પસાર થયો. આ ૧૯૩૫ નો ગવર્નમેન્ટ ઓફ ઇન્ડિયા એક્ટ ને હિંદુસ્તાનનું નવું રાજ્યઅંધારણ એના એ ખાસ ભાગો છે. એક ભાગ શીડરેશનને લગતો ને બીજો ભાગ પ્રાંતોને લગતો છે. પ્રાંતોને લગતો ભાગ ઈ. સ. ૧૯૩૭ ના એપ્રિલ મહિનાની ૧ લી તારીખથી અમલમાં આવ્યો છે ને પ્રાંતોમાં તે તારીખથી પ્રાંતિક સ્વાતંત્ર્ય ને જવાબદાર રાજ્યનંત્ર આસે છે. શીડરેશનને લગતો ભાગ હજુ અમલમાં આવ્યો નથી. અને આવશે એમ જાણતું નથી. હિંદુસ્તાનના રાજ્યઅંધારણને માટે બ્રિટિશ પ્રધાનમંડળની એક નવી યોજના લઈ સર ગ્રેફ્ટ ઈન્ડિયન હિંદુસ્તાન આવ્યા છે. અને એ યોજના હિંદુસ્તાનના નેનાઓ બારીકબીજી તપાસી રહ્યા છે.

બ્રિટિશ પાર્લામેન્ટ અને હિંદી સરકાર

બ્રિટિશ પાર્લામેન્ટ—બ્રિટિશ પાર્લામેન્ટ બે સભાની બનેલી છે : (૧) અમીરની સભા, જેમાં દેશના અમીરઉમરાવો વંશપરંપરાથી બેસે છે; અને (૨) આમની સભા, જેના સભાસભોને લોકો ચૂંટી કાઢે છે. સામાન્ય રીતે પાર્લામેન્ટમાં બે પક્ષ હોય છે. એમાંથી આમની સભામાં જેની વધુમતિ હોય તે રાજ્યકારભાર કરે છે. વધુમતિ પક્ષનો વડો વડો પ્રધાન થાય છે અને તે પોતાના પક્ષમાંથી પોતાના સાથીઓનું પ્રધાનમંડળ બનાવે છે. ન્યાંસુધી એ પક્ષ વધુમતિ ટકાવી શકે છે, ત્યાંસુધી એ અમલ ચલાવે છે, અને ન્યારે એની વધુમતિ તટી બન્યે છે ત્યાં જ પક્ષની વધુમતિ થાય છે તે અમલ ચલાવે છે. આ પ્રમાણે પ્રજાની ઇચ્છા પ્રમાણે પ્રજાના આગેવાનો જ અર્થજો રાજ્યકારભાર રાજ્યને નામે કરે છે. રાજ્ય પ્રધાનમંડળની સલાહ પ્રમાણે જ વર્તે છે, એટલે રાજ્ય અને પ્રજા વચ્ચે વિરોધ થવાનો સંભવ રહેતો નથી. હિંદુ પંચ પાર્લામેન્ટની સત્તા અને બ્રિટિશ સરકારની સત્તા અમર્યાદિત છે પાર્લામેન્ટ હિંદના રાજ્યવહીવટને માટે જવાબદાર છે. આ સત્તાનો અમલ અને આ જવાબદારીની અદા પાર્લામેન્ટ હિંદી પ્રધાન મારફતે કરે છે.

હિંદી પ્રધાન—હિંદી પ્રધાન બ્રિટિશ પ્રધાનમંડળનો એક પ્રધાન છે અને એના સાથીઓ સાથે પાર્લામેન્ટને હિંદના વહીવટને માટે એકત્ર જવાબદાર છે. ન્યારે પ્રધાનમંડળ બદલાય છે ત્યાં જ એ પણ બદલાય છે. એની પસંદગી પોતાના સાથીઓમાંથી વડો પ્રધાન કરે છે. એ અમીર કે આમની સભાનો સભાસદ હોય છે. હિંદુસ્તાનના રાજ્યવહીવટને લગતા પાર્લામેન્ટમાં પૂજાતા પ્રશ્નોનો એ જવાબ આપે છે. એ દર વર્ષે હિંદી સરકારનું અદાબખત અને તેની સાથે હિંદુસ્તાનના લોકોની નેતિક અને આર્થિક પ્રગતિનો રિપોર્ટ પાર્લામેન્ટમાં રજૂ કરે છે.

પ્રકરણ ૫૫

આખા હિંદુસ્તાનનું ફીડરેશન: સમવાયી તંત્ર

હિંદુસ્તાનનું રાજ્યસંધારણ સમવાયી તંત્ર છે એટલે સમવાયી તંત્રનું અર્થ અને તેના ખાસ મુદ્દાઓની સમગ્રણુ આવશ્યક છે.

કોઈપણ દેશમાં સમવાયી તંત્રના સ્થાપન માટે બે જાનના સંજોગો આવશ્યક છે. (૧) એ દેશમાં અમુક સ્વતંત્ર રાજ્યો કે પ્રાંતો સામાન્ય ઇતિહાસ, વસ્તી, સંસ્કૃતિ અને ભૌગોલિક દૃષ્ટિએ એકતા ધરાવતા હોવા જોઈએ, (૨) એ રાજ્યો કે પ્રાંતોના નાગરીકોને પોતા બધા એક જ રાષ્ટ્રના નાગરીકો છે એવી લાગણી તેની જોઈએ.

સમવાયી તંત્ર કે ફીડરેશન એટલે શું?—ફીડરેશન એટલે અનેક રાજ્યો કે પ્રાંતોએ સાથે જોડાઈ બધાની સમનિર્થી ધરેલુ સમુક્ત ગાંધતંત્ર. આમાં જોડાએલા રાજ્યો કે પ્રાંતો આનિક બાબતોમાં સ્વતંત્ર છે, પણ સામાન્ય બાબતોમાં સંયુક્ત સરકારની ચત્તા નીચે છે પ્રાંતિક સરકાર પોતાના નિર્ણીત અને મર્યાદિત પ્રદેશમાં જ અમલ કરે છે. સમવાયી તંત્ર જોડાએલા રાજ્યોના કે પ્રાંતોના જોડાણની શરતો, તેમનો કાર્યપ્રદેશ અને ચત્તાની વ્યાખ્યા અને તેમનો પરસ્પરનો સંબંધ સચોટ રીતે વર્ણવે છે. ફેડરલ સરકાર અને પ્રાંતિક સરકારો વચ્ચે કાર્યપ્રદેશને લમના વાધાઓ પતાવવા કેડરલ ન્યાયબાણુ આવશ્યક છે

ફેડરલ રાષ્ટ્ર આતરરાષ્ટ્ર દૃષ્ટિએ એક રાષ્ટ્ર છે અને રાષ્ટ્રની દૃષ્ટિએ (internally) રાષ્ટ્રોનું જૂથ કે જોડાણ છે.

હિંદુસ્તાન અને ફીડરેશન—જૂઓળની દૃષ્ટિએ હિંદુસ્તાન એક છે, છતાં રાજકીય દૃષ્ટિએ હિંદુસ્તાન બે છે: ૧. બ્રિટિશ હિંદુસ્તાન અને ૨. દેશી રાજ્યોનું હિંદુસ્તાન. આ બંને હિંદુસ્તાન બ્રિટિશ તાજની ચત્તા નીચે છે. બ્રિટિશ હિંદુસ્તાન પર બ્રિટિશ તાજની લકૂમન સીધી છે ને દેશી રાજ્યો પર આડકતરી છે. બ્રિટિશ હિંદુસ્તાન

શહેનશાહના નામથી રાજ્ય ચાલે છે ત્યાં દેશી રાજ્યોમાં શહેનશાહના સર્વોપરિપણા નીચે દેશી રાજ્યોના નામથી રાજ્ય ચાલે છે. બંને હિંદુસ્તાનની વચ્ચે એક જ પ્રકારની છે ને તેના ઇતિહાસ, સાહિત્ય, સમૃદ્ધિ તથા ધર્મ પણ એકસરખા છે. બંને હિંદુસ્તાનમાં એકતા છે અનેના આર્થિક અને રક્ષણના પ્રશ્નો પણ એકસરખા છે. આથી નવું રાજ્યમધારણ આ એકતાસ્વરૂપે આખા હિંદુસ્તાનને માટે ધડવામાં આવ્યું છે.

નવા બંધારણનાં ખાસ બે અંગો છે. (૧) બ્રિટિશ હિંદુસ્તાન, (૨) દેશી રાજ્યો.

(૧) બ્રિટિશ હિંદુસ્તાન—નવું રાજ્યમધારણ સમવાયી તંત્ર હોવાથી એમાં પ્રાંતોનું સ્વાતંત્ર્ય આવશ્યક છે, તેથી બ્રિટિશ હિંદુસ્તાનના પ્રાંતોને પોતપોતાની પ્રાંતિક બામતમાં સ્વતંત્ર કરવામાં આવ્યા છે. બંને પ્રાંતો બ્રિટિશ સરકાર કે હિંદી પ્રધાનથી સ્વતંત્ર નહિ હોય તો પોતાના હકથી સમવાયી તંત્રના અંગો બની શકે નહિ, એ ધારણથી શહેનશાહે હિંદી પ્રધાન મારફતે ગવર્નર-જનરલ તથા ગવર્નરોને જે સત્તા નુપરત કરી હતી તે પાછી ખેંચી લઈ સીધી પ્રાંતોને ને શીડરેશનને આપી છે આ પ્રમાણે પ્રાંતો સ્વતંત્ર રાજકીય અંગો થયા છે

બ્રિટિશ હિંદુસ્તાનના રાજકીય વિભાગો કે પ્રાંતો નીચે પ્રમાણે ૧૭ છે એમાં

- (૧) ગવર્નરના પ્રાંતો ૧૧ છે મુબઈ, મદ્રાસ, બંગાળા, સયુક્ત પ્રાંત, પંજાબ, બિહાર, આસામ, મધ્યપ્રાંત, વાયસ સરહદનો પ્રાંત. ઓરિસા અને સિંધ
- (૨) ચીફ કમિશનરના પ્રાંતો ૬ છે દિલ્હી, અજમેર મેરવારા, ફૂર્ગ, બ્રિટિશ બુચિરખાન, આન્દામાન ને નિકોબારના ટાપુઓ, અને પંચપીપોટા નામનો પ્રેશ આ પ્રાંતોનો અમલ ગવર્નર-જનરલ સીધો કમિશનરો મારફતે કરે છે (બ્રહ્મદેશ તથા એડન હિંદુસ્તાનથી જુદા પાડવામાં આવ્યા છે)

ચિંતા નો આ પ્રાંત મુખ્ય ધર્મશાસ્ત્રીના ગાંધીયોગીઓ છે, અને ઓગિસ્તાનો નો આ પ્રાંત મુખ્ય મિત્રો-ઓગિસ્તાનો પ્રાંતમાં નો આ મુખ્ય ધર્મશાસ્ત્રીઓના આંતરે નો મુખ્યપ્રાંતનો ધર્મશાસ્ત્રીઓના આંતરે ગાંધીયોગીઓ છે. વગર આંતરે દેશનાં નિર્માણના ગાંધીયોગીઓ છે, પણ 'મુખ્યપ્રાંત નો વગર' તરીકે તેનો વર્ણન કરીને તેઓ અંગ્રેજ મુખ્યરૂં છે.

(૨) દેશી રાજ્યો—દેશી ગાંધીયોગીઓ ૫૬૭ છે. હિંદુસ્તાનની એકંદ્ર વસ્તી ૩૫ કરોડની છે તેમાંની ૮ કરોડ દેશી રાજ્યોમાં ૭ આ મુખ્ય રાજ્યોમાં સિદ્ધિશ નાજની માર્ગશ્રેણી સત્તા ૭ પ્રત્યેક દેશી રાજ્ય આગવિંદ વર્ણવતે માટે જ્ઞાન છે, પણ મુખ્યપ્રાંત વર્ણવતે માટે સિદ્ધિશ નાજની સત્તા નીચે છે.

દેશી ગાંધીયોગીઓ માટે ધર્મ ૧૬૦૧ થી એક નવેન્દ્રમણી આપવામાં આવ્યું છે તેમાં અગ્રીઆર અને તેથી વધુ તેઓના માન રાજ્યનારૂં દેશ રાજ્યને એકવાનો દેશ છે અને તેથી જાનતા 'રાજ્યના રાજ્યોને પ્રતિનિધિઓ મોકલવાનો દેશ છે ૫૬૭ ગાંધીયોગીઓ ૧૦૬ ગાંધીયોગીઓ નવેન્દ્રમણીના નવ્ય છે, પણ એમાંના થોડા બરા પોતાના પ્રતિનિધિઓને મોકલવા નથી. ૧૦૬ ગાંધીયોગીઓ પ્રતિનિધિઓ નો છે આગ્રીના કાળ જાગીરો ૩ નાનદેશ ગાંધીયોગીઓ.

દેશી ગાંધીયોગીઓ પોતાપોતાની હાથ જ્ઞાન છે એટલે અમવાથી તેઓ પોતાની મુખ્ય રોષ નો જામન કરી શકે.

દેશી રાજ્યોમાં ૫૭ સિદ્ધિશ નાજની માર્ગશ્રેણીઓ નો તેની વગની નજારો અમય મર્જન-જનરલને દેશ દેશ નો દેશ સિદ્ધિશ નાજના પ્રતિનિધિને મોકલવામાં આવ્યો છે અને મર્જન-જનરલ ૩ રીડેશનને તેની આથે કંઈ સમય નથી.

રીડેશનનું સ્થાપન—રીડેશનના આપનને માટે એ રાજ્યો દેશમાં આની છે (૧) કાઉન્સિલ ઓફ એટના સમાજશાસ્ત્રીઓ આંધ્ર (૫૨) ચૂંટી કાઉન્સિલ દેશ ધરાવના, અને સરના દેશી

રાજ્યોની વસ્તીમાંની અડધી વસ્તીનાળા દેશી રાજ્યો જુદું જુદું પ્રવેશનામું કરી રીડરેશનમાં જોડાવાની પોતાની ઇચ્છા દર્શાવશે અને (૨) પાર્લામેન્ટની અમીરની અને આમની સલા શહેનશાહને રીડરેશન આપવા નીનમશે કે તરત શહેનશાહ હોરાથી રીડરેશન આપશે

દેશી રાજ્યો રીડરેશનમાં કેવી રીતે દાખલ થઈ શકે?—
 ૨લી રાજ્યોનો સમઘ બ્રિટિશ તાજ સાથે સીધો છે ને એ સમઘ ઠગેરા, સધિઓ તથા મનદાની રૂએ નક્કી થએલા છે ફેડરલ મરકાર પોતાની સત્તાનો અમલ દેશી રાજ્યોપર તેમની સમતિ સિવાય કરી શકે નહિ, તેથી દેશી રાજ્યો કેવી રીતે રીડરેશનમાં દાખલ થઈ શકે એટલું જ બધારણુમાં જણાવવામાં આવ્યું છે

દેશી રાજ્યોનું પ્રવેશનામું (Instrument of Accession)—દેશી રાજ્યો પ્રવેશનામું કરી રીડરેશનમાં જોડાવાની પોતાની મગ્ગ બતાવી શકે આ પ્રવેશનામામાં ફેડરલ ધાગમ્માં પોતાના ગળ્યને માટે કેટલા ક્ષેત્રમાં ધાગઓ ધરી શકે તેમ જ ફેડરલ ઠગેમારી અત્તા કેટલા ક્ષેત્રમાં અમલમાં આવે એ અછ જણાવવામાં આવ્યું છે વળી એ પ્રવેશનામામાં દેશી રાજ્યએ પોતાના રાજ્યમાં નના નધારણુની કબજો અમલમાં મૂકનાનું મીઠારવાનું છે એ પ્રવેશનામા પર દેશી રાજ્યએ મહી કરી ને એ શહેનશાહે મીઠાડું એવે એ એ ગળ્યને અને એના વગવારમાને હમેશ માનવું પડે એ બધન હતી ઘશે રાજ્યની જે મામતો પ્રવેશનામાથી રીડરેશનને મુપગત થઈ નથી તેમાં ગળ્યની અત્તા અમર્ષાદિત ગેજે

શહેનશાહ કે બ્રિટિશ તાજનો પ્રતિનિધિ વાન્સરોય—ઈ અ ૧૯૩૭ ની ૩૧ મી માર્ચ સુધી બ્રિટિશ તાજની ૨લી ગળ્યોપરની અત્તાનો ગવર્નર-જનરલ ઇન કાઉન્સિલ દ્વારા અમન થનો ઈ અ ૧૯૩૭ ની ૧ લી એપ્રિલથી આ અર્વોપગિપણાને વગનું નામ જુદું પાડનામાં આવ્યું છે અને તે શહેનશાહના કે તાજના પ્રતિનિધિને મોપવામાં આવ્યું છે, અને આ સાર્વભૌમ સત્તાનો અમન એ કે છે. એની નિમજૂક શહેનશાહ કરે છે અને એ ગવર્નર-જનરલથી જુદી વ્યકિત છે, પણ હાત તુરત ગવર્નર-જનરલ ને શહેનશાહના પ્રતિનિધિન

હોદ્દાઓ માટે એક ૦/ અફિન નીમવામાં આવી છે. અફિન ૦/ એક છે. પણ હોદ્દાઓ—તેમનું સ્વરૂપ અને કામ—શુદ્ધ છે. એ વાદસરોવર કહેવાય છે.

સહેનશાહના દિલ્લી સરકારને માટે સહેનશાહે એક મેનાપનિ નીચો છે.

ફેડરલ કારોબારી સરકાર (Federal Executive)

ફેડરલ કારોબારી સરકાર ગવર્નર જનરલ અને પ્રધાનમંડળની બનશે

૧. ગવર્નર-જનરલ—ગવર્નર-જનરલ હિંદુસ્તાનમાં બ્રિટિશ શહેનશાહનો પ્રતિનિધિ છે અને એ હિંદુસ્તાનનું રાજ્ય શહેનશાહને નામે ચલાવે છે ફેડરલ સરકારની સંધળી કારોબારી સત્તા એને હસ્તક છે. એની નિમણૂક શહેનશાહ બ્રિટિશ રાજદ્વારી પુરૂષોમાંથી ૫ વર્ષને માટે કરે છે એને દરમ્યાન એક વખત ૪ મહિનાની રજા મળે છે એને ૨,૫૦,૮૦૦ રૂપિયાનો વાર્ષિક પગાર મળે છે. ફેડરલ કારોબારી સત્તાનો એ બે રીતે અમલ કરે છે. ફેડરલ સરકારનું કામ ખાતાઓમાં વહેંચાયેલું છે આ ખાતાઓ બે પ્રકારના છે (૧) કેટલાક ગવર્નર જનરલને હસ્તક છે (reserved), (૨) બાકીના પ્રધાનોને સોંપાયેલા છે (transferred) હિંદુસ્તાનનું રક્ષણ, ખ્રિસ્તી ધર્મ, આત્મરાષ્ટ્રીય બાબતો અને સરહદની કામોને લગતા ખાતાઓ ગવર્નર-જનરલને હસ્તક છે આ ખાતાના કામમાં ગવર્નર-જનરલ પોતાની વિવેકબુદ્ધિથી (in his discretion) વર્તે છે એટલે કે એના કામમાં એને પ્રધાનોની સલાહ લેવાની જરૂર નથી એના વહીવટને માટે એ હિંદી પ્રધાનને જવાબદાર છે

ગવર્નર-જનરલના કામનો બોમ્બે અસલ્ય દેવાથી આ ખાતા એનો વહીવટ ચલાવવા ગવર્નર-જનરલ ત્રણ સલાહકારો કે કાઉન્સેલરો નીમે છે આ સલાહકારો ધારાસભાના સલાહકારો વધારાના (ex officio) સભાસદો છે અને એ કે કાઉન્સેલરો ધારાસભાની બંને સભાઓમાં હાજર રી શકે, તેના કામકાજમાં ભાગ લઈ શકે, પણ એમને મત આપવાનો હક નથી એમનો પગાર શહેનશાહ ઈન્ડિયન ટુરવે છે. આ કાઉન્સેલરો ગવર્નર-જનરલને જવાબદાર છે

ગવર્નર-જનરલનું પ્રધાનમંડળી—ઉપર જણાવેલા ખાતાઓ ત્રિયાયના ફોરેન સરકારના ખીજા બધા ખાતાઓ પ્રધાનમંડળને હસ્તક છે અને તેનો વડીલ ગવર્નર-જનરલ પ્રધાનોની સલાહ મજા અને અમતિથી કરે છે. પ્રધાનમંડળ વધુમાં વધુ ૧૦ પ્રધાનોનું બનશે. પ્રધાનોને ગવર્નર-જનરલ ફોરેન ધારામખાના સમાસરોમાંથી જે પણ ધારામખાનો વિચાર ધરાવે છે તેમાંથી નીમશે એ પણ તેના વડે પ્રધાન થશે ને તેના સાર્થીઓના નામે એ સૂચવશે ને તેમને ગવર્નર-જનરલ નીમશે. પ્રધાનો ગવર્નર-જનરલની મરજી હશે ત્યાંથી પ્રધાનપદ પર ગરેશે. પ્રધાનો નીમવામાં લઘુમતિ કોમના તેમ જ દેશી રાજ્યોના પ્રતિનિધિત્વની જરૂરીયાત તથા પ્રધાનોની અયુક્ત જવામદારી માધવાનું ગવર્નર-જનરલ પ્રધાનમાં ગણશે. પ્રધાનોનો પગાર ધારામખા નક્કી કરશે, પણ એક વખત નક્કી થી પછી તેમના ટોદાની મુક્ત દરમ્યાન તેમાં ફેરફાર કરી ગકાય નહિ. પ્રધાનોના પગારને માટે બજેટમાં ધારામખાની મજૂરી લેવાની જરૂર નથી.

પ્રધાનોને સોંપાએલા બધા ખાતાઓનો વડીલ પ્રધાનોની સલાહ થી જ થઈ નહીં પણ આ સોંપાએલા ગવર્નર-જનરલની ખાતાઓમાંની કેવીકે બાબતોને માટે ખાસ જવાબદારીઓ ગવર્નર-જનરલની ખાસ જવામદારી છે આ બાબતો આ પ્રમાણે છે.

- ૧ હિંદુસ્તાનની મુબેદગાતિ
- ૨ શીડેગનની નાણાગિચ્છિતિનું અમલોનપાણું ને તેના આગ્રુ રજાણું
- ૩ લઘુમતિ કોમના હિતનું રક્ષણ
- ૪ સનદી નોકરો ને તેમના હકનું રક્ષણ
- ૫ વેપારને લગતું ભેદભાવ વર્તન (discrimination)
- ૬ ધારામખામાં બ્રિટિશ તથા મુઝીઝ વેપાર તરફ વિશેષ વર્તન
- ૭ દેશી રાજ્યોના હક તથા તેમના ગગ્ગઓના મોભાનું રક્ષણ

૮ જે જે બાબતોમાં ગવર્નર જનરલને વિવેકબુદ્ધિથી તેમ જ પોતાના અગત અભિપ્રાય પ્રમાણે વર્તવાનું છે તેનો અમલ.

આ બધા વિષયો પ્રધાનમંત્રી હોવાથી એના વહીવટમાં ગવર્નર જનરલને પ્રધાનોની સલાહ લેવાની છે પણ સલાહ લીધા પછી એ પોતાના અગત અભિપ્રાય પ્રમાણે (in his individual judgment) વર્તી શકે એટલે કે પ્રધાનોની સલાહની વિરુદ્ધ પણ વર્તી શકે આ સિવાયની બીજી બધી બાબતોમાં એ પ્રધાનોની સલાહ અને સમતિથી જ વર્તી શકે જે આ બાબતોમાં ગવર્નર-જનરલને પ્રધાનો વચ્ચે મતભેદ થાય તો ગવર્નર જનરલ પ્રધાનમંત્રીને બગ તરફ ઠરી શકે, અથવા પ્રધાનમંત્રી રાજીનામું આપી શકે, અથવા ગવર્નર જનરલ સામા પક્ષમાંથી નવું પ્રધાનમંત્રી રચાવી શકે. જે નવું પ્રધાનમંત્રી રચાવી નહિ શકાય તો એ ધારાસભા વિસર્જન કરી શકે ને નવી ચૂંટણીમાં જે પક્ષને વધુમતિ મળે તેમાંથી પ્રધાનમંત્રી રચી શકે છે.

ગવર્નર-જનરલની ધારાધરણને લગતી સત્તા—

અસાધારણ સંજોગોમાં ગવર્નર-જનરલ એડિનન્સ કાયદા તરીકે બહાર પાડી શકે આવા એડિનન્સોનો છ અઠનાડીઆ કે છ મહિના સુધી કાયદા તરીકે અમલ થઈ શકે ખાસ અસાધારણ સંજોગોમાં ગવર્નર જનરલ ગવર્નર-જનરલનો એક્ટ પસાર કરી શકે જે રાજ્ય બધારણનું કામ કાયદેસર થઈ શકે એમ નહિ હોય તો ગવર્નર-જનરલ ફેડરલ ન્યાયખાતું બિલાયના ફેડરલ સરકારના સમક્ષ ખાતાએ પોતાને હસ્તક લઈ શકે અને તેનો વહીવટ કરી શકે. ત્રણ વર્ષ સુધી આ રીતે વહીવટ ચલાવી શકાય આ સમગ્રી સત્તા અસાધારણ છે અને એનો અમલ અસાધારણ સંજોગોમાં જ કરવાનો છે.

ઇન્સ્ટ્રુમેન્ટ ઓફ ઇન્સ્ટ્રક્શન્સ—ગવર્નર-જનરલની નિમણૂક વખતે શરૂનગાહ એને એક આજ્ઞાપત્ર (Instrument of Instructions) આપે છે તેમાં એણે પોતાના અમલ દરમ્યાન સત્તા કેવી રીતે વાપરવી તે સ્પષ્ટ જણાવવામાં આવ્યું છે.

એડવોકેટ-જનરલ—શીડરેશનના ધારાશાસ્ત્રી તરીકે ગવર્નર-જનરલ શીડરેશનનો એડવોકેટ-જનરલ નીમે છે.

નાણાંશાસ્ત્રનો સલાહકાર—ગવર્નર-જનરલ નાણાંના વિષયમાં મદદ મેળવવા પોતે એક નાણાંશાસ્ત્રના નિષ્ણાન સલાહકાર નીમે છે.

માનચાંદ આપવાના ને ગુન્દેગારને માફી આપવાના તાજના લકનો ગવર્નર-જનરલ અમલ કરે છે.

ઉપરના વર્ણન પરથી સામિત થાય છે કે ફેડરલ કાંગ્રેસરી સરકાર હિમુખી છે.

પ્રકરણ ૫૭

ફેડરલ ધારાસભા

ફેડરલ ધારાસભા, કાઉન્સિલ ઓફ સ્ટેટ (રાજ્યોની સભા) અને હાઉસ ઓફ એમેન્ડ્સ અથવા ફેડરલ એમેન્ડ્સની બંનેવી છે

કાઉન્સિલ ઓફ સ્ટેટ : બંધારણ—કાઉન્સિલ ઓફ સ્ટેટમાં ૨૬૦ સભાસદો છે. ૧૫૬ સિટિશ હિંદુસ્તાનના ને ૧૦૪ દેશી રાજ્યોના સિટિશ હિંદુસ્તાનના સભાસદોમાંના ૧૫૦ સભાસદો પ્રાપ્તો તથા અમુક કેમોમાંથી ચૂંટાયલા છે અને બાકીના ૬ ગવર્નર જનરલ પોતાને ચોખ્ખા હાથે તે પ્રમાણે નીમે છે. સિટિશ હિંદુસ્તાનના ૧૫૦ ચૂંટાયલા સભાસદોની જગ્યામાંથી ૭૫ 'જનરલ' (હિંદુઓની-હરિજનની ૬ જગ્યા સાથે), ૪ શીખ લોકોની, ૪૯ મુસલમાનોની તથા ૬ સ્ત્રીઓની છે. મુખ્ય પ્રાત કાઉન્સિલ ઓફ સ્ટેટમાં ૧૬ સભાસદો મોકલે છે.

એના સભાસદોની ચૂંટણી મીઠી પ્રાપ્તોની કેમો કેમી ધોરણપર છે.

મત્તાધિકાર મોટી મિનમ્ત ધરાવનાર કે મોટો ઈન્દમ ગેસ આપનારને આપવામાં આવ્યો છે.

કાઉન્સિલ ઓફ સ્ટેટમાં દેશી રાજ્યો ૧૦૪ પ્રતિનિધિઓ નીમે છે. દેશનામાં ૫ મેસર, ડારમીંગ, જ્વાલીઅર, વડાદરા એ પ્રત્યેક ૩, ત્રાવણકોર, કેમ્બીન હિંદુર જલપુર, ભેદપુર ને બીજા પ્રેકનાક રાજ્યો દરેક ૨ અને માગવી તથા સાવતવાડી મળીને વારાફરતી ૧, બીજા નાના રાજ્યો વાગકાંતી ૧ પ્રતિનિધી મોકલી શકે.

આ સભાસદો એ રાજ્યના રાજ્યો નીમે છે તેઓ રાજ્યની પ્રજા તરફથી ચૂંટાયલા નથી.

કાઉન્સિલ ઓફ સ્ટેટ યાથી કે એના સભાસદો નવ વર્ષને માટે ચૂંટાય છે, પણ એના ત્રીજા ભાગના સભાસદોની મુદત દર ત્રણ વર્ષ મદનાય છે એને પોતાનો પ્રમુખ ચૂંટનાની મત્તા છે.

ટ્રેડરલ એસેમ્બલી : અધારણ—ટ્રેડરલ એસેમ્બલીમાં ૩૭૫ સભાસદો છે ૨૫૦ સિટિંગ દિલ્હીના અને ૧૨૫ ટ્રેડી ગાંધીના. સિટિંગ દિલ્હી ૨૫૦ જગ્યામાંની ૧૦૫ જનરલ (દિલ્હીની-ટ્રેડિંગનોની ૧૬ સાથે), ૬ શીખોની, ૩૨ મુસલમાનોની, ૪ એંગ્લો ઇંડીઅનોની, ૮ મુગલીઅનોની, ૮ ટ્રેડી ષિખીઓની, ૧૧ વેપાર ઉદ્યોગના પ્રતિનિધિઓની, ૧૬ મન્ડુગના પ્રતિનિધીઓની અને ૬ સ્ત્રીઓની છે.

આ સભાસદોની ચૂંટણી પ્રાતિક ધારાસભાઓના મહામંદો દ્વારાના ધારણુ કરે છે, આ ચૂંટણી આડકતરી કહેવાય.

ટ્રેડરલ એસેમ્બલીમાં ટ્રેડી રાજ્યો પોતપોતાની વચ્ચેના પ્રમાણમાં ૧૦૫ પ્રતિનિધિઓ નીમશે—દેહાતી ૧૬, મૈસુર ૭, સામગ્રી ને સાનતવાડી મળીને ૧, એ પ્રમાણે આ મહામંદો રાજ્યના રાજ્યો નીમે છે મહાની મુદત ૫ વર્ષની છે, પણ ગવર્નર-જનરલને ૫ વર્ષ પૂગ થતા પહેલા એને મરખાત દરવાની કે મુવતની રાખવાની સત્તા છે. આ મંડળને પોતાનો પ્રમુખ ચૂંટી કાઢવાની સત્તા છે.

સભાસદોની લાયકાત—ધારામહાનો સભાસદ સિટિંગ પ્રત ૬ શીડરેગનમાં જોડાયેલા ગાંધીની પ્રજા હોવી જોઈએ. કાઉન્સિલ ઓફ મેટરનો મહાસદ ૩૦ વર્ષની ઉંમરનો ને એસેમ્બલીનો સભાસદ ૨૫ વર્ષની ઉંમરનો હોવો જોઈએ ધારાસભામાં બેસતા પહેલા પ્રત્યેક સભાસદને વકાલતીના મોગ લેવા પડે છે

મહાસદોના ખાસ હકો (privileges)—મહાસદોને ધારામહામાં મુક્તકંઠ કોઈપણ જાતના અકુશ સિવાય બોલવાની તેમ જ ચર્ચા કરવાની હક છે પોતાના મનને માટે કે ધારામહાની મંજૂરીથી બહાર જે કંઈ પ્રતિષ્ઠ થાય તેને માટે સભામંદ જવામદાર નથી

ધારામહાની ભાષા—આધારણ રીને ધારાસભાનું કામ અંગ્રેજી ભાષામાં થશે પણ જો કોઈ સભાસદ અંગ્રેજી નહિ જાણતો હોય અથવા તો તેમાં આગી રીને બોલી ગકતો ન હોય તો તે બીજી ભાષામાં બોલી શકે છે

કાયદો ધરાવતી રીત—જાણને લગતા મિત્ર (ખગડા) મિત્રાય ગમે તે મિત્ર બેમાથી ગમે તે સભામાં લાવી ગકાય ને જો બને મડગો તે પગાર કરે તો તે ગવર્નર-જનરલ આગળ રજૂ કરી

શકાય ગવર્નર-જનરલ એને રાજીને નામે સમતી આપે કે રાજીના અભિપ્રાયને માટે મુવતની રાખે કે યોગ્ય લાગે તો તેમા ફેરફાર કરી પાછુ અને મંજૂરોને ફરી વિચાર માટે મોકલી આપે. અને મંજૂરોમાવી પસાર થઈ ગવર્નર-જનરલની સમતિ મળે ત્યારે મિત્ર કાયદો થાય છે જો અને મંજૂરો વચ્ચે મતભેદ પડે તો અનેના સભાસદો સાથે બેઠે ને મત આપે ને જે નિર્ણય વધુમતે થાય તે પ્રત્યેક મંજૂરો નિર્ણય ગણાય

આવકઝતવડના અડસટ્ટા—દર વર્ષે આવના વર્ષના આવક જનરલના અડસટ્ટા ફેડરલ સભાના અને મંજૂરો આગળ ગવર્નર-જનરલ ગૂઠ કરાવે છે, પણુ ગવર્નર-જનરલનો પગાર, ભથ્થુ, જાહેરદેવાનુ વ્યાજ, પ્રધાનો ને ફેડરલ કોર્ટના જજોના પગાર, ગવર્નર-જનરલને હસ્તક રાખેલા—પ્રધાનોને નહિ સોંપાયલા (reserved)—ખાતાનો ખર્ચ અને ગવર્નર-જનરલની ખાસ જવાબદારીના વિષયોને લગતા ખર્ચને માટે નાણામંત્રીને ફેડરલ સભાની મંજૂરી લેવાની જરૂર નથી ઉપર જણાવેલા ખર્ચ લગભગ કુલ ખર્ચનો ૮૦ ટકા જેટલો છે એટલે ધાગસભાનો કાબુ ફક્ત ૨૦ ટકા જેટલા ખર્ચ પર કહેવાય જે નાણામંત્રીએ માગેના ખર્ચમા ધાગસભા કાપફંડ કરે ને જે ખર્ચ ગવર્નર-જનરલને પોતાની ફરજ અદા કરવા આવશ્યક લાગે તો ને એ મંજૂર કરી શકે છે

જે મિનથી કર ઉતરાવવાનો હેતુ કે નાણા ઉઠીના ઢાંઢવાના હોય તે મિન ગવર્નર-જનરલની સમતિ સિવાય અસંભવીમા લાવી શકાય નહિ અને ડાઉન્મિય ઑફ ઝેટમા તો ને લવાય જ નહિ

ધારાસભાના સભાસદો પ્રધાનોને પ્રશ્નો પૂછી શકે, દરારો પસાર કરી શકે અને કોઈ જાહેર પ્રશ્ન એકાએક ઉપગ્રિત થયો હોય તો તેના પર વિચાર કરના તથા સગકાગ્નુ ખ્યાન ખેંચવા સભાનુ કામ મુવતની રાખવાની દરખાસ્ત (motion for adjournment) પસાર કરી શકે છે

૪ સ ૧૯૩૬ મા દિંદુસ્તાનમાથી હિંદી વરદર ધારાસભાને પુઝા મિત્રાઈ દિંદરી જાહા મોકલવામા આવ્યું તેથી ધારાસભાના કોંગ્રેસ પક્ષના સભ્યોએ ત્યાંથી ધાગસભાનો બહિઝ કર્યો છે

ફોરેન ઑફિસર : બધાનું—ફોરેન ઑફિસરનીમા ૨૭૫ સભાઓ છે ૨૫૦ સિટિય હિંદુસ્તાનના અને ૨૫ દેશી ગાંધીના સિટિય હિંદની ૨૫૦ જગ્યામાં ૧૦૫ જગ્યા (હિંદુઓની-દિગ્ગજનોની ૧૬ સાથે), ૬ રીપોની, ૩૨ મુમત્સાનોની, ૪ ઑફિસ ઈરીઓનોની, ૮ મુગેલીઓનોની, ૮ દેશી સિટિયોનોની, ૧૬ વેપાર ઉદ્યોગના પ્રતિનિધિઓનોની, ૧૬ મજૂરના પ્રતિનિધીઓનોની અને ૬ સ્ત્રીઓનોની છે

આ સભાઓની ચૂંટણી પ્રાનિક ધાગમખાઓના સભામદો પ્રમાણે ધોરણપર કરે છે આ ચૂંટણી આરંભની કોરમ

ફોરેન ઑફિસરનીમા જેથી ગાંધી પોતપોતાની વસ્તીના પ્રમાણમા ૨૫ પ્રતિનિધિઓ નીમશે—દેશીમાં ૧૬, મેસુર ૭, અગરી ને નાનવટી મળીને ૧ એ પ્રમાણે આ સભાઓ ગાંધીના રાજ્યઓ નીમે ૭ સભાની મુદત ૫ વર્ષની છે, પણ ગવર્નર જનરલને ૫ વર્ષ પૂ. થતા પૂના એને જગ્યાનત જવાની કે મુદતની ગમવાની મત્તા છે આ મુજબને પાતાનો પ્રમુખ ચૂંટી કાઢવાની મત્તા છે

સભામદોની લાયકાત—ધાગસભાનો સભાસર સિટિય પ્રમુ ૩ રીજનમા જેના ગાંધીની પ્રજા દેશી લેઈએ કાઉન્સિલ ઑફ ઇન્ડિયા સભામ ૩૦ વર્ષની ઉંમરનો ને ઑફિસરનીમા સભામ ૨૫ વર્ષની ઉંમરનો હોવો લેઈએ ધાગસભા ખેસતા પડેના પ્રત્યેક સભામ ને વફાગીના માગ લેવા પડે છે

સભામદોના ખામ હકો (privileges)—સભાસરોને ધાગસભામા મુક્ત મેઈપણુ જાનના અકુશ સિવાય મોલવાની તેમ જ અન્ય જગ્યાની છૂટ જ પોતાના મનને માટે કે ધાગસભાની મજૂરીથી બહાર જ મેઈ પ્રસિદ્ધ થાય તેને માટે સભામદ જવાબ નથી

વાનમત્તાની ભાષા—માધારણુ રીતે ધારામનાનું મમ અગ્રેજ ભાષામા થશે પણ જો કેઈસભામદ અગ્રેજ નહિ જાણુનો તો અથવા તો તેમા આગી રીતે બોલી ગમ્તો ન હોય તો તે ખીડ ભાષામા બોલી શકે છે

કાયદા ધરવાની રીત—નાણુને લખવા મિન (ખગા) ૧૧ ગમે તે મિન બેમાથી ગમે તે સભામા તાની ગમાય ને જો ગમે મળે ને પસાર કરે તો તે ગવર્નર-જનરલ આગળ નહુ કરી

પ્રકરણ ૫૮

પ્રાંતિક મરકાર

મને ૧૯૩૫ ના કાયદાથી આખા હિંન્ના નીચે પ્રમાણે રાજકીય ભાગો પાડવામાં આવ્યા છે —

૧ મુમર્ઝ પ્રાંત	૧૦ ઓગિસા
૨ બગાગા	૧૧. સિંધ
૩ મદ્રાસ	૧૨ શિશિ બનુચિન્નાન
૪ નયુક્ત	૧૩ દિલ્લી
૫ પન્જાબ	૧૪ અમરેર મેગાગ
૬ બિહાર	૧૫. આન્દામાન ને નિકોબાર બેગ
૭ મધ્યપ્રાંત અને વગડ	૧૬. કર્ગ
૮ આમામ	૧૭ પથ-પીપનોન
૯ નાયન્ય સગહદનો પ્રાંત	

આમાંથી મોટા પ્રાંતો (ઉપરના ૧-૧૧) ના હાકેમેને ગવર્નર કહે છે ને નાના પ્રાંતો (૧૨-૧૭) ના હાકેમેને કમિશનર કહે છે.

મુમર્ઝ, મદ્રાસ ને બગાગા પ્રાંતના ગવર્નરો ઈન્ડિયાના આગેવાન નાનદાગી પુરોગામાંથી નીમવામાં આવે છે ને તેમને બીજા પ્રાંતના ગવર્નરના કરતા દર વર્ષે ૨૦ હજાર રૂપીઆ વધારે પગાર આપવામાં આવે છે બીજા પ્રાંતના ગવર્નરો સિવિલિઅનો કે જલણીના બાહોગ દિલીઓમાંથી નીમવામાં આવે છે અને તેમને દર વર્ષે ૭૦ હજાર રૂપીઆથી ૧ નાખ રૂપીઆનો પગાર આપવામાં આવે છે.

પ્રત્યેક પ્રાંતમાં ગાન્ધવડીવ આમાન્ય રીતે એક જ પદ્ધતિએ ને છે, એટલે મુમર્ઝ પ્રાંતનો રાન્ધવડીવ નખારીશુ તે બધા પ્રાંતોના વનીવ વિરે ખ્યાન આવી શકશે.

પ્રાંતિક સ્વાતંત્ર્ય (Provincial Autonomy)

૧૯૩૫ ના ગવર્નમેન્ટ ઑફ દિન્ડિયા ઑક્ટથી પ્રાંતો રાજકીય દૃષ્ટિએ સ્વતંત્ર થયા છે. અને પ્રાંતોમાં એમની સત્તા અને અધિકાર સંપૂર્ણ છે.

પ્રાંતિક સ્વાતંત્ર્ય (Provincial Autonomy) એટલે શું ?—પ્રાંતિક સ્વાતંત્ર્ય એટલે પ્રત્યેક પ્રાંતની કારોબારી સરકાર ને ધારાસભા પોતાના અમુક નિશ્ચિત ક્ષેત્રમાં ફેડેરલ સરકાર ને ફેડેરલ ધારાસભાથી સ્વતંત્ર છે અને એ ક્ષેત્રમાં સ્વાધીન છે. એ પ્રાંતમાં કારોબારી સરકાર ધારાસભાને જવાબદાર છે આવા સંજ્ઞાતરને પ્રાંતિક સ્વાતંત્ર્ય કહેવામાં આવ્યું છે. ઈ. સ. ૧૯૩૭ ના એપ્રિલ મહિનાની ૧ લી તારીખથી પ્રાંતોમાં પ્રાંતિક સ્વાતંત્ર્ય લાગુ કરવામાં આવ્યું છે.

પ્રાંતિક કારોબારી સરકાર (Provincial Executive)

પ્રાંતિક કારોબારી સરકાર ગવર્નર અને ગવર્નરના પ્રધાનમંડળની મનેલી છે.

૧. ગવર્નર—પ્રાંતની કારોબારી સત્તા અને અધિકાર બ્રિટિશ શહેનશાહના પ્રતિનિધિ તરીકે ગવર્નરને છે ને તે એનો અમલ કરે છે. ગવર્નરની નિમણૂક શહેનશાહ ૫ વર્ષને માટે કરે છે અને હોદ્દા દરમિયાન એક વખત ૪ મહિનાની રજા મળે છે જે વિષયને માટે એની ખાસ જવાબદારી છે ને મિલાયના બધા પ્રાંતિક વિષયોમાં એ પ્રાંતોની સલાહ ને અમલથી આવે છે એની નિમણૂક વખતે શહેનશાહ એને એક આજ્ઞાપત્રક (Instrument of Instructions) આપે છે તેમાં એણે એના અમલ દરમિયાન કયા નિયમો પ્રમાણે વર્તવું તે સ્પષ્ટ રીતે જણાવવામાં આવે છે પ્રાંતના ગવર્નર તરીકે એ પ્રાંતની સુલેહશાંતિ, વેરોની મુખ્યદારી ને સરમી કામોના ધર્મગ્રાહ્યને માટે જવાબદાર છે મુગર્જના ગવર્નરનો વાર્ષિક પગાર ૧,૦૬,૦૦૦ રૂપિયા છે.

૨. ગવર્નરનું પ્રધાનમંડળ—પ્રાંતિક સરકારનું કામ નામગીરાનું, કેમવળીખાનું, આંતરિક સ્વાતંત્ર્યખાનું વગેરે ખાતાઓમાં

વહેંચી નાખવામાં આવ્યું છે. પ્રાંતોમાં ગવર્નરને હસ્તક રાખેલા (reserved) ખાતાં નથી. સમગ્ર ખાતાઓ પ્રધાનોને હસ્તક છે. પ્રાંતિક પ્રધાનમંડળ આ પ્રધાનોનું બનેલું છે. તેઓ પોતાના ખાતાના વહીવટ અને અમલને માટે ગવર્નરને તથા ધ્યાનમાં રાખે છે. સાધારણ રીતે ગવર્નર તેમની સલાહ અને સમતિથી વર્તે છે.

પ્રધાનોને ધ્યાનમાં રાખીને સભાસદોમાંથી જે પણ ધ્યાનમાં રાખેલા વિશ્વાસ ધરાવેલા હોય તેમાંથી ગવર્નર નીમે છે. એ પણ તેના વડો પ્રધાન થાય છે. તે તેના સાથીઓના જે નામો એ સૂચવે છે તેને ગવર્નર પ્રધાનો નીમે છે. પ્રધાનો ગવર્નરની મરજી હોય ત્યાં સુધી પ્રધાનપદ પર રહે છે. પ્રધાનોને નીમવામાં લઘુમતિ કેમોનું પ્રતિનિધિત્વ મેળવવાનું તેમ જ પ્રધાનોની અધિકૃત જવાબદારી આપવાનું ગવર્નર ધ્યાનમાં રાખે છે.

પ્રધાનોનો પગાર ધારાસભા નક્કી કરે છે. તેઓ પ્રધાનપદ પર રહે ત્યાં સુધી તે પગાર કાયમ ગરે છે. તે ઘટાડી શકાતો નથી. તેમના પગારને માટે બજેટમાં ધારાસભાની મંજૂરી લેવાની જરૂર નથી.

જોકે પ્રાંતિક સરકારના સમગ્ર ખાતાઓ પ્રધાનોને હસ્તક છે. ગવર્નરની ખાસ તોપણ કેટલાક ખાતાને લગતી કેટલીક ખાસતોને માટે ગવર્નરની ખાસ જવાબદારી છે. આ જવાબદારીઓ મામતો આ પ્રમાણે છે.

૧. પ્રાંતની સુવેદશાતિ
૨. લઘુમતિ કેમોના દિવસનું રજાલું
૩. સનદી નોકરો ને તેમના હક્કોનું ગણતર
૪. વેપારને લગતું બેંચાવબંધેલું વર્તન
૫. પૂરા ખાતન તથા યોગ્ય અંગે ખાતન કરેલા અંગેનો અમલ.

* જે પ્રાંતોમાં કોંગ્રેસ પ્રધાનમંડળો હતા ત્યાં પ્રધાનોનો માસિક પગાર ૫૦૦ રૂપિયા હતા. આ પગાર ઉપરાંત તેમને ૧૦૦ રૂપિયા ઘરમાડુ રીકિ ને ૧૫૦ રૂપિયા મોગરને માટે મળતા. બીજા પ્રાંતોમાં તેમના પગાર મોટા છે.

૬ દેશી રાજ્યોના હકોનું રક્ષણ તથા તેમના રાજ્યોના મોહાનું રક્ષણ.

૭ ગવર્નર-જનરલના હુકમોનો અમલ.

આ સિવાય મધ્યપ્રાત ને વરાડના ગવર્નરને તે પ્રાંતના મહેસૂલનો અમુક ભાગ વરાડમાં ખર્ચાય તે જોવાની ને સિંધના ગવર્નરને લોહડ બેરેજ ને નહેરો વિશે ખાસ જવાબદારી છે.

આ વિષયો પ્રધાનહસ્તક હોવાથી એના વહીવટમાં ગવર્નરને પ્રધાનમંડળની સલાહ લેવાની છે પણ સલાહ લીધા પછી એ પોતાના અગત અભિપ્રાય પ્રમાણે (in his Individual Judgment) વર્તી શકે છે. એટલે કે એ જાણતોમા પ્રધાનોની સલાહની વિરુદ્ધ પણ વર્તી શકે. આ સિવાયની બીજી બધી જાણતોમા ગવર્નર પ્રધાનોની સલાહથી ને સમતિથી જ વર્તે છે. પ્રધાનો જે સલાહ આપે તેના પર ધારાસભા વિવેચન ને ટીકા કરી શકે અને તે સલાહની તરફેણમાં કે વિરુદ્ધ મત આપી શકે. પ્રધાનોએ ધારાસભાનો મત માન્ય રાખવાનો છે. આવી રીતે પ્રાતનુ પ્રત્યેક ખાતુ પ્રધાન એટલે ધારાસભાના ચૂટાયલા પ્રતિનિધિને હસ્તક હોવાથી પ્રાતમા સંપૂર્ણ જવાબદાર રાજ્યતંત્ર છે એમ કહી શકાય જો પ્રધાનો ને ગવર્નર વચ્ચે મતભેદ થાય તો ગવર્નર પ્રધાનમંડળને બરતરફ કરી શકે, અથવા પ્રધાનમંડળ રાજીનામું આપી શકે અથવા ગવર્નર સામા પક્ષમાંથી નવું પ્રધાનમંડળ રચાવી શકે જો નવું પ્રધાનમંડળ રચાવી નહિ શકાય તો એ ધારાસભા વિસર્જન કરી શકે ને નવી ચૂટણીમાં જે પક્ષને વધુમતિ મળે તેમાંથી નવું પ્રધાનમંડળ બને છે.

ગવર્નરની ધારાધરનને લગતી સત્તા—અસાધારણ અન્ને-ગોમા ગવર્નર ઓર્ડિનન્સ (Ordinance) કાયદા તરીકે બહાર પાડી શકે. આવા ઓર્ડિનન્સોનો ૬ અઢવાડીઆ કે ૬ મહિના સુધી કાયદા તરીકે અમલ થઈ શકે ખાસ અસાધારણ સન્નેગોમા ગવર્નર ગવર્નરને ઓફ્ટ પચાર કરી શકે જો રાજ્યપ્રધારણ કાયદાસર નહિ ચલાવી શકાય એમ હોય તો ગવર્નર ન્યાયખાતા સિવાય પ્રાતિક સરકારનાં

મરગા ખાતાઓ પોતાને હસ્તક નહીં શકે અને તેનો વડીલ પોતે કરી શકે આમ નણ વર્ષ મુધી વડીલ ચનાની સંભાળ

આ સરગી સત્તાઓ અસાધ્ય હોય છે અને એનો અમન અમા ધારણ સંતોષોમા જ કરવાનો છે

ઇન્સ્ટ્રુમેન્ટ ઓફ ઇન્સ્ટ્રક્શન્સ (Instrument of Instructions)—ગવર્નરની નિમણૂક વખતે શરૂઆત એને એક આનાપત્ર (Instrument of Instructions) આપે છે તેમા એણે પોતાના અમન દરમ્યાન સત્તા કેવી રીતે વાપરવી તે સ્પષ્ટ જણાવવામા આવ્યું છે

એક્ઝિક્યુટિવનગલ—પ્રાંતના ધારાસભી તરીકે ગવર્નર એક્ઝિક્યુટિવનર નીમે છે

પ્રાંતિક સરકારનું સરગુ કામ ગવર્નરને નામે થાય છે

પ્રાંતિક સ્વાયંત્ર્યના અમલની સમાયોચના (Working of Provincial Autonomy)—ઈ સ ૧૯૩૭ ના એપ્રિલ મહિનાની ૧ લી તારીખે પ્રાંતોમા નવું બંધારણ અમલમા આવ્યું

ઈ સ ૧૯૩૭ ની સરકારમા નવા બંધારણની રૂએ ચૂંટણી થઈ આ ચૂંટણીમા ક્વિંગ્સ હિંદુસ્તાનના ૧૨ પ્રાંતોમાથી ૬ પ્રાંતોની ધારાસભામા કૌન્સિલ પક્ષને વધુમતિ મળી ને બાકીના ૫ પ્રાંતોમા કોઈ એ પક્ષને વધુમતિ મળી નહિ આ ૫ પ્રાંતોમા જે પક્ષના વધુ સભાસદો હતા તેના નેતાને ગવર્નરેએ પ્રધાનમ ગો ધ વા કહ્યું અને એ નેતાઓએ બીજા પક્ષોના સભાસદો સાથે સમગ્રૂત કરી મિશ્રિત પ્રધાનમ ગો ધવા ને તેમના હાથમા એ પ્રાંતોનો વડીલ આવ્યો

જે ૭ પ્રાંતોમા કૌન્સિલ પક્ષને વધુમતિ મળી તેના ગવર્નરેએ કૌન્સિલ પક્ષના નેતાઓને પ્રધાનમ ગો ધવા કહ્યું પણ તેમણે પોતે પ્રધાનમ ગો ધડી પ્રાંતિક સરકારનો વડીલ સ્વીકારતા પહેલાં નવા બંધારણમા ગવર્નરેને તેમની ખાસ જવાબદારીઓને અંગે તથા ની વિવેકબુદ્ધિ (in discretion) થી વર્નનની જે સત્તાઓ પામવામા આવેલી છે તેનો તેઓ ઉપયોગ નહિ કરે એવી ખાતરી માગી પણ આવી ખાતરી નહિ મળવાથી તેમણે પ્રધાનમ ધ ધવા ના પાડી

ધુમતિવાગો પન પ્રાન મળી ધન ના પાડે એનુ કોઈ એ ધાર્યું નેનુ વનુચિતિ દેડી થઈ ગવર્નરોએ ખીજન પસોને કામચનાઉ પ્રધાનમડો ૧૧૧ કલુ આના મડો ધન પલુ તે ધારાસભાની બેઠક થયા પછી દકી શકે એમ નેનુ પરિણામે ઈ સ ૧૯૩૭ ના મે મહિનામા હિંદી પ્રધાને ને ગવર્નર-જનરલ ને જાતની ખાતી કોંગ્રેસ પક્ષે માગી હતી તેની ખાતી આપવાથી આ ૬ પ્રાતોમા કોંગ્રેસ પક્ષે સત્તા ચીકારી ને પ્રધાનમડો ધન દૂક સમયમા સરહદના વાયવ્ય પ્રાતમા ને પછી આસામમા પલુ કોંગ્રેસ પક્ષમા પ્રધાનમડો મન્યા

ઈ સ ૧૯૪૦ મા રાજનામા આપ્યા તે પહેલા ૭ પ્રાતોમા કોંગ્રેસ પક્ષના પ્રધાનમડો હતા આ પ્રાતોમા પ્રધાનમડો નુદર અને સગીન કામ કરી ગયા હતા ખેડૂતોને રાહત આપના ગ્રામ્ય પુનર્વ્યવસ્થા કમિશનની મેલેસનમા રાહત આપના, દાગળધી કરવા, પ્રાથમિક કેળવણી મફત અને ફરજિયાત કરવા, શારીરિક કેળવણી દાખલ કમિશન તથા ખીજા કેટલાક આર્થિક અને સામાજિક સુધારાઓ કરવા તેમણે વાયદાઓ પસાર કરી અમલમા મકમ

ખીજા પ્રાતોમા પલુ પ્રધાનમડો ઉપયોગી કામ કરી રહ્યા છે યુરોપમા જર્મનીએ ઈંગ્લેન્ડ સાથે ઈ સ ૧૯૩૯ ના સપ્ટેમ્બર મહીનામા વિગ્રહ શરૂ થયો એટલે ઈંગ્લેન્ડની સાથે હિંદુસ્તાન વિગ્રહમા સડોવાયુ વિગ્રહમા ભાગ લે તે પહેલા હિંદુસ્તાનને ઈંગ્લેન્ડની હિંદુસ્તાન પ્રત્યેની ભાતી રાજનીતિનો ચોક્કસ ખુનાસો માગ્યો અને જણાવ્યું કે વિગ્રહના અંતે હિંદુસ્તાનને તેનું રાજ્યવધારણુ વનાવું વચન મળવું જોઈએ આ બંને શરતો પર બ્રિટિશ સરકારે ધ્યાન નહિ આપવાથી સાત પ્રાતોમા જ્યા કોંગ્રેસ પ્રધાન મડો હતા ત્યા તેમણે રાજનામા આપ્યા અને ત્યાનું વધારણુ તે પ્રાતના ગવર્નરોએ પ્રોક્લેમેશન બહાર પાડી હાથમા લીધું એ પ્રાતોમા ધારાસભા તેમજ પ્રધાનમડો હવાતીમા નથી આ પ્રતેક પ્રાતમા ગવર્નરે સનદી નોડરીના સબ્યોમાથી ત્રણ સનાહકારો નીમ્યા છે ને તેમની સનાહથી અમલ ચલાવે છે આ પ્રોક્લેમેશન પહેલા એમ વર્ષ માટે બહાર પાડવામા આ વુ હતું એક વર્ષ પછી તે પાછું લગાયું છે અને ૧૯૪૩ ના માર્ચ સુધી

અમનમાં રહેને બાકીના પ્રાંતોમાં બધાગણ પ્રમાણે અમન ચાલે છે એારિમાંમાં પાછુ પ્રધાનમંત્રી હયાતીમાં આન્યુ છે.

જર્મનીનું યુરોપમાં આક્રમણ તેમ જ જાપાને મનાયા મિગાપુર અને પાસિફિકના ટાપુઓ લઈ ઑસ્ટ્રેલિયા અને બરમા પર કબ્જા આક્રમણને લઈ હિંદુસ્તાનને આગળે આવેતો વિગ્રહ ખ્યાનમાં બઈ ઉની થયેથી વસ્તુચિનિને પડેલી વળત તથા હિંદુસ્તાનનો રાજદ્વારી પ્રશ્ન ઉકલવા માટે તેમ જ હિંદીઓ વિગ્રહમાં પૂર્ણ ભાગ લઈને અને મનની મન આપે તે હેતુથી સિટિશ વિગ્રહ પ્રધાનમંત્રી તેમના એક અભ્ય સગ રોકેઈ કિબને સિટિશ મરજાની હિંદ પ્રત્યેની ગજદ્વારી યોજના માથે મોકલે છે એ યોજનાના મુખ્ય મુદ્દાઓ નીચે પ્રમાણે છે

- ૧ વર્ષાર્ધ પૂરી થતા હિંદુસ્તાનમાં (ઇન્ડિયન યુનિયન) બધાગણ ધનવા માટે એક દહેરોગેન કૉલેજ પ્રાનિક ધારામભાએ ચૂટી અને તે બધાગણ ધકે આ બધાગણ સિટિશ સગકાટે સ્વીકારવું
 - ૨ પ્રત્યેક પ્રાંતને એ બધારણમાં નેગરુ કે નહિ તે મગજિયાત ગખવામાં આન્યુ છે અથવા પાછળથી નેગરુ શકે છે ને એકથી વડુ પામે પામેના પ્રાંતો જુદુ યુનિયન આપવા માગે તો તે સિટિશ મગજ સ્વીકારશે
 - ૩, દેલી રાજ્યોને એ યુનિયનમાં નેગરુવાનુ મગજિયાત રાખવામાં આન્યુ છે જે પાછળથી નેગરુ શકે છે
 - ૪ દેલી રાજ્યો યુનિયનમાં નેગરુ કે નહિ તો પણ તેમની સાથેની મધિઓમાં પ્રામનિક ફેફકાગે કરવાના છે
 - ૫ હિંદુસ્તાનના યુનિયનને સિટિશ કેમનવેચના બીજા સભ્યો માથે સમાનતાનું એટલ સ્વીકારવામાં આન્યુ છે અને જે એણે એ સભ્યોથી છૂટા થવું તેમ તો છૂટુ થઈ શકે છે
 - ૬ તરતમાં ગવર્નર જનરલ કાગેમારી અબાની યુનિયનના કરશે ફક્ત વિગ્રહ દરમ્યાન લશ્કર અને હિંદના રાજાઓ પ્રશ્ન સિટિશ મગજાની જવાબદારી ફેરવે રહેશે
- આ યોજના પર હિંદના નેતાઓ વિચાર કરી ગયા છે

પ્રકરણ ૫૮

પ્રાંતિક ધારાસભા

પ્રાંતિક ધારાસભા—પ્રત્યેક પ્રાંતમાં ધારાસભા છે. મુખર્જી, મંદ્રાસ, બગાળા, સચુક્ત પ્રાંત, મિલ્કાર અને આસામની ધારાસભા બે મહાળની બનેલી છે, ત્યારે બાકીના પ્રાંતોની ધારાસભામાં એક જ મહાળ છે જ્યાં ધારાસભાના બે મહાળ છે ત્યાં તે લેજિસ્લેટિવ કાઉન્સિલ અને લેજિસ્લેટિવ એક્ઝેક્યુટીવ કહેવાય છે જ્યાં એક છે ત્યાં તે લેજિસ્લેટિવ એક્ઝેક્યુટીવ કહેવાય છે.

પ્રાંતિક ધારાસભાનું બધારણ પ્રાંતે પ્રાંતે જુદું છે, પણ દરેક પ્રાંતમાં એ કોમી ધોરણ પર રચાયેલું છે. જુદી જુદી કોમોને પ્રાંતિક ધારાસભામાં તેમની વસ્તીના પ્રમાણમાં કોમી સુકાદાની રૂએ જગ્યાઓ આપવામાં આવી છે પ્રત્યેક કોમના મતદારો તેમની કોમના મતદારસંઘમાં જ મત આપી શકે. જે પ્રાંતોમાં પછાત ભાગોને, પછાત કોમોને, વેપારઉદ્યોગોને, યુનિવર્સિટીને, જમીનદારોને કે બીજા ખાસ વર્ગો મહાળોને જગ્યાઓ આપવામાં આવી છે તેની સૂચના માટે પણ ખાસ યોજના ઘડવામાં આવેલી છે.

પ્રાંતિક લેજિસ્લેટિવ એક્ઝેક્યુટીવ—મુખર્જી દવાકાની પ્રાંતિક એક્ઝેક્યુટીવમાં ૧૭૫ જગ્યા છે. એમાંથી ૧૧૪ જનરલ (હિંદુઓ માટે-૧૫ હરિજનોને માટે), ૧ પછાત વર્ગ અને પછાત ભાગોને માટે, ૨૬ મુસલમાનોને માટે, ૭ અંગ્રેજી ઇન્ડિયનને માટે, ૩ યુરોપી-અનેને માટે, ૩ દેશી ક્રિસ્ટીઓને માટે, ૭ વેપારઉદ્યોગોને માટે, ૨ જમીનદારોને માટે, ૧ યુનિવર્સિટીને માટે, ૭ મજૂરોને માટે ને ૬ સ્ત્રીઓને (૧ મુગલમાન સ્ત્રીને) માટે છે.

—કોમી ચૂકદો (Communal Award) એટલે કે પ્રાંતોની ધારાસભામાં જુદી જુદી કોમોને કેટલી જગ્યાઓ આપવાની તેને લગતા ક્ષિટિય સરકારે આપેલા નિર્ણય.

પ્રાંતિક લેજિસ્લેટિવ કાઉન્સિલ— પ્રાંતિક લેજિસ્લેટિવ કાઉન્સિલનું બધારણ કોમી ધોરણ પર જ ધરાયું છે. મુખર્ષી ઇન્દિરાની પ્રાંતિક લેજિસ્લેટિવ કાઉન્સિલના બધારણ જેવું જ બીજા પ્રાંતની કાઉન્સિલોનું બધારણ છે. મુખર્ષીની કાઉન્સિલમાં કુલ જગ્યા ૨૯ થી ૩૦ છે, જેમાં ૨૦ જનરલ છે, ૫ મુસલમાનોની છે, ૧ યુગેપી-અનની છે અને ૩-૪ પર ગવર્નર જે કોઈ કામ કે વર્ગને પ્રતિનિધિત્વ નહિ મળ્યું હોય તેના પ્રતિનિધિ નીમે છે.

સભાસદોની લાયકાત—ધારાસભાનો અભ્યાસ દ્વિવિધ પ્રગતિ હોવી જોઈએ. ધારાસભામાં બેઠાનાં પહેલાં પ્રત્યેક સભાસદને વકાતીના મોગદ લેવા પડે છે

ધારાસભાના સભાસદોની ચૂંટણી—લેજિસ્લેટિવ એસેમ્બલીની ચૂંટણી સીધી છે. પ્રત્યેક મતદારસભ (Constituency) ના મતદારોની યાદી હોય છે. મતદારો પોતાના સભમાં જ મત આપી શકે મતદારની લાયકાત પ્રાંત પ્રાંતે જુદી છે. પણ સાધારણ રીતે જે માણસ (જી કે પુરુષ) કર આપનાર હોય, અમુક કિંમતની મિલ્કત ધરાવતો હોય, અથવા જેણે અમુક ફગવણી લીધી હોય તે મતદાર થઈ શકે. આવકવેરા ભરનાર, સરકારી અમલદારો, કાંગેસ થએલા કે પેન્શન પર ગએલા કે નોકરીમાંથી છૂટા થએલા સૈનિકો કે પોલીસો, કે ભરકરમાં ચાર વર્ષ સુધી ચાલુ નોકરી કરેલી હોય એવા સૈનિકો મતદાર છે. અમુક પાછળ પડેલી કોમોના મતદારો માટે એકાદી લાયકાત ઠરાવવામાં આવી છે. આ યોગના પ્રમાણે બધી પ્રાંતિક એસેમ્બલીઓને માટે ઈ. સ. ૧૯૪૭ ની ચૂંટણીમાં કુલ સ્ત્રી અને પુરુષ મતદારોની સંખ્યા ૩,૯૨,૩૭૯૧૪ હતી (કુલ વસ્તીનો ૧૪ ટકા). બધી પ્રાંતિક લેજિસ્લેટિવ કાઉન્સિલોને માટે કુલ મતદારોની સંખ્યા ૮૯,૫૭૧ હતી. ૧૯૧૯ માં સ્ત્રી અને પુરુષ મતદારોની સંખ્યા ફક્ત ૮૭,૪૪૦૦૦ હતી (કુલ વસ્તીનો ૩ ટકા).

પ્રાંતના ગવર્નરને ધારાસભા બોલાવવાનો, તેને મુલતવી રાખવાનો તેમ જ બરખાસ્ત કરવાનો અધિકાર છે. સાધારણ રીતે એસેમ્બલીની મુદત ૫ વર્ષ છે. લેજિસ્લેટિવ કાઉન્સિલ ચાલી મળે છે, પણ

એના ત્રીજા ભાગના સભાસદો ત્રણ ત્રણ વર્ષે ફરેગ થાય છે ધારાસભાના બે મહાગો પોતાનો પ્રમુખ પોતાનામાંથી ચૂંટે છે

સભાસદોના ખાસ હકો (Privileges)—સભાસદોને ધારાસભામાં મુક્તકંઠે કોઈપણ જાતના અકુશ સિવાય બોલવાની તેમ જ અર્થો કરવાની છૂટ છે પોતાના મતો માટે તથા ધારાસભાની મજૂરીથી જે કંઈ પ્રસિદ્ધ થાય તેને સભાસદો જવાબદાર નથી

ધારાસભાની ભાષા—સાધારણ રીતે ધારાસભાનું કામકાજ અંગ્રેજી ભાષામાં થવું જોઈએ પણ જે કોઈ સભાસદ અંગ્રેજી ભાષા નહિ જાણતો હોય અથવા તો તેમાં સારી રીતે કે સહેલાઈથી બોલી શકતો નહિ હોય તો બીજી ભાષામાં બોલી શકે છે

કાયદા ઘડવાની રીત—ધારાનું બિલ (બરડો) ગમે તે મહાગામ રજૂ કરાય જે પસાર થાય, તો તે ગવર્નરની મજૂરી માટે મોકલવામાં આવે છે જે પ્રાંતોમાં બે મહાગો છે ત્યાં દરેક બિલ બે મહાગામાં પસાર થવું જોઈએ ને પસાર થયા પછી તે ગવર્નરને મજૂરી માટે મોકલવામાં આવે છે જે બે મહાગો વચ્ચે મતભેદ પડે તો બંનેના સભાસદો સાથે બેમે ને મત આપે ને જે નિર્ણય વધુમતે થાય તે પ્રત્યેક મહાગાનો નિર્ણય ગણાય ગવર્નર બિનને મજૂરી આપે કે નામજૂર કરે કે ગવર્નર-જનરલના વિચાર માટે મુખતબી ગણે વળી એ તેમાં સુધારા સૂચની પાછું મહાગો પર વડું વિચાર માટે મોકલી શકે વળી શરેનશાહ ગમે તે કાયદો ગવર્નર કે ગવર્નર-જનરલને તેની મજૂરી આપી હોય તે તાગીબથી ૧૦ મહિનાની અંદર નાબૂદ કરી શકે છે

આવકજાવકના અડસટ્ટા—દર વરસે ગવર્નર પ્રાંતના આવતા વર્ષના મહેસૂલખર્ચના અડસટ્ટાનું બજેટ ધારાસભાના મહાગો આગળ રજૂ કરાવે છે ગવર્નરનો પગાર અને ભથ્થુ, પ્રધાનો ને હાઇકોર્ટના જજોનો પગાર, પ્રાતિક જાહેરદેવાનું વ્યાજ અને જાતન ગણેના મુનકા (Excluded areas) નો ખર્ચ, એ સિવાયનો સવગો ખર્ચ નાણામંત્રી બે મહાગો આગળ બહાવી માટે રજૂ કરે છે બે મહાગો એ ખર્ચની જૂદી જૂદી નાની મોટી રકમ પર વિવેચન

કરી શકે, પણ એમની એવી જ તે મજૂર કે નામજૂર કરી શકે
છે નાણાને વગર મિનિસ્ટ્રીમાં જ રાખી રાખી દાખલના
તે હારી શકાય નહિ. તે નાણામંત્રીને માગેના ખર્ચમાં ધાગસભા
દાખલ કરે તે તે એ ખર્ચ ગવર્નરને પોતાની જ અદા કરવા
આવશ્યક નામે તો તે એ મજૂર કરી શકે છે.

ધારાસભામાં મને મજો હતો બામનો પણ પ્રતાપને પ્રતો
પ્રતી શકે, જો બામનો પણ દરેકે પસાર કરી શકે તે તે દરેક
અગત્યનો પ્રત એમએકે જોઈ શકે. હાથ અથવા કાઈ અગત્યનો
મનાવ મનાવ બન્યો હોય તો અગત્યને તે પણ બાંધે એવવા માટે સમાજ
કામ નવતરી ગાંધીજીની દરખાસ્ત (Motion for adjournment)
પસાર કરી શકે.

ચીફ કમિશનરના પ્રતો—આવા પ્રતો કે જે તે પ્રત્યેક કમિ
શનરની હુકમત નીચે છે ચીફ કમિશનરને ગવર્નર-જનરલ નીચે છે તે
તેને એ જવાબદાર છે એમાં ધાગસભા નથી એમાંના કેટલાક હુકમ
ધારાસભામાં મહાસભા મોડે છે.

પૂર્ણ બાંધે અને થોડા બાંધે પ્રદેશો—નવા રાજ્ય
બંધાવવામાંથી પૂર્ણ બાંધે અને થોડે અંગે બાંધે અને પ્રદેશો
(Excluded and Partially Excluded Areas)

કેટલા પ્રતોમાં કેટલાક ભાગો ધણી પાછળ પડતા છે તેને
નવા બંધાવવામાંથી પૂર્ણ કે થોડે અંગે બાંધે અને થોડે એ ભાગોને
Excluded and Partially Excluded Areas કહે છે પૂર્ણ
બાંધે અને થોડે ભાગોને વધીવળ ગવર્નરને હુકમ છે
થોડા બાંધે અને થોડે ભાગોને (Partially Excluded) ભાગોને વધીવળ
પ્રધાનને હુકમ છે અંગે પણ એના વધીવળ માટે ગવર્નર જવાબદાર છે
એને જ્યારે એના વધીવળની બાંધના ગવર્નર અને પ્રધાનને મનગર
પડે ત્યારે ગવર્નર પોતાના મન પ્રમાણે અમલ કરી શકે છે.

શીડરેશન અને પ્રાંતો વચ્ચેના સંબંધ

જે વિષયો આખા શીડરેશનને લગતા છે તે વિષે કાયદા ધડવાનો અધિકાર ફેડેરલ ધારાસભાને છે. અને જે વિષયોમાં પ્રાંતોનું મ્યાનીટ હિલ અમાયલુ છે તે વિષે કાયદા ધડવાનો અધિકાર પ્રાંતોનો છે.

નવા ગઝલ બંધારણમાં કાયદા ધડવાની સત્તા નીચેના અમલદારો તથા સભાઓને આપવામાં આવી છે —

૧. ફેડેરલ ધારાસભા, ૨. ગવર્નર-જનરલ
૩. પ્રાંતિક ધારાસભા અને ૪. ગવર્નર.

સાધારણ રીતે ફેડેરલ ધાગસભાને આખા હિંદુસ્તાનને કે ટ્રાઈ પલુ વિભાગને માટે કે ટ્રાઈ પલુ રીડરેશનમાં જોડાયેલા રાજ્યને માટે કાયદા ધડવાની સત્તા છે. પ્રાંતિક ધારાસભાને આખા પ્રાંત કે તેના ટ્રાઈ પલુ ભાગને માટે ધારા ધડવાનો અધિકાર છે ફેડેરલ અને પ્રાંતિક ધારાસભાનું કાયદા બાંધવાનું ક્ષેત્ર ચોક્કસ રીતે નક્કી કરેલું છે અને તે ક્ષેત્રમાં પ્રત્યેક અંતર છે ફેડેરલ અને પ્રાંતિક ધાગસભા ક્યા ક્યા વિષયોને લગતા કાયદા ધડી શકે તે બતાવવાને ત્રણ યાદી કરવામાં આવી છે. પહેલી યાદીમાં ફેડેરલ ધાગસભા ક્યા વિષયોના કાયદા ધડી શકે તે બતાવ્યું છે બીજી યાદીમાં પ્રાંતિક ધાગસભા ક્યા વિષયોના કાયદા ધડી શકે તે બતાવ્યું છે અને ત્રીજી યાદીમાં બંને ધાગસભાઓ ક્યા વિષયોના ધારા ધડી શકે તે બતાવ્યું છે.

પરંતુ યાદીમાં જણાવેલા ફેડેરલ ધારાસભાની મરતાના વિષયો ૫૧ છે. તેમાં મુખ્યત્વે ફગીને નીચે મુજબ છે —

૧. હિંદુસ્તાનનું ગઢાણ, ૨. પરદેશી રાજ્ય સાથે સંબંધ,
૩. ચંપલ, ૪. ફેડેરલ ડેવે, ૫. ટપાલ તથા તાર, ૬. કરવેરા અને ગકાન, ૭. આવકવેરા (Income Tax) ૮. મીકુ (Salt).

ખીજી યાદીમા જણાવેના પ્રાતિક ધારાસભાની મતભા વિચો
૫૪ છે તેમા મુખ્યત્વે ઢરીને નીચે પ્રમાણે છે —

૧ પ્રાતની મુનેહ્યાતિ, ૨ આનિક અરાત્ય, ૩ જાગે
તન્દુરસ્તી, ૪ કેવણી, ૫ નહેગ્યાતુ, ૬ ખેતીવાડી ને જમીનમહેસ
૭ કરવેરા (છંકમ ટેકમ મિલાપના)

ત્રીજી યાદીમા જણાવેલા ફેડેરન ને પ્રાનિક ધારામમા મનેની
સત્તાના વિચો ૩૬ છે તેમા મુખ્યત્વે ઢરીને નીચે મુજબ છે —

૧ ફાજદારી કાયદો, ૨ સિવિલ પ્રોસીજર, ૩ કારખાના

ત્રીજી યાદીના વિચોમા પ્રાતિક ધારામમા પોતાના પ્રાતને માટે જ
ધારા ધરી શકે જો એથી વધુ પ્રાતો પ્રાતિક વિષય માટે ફેડેરન
ધારાસભાને વીનવે તો ફેડેરન ધારાસભા તે પ્રાતને માટે ધારા ધરી શકે
ત્રીજી યાદીના કોઈ વિષય પર પ્રાતિક ધારાસભા કાયદો ધડે તે જો ફેડેરન
ધારાસભાએ પહેલા ધડેલા કાયદાથી વિરુદ્ધ હોય તો જ્યાનુધી
પ્રાતિક કાયદાને ગવર્નર-જનરલ કે શહેનશાહની સમતિ નહિ મળે ત્યા
જુધી તે કાયદો નહિ ગણાય ને ફેડેરન કાયદો જ અમલમા રહે

પ્રાતો પ્રાતિક ક્ષેત્રમા અવન છે આ પ્રાતિક અવનતાના મુદ્દા
પર જ નવ રાજ્યનધારણ રચાય છે અમુક જાળતમા જ ગવર્નર,
ગવર્નર-જનરલ કે હિંદી નજરના મખૂ હોજ છે ફક્ત કોઠકીને
પ્રસંગે કે મહામુશકલીનો પ્રમગ જાહેર થાય ત્યારે જ ફેડેરન સભા
પ્રાનિક વિચોને લગતા કાયદા ધરી શકે

કારોખાઈ સત્તા—શીડરેશન ને પ્રાતો વચ્ચે ધારાના વિચોની
વહેવણી થએલી છે તેમજ અરોમારી સત્તાના વિચની પણ વહેવણી
થઈ છે સાધારણ રીતે ફેડેરન સરકાર ને તેના અમલદારો ફેડેરલ
કાયદાઓનો અમલ કરે છે અને પ્રાતો ને રાજ્યો પામે પોતાની
મતભા અમલ કરાની શકે છે અથવા તેનો અમલ કરવાનું તેમને સોંપી
શકે છે પણ તેમ કરતા તેઓ પ્રાતો તથા રાજ્યોનું હિત જૂનવાનુ નથી

પ્રાનિક સરમાર પ્રાતિક ધારાઓના અમલ માટે જવાબદાર છે

આંતરપ્રાતિક સંબંધ—શીડરેશન ને પ્રાતોની વચ્ચે પોત
પોતાના કાર્યપ્રદેશ, સત્તા ને અધિમાર વિશે દબેશા તમાર થવાનો સભવ રહે

છે. જો તકરાર કાયદા કે હકને લગતી હોય તો તેનો ફેડરલ કોર્ટ ચુકાદો આપે છે. બીજી કોઈ તકરારનો નિકાલ કરવાને ગવર્નર-જનરલને આતંત્રપ્રાતિક કાઉન્સિલ નીમની પડે છે.

જો શ્રીડેશનના એ અગ્રો વચ્ચે નદીના પાણીના દુરુપયોગ વિષે તકરાર ઊભી થાય તો ગવર્નર-જનરલને ફરિયાદ થઈ શકે. જો ગવર્નર-જનરલને યોગ્ય લાગે તો તેની તપાસ કરવા એ એક કમિશન નીમી શકે ને તેના રિપોર્ટને આધારે પોતાનો નિર્ણય આપે વળી આ આખન નામદાર સહેનગાહે તેમની કાઉન્સિલ (His Majesty in Council) આગળ મૂકવા ગવર્નર-જનરલને વિનંતિ કરી શકાય.

શ્રીડેશન અને પ્રાનો વચ્ચે મહેસૂલના વિષયોની વહેંચણી ચોક્કસ રીતે કરવામા આવી છે

મહેસૂલના વિષયોની વહેંચણી—ફેડરલ સરકારના મહેસૂલના વિષયો નીચે પ્રમાણે છે —

- ૧ આયાન-નિકામ પર જકાત
- ૨ તમાકુ પર ને બીજી હિંદુસ્તાનમા પાકેલી ને બનાવેલી પીવાનો દારૂ, અરીણ ને ડ્રાગ્મો સિવાયની વસ્તુઓ પર જકાત
- ૩ ટોંપોરેગન ટેક્સ (કપનીઓ પરનો કર)
- ૪ ખેતીવાડીની આવક સિવાયની આવક પર વેરો
- ૫ ખેતીવાડીની જમીન સિવાયની મિલકતની કુલ કિંમત પર વેરો અને કપનીની મૂદી પર વેરો
- ૬ ખેતીવાડીની જમીન સિવાયની બીજી મિલકતના વાગમા પર કર
- ૭ એક, દૂડીઓ સિંગેરે પર ટેંકપ ડ્યુટી
- ૮ દરમિયાન ટેક્સિમ વસ્તુઓ પર અથવા ગેમ્સ કે એગ્રીમેનમા જતા પેમન્ટો પર ને રેવનુ ના પર ગેમ્સ

પ્રાંતિક સરકારની મહેસૂલના વિષયો નીચે પ્રમાણે છે:—

૧. જમીનનું મહેસૂલ
૨. પીવાનો દારૂ, અરીણ, ભાગ, ગાંધે વગેરે વસ્તુઓ પર એમ્બાર્ક ડ્યુટી

- ૩ ખેતીવાડીની આવક પર આવકવેગ
- ૪ જમીને તથા મંડોનો ફ વેગ
- ૫ ખેતીવાડીના વારસા પર (Succession) ૬
- ૬ ખનિજ પદાર્થો પર ૬૦
- ૭ માથાવેરા (Capitation Tax)
- ૮ ધધારોજગાવ પર ૬૦
- ૯ પશુઓ પર ૬૨
- ૧૦ ચીનેના વેચાણ પર અને જાહેરખગ પર ૬૨
- ૧૧ અમુક ધ્યાનિક વસ્તુઓ આવકની ચીને પર ૬૨
- ૧૨ ચીનેના નાણાં, સરકારે વેચે મોજાઓની વસ્તુઓ પર ૬૦
- ૧૩ પ્રેક્ટીસ નિગટમાં જણાવ્યા મિત્રાવની ખીજ ઝંખ ડ્યુટી
- ૧૪ દેશની અદર જગમર્ગે થઈને જનાગ ઉતારુઓ ને વસ્તુઓ પર ૬૨
- ૧૫ નામવેરા

આવકવેરામાંથી અમુક વર્ષ પછી જેટલો આવકવેરા દરેક પ્રાતમાંથી ઉગ્રવાય તેમાંથી ૫૦ ટકા તે પ્રાતને પાછો આપવાનું હવું છે પણ પહેલા પાંચ વર્ષ મુધી વડી મરકારની નાણાની ચિનિ એવી નથી કે એ એમાંથી ૫૦ ટકા લાગ પ્રાતોને આપી શકે પાંચ વર્ષ પછીના ખીજ પાંચ વર્ષમાં જે વડી સરકારની નાણાની ચિનિ સુધરશે તો એ લાગ અમુક પ્રમાણમાં આપવાનું મર થશે ને ૧૦ વર્ષ પછી જે રેનવે મેજનમાં વળો વગરો નહિ થાય તો એ ૫૦ ટકા પ્રાતોને મળશે

૫૦ ટકા આવકવેરા નીચેના પ્રમાણમાં પ્રાતોમાં વહેંચવામાં આવશે મદ્રાસ ૧૫ ટકા, મુમ્બઈ ૨૦, બંગાળ ૨૦, સયુક્તપ્રાત ૧૫, પંજાબ ૮, ગિદ્ધાર ૧૦, મધ્યપ્રાત ૫, આસામ ૨, વાચન સરહદનો પ્રાત ૧, ઓરિસા ૨ સિધર

વળી બંગાળ, ગિદ્ધાર ને ઓરિસા કે જ્યાંથી જલ્ (Jute) ની નિદાસ થાય છે તેને એ નિકાસવેરાના ૬૦ ટકા આપવાનું હવું છે

આ ઉપરાંત વડી સરકાર તેના મહેસૂલમાંથી નીચે પ્રમાણેની રકમ નીચેના પ્રાંતોને આપશે —

સંયુક્ત પ્રાંતને ૨૫ લાખ પાંચ વર્ષ સુધી

આસામને ૩૦ લાખ

વાયવ્ય સરહદના પ્રાંતને ૧૦૦ લાખ પાંચ વર્ષ સુધી ને ત્યારપછી એ રકમ ફરીથી નક્કી કરવામાં આવશે.

ઓરિસાને ૪૦ લાખ, પહેલે વર્ષે ૪૭ લાખ.

સિંધને ૧૦૫ લાખ, પહેલે વર્ષે ૧૧૦ લાખ.

વડી સરકારનો ખર્ચ—વડી સરકારનો ખર્ચ લગભગ એક અબજ રૂપિયા છે. તેમાંનો ઘણો ભરકારી ખાતા પાછળ, જાહેર દેવા પેટે, રાજ્યવહિવટ ખાતે અને તાર, ટપાલ, જાહેર બાંધકામ, રેલવે, નહેર, ચક્ષુ વગેરે ખાતા પર થાય છે. બીજી મોટી ખર્ચની રકમ વિશ્વાયત્તા જે ખર્ચ હિદી પ્રધાન કરે છે તે છે.

પ્રાંતિક સરકારનો ખર્ચ—પ્રાંતિક સરકારનો ખર્ચ મોટે ભાગે રાજ્યવહિવટ ચલાવવામાં જ થાય છે. બાકીનો ખર્ચ કેળવણી, આરોગ્ય, જંગલ વગેરે ખાતા પર થાય છે.

પ્રકરણ ૬૧

ફેડરલ ન્યાયખાતું, મનદી નોકરી, પબ્લિક સર્વિસ કમિશન,
ફેડરલ રેલ્વેખાતું

નવા બધારણમાં શીડરેશન માટે એક ફેડરન કોર્ટ આપવાની
ગોવલ્લુ છે. શીડરેશનમાં આવી કોર્ટની જગ્યા છે એના અગોમાં
પોતપોતાની સત્તા વિષે વાનવાર તકરાવ ઉપસ્થિત થાય તેનો યુક્તિ
આપના એની સર્વોપરિ કોર્ટ વગર ચાલે નહિ.

ફેડરલ કોર્ટ ૧—ફેડરન કોર્ટ એક વડા ન્યાયાધિશ ને બીજા
૬ ન્યાયાધીશોની બનશે એ શીડરેશનના એથી વધુ અગો વચ્ચેની
એક બીજાની મત્તા કે હકને લગતી કોર્ટપલ તકરારનો યુક્તિ
આપશે અમુક ખામતોમાં પ્રાતિક હાઈકોર્ટનો યુક્તિ મામે એને અપીલ
કરી શકાશે અને અમુક ખામતોમાં એના યુક્તિની સામે ઈન્વેન્ટની
પ્રિની કાઉન્સિલને અપીલ થઈ શકશે ફેડરલ કોર્ટ દિલ્લીમાં કે એનો
૧૬૦ જજ ગવર્નર-જનરલની રજાથી ઠરવે ત્યાં બેઠી શકશે એના
જન્મેનો પગાર ફેડરલ મહેસુલમાંથી આપવામાં આવશે ફેડરલ કોર્ટ
કાનૂનો જે અર્થ કહે તે બ્રિટિશ હિંદુસ્તાનની ને કેટલેક અગે શીડરેશનમાં
દાખલ થએલા દેશી રાજ્યની કોર્ટને માન્ય રાખવો પડશે ફેડરલ કોર્ટ
હયાતીમાં આવી છે. હાલ તુરત એ એક વડા ન્યાયાધિશ ને બીજા
૬ ન્યાયાધીશોની બનેલી છે.

હાઈકોર્ટો ૨—નવા કાયદા પ્રમાણે મુખર્મી, મદ્રાસ, કલકત્તા,
અહ્મદાબાદ, લાહોર, પટના અને નાગપુરની હાઈકોર્ટો, અથોખાની
ચીફ કોર્ટ અને વાયવ્ય સરહદના પ્રાંતની ને સિંધની જ્યુડીશીઅલ
કમિશનરની કોર્ટ હાઈકોર્ટ તરીકે ગણાશે દરેક કોર્ટ એક વડા જજ
ને બીજા કેટલાક ન્યાયાધીશોની બનેલી છે.

દરેક હાઈકોર્ટ પોતાના પ્રાંતમાં આવેલી અગા કોર્ટ પર રેપરેઅ
રાખે છે અને તેમના કામને માટે કાનૂનો ઘડી શકે છે તેમજ કેટલાક
સબ્જેગોમાં એક કોર્ટમાંથી બીજી કોર્ટમાં દાવા મોકલી શકે છે ને
નીચલી કોર્ટમાંથી પોતાને ત્યાં પલ્કુ વાની શકે છે નીચલી કોર્ટના

યુકાદા સામે એ અપીલ સાલણી શકે છે એના યુકાદાની મામે અમુક બાબતમા ને મળેગોમા ફેડરલ કોર્ટને ને અમુક બાબતમા ને સમ્રેગોમા ઈન્ડિયની પ્રિવી કાઉન્સિલને અપીલ થઈ શકે છે.

પ્રાતિક ન્યાયખાતામા બીજા ઈર્ષ ખાસ ફેરફારો કરવામા આવ્યા નથી ને તે હાનમા છે તેવું જ ગણ્યું છે પણ નવા કાયદા પ્રમાણે જિલ્લા જજને ફેરબદલી ને તેમનું પ્રમોશન ગવર્નરના હાથમા છે, પરંતુ એ કરવામા એને હાઈકોર્ટની સલાહ લેવાની છે વળી જિલ્લાજજની પકિતમા પ્રેસિડેન્સી મેજિસ્ટ્રેટને પણ દાખલ કરવામા આવ્યા છે જિલ્લા જજના તામા નીચેના જજને નિમણૂક પ્રાતિક પશ્ચિમ સર્વિસ કમિશને તૈયાર કહેલી યાદીમાથી ગવર્નર કરે છે તેમના ફેરબદલી ને પ્રમોશન હાઈકોર્ટના હાથમા છે નીચલી પાયરીના મેજિસ્ટ્રેટની નિમણૂક તેમના જિલ્લા માજિસ્ટ્રેટની સલાહથી કરવામા આવે છે

સનદી નોકરી—સનદી નોકરી નવા કાયદા પ્રમાણે ત્રણ પ્રકારની છે આખા હિંદુસ્તાનની મધ્યસ્થ સરકારની ને પ્રાતિક સરકારની

૧ આખા હિંદુસ્તાનની નોકરીમા હિંદી વજર ત્રણ જાતના નોકરો નીચે છે —

- (૧) હિંદી મિનિ સર્વિસના (૨) હિંદી પોલિસ સર્વિસના,
- (૩) હિંદી મેડિલ સર્વિસ (Civil) ના

આ સિવાય બીજા ઇટલીક મુકરર જગ્યાઓ પર હિંદી પ્રધાન નિમણૂક કરે છે આ નોકરોનો ખર્ચ ને પેન્શન કંડન મહેસુલમાથી અપાય છે

૨ સનદી નોકરી (I C S) મધ્યસ્થ સરકારની નોકરી જેવાંકે જગત ખાતાની, ટપાન તથા નાગ ખાતાની ને ફેડરલ પબ્લિક વેવે ખાતાની ફેડરલ ક મધ્યસ્થ નોકરીના સર્વિસ કમિશન ઉમેદવારોની પત્રછીને માટે એક ફેડરલ જાહેર નોકરીનું કમિશન નીમવામા આવ્યું છે તે પરીક્ષા લઈ લાયક ફોટમ ઉમેદવારોની યાદી તૈયાર કરે છે તેમાથી ફેડરલ સરકાર નિમણૂક કરે છે

૩. પ્રાતિક નોકરીમાં પ્રાતિક ચક્રના નિમજ્જન છે. તેમ
પ્રાતિક પદ્ધતિમાં પ્રાતિક એક જાતે નોકરીનું કમિશન છે તે
સર્વિસ કમિશન થોડા તપાસ કરી કે પરીક્ષા લઈ લાયક
ઉમેશ્વારની યાદી તૈયાર કરે છે તે તેમની
પ્રાતિક ચક્રના નિમજ્જન કરે છે

ફોર્મ કમિશન પ્રાતિકે માટે પણ કામ કરી શકે તે એક
પ્રાતિક કમિશન બે પ્રાતિકે પણ કામ કરી શકે.

મનની નોકરીના હકને નવા બધાંજીમાં ખાસ જાણ આપવામાં
આવ્યું છે

ફોર્મલ ટેલેવે ખાતું—હિંદુસ્તાનની ટેલેવેના ચલિત આવાગિક
દ્રષ્ટી કરવાને નવા ગાંધીજીમાં ટેલેવેના વહીવટને લગતું સર્વજી
કામ ફોર્મલ ટેલેવે ઓથોરિટી (Authority) ને મોખવામાં આવ્યું
છે આ Authority નો પ્રમુખ તથા કે સમાજનો ગવર્નર જનરલ
નીમે છે તેમની નોકરીની મુદત પાંચ વર્ષની છે તેમના હાથમાં ટેલેવેના
સર્વજી વહીવટ છે ફોર્મલ બેલી, વેપારઉદ્યોગ ને સામાન્ય હિત ધ્યાનમાં
રાખીને તેણે ટેલેવેની નીતિ ધરીને અમલમાં મૂકવાની છે તે વિશે
ગવર્નર જનરલની જે સૂચના દોષ તે લક્ષમાં રાખવાની છે ટેલેવે
ઓથોરિટી ફોર્મલ સરકારને ૨૦ વર્ષ અમુક રકમ ધારા મુજબ આપશે
શીડેશનની ને ફોર્મલ રાજ્યોની ટેલેવે વચ્ચે તકરાર થાય તો તેના
નિકાપને માટે ટેલેવે દ્વારિમ્યુનન નીમવાની છે

પ્રકરણ ૬૨

સ્થાનિક સ્વરાજ્ય

સ્થાનિક સ્વરાજ્ય—હિંદુસ્તાન ધણો મોટો દેશ હોવાથી દરેક આબતમા ગામત્યવહિવટ મધ્યમ સરકારથી કે પ્રાતિક સરકારથી સંતોષકારક રીતે થવો મુશ્કેલ છે. આ વાત ઈ સ. ૧૮૭૦ ખંજીથી સારી રીતે સરકારના ધ્યાનમા આવી, અને મધ્યમ સરકારની સત્તા કોઈ પણ રીતે ઓછી કર્યા વગર પ્રાતોનો રાજ્યવહિવટ વધુ સરળતાથી ચાલે એ હેતુથી પ્રાતોના રાજ્યવહિવટની કેટલીક બાબતો સગવડને ખાતર પ્રાતોને મોપાઈ. પ્રાતોના વહીવટમા વધુ સુગમતા અને મજાના આવે એ હેતુથી શહેરો, જિલ્લાઓ, તાલુકાઓ તથા ગામડાઓમા સ્થાનિક સ્વરાજ્યની સમ્યાઓ આપવામા આવી. હોઈ રિપનના વખતથી સ્થાનિક સ્વરાજ્ય ખીલવવાની નીતિ નીકારાયલી છે.

હાલમા આ દેશમા સ્થાનિક સ્વરાજ્યની સમ્યાના ચાર પ્રકાર છે —

૧. ગામડા માટે પંચાયત
૨. તાલુકા માટે તાલુકા લોકસભા
૩. જિલ્લા માટે જિલ્લા લોકસભા
૪. શહેર માટે મ્યુનિસિપાલિટી

આ જુદી જુદી સ્થાનિક સ્વરાજ્યની સમ્યાઓ વહીવટની સુગમતા ને સવડ માટે રચાયલી છે આ સમ્યાઓ પર પ્રાનિક સરકારનો કાબુ પૂરેપૂરો છે. માત્ર સ્થાનિક બાબતોનો સ્થાનિક જરૂરીઆતોને અનુસરીને જલદી નિકાલ થાય તેટલા પૂરતી જ સત્તા એ સમ્યાઓને આપવામા આવી છે.

ગ્રામ્ય પંચાયત—ગ્રામ્ય પંચાયત આ દેશની પ્રાચીન સમ્યા છે. પ્રાચીન ગ્રામ્ય પંચાયતને ગામના સૂત્રાધવા પ્રતિનિધિઓની બનેલી હતી અને તે ગામના મહેસુલની ખેડતવાર ફાળવણી કરતી, ગામના

દીવાની અને કોર્ટદારી ટંકા પતાવતી, અને ગામના ગ્રામજનની વ્યવસ્થા કરતી અનેક ગામ એક નાનું સરખું પ્રજાસત્તાક ગભ્ય જેવું હતું. આ પચાસતો સૈકાઓ પર્યંત ચાલ્યા પછી છેલ્લા ૧૦૦ વર્ષમાં તેની મર્દ છે. વીસમી સદીની શરૂઆતથી પ્રાનિક સરકારોએ ગામ પચાસતોનો પુનઃરુદ્ધ કરવાને પ્રયાસો કર્યા છે. મુનર્મ મંદારે ગામ પચાસતોને એક કાયદો પસાર કર્યો છે, અને આ કાયદાની રૂએ થોડી પચાસતો અધર્ષ પહોં છે. પચાસતોને નવા પ્રાનિક સ્વાતંત્ર્યના અમલમાં ઉત્તેજન મળ્યું છે.

તાલુકા બોર્ડ—ગામ પચાસતોથી ઉચ્ચ પાયેએ તાલુકા બોર્ડ આવે છે. આ તાલુકા બોર્ડો અનિક વિષયોના વડીવરને માટે આપેલા છે. આ બોર્ડોની શરૂઆત લૉર્ડ મેયોના વખતથી થઈ કહેવાય, પણ તેનો વિકાસ લૉર્ડ રિપનના વખતમાં થયો. પ્રથમ તાલુકાબોર્ડમાં લોકોના પ્રતિનિધિઓ ધણા થોડા પ્રમાણમાં હતા અને પ્રમુખ ઘણે ભાગે તાલુકાનો મામલનદાર હોતો. તેનું કાર્ય પ્રાથમિક કેળવણી જાહેર આગેમ, શીતળા કાઢવાનું, હૉસ્પિટલો બાંધવાનું, રસ્તાઓ બાંધવાનું ને તેને સમરાવવાનું, તથા પુણે બાંધવાનું હતું. આ કામને માટે જમીન આકાર પર દર રૂપીએ એક આનો લોકલ ફંડ લેવામાં આવ્યો ને વધારાનો ખર્ચ સરકારી મદદથી પૂરો કરવામાં આવ્યો.

આ સંસ્થાની આપના કરવામાં લૉર્ડ રિપનને બહુ આશાઓ હતી. અનિક પ્રશ્નોનો સંતોષકારક રીતે લોકોની મજા પ્રમાણે કંઈક થાય અને લોકોને આ સંસ્થાદ્વારા ગભ્યવડીવરનો અનુભવ મળે એ દેવથીજ આ સંસ્થા અધર્ષ હતી. લૉર્ડ રિપને તો એને રાજકીય કેળવણીની નિયાજ તરીકે ગણી હતી, પણ કમનસીબે લૉર્ડ રિપનના અમલથી તે છેક ૧૯૧૬ નો સુધારાનો કાયદો પસાર થયો ત્યાંસુધી આ સંસ્થાનો ધારવા જેટલો વિકાસ થયો નહિ, અને ધારેલું પરિણામ આવ્યું નહિ. સુધારાના કાયદાના ચાર મુખ્ય પુત્રોમાંનો એક સ્થાનિક સ્વરાજ્ય સર્વજ્ઞ કરવાનો છે. આ સમયથી તે પ્રાનમાં નવી ધારાસભાએ નવા કાયદાઓ પસાર કરી તેના બંધારણમાં તથા સત્તામાં વધારો કર્યો છે.

હાલમાં પ્રત્યેક તાલુકા બોર્ડમાં ચૂંટાયલા સભાસદોની બહુમતિ છે. તેના પ્રમુખો ને ઉપપ્રમુખો ચૂંટાયલા છે. બોર્ડને લોકલકલક, હોડીઓ હંકારવાના પરવાનાની શી, રસ્તા પરનો ટોલ, પ્રાથમિક શાળાની શી, અને ખાણોની શીમાથી આવક થાય છે. આ ઉપરાંત સરકાર કેળવણી, રસ્તા, પુલો, પાણી, આરોગ્ય અને હોમિયોપેથી નિર્માવને માટે સારો ફાળો આપે છે.

જિલ્લા બોર્ડ—તાલુકા બોર્ડથી ચઢતી પાપરીના જિલ્લા બોર્ડ છે. એમાં પણ લોકોથી ચૂંટાયલા સભાસદોની બહુમતિ છે. એના પ્રમુખ અને ઉપપ્રમુખ ચૂંટાયલા છે. આ બોર્ડ તાલુકા લોકલબોર્ડનું કામ નક્કી કરે છે, તેમના અદાલતો તપાસે છે, અને તેને લગતા કામોનો નિકાલ કરે છે. મુખ્ય ઈલાકામાં કુલ ૨૬ જિલ્લા લોકલ બોર્ડો છે. મુખ્ય ઈલાકામાં ૧૯૨૩ ના પ્રાથમિક કેળવણીના કાયદાની રૂએ પ્રાથમિક કેળવણી સરકારે લોકલ બોર્ડને સ્વાધીન કરવાનું નક્કી કર્યું છે, અને લગભગ બધા બોર્ડોને તે સ્વાધીન કરી છે.

મ્યુનિસિપાલિટી—કાયદા પ્રમાણે નીચેના કામો પ્રત્યેક મોટી નાની મ્યુનિસિપાલિટીને મરજિયાત કરવાના છે—શહેરના રસ્તા વાળા સાફ કરાવવા, તેના પર પાણી છટાવવું ને દીવા કરાવવા, ગણેરનું આગથી રક્ષણ કરવું, નુકસાનકારક અને જોખમકારક વેપારધંધાને અટકાવવા, રસ્તા વચ્ચે અને પોળોમાં નબર કરતી વસ્તુઓ દૂર કરાવવી, ગંદકીવાળા ઘાસો ચોક્ખા રખાવવા, મુંદાને બાળવાની કે મટવાની ગોડવણ કરાવવી, જાહેર રસ્તા બંધાવવા ને તેને દુરબ્ધ રખાવવા, હલના નિશાન રાખવા, જાજર, પાણીની મોરીઓ, હમામ ખાના, ઘોવાની જગાઓ, હવાઈ તથા હેલ્થ, કનવખાના, બંધ વગેરે બંધવા, મંદિરાઓ ને ગંગાઓના નામ પાડવા, સ્ત્રીતળા ટાકવા, શહેરના હોટલોને પ્રાથમિક કેળવણી આપવાનો બંદોબસ્ત કરવો, દવા તથા મકાની મદદની સમજૂ કરવી, પીવાનું પાણી પુરું પાડવું વગેરે.

મ્યુનિસિપાલિટીના મરજિયાત કામો નીચે પ્રમાણે છે—ગામ, હાથગેરી, મ્યુઝીઅમ, આરામ ને વિશ્રાંતિના ઘાસો, પ્રદર્શન, ધર્મ શાળા વગેરેની સજા કરવી ને ચલાવવા.

મુમર્ઝી, કંગાની, મદામ, અને ઠલકતા બાગે દોવાથી ત્યાં પોર્ટ ટ્રસ્ટેરો ન્યાપવામાં આવી છે. એ ઠલકા બાધનાનું, તેના પર દેખડેખ ગખવાનું, અને તેને લગતો વહીવટ ચલાવવાનું કામ હો છે. આ મડલો ગલેગીઓ તેમ જ વેપારી મડલો તરફની ચૂંટાયના અને અગ્રણી તરફથી નીમાયના મજાસરોના બનેલા છે.

મોટા શરેગમાં વેપારશોખાગને લીધે ધંધેની ધીમ વત્તીને માટે નેહની મચવાળા ગેવાના મકાનો પૂરા પાડવા નધા શરેગ નુધનાઈને માટે ચોખ ઉપાયો ચોખવાને ઠલકતા વગેરે શરેગમાં મિટ્ટિ હામુવમેન્ટ ટ્રસ્ટ ન્યાપવામાં આવેલા છે એ ચાલગેમાં નવા ઘરો વપગામાં લેના પરેલા ટ્રસ્ટનું સર્વિશિટ બેનુ પડ છે.

હિંદુસ્તાનની ૮૯ ટકા વત્તી ગામડાઓમાં ગે છે. આ વાત ધ્યાનમાં ગખવાથી આમ્ય પચાયતો અને તાનુકા તથા ગિલ્લા બોકલ બોડી ખીલવવાની આવશ્યકતા અદલ અમળગે તેના વિકાસને માટે નનત પ્રયામો થવા નેહએ કેળવણીના પ્રચારની તથા આનિક અગત્યની આવશ્યકતા વિષે લોકોને અમજણ આપની નેહએ

ગામડા, કમ્પાઓ, તથા શરેગ, એ મર્વની ગેણીકગ્લીમાં તેમ જ ગર્દગીઆનોમાં કે છે, એટલે આનગિક વ્યવસ્થા એ દરેકના પોતાના જ હાથમાં રેાય તો તેથી ત્યાં વચના લોકોનું મુખ અને અગવડ સારી રીતે મચવાય ને તે બેમી ગખવામાં આવે તો આભાવિક રીતે જ ગામડાના લોકોનું નિત કાઠે મૂકવામાં આવે અને કમ્પા તથા શરેગના દિન પર વધારે કાલ આપવામાં આવે આ કારણથી આમ્ય પચાયતોની ખિનવણી થની નેહએ પ્રાથમિક કેળવણીનો ત્યાં વિકાસ મપૂર્ણ રીતે થગે, ત્યારે આ પચાયતોમાં ૯૫ આવગે એમ લાગે છે (

પ્રાનિક આતમના અમથમાં આનિક અગત્ય પર ખામ ધ્યાન અપાયુ છે ને પ્રત્યેક ગ્રામમાં એને લગતા કાયદામાં મુધારે કરી એની સધી સચાઓને સગીન પાયાપર મૂકવાના પ્રયત્નો થઈ રહ્યા છે.

ભાગ ૬

રાજ્યવહીવટ અને દેશી રાજ્યો

પ્રકરણ ૬૩

પ્રાંતિક વહીવટ અને જાહેરખાતાંઓ

૧. પ્રાંતિક વહીવટ

આપણે પાછળ જોયું કે રાજ્યવહીવટને માટે આખા હિંદુસ્તાનના ૧૫ રાજકીય ભાગો પાડવામાં આવ્યા છે. રાજ્યવહીવટની સરળતા અને સવડને માટે મુખર્ષિ પ્રાંતના ત્રણ વિભાગ પાડવામાં આવ્યા છે —

(૧) ઉત્તર વિભાગ, (૨) મધ્ય વિભાગ, અને (૩) દક્ષિણ વિભાગ. આ ભાગો ફક્ત જમીન મહેસુલની ઉપરાત ને જમીનને લગતા વહીવટને માટે જ ફરેલા છે. આ દરેક વિભાગ એક કમિશનરના અધિકાર નીચે છે. કમિશનર હમેશા સનદી નોકરીનો અમલદાર હોય છે. એ જમીન મહેસુલની ઉપરાત ઉપર દેખરેખ રાખે છે, જમીનની મહેસુલને લગતા ફક્તગે રાખે છે, અને જમીન વિશેના કનિયાની ફલીઓ આબજો છે. દરેક પ્રાંતિક ભાગ પાંચ સાત જિલ્લાઓનો બનેલો હોય છે અને દરેક જિલ્લાનો વહીવટ ને જિલ્લાનો કલેક્ટર ચલાવે છે.

તવડને ખાતર દરેક જિલ્લાના બે કે ત્રણ ભાગ પાડવામાં આવેલા હોય છે. આવો દરેક ભાગ બે ત્રણ તાલુકાઓનો બનેલો હોય છે. દરેક તાલુકામાં આસરે ૬૦ થી ૧૦૦ ગામડાં હોય છે, વિભાગનો ઉપરી અસિસ્ટન્ટ કલેક્ટર કે ડેપુટી કલેક્ટર હોય છે. તાલુકાનો ઉપરી આમલનદાર છે, અને ગામનો ઉપરી મુખર્ષી

૪ પટેલ છે. રાજ્યવહીવટને અંગે કરવામાં આવેલા ભાગો ને વિભાગોનો ખ્યાલ નીચેના કોષ્ટક પરથી સહેલાઈથી આવી શકશે:—

		ગવર્નર-જનરલ	નોંધ
દેશ	હિંદુસ્તાન	ગવર્નર-જનરલ ને વાઇસરૉય	મુખર્ષી ઈલાકા વગેરે ૧૫ રાજકીય ભાગો.
પ્રાંત	મુખર્ષી	ગવર્નર	ઉત્તર ભાગ (ગુજરાત), મધ્ય ભાગ (મદરાસ), દક્ષિણ ભાગ (કર્ણાટક) એવા ત્રણ ભાગો
ભાગ	ઉત્તર ભાગ	કમિશનર	ઉત્તર ભાગના ૭ જિલ્લાઓ:— અમદાવાદ, ખેડા, પંચમહાલ, સુરત, ભરૂચ, અને યાલુ.
જિલ્લો	સુરત	કલેક્ટર	સુરત જિલ્લાના ત્રણ ડિવિઝન (ભાગ) છે ને ૭ તાલુકા છે: મોપીસી, ઓરપાડ, માંડવી, બારડોલી, જલાલપુર, ચીખલી અને વલસાડ.
ડિવિઝન	વલસાડ	એસિસ્ટન્ટ કલેક્ટર કે ડેપુટી કલેક્ટર	વલસાડ ને ચીખલી વલસાડ ડિવિઝનમાં છે.
તાલુકો	વલસાડ	મામલતદાર	વલસાડ તાલુકાનાં ગામો વલસાડ, ભદ્રેલી, ઊંટડી, પલસાણા વગેરે.
ગામ	ભદ્રેલી	પટેલ	

જિલ્લાનો વહીવટ—હિંદના બ્રિટિશ રાજ્યવહીવટની દ્રષ્ટિએ સર્વત્ર જિલ્લા પર ચલું છે. જિલ્લાનો મુખ્ય અમલદાર કલેક્ટર છે. તે જિલ્લાનો મેજિસ્ટ્રેટ છે. આ અમલદાર રાજ્યવહીવટની દ્રષ્ટિએ સર્વત્ર છે. બ્રિટિશ હિંદુસ્તાનમાં કુલ ૨૬૮ જિલ્લાઓ છે, અને દરેક જિલ્લાનું ક્ષેત્રફળ સરાસરી ૪,૪૩૦ ચોરસ માઈલ છે. કલેક્ટર ધણું ખર્ચે

હિંદી સનદી નોકરીનો અમલદાર હોય છે. જેમ એની પદવી કલેક્ટર અને મેજિસ્ટ્રેટ એમ બે પ્રકારની છે, તેમ એના કાર્યનું ક્ષેત્ર પણ બે પ્રકારનું છે, કલેક્ટર તરીકે અને મેજિસ્ટ્રેટ તરીકે.

કલેક્ટર તરીકે જિલ્લાની જમીનમહેસૂલની ઉત્પાદનને માટે એ જવાબદાર છે એ જમીનમહેસૂલ, જમીનમહેસૂલના દફતરો, જમીનની માપણી, ને પાકોની આકૃષ્ટિના કામ પર દેખરેખ રાખે છે. અને એ કામને માટે વર્ષમા ત્રણેક મહિના તાબુકાઓમા ફરે છે. ગામડાના લોકો એને સરકાર-માખાપ ગણે છે. લોકોના ગાઢ પરિચયમા આવી તેમની જરૂરીઆતો તેમ જ દુ ખો જાણી તેના ઉપાય કરવા એ એનું કામ છે જિલ્લાની જાહેર સલામતીને માટે એ જવાબદાર છે.

મેજિસ્ટ્રેટ તરીકે એ પહેલી પાપરીનો મેજિસ્ટ્રેટ છે, અને બે વર્ષની સાદી કે સખ્ત કેદ અને ૧,૦૦૦ રૂ. સુધીનો દંડ કરવાની એને મત્તા છે ગુન્હા અટકાવવા માટે પગલા લેવાની એને સત્તા છે સુલેહશાન્તિ જાળવવા માટે પોતાની જુભેદારીથી એ ધારે તે પગલા લઈ શકે છે

પરચૂરણ કાર્ય—એ જિલ્લાના સામાન્ય વહીવટને માટે જવાબદાર હોવાથી પોલીસ સુપરિન્ટેન્ડન્ટ, ડેપુટી એન્ફોર્સમેન્ટ ઇન્સ્પેક્ટર, ફોરેસ્ટ ઓફિસર, મિલિય સર્જન વગેરે જિલ્લાના બીજા ખાતાના અમલદારોને જિલ્લાને લગતી તેમના ખાતાની બાબતોમા પૂછી શકે છે. સરકારને મોપેલી સગીરની મિત્રતાનો એ વાતી છે.

એસિસ્ટન્ટ કલેક્ટર—જિલ્લાના પેટાભાગ એસિસ્ટન્ટ કલેક્ટર કે ડેપુટી કલેક્ટરની સત્તા હોય છે એનું કામ અને એનો અધિકાર નાના પ્રમાણમા કલેક્ટરના જેવો જ છે એ પણ પહેલી કે બીજી પાપરીનો મેજિસ્ટ્રેટ છે, અને મહેસૂલી અમલદાર છે એ ગુન્હાઓની ફરિયાદની તપાસ ચલાવે છે, ને જમીનને લગતા દાવાઓ સાબળી ચુકાદા આપે છે, તથા જમીનમહેસૂલના વહીવટ પર દેખરેખ રાખે છે. મોમાસાના ચાર મહીના એ જિલ્લાને સદર મુકામે (મુખ્ય શહેરમાં) છે, ને બાકીના આઠ મહિના તાબુકાઓમા ફરે છે.

અંગ્રેજી દોષો દિલ્લી મનદી નોકરીનો અમલદાર હોય છે, ત્યાં
હંસુની દોષો પ્રાંતિક નોકરીનો અમલદાર હોય છે

મામલતદાર—તાલુકાનો હિપરી મામલતદાર છે એ પ્રાંતિક
નોકરીનો ગતગતી પાલકીનો અમલદાર છે એ પણ મુનષી તેમજ મેનિ
મીટની મતા ધરાવે છે એ બીજા કે ત્રીજા પાલકીનો મેનિમીટ હોય છે
એ તાલુકાની જમીનમલેસુની હિપત પર દેખરેખ રાખે છે
જમીનને વગતી બધી માનતો પર એની મતા હોય છે એ નાના
ગુનાને વગતી દરિયાનો આબગી તેનો ચુકાનો આપે છે. એ તાલુકાની
મલદારી તીન્નેરી આચરે છે. એના હાથ નીચે અવન કામદાર હોય છે
તે એને લાભમા મદદ કરે છે

મુખી કે પટેલ—એક ગામનો એક પોન હોય છે તે
ગામ મોટું હોય તો ત્યાં એ પોન હોય છે એક મુનષી પોન
અને એક પોલીસ પોન દરેક ગામને માટે અથવા ગામ નાનું
હોય તો મે ત્રણ ગામ વચ્ચે એક તગારી હોય છે પોન ને તગારી
નાથે મળાને જમીનમલેસુ હિપતે છે ને તાલુકા નિર્લેખીમા
બંધે છે તગારી જમીનના મુતરો, ખેતરોની હદના નિશાનો,
નકશાઓ, પાકો તથા આકાશીની નિગત, અને જમીનના મોમદનાના
ને વેચાણ કે ગીંગના દબાવેજોની ગામના જમીનદારમા નોંધ
રાખે છે તે ગામ મોટું હોય તો ત્યાં નિગાળ ને નિશાગના
મળાણ હોય છે ગામમા પોન ને તગારી હિપતે ચોક્કીદાર,
હવાનદાર તથા વેગીઆઓ ગામના નક્ષત્રને માટે તેમજ વડીલને
લગતા પચૂરણ કામદારને માટે હોય છે. તેઓને પગાર આપવામા
આવે છે, અથવા તો નોકરી મન વગર દરે જમીન આપવામા આવેલી
હોય છે

આ હિપત ગામની આમાન્ય જરૂરીઓનો પૂરી પાડવાને 'મા' ગામમા
મુતાર, પુદાર, મોની, કુબાર, હજમ વગેરે હોય છે, ને
તેમને પણ ખેડવાને દબામી જમીન (વાવડુ) મળેલી હોય છે
ગામના મલિકના પૂજારીને પણ ધાતુખર્ચ મલકાત તરફથી વાવડુ કે
વર્ગાન મળે છે

૨. સનદી નોકરી

હિંદી સનદી નોકરીની પરીક્ષા માટે ઉમ્મર, લાનગત, અભ્યાસ વગેરે આમતતે લગતા નિયમો હિંદી પ્રધાન ઘડે છે. હરીદાશની પરીક્ષા સિરિન સર્વિસ કમિશનર હિંદમા ને ઈન્ડિયા લે છે અને જેઓ પરીક્ષામાં પાસ થાય છે તેમને હિંદી પ્રધાન નીમે છે તેઓ હિંદી સનદી નોકરી કરેવાય છે અને તેમના પગાર ને પેન્શન પર હિંદી ધારાસભાનો કાય નથી આ સનદી નોકરી ઉપરાત પ્રાંતિક મનદી નોકરી હાય છે એ નોકરીની પરીક્ષાનુ ધોરણુ પગાર, ઉમ્મર, વગેરે પ્રાંતિક સરકાર નક્કી કરે છે ને આ નોકરીમાથી પસંદ કરેલા લાયક અમનદારને અમુક સપ્થામા હિંદી સનદી નોકરીની પાયરીએ અગવવામા આવે છે હિંદી ને પ્રાંતિક નોકરી ઉપરાત એ મને નોકરીથી ઉત્તરતી પાયરીની નોકરી હાય છે, જેના અમનદારને ખાતાના નાઓ નીમે છે

આ ત્રણ પાયરીના અમનદારો હિંદીનો રાજ્યવહીવટ ચલાવે છે આ સિવાન દુપાન તાર જગન જાહર બાધકામ, પોલીસ પેઇસ, ખેતીવાડી, નાણા જકાલ તથા આવકવેરા ખાતાના વહીવટને માટે પણ ઉપર જણાવ્યા મુજબ ત્રણ વર્ગના અમનદારો છે આ અમનદારોમાના કેટલાકને હિંદી પ્રધાન પસંદ કરી નીમે છે અને કેટલાક જાહેર પરીક્ષાને પરિણામે નીમાય છે

સનદી નોકરીની પરીક્ષા હવે હિંદુસ્તાનમા પણ લેવાન છે એટલે તેમા દાખલ થવાનુ હિંદીઓને મુગમ થયુ છે હાલમા જે અંગ્રેજ સનદી નોકરી નોકરીમા છે તે બ્યારે ત્રાગ થયે ત્યારે તેમની જગાએ બે લાગે હિંદીઓ નીમાગે એટલે વખત જતા મધી નોકરીઓમા હિંદુઓનુ પ્રમાણુ ઘણુ વધગે

આ ત્રણ પ્રકારની નોકરીમા અમનદારોની નિમણૂક તથા તેને લગતા કામકાજને માટે કાયમના ટેકેન તથા પ્રાંતિક જાહેર નોકરીનાં કમિશનો નીમવામા આ ના છે

૩. ન્યાયખાનું

આખા દેશમાં સર્વને એક જ કોજદારી અને દીવાની કાયદા લાગુ પડે છે. કોજદારી અને દીવાની ખાતાનો વલીવટ સરળતા પ્રાપ્તિમાં એકસરખી રીતે ચાલે છે. ફક્ત કોમી બાજતોમાં જ કોમી કાયદા લાગુ પડે છે. લક્ષ અને બીજા આમાજિક રીતરિવાજ, વારસના નોકો વગેરે વિષયોમાં હિંદુઓને હિંદુ ને મુસ્લમાનોને મુસ્લમાની કાયદા લાગુ પડે છે.

આખા હિંદુસ્તાનને માટે હજુ એક વરિષ્ટ કોર્ટ નથી. હાલમાં હાઈકોર્ટોના ફેસલાવિગ્દ્ અપીલો ઈંગ્લેન્ડની પ્રિવી કાઉન્સિલને કરવામાં આવે છે, જે તે સાબળા તેના પર છેવટનો ચુકાદો નામદાર શહેનગાહને નામે આપે છે.

મુંબઈ ઇલાકામાં ન્યાયખાતાનો વલીવટ—આપણા ઈલાકામાં દીવાની, કોજદારી ફરિયાદો ચૂકવવા માટે દીવાની તથા કોજદારી કોર્ટ હોય છે.

કોજદારી—ભાગેમા ભારે ફરિયાદો મુખર્મની હાઈકોર્ટ ચૂકવે છે. આ ફરિયાદો બે જાતની હોય છે, એક તો મુખર્મ શહેરમાં થએલા ગુનાને લગતી અને બીજી ગિલ્લાઓમાં થએલા ગુનાને લગતી (અપિલો). હાઈકોર્ટના જજ કોર્ટ પહોં કોજદારી ફરિયાદો જ્યુરીની મદદ વગર સાબળના નથી. જ્યુરી ધણું કરીને નવ પ્રતિષ્ઠિત શહેરીઓની બનેલી હોય છે. જ્યુરી ગુનાની હકીકત ખ્યાનમાં લઈ તેના પર પોતાનો મત જણાવે છે, અને જજ કાયદાની દૃષ્ટિએ ગુનો નર્પામે છે. જ્યુરી જે એકમત હોય તો તે પ્રમાણે જજે વર્ણવે નોંધાવે. જો એકમત નહિ હોય તો તેના અભિપ્રાય પ્રમાણે જજ નહિ વર્ણવે અથવા ફરીથી વિચાર કરવાનું કરાવે. જ્યુરીની મદદ ન્યાય નિષ્પક્ષપાતપણે આપવા માટે છે. હાઈકોર્ટ ગમે તેટલી શિક્ષા કરી શકે છે.

ઈલાકાનાં શહેરોમાં ગુનાઓની તપાસ કરી તેને હાઈકોર્ટમાં મોકલવા તેમ જ સાધારણ ગુનાઓને છેવટનો ફેસલો આપવા પ્રેસિડેન્સી મેજિસ્ટ્રેટોની કોર્ટ છે. તદ્દન સાધારણ ગુનાઓ સાંભળવા

માટે ગૃહરેખા ઓનગ્રી મેનિસ્ટ્રેટો (જે પી) દ્વારા છે જિલ્લાઓમાં જિલ્લા જજની કોર્ટ જિલ્લામાં થએલા ભારેમાં ભારે ગુનાઓને લગતી પ્રિયાઈ સાબિત છે અને સેશન્સ કોર્ટ હે છે

જિલ્લાના જજ ફોજદારી ગુનાઓની તપાસ અંતેસર કે જ્યુરરની મદદથી ચલાવે છે, પણ તે અંતેસર કે જ્યુરરના અભિપ્રાય મુજબ ચાલનાને બધાએનો નથી આ કોર્ટના જજને ઘણે ભાગે સનદી નોકરી દ્વારા છે મેશન્સ કોર્ટથી બતરતી બીજી ત્રણ બતની કોર્ટ છે (૧) ફર્સ્ટ ક્લાસ મેનિસ્ટ્રેટની કોર્ટ જિલ્લાનો કલેક્ટર અસિસ્ટન્ટ કમિશ્નર તથા ડિસ્ટ્રિક્ટ ડાયુગી કલેક્ટર ફર્સ્ટ ક્લાસ મેનિસ્ટ્રેટ દ્વારા છે (૨) સેકન્ડ ક્લાસ મેનિસ્ટ્રેટની કોર્ટ ને (૩) થર્ડ ક્લાસ મેનિસ્ટ્રેટની કોર્ટ ઘણે ભાગે મેન્ડ તથા થર્ડ ક્લાસ મેનિસ્ટ્રેટ મામનદાર દ્વારા છે

ફર્સ્ટ ક્લાસ મેનિસ્ટ્રેટની ચક્કા મે વરચની ૩૬ અને ૧,૦૦૦ રૂપિયા મુધી દર પ્રવાની છે જ્યાં મેન્ડ અને થર્ડ ક્લાસ મેનિસ્ટ્રેટની ચક્કા અનુક્રમે છે માસની કે અને ૨૦૦ રૂપિયા દર અને એક માસની ૩૬ ને ૫૦ રૂપિયા ને દરવાની છે

ફર્સ્ટ મેન્ડ અને થર્ડ ક્લાસ મેનિસ્ટ્રેટના ફેસના વિરુદ્ધ મેશન્સ જજને અપીલ ની શકાય છે અને મેશન્સ જજના ફેસના વિરુદ્ધ હાઈકોર્ટને અપીલ ની શકાય છે હાઈકોર્ટના ફેસના વિરુદ્ધ હાઈકોર્ટના જ એકથી વધુ જજની મેચને અપીલ થઈ શકે છે અને ખામ અંગેગોમાં આ ચુમદા વિરુદ્ધ પણ એવોડે જનરનુ સર્ટિફિકેટ મળે તો હાલની પ્રિની કાઉન્સિલને અપીલ કરી શકાય છે

દીનાની—ઈનામના શહેરોમાં દીવાની મુકદમાઓ સાબળના માટે હાઈકોર્ટ ને હાઈકોર્ટ ને પ્રમારના દીવાની મુકદમાઓ સાબળે છે, (૧) મુમદ ગૃહરેખા જોવા થએલા મુકદમાઓ અને (૨) જિલ્લાઓમાં ચલાવેલા મુકદમાના ચુનાવ વિરુદ્ધ થએલી અપીલો પછેના પ્રમારના મુકદમાઓ એ જજ સાબળે છે, અને બીજા પ્રમારના ઘણે ભાગે મે જજને સાબળે છે પછેના પ્રમારના મુકદમાઓના ચુમદાની વિરુદ્ધ એ કોર્ટના મે કે નધુ જજને અપીલ થઈ શકે છે અમુક

સંમેગોમાં હાર્થકોર્ટના સુકાદા વિરુદ્ધ પ્રિવી કાઉન્સિલને પાશુ અપીલ થઈ શકે છે.

હાર્થકોર્ટના જજોની નિમણૂક નામદાર ગ્રહેનશાહ કરે છે. તેઓ ગવર્નર કે બીજા કોઈ સરકારી અમલદારના હાથ દ્વારા નથી. હાર્થકોર્ટના વકાને સીફ્ટ જસ્ટિસ કહે છે, અને તે સઘળાં દીવાની કામકાજની વ્યવસ્થા કરે છે. હાર્થકોર્ટમાં વધુમાં વધુ ૧૫ જજ હોઈ શકે. એ પૈકી ૬ ઈંગ્લેન્ડ અને આયર્લેન્ડના જસ્ટિસ અને ૬ સિવિલિયનો હોવા જોઈએ અને બાકીના હિંદી વકીલો હોઈ શકે.

કચ્છાઓમાં અને બીજાં નાનાં શહેરોમાં નાના રૂ. ૨,૦૦૦ સુધીના દીવાની દાવાઓ માટે સ્મૉલ કૉર્ટિઝ કોર્ટ હોય છે. આ કોર્ટના સુકાદા સામે અપીલ થઈ શકતી નથી.

જિલ્લામાં ચાર જાતની દીવાની કોર્ટ હોય છે. જિલ્લાની દીવાની કોર્ટને ડિસ્ટ્રિક્ટ જજની કોર્ટ કહે છે. જિલ્લા જજ દીવાની દાવા સાંભળે છે, ને આગળ કશું તેમ ફાજલદારી કરિયાદો પણ સાંભળે છે. ગમે તેટલી કિંમતના દાવાઓ એ સાંભળી શકે છે. એના સુકાદા વિરુદ્ધ હાર્થકોર્ટમાં અપીલ થઈ શકે છે. એ જિલ્લાની દીવાની કોર્ટ ઉપર દેખરેખ રાખે છે. ડિસ્ટ્રિક્ટ જજની મદદ માટે એસિસ્ટન્ટ જજને નીમવામાં આવે છે. ધણે ભાગે આ જજને દસ દબાર રૂપીઆની કિંમત સુધીના દાવાઓ સાંભળે છે. દીવાની મુકદ્દમાઓ માટે ડિસ્ટ્રિક્ટ અને એસિસ્ટન્ટ ડિસ્ટ્રિક્ટ જજના તાગા નીચે સર્પોર્ડિનેટ જજ હોય છે. ફર્સ્ટ ક્લાસ સર્પોર્ડિનેટ જજ અમુક રકમ સુધીના દીવાની દાવાઓ સાંભળે છે. એ કોર્ટની નીચે સેકન્ડ ક્લાસ સર્પ જજની કોર્ટ હોય છે, જે અમુક રકમ સુધીના દાવાઓ સાંભળે છે. સેકન્ડ ક્લાસ સર્પ જજ કે ફર્સ્ટ ક્લાસ સર્પ જજના સુકાદા વિરુદ્ધ ડિસ્ટ્રિક્ટ જજને અપીલ થઈ શકે છે. અને અમુક સંમેગોમાં ફર્સ્ટ ક્લાસ સર્પ જજના સુકાદા વિરુદ્ધ હાર્થકોર્ટને બદારેખદાર પણ અપીલ થઈ શકે છે.

૪. જાહેર સલામતી

જાહેર સહીસલામતી એ પ્રકારની છે: પરદેશીઓના હુમલા સામે સહીસલામતી અને દેશની અંદરની સહીસલામતી. પહેલા પ્રકારની સહીસલામતી માટે આ દેશમાં મોટું લશ્કર રાખવામાં આવ્યું છે અને તે પરદેશીઓના હુમલા અટકાવવાને તથા તેની સામા થવાને પૂરતું છે. હિંદુસ્તાનનું કુલ લશ્કર લગભગ સવા ત્રણ લાખ માણસનું છે. તેમાં લગભગ પોણે લાખ ગોરુ છે અને બાકીનું દેશી છે.

આ ઉપરાંત આપણા દેશના સાંખા દરિયાકિનારાનું રક્ષણ કરવા નૌકાસૈન્યની જરૂર છે, તેથી એવું નૌકાસૈન્ય કોણું કરવાની શરૂઆત થઈ છે. આપણા દરિયાકિનારાના રક્ષણને માટે આપણે વિજ્ઞાપનની સરકારને દર વર્ષે દસ લાખ રૂપયા આપીએ છીએ.

બીજા પ્રકારની સહીસલામતીને માટે ઘણો પાકો બંદોબસ્ત કરવામાં આવ્યો છે. આ બંદોબસ્તને માટે પોલીસખાનું નિભાવવામાં આવે છે.

હિંદુસ્તાનની મુલેદશાન્તિ જાળવવા ગવર્નર-જનરલને અને પ્રાંતની મુલેદશાન્તિ જાળવવા ગવર્નરને ખાસ સત્તા આપવામાં આવેલી છે. અસાધારણ સન્નેગોમાં તેઓ ખાસ કાયદાઓ અમલમાં મૂકી શકે છે અને ખાસ ખર્ચની જવાબદારી આપી શકે છે. વળી આ દેશમાં મુલેદશાન્તિ જાળવવા સારું હથિયારબંધીનો કાયદો કરવામાં આવેલો છે. ૧૮૫૭ ની રાજ્યક્રાન્તિ પછીથી લોકો પાસેથી દારૂઆર કાઢી લેવામાં આવ્યાં છે, તેથી સરકારની ખાસ પરવાનગી વગર કોઈ પણ દિંદી દારૂઆર રાખી કે વાપરી શકે નથી. પરવાનગી વગર દારૂઆર રાખનાર કે વાપરનારને સજા થાય છે. પણ અંગ્રેજીને પરવાનગી વગર દારૂઆર રાખી શકે છે અને વાપરી શકે છે.

ગિરફાતોમાં કલેક્ટરને નેમ જ તેની નીચેના બીજા અમલદારોને ગિરફાતની સહીસલામતીને માટે પગલાં લેવાની સત્તા છે. પ્રત્યેક પ્રાંતનાં આંતરિક રક્ષણ ને સહીસલામતીનું કામ પોલીસ કરે છે.

ગુનાઓ ગોધવા, ગુનેગારને પકડવા, તેમને શિક્ષા દરાવવી તેમ જ ગુના થતા અટકાવવા અને જાહેર સુલેહશાન્તિ જાગવી, એ બધું કામ પોલીસખાતુ કરે છે. આતુ ખાતુ પ્રાતવા જુદુ રોય છે પ્રાનના પોલીસખાતાનો ઉપરી કન્સ્ટેબલ જનરલ આંદ્ર પોલીસ કલેવાય છે.

દરેક જિલ્લામાં પોલીસખાતાનો વર્ગીકર કરેલો અને જિલ્લા મેજિસ્ટ્રેટની આમાન્ય દેખરેખ નીચે પોલીસ સુપરિન્ટેન્ડન્ટ કરે છે. પોલીસના કામને માટે જિલ્લાના ભાગો પાડવામાં આવ્યા છે. આવા દરેક ભાગમાં એમિન્ટ ડેપુટી સુપરિન્ટેન્ડન્ટ રોય છે, અને તેમાં અમુક અમુક ભાગો પોલીસના થાણા રોય છે તાતુકા પર દેખરેખ રાખવાને કન્સ્ટેબલ કે કોનસ્ટેબલ રોય છે. પ્રત્યેક પોલીસ થાણામાં એક સબ કન્સ્ટેબલ રોય છે, અને થાણામાં આવેલા ગામોને માટે થાણામાં થોડા કોન્સ્ટેબલો ને જમાદારો રોય છે તેઓ નિયમનર દરેક ગામમાં ફેરી કરે છે અને જાહેર અડીસનામતી જાગવે છે ગામનો પટેલ ગામની સહીમવામતીને માટે જવામદાર છે ગામમાં ગુના થતા અટકાવવામાં તથા ગુનેગારને પકડવામાં તેમ જ ગામની સુલેહશાન્તિને આચ આવી એની બીજી બાબતમાં તે પોલીસને મદદ કરે છે ને પોલીસથાણા પર ખમર આપે છે ગામનો હુવાલદાર ને ચોક્કીદાર ગામના સોકાના ગણજુને માટે રાત્રે ગામમાં ફેરી કરે છે.

રાજેશમાં મટોરને મટોરને પોલીસ-ચોક્કીઓ રોય છે, નવા પોલીસ કોન્સ્ટેબલો ગરે છે ગમ્તા પગનો વ્યવહાર તેઓ સમારે છે.

રેલવેમાં થતી ચોરી, ગુના, તેમ જ સુલેહશાન્તિનો ભગ અટકાવવા રેલવેની પોલીસ જુદી રોય છે.

આ ઉપરાંત ખાસ જગીર ગુના ગોધવાને, બદમાશો પર દેખરેખ રાખવાને, ધાડપાકુઓ પકડવાને, તેમ જ રાજકોટીઓની પ્રવૃત્તિઓ પર દેખરેખ રાખવાને સરકાર મોગ ખર્ચે એક જુદુ પોલીસ ખાતુ નિભાવે છે.

૫. રેલવે

આ દેશમાં રેલવે બાંધવાની શરૂઆત પહેલીવર્ગેથી ઈ. સ. ૧૮૪૪ માં કંપની સરકારને કરવામાં આવી હતી, પણ લૉર્ડ ડેલહાઉઝીના વખત સુધી એ બાબતમાં કંઈ કરવામાં આવ્યું નહિ. તેણે રાજકીય તેમ જ સરકારી દૃષ્ટિએ હિંદમાં રેલવે બાંધવાની ખાસ અગત્ય જોઈ અને તેણે વિચારવતના મડીયાળાઓને દર વર્ષે ગેઝેટી રકમ પર ૪ થી ૫ લાખ વ્યાજ આપવાની ખાતરી આપી તેમ જ રેલવે બાંધવાને મક્કત જમીન આપી. આથી સક્ષાર્થને વિચારવતના મડીયાળાઓએ ‘ઈસ્ટ ઇન્ડિયા,’ ‘જી. આર્થ. પી.’ અને ‘બી. બી. એન્ડ સી. આર્થ.’ રેલવેઓ બાંધવા કંપનીઓ બની કરી ને તેમનું બાંધકામ શરૂ કર્યું. આ કંપનીઓ સાથે સરકારે અમુક વખતે રેલવેઓ ખરીદી લેવાની ગત કરીધી હતી. આ પ્રમાણે ૧૮૬૯ સુધી રેલવેઓનું બાંધકામ ચાલ્યું. પણ આ પદ્ધતિ બહુ ખર્ચાળ અને ખોટની લાગવાથી સરકારે જાતે જ મડી બની કરી રેલવે બાંધવાની નીતિ દાખલ કરી પોતે જબી કરેલી મડીથી થોડી રેલવે બાંધી, પણ એ રીતે કંઈ લાભ જણાયો નહિ અને દુકાળથી દેશનું રક્ષણ કરવાને માટે બહોળા વિસ્તારમાં રેલવેની જરૂર જણાઈ. તેથી રેલવે કંપનીઓને રાહત આપી અમુક શરતે તેઓને રેલવે બાંધવા દેવાની પદ્ધતિ સ્વીકારવામાં આવી એ પ્રમાણે દેશમાં અનેક ટુકાણે મોટી રેલવેઓ બાંધાઈ છે અને તેની સાથે ઘણી નાની રેલવેઓ પણ બાંધાઈ છે. કેટલાક દેશી રાજ્યોએ પણ પોતાના સુલકમાં પોતપોતાની રેલવેઓ બાંધી છે.

ઉપર જણાવેલી શરત મુજબ બધી રેલવેઓ સરકારે ખરીદી લીધી છે ખરીદા પછીથી કેટલીકનો વહીવટ અમુક વર્ગોને માટે કંપનીઓને પાઠો મોપવામાં આવ્યો છે. ફક્ત “ઈસ્ટ ઇન્ડિયા” રેલવેનો વહીવટ તેની રાજકીય અને સરકારી અગત્યને લીધે સરકારે પોતાને હસ્તક રાખ્યો છે. પણ હાલમાં બધી સરકારી રેલવેનો વહીવટ સરકારે જ કરવો એવી નીતિ સ્વીકારાઈ છે, તેથી જી. આર્થ. પી. રેલવે

કપની માથેના કગારની મુઠ્ઠા પૂરી થવાથી તેનો વલીવટ નગરો પોતાને હાથે લીધો છે, અને બી બી એન્ડ મી. આઈ ના કગારની મુઠ્ઠા પૂરી થશે ત્યારે તેનો વલીવટ પણ સગર જ હશે.

કેવેના મેટા હોદ્દાએ પણ લાગે મુગેપીઓ અને એન્ડ-હિન્ડીઓ હોય છે જે પાગીઓ, મુસનમાનો, અને હિંદુઓને પણ મોટા હોદ્દા આપવા એવું સીકાગણ છે આને હિંદુઆનમા બંધી મળીને ૪૪,૦૦૦ માઈનની કેવે છે.

કેવેનું અદાલત હિન્દી સગરના સામાન્ય અદાલતથી જુદું પાડવામાં આવ્યું છે, અને કેવેનો વલીવટ ધધાની દ્રષ્ટિએ થવા માગ્યો છે હાનમાં જ રહે વડી સગરના અદાલતમાં કેવેની પેદાશમાંથી અમુક રકમ જ આપવામાં આવે છે પણ હવેથી જો વધારે નેરો થાય તો તે પ્રમાણે વડુ રકમ આપવાનું અને મુગે રકમ આપ્યા બાદ જ નફા ગણે તે કેવેના કામને માટેજ વાપરવાનું નક્કી થયું છે આ કેરકારથી કેવેના વલીવટમાં ઘણો લાભ થશે છે.

કેવેનો વલીવટ ગવર્નમેન્ટનાની કારોબારી સમાના હાથે ઉદ્યોગખાતાના સમાસદના હાથમાં છે પણ તે તો માત્ર દેખરેખ જ રાખે છે કેવેનો ખર્ચ વલીવટ તો રેલવે બોર્ડ કહે છે આ બોર્ડના ચાર અધ્યક્ષ છે—ચીફ ઇન્જિનિયર (પ્રમુખ), ઇન્ડિયન ઇન્જિનિયર અને બે સભાસદો.

કેવેના દરેને સમગ્રી બાબતોને યાદ એક ઇન્જિનિયર ઇન્જિનિયર નીમવામાં આવ્યું છે.

કેવેથી મેળના વેપારને ઘણો લાભ થશે છે કેવેથી આવું હિંદુસ્તાન એક થયું છે લોકોમાં રાષ્ટ્રીય ભાવના અને રાષ્ટ્રીય એકતા ઉદ્ભવી છે અમુકશનાના પ્રશ્નો પણ કેવેની મુસાદમીથી માર્કેટ થશે છે.

૬. નહેરુખાતું

આપણો દેશ ખેતીવાડીનો છે ખેતીવાડીને માટે હમેશા પાણીની જરૂર છે પાણીનો આધાર હમેશા વરમાદ હોય

પડે છે જો સમાદ નખનમ નદિ આવે અથવા ઘોડો આવે તો ખેતીનાડી પાપમાન થાય અને નધુ ખેતી થઈ શકે નદિ નળી સમાદ કાઈ માટે માસ આનતો નથી તેની મરકાટે લુદા લુગા પ્રાતોમા લુદા લુદા પાકને માટે દમ્બેશા પાણી મગે એની વ્યવસ્થા જનાના પ્રપત્નો કર્યા છે નદી, નાન, તળાવ ફના રંગે પાણીના માધન ત્યા ન તોય ત્યા સર ૧૦ તરથી નરંગે જોનામા આવે છે વ્યાગે મડી જામી કરી તેમાથી નરંગે માધનામા આવે છે ને જે ખેડતો નાગુ પાણી પોતાના વપગમમા વે તેઓને કર ભરવો પડે છે આ મહેસનમાથી મડીનુ નાજ તેમજ મગ રકમ પાડી ભર પાઈ કરનામા આવે છે

આની નેડેરોથી ખેતીનાડીમા મકુ મુધારો વધારે થના પામ્યો છે અને તેથી ખેડતોને પણુ ધણો વાલ થયો છે ને થાય છે દુનગ વખતે નહેંગે બકુજ ઉપોગી થઈ પડે છે નરંગે પર થએનો ખર્ચ ઉપાદક છે નધુ ફનાઓ, તળાવો અને નેડેરોની ખેતીનાડીની ખિનવણીને માટે ખાસ જગ છે

૭. દુકાળ-સંકટનિવાનુ

આપણા દેશની વસ્તીનો ૭૩ ટકા ભાગ ખેતી પર જીવે છે ખેતીની આનાદી સરસાદ પડ રહે છે જો વરસાદ નદિ પડે મોડો પડે, કે ઓઢો પડ તો ખેતીનાડીને નુકસાન થાય, દુકાળ પડે અને ભૂખમરો ચાને આપણી સરમારે દુનગથી સોનાનુ રક્ષણ કરનાને મે પ્રકાગની પદ્ધતિ ચીકાગેની છે—(૧) દુનગ પડે ત્યારે લોકોને મમધધે નગાડી તેમને ખાસ પરનુ અનાજ આપી ભૂખમરો થતો અગ્રકાવવાની અને (૨) લોકોની આર્થિક સ્થિતિ મુધારી તેમને દુકાળ મામે પોતાનો બચાવ કરનાને તૈયાર કરવાની

પડેલો તેનુ મર નાનવાને “ફૂમિન ગીલીફ કોડ” તૈયાર કરનામા આયો છે અને આ ડાડ પ્રમાણે દુનગસકનિવારણને માટે નીચે પ્રમાણે ઢામ થાય છે

દેશ જિલ્લામાં દુકાળ પડે ત્યાં હવાના જાહેર બાંધકામની નોંધ હમેશા રાખવામાં આવે છે જે વગમાદ નહિ આવે, અનાજના ભાવો વગેરે, દેશનો બૂખમગે થાય, પાણીની તગી પડે, તો તે જિલ્લામાં દુકાળ પડ્યો છે એમ જાહેર કરવામાં આવે છે, અને લોકોને મદદ કરવાને તગાવ રચના વગેરે નાના અજમાયશી બાંધકામ શરૂ કરવામાં આવે છે મજૂરોને ખાદ્યા પૂરતી જ મજૂરી આપવામાં આવે છે જે આવા કામ પર ઘણા માણસો આવે તો બાંધકામો ચાલુ ગામી બીજા પણુ હાથમાં લેવામાં આવે છે અપનો તથા બાજીમાં માટે રમાડા ખોલવામાં આવે છે ઘરડાઓને વર આગળ ખાવાનું પૂરું પાડવામાં આવે છે ખીજે વડે વરમાદ શરૂ થાય ત્યાં સુધી આ બાંધકામો ચાલુ ગામી વગમાદ પડે એટલે ખેડતો તથા મજૂરો તગાવી લોન લઈ ખેતી કરવા જાય છે દેશને માટે ધાસચાગની ગોવણુ થાય છે રેલવેની સગવડથી અનાજ ને ધાસચાગે ગમે તે જગ્યાથી લાવવામાં આવે છે, અને દુકાળનું દુ:ખ ઝાગવું નથી.

દુકાળની સામે ટકાવ કરી શકે એવી આર્થિક સ્થિતિમાં લોકોને મૂકવાના સરકારે પ્રયત્નો કર્યા છે. રેલવે, નહેર, સહાયકારક મંજૂરો, ખેડતોના રક્ષણ માટે પમાર કરવામાં આવેલા ખામ કાયદાઓ, તગાવી લોનો, જમીનના મહેસૂલમાં છૂટછાટ વગેરે પગલાઓ લોકોની આર્થિક સ્થિતિ સુધારી તેમને દુકાળમાં દુ:ખો સામે સજ્જ કરવાને લેવાયા છે. દેશમાં હુન્નરઉદ્યોગની ખિયવણીથી સપ્તિ વધે ને લોકોને રોજનું સાધન થાય, એ વાત પણ હવે સ્વીકારાઈ છે દુકાળ એટલે બૂખમગે ને એકારી અને તેનો ઉપાય હુન્નરઉદ્યોગની ખિયવણી.

૮. જેલ

જે ગુનેગારોના ગુના આખીન થાય છે તેને તેના ગુનાની અબીરતા પ્રમાણે અમુક વખત સુધી કેદ કરવામાં આવે છે. પ્રત્યેક પ્રાનમાં તથા જાતના કેદખાના (જેલ) હોય છે (૧) સેન્ટ્રલ જેલ:—

જે ગુનેગારને એક વર્ષથી વડુ કેન્દ્રી શિક્ષા કરવામાં આવી હોય તેને સેક્રવ જેવમા મોકલવામાં આવે છે (૨) ડિસ્ટ્રિક્ટ જેલ હમેશા નિર્ધારિત મથકે હોય છે નિર્ધારિત ગુનેગારને આ જેવમા રાખવામાં આવે છે નાની જેલોઃ-જે ગુનેગારને સાધારણ નાના ગુના કર્યા હોય તે જેને થોડા વખતની કેન્દ્રી શિક્ષા કરવામાં આવી હોય તેને આ જેવમા રાખવામાં આવે છે વળી જે ગુનેગારના ગુનાની તપાસખી આવતી હોય તેને પણ અહીં રાખવામાં આવે છે

બધી જેલોનો ઉપરી ઇન્સ્પેક્ટર જનરલ ઓફ પ્રિઝન્સ છે એ હિંદી મેડિકલ સર્વિસનો અમનદાર હોય છે નિર્ધારિત જેવ કનેક્ટગની દેખરેખ નીચે હોય છે અને તેનો ઉપરી જેલર કહેવાય છે સિવિલ સર્જન કેદીઓની તફરતની પર દેખરેખ રાખે છે જેવના કેદીઓના જુદા જુદા ભાગો પાડવામાં આવે છે જેવા કે જે કેદીઓના ગુનાની તપાસ આવતી હોય તે સિવિલ કેદીઓ, જીઓ, છાંદરાઓ, જુવાનીઓ અને મોની ઉમ્મરના કેદીઓ જુદા જુદા કેદીઓને જુદી જુદી રીતે રાખવામાં આવે છે

જે કેદીને ફેશપારની શિક્ષા થઈ હોય તેને આન્દામાન મોકલવામાં આવે છે.

જેવના વલીવટમાં ધીમે ધીમે ધણો મુધારો થયો છે હજુ વધારે મુધારો થવાની જરૂર છે જેલ ગુનેગારને શિક્ષા કરવાને માટે જ નથી પણ તેમને સુવારવાને માટે પણ છે

મોળ વર્ષની અદરની ઉમરના અને સોળથી એકવીશ વર્ષની અદરની ઉમરના ગુનેગારને મુધારવાને ખાસ શાળાઓ ચાપેલી હોય છે, તેને અનુક્રમે “રેફરમેટરી સ્કૂલ” અને “બોર્નલ સ્કૂલ” કહે છે રેફરમેટરી સ્કૂલ એક પુનામાં છે અને એક મુખર્મમાં છે બોર્નલ સ્કૂલ એક જ છે ને તે ધારનામાં છે

૯. કેળવણી

આપણા દેશમાં કેળવણીનો અને તેમાં ખાસ કરીને બીકળવણીનો પ્રચાર ઓછો છે હિંદુસ્તાનની કલ વર્તીનો માત્ર નવ દશ ભાગ

૧૫૫૧ વાંચી નહોતે છે તે સ્થિતિ દિવસની ૩૫૫૧ વાંચીને ૧૫૫૧ નોટનો ભાગ નિશાને જતા જેની ઉચ્ચનો ગાંધીએ તો દાનની પ્રતિ નિશાને જતા નામક ઉચ્ચનો મના ઠાકરાઓ નિશાને જતા ધાપ તેને માટે મોઝામા મોઝા ૧૦૫૧ નોટને

પ્રાથમિક રેશીની મત અને પ્રતિવાદ ધરી નોટને જતા નુધી રેશીમાંથી અજાનના નાશ પામે નહિ ત્યાંનુધી તે આગળ વધે જ નહિ નુધાગના કાયદાથી રેશીનીને મત અને પ્રતિવાદ ગવાનુ ની રાસુ છે મુમર્દ ઈનામમા ૧૯૭૩ ના પ્રાથમિક રેશીનીના દાનના મુમર્દ રેશીમા તેમ જ પ્રાથમિક ભાગમા પ્રાથમિક રેશીની મત અને પ્રતિવાદ ગવાની થોજના તૈયાર કરવાની છે, પણ હજુ નુધી નાણાની તરીકે લીધે તેનો અમલ થયો નથી મહામા ગાંધીની વર્ગ યાજનાથી પ્રાથમિક રેશીનીનું ગવાનુ થયુ છે તે તેને ઉત્તરના મતુ છે

દેશ હજુ અજાનના અધાર ખાડમા ગરક થઈ ગયો છે હજારે ગામના નિશાને વગના છે સાથે માણુઓ વધી વાંચી રાખતા નથી રેશમા પ્રત્યેક બીજુરપ ૧૫૫૧ વાંચી રાષ્ટ્ર એવો મદ્યમન થયો નોટને. આની થોજના ગવામા ગમે તેવો ખર્ચ થાય તેનો દિમામ ગણાવો નોટને નહિ

રેશીની ખાનાના વહીવટને માટે પ્રત્યેક ઈનામમા રેશીની ખાનાના વાંચ તરીકે “રાષ્ટ્રવેદ” આંદ્ર પ્રદેશક હસ્તેકાન” નામ છે ઈનામના પ્રાતોમા એક એક એકચુકેશનલ હસ્તેકાન નામ છે પ્રત્યેક ઈનામ કે પ્રાતમા યુનિવર્સિટી છે

૧૦ જાહેર મુખાકારી અને દાનતરી ખાતુ

પ્રાથમિક રેશીની પ્રજાના મુખનો આધાર નોટોની મુખાકારી પર ગમે તે આપણા રેશમા પ્રત્યેક કાગમા વેલો ને હામોની મદ્યથી મુખાકારી જગવાની આપણી ગવાને નેક તાનને અને દેકે રિવાને મદ્ય એક જાખાનુ ગણેયુ છે તે નાકો મોગે નામ છે તો

ત્યા એકથી વધુ દવાખાનાઓ હોય છે મોગ ગહરમા ખાનગી તેમ જ
ધર્મીય દવાખાનાઓ હોય છે ઢટલીઃ જગાએ પ્રિતિ પા રીઓએ
પણુ દવાખાના ખોલેના છે આ દેશમા તાવની બિમારીથી હજારો
માણસો પીડાય છે, ને તેમના લાભાર્થે સરકારે દરેક દવાખા ઓરીસમા
સમ્પત્તી કિંમતે કિંનાઈન વેચવાની ગોઠવણુ ગલી ૭ પીવાના
પાણીના વાઓ સુધારવાને લોકન ખોડો મદદ જ ૬ ગીતગા ગાહવા
માટે પાંચ બદોગમ્ત કરવામા આવ્યો છે પ્લેગ દ ફલુએન્ઝા વગેરે
ખાસ રાગ કાગી નીચે છે ત્યાગ તેને ખી વેવાને સર ૧૨ થોગ્ય
પગના લે ૭ વળા આખની દસ્પિતાન સ્ત્રીઓને માટે સુવાન ખાતા
અને દોરાને માગ ખાસ દસ્પિતાન કાઈ કાઈ જગાએ બાધનામા આની
છે તે છતા દેશની વસ્તી તદુરસ્તી અન ગરીબાઈ ધ્યાનમા લેતા
હજુ દાકતરી મદદ વધારવાનુ ક્ષેત્ર વિશાળ ૬

દાકતરી કેળવણીને માટે મુળધર્મા એ મેલેન્ને ૭ અન અમદાવાદ
પુના તથા હૈદરાબાદમા એકેક શાળા ૬

૨- પ્રાતમા દાકતરી ખાતાનો ઉપરી સર્જન જનન્દ્ર હોય
૬ અને સુખાકારી ખાતાનો ઉપરી “ડાયરેક્ટર ઓફ પબ્લિક
હેલ્થ” છે આ બંને ખાતાના વડાઓ દન્ડિયન મેડિકલ સર્વિસના
અમનદાર હાય ૭

દેશી રાજ્યો

હિંદુસ્તાનની એકદર વસ્તી ૪૦ લાખની છે, તેમાંથી લગભગ ૮ કરોડ વસ્તી દેશી રાજ્યોમાં છે અને રાજ્યો એકદર ૫૬૦ છે.

જેમ જેમ કંપની સરકારની હસ્ત હિંમત દ્વારા ફાટી ગઈ તેમ તેમ એક પછી એક દેશી રાજ્યોએ અંગ્રેજ સરકારનું સર્વોપરિપણ સીની રીતે કે આજીવની રીતે સ્વીકાર્યું. માર્કિવસ ઓફ વેનેસ્વીની મહાપદારી યાજ્ઞનાથે કંપની સરકારની સત્તા દેશી રાજ્યો પર વધી અને જે રાજ્યોએ એ યાજ્ઞના સ્વીકારી તેઓ પોતાની રાજકીય સ્વતંત્રતા ખાઈ બેઠા. શરૂઆતમાં આ યાજ્ઞના મરગિયાન હતી, પણ પાછળથી એવા સંજોગો જોવા થયા કે જ્યાં રાજ્યોને તે સ્વીકારની જ પડી લૉર્ડ હાલ્ડિમીની ખાનસા રાજ્યનકલિથી પણ રાજ્યોને ખાનસા કરવામાં આવી ઈ સ ૧૮૦૮ થી ઈ સ ૧૮૫૮ સુધીમાં પણ ખગ દેશી રાજ્યોએ કંપની સરકારનું સર્વોપરિપણ કરવાનું કર્યું તેની સાથે ગર કંઈ રાજકીય સમર્થ નહોતી ક્યાં આ રાજ્યોમાંના નિઝામ વડોદરા, જાનિયર અને ઈલિંગ પ્રિન્સિપલ રાજ્યના સમકાલીન હતા. તેમણે તે મુગનાઈ અને પેશ્વાઈ તરીકે ત મમયમાં હવાતીમાં આવી હતા પણ નાવલુકાર મૈસૂર અને ઉ પુર તથા બીજા રજપૂતાનાના રાજ્યો અને કાશ્મીર વધારા જૂના કે મધ્ય રાજ્યો પર સાર્વભૌમ સત્તા પ્રિન્સિપલ સરકારની છે આ સવગા દેશી રાજ્યોએ નીચની શરતો સ્વીકારવી છે (૧) કાંઈ પણ દેશી રાજ્ય હિંદુ બહારના પાઈ પણ રાજ્ય સાથે બારામાર સનાદ કે યુદ્ધ કરી શકે નહિ તેમ જ તેમના તરફથી મળતો માનમગતનો પણ પ્રિન્સિપલ સરકારની સમતિ સિવાય વર્ધ શકે નહિ. (૨) હિંદની અદગના દેશી રાજ્યો સાથે પણ દેશી રાજ્ય પ્રિન્સિપલ અમનદાર મારફત તેમણે કરના નિયમાનુસાર જ વ્યવહાર ચલાવી શકે (૩) દેશી રાજ્યની

પ્રજા સલાહશક્તિમા રહે અને તેના ઉપર જુલમ ન થાય તેમ જ જુલમી રાજાને તે પદ્મશ્રુ ન કરે તે બ્રિટિશ સરકારને જોવાનું છે (૪) બ્રિટિશ રાજ્યની ૩ પરદેશી પ્રજા દેશી રાજ્યમા વસે તો તેના રક્ષણનું કામ બ્રિટિશ સરકારનું છે, તેમ જ દેશી રાજ્યની પ્રજા બ્રિટિશ રાજ્યમા ગઈ હોય તો ત્યાં બ્રિટિશ સરકાર તેનું ગળણું કરે છે અને પરદેશ જાય છતાં ત્યાં પણ બ્રિટિશ હિંદની પ્રજા તરીકે ગણી તેના તરફ બ્રિટિશ સરકાર લક્ષ રાખે છે (૫) બ્રિટિશ સરકાર ઉપર આદત આવે ત્યાં તેને આ રાજ્યોએ મદદ કરવાની છે અને એ મદદ કરી શકે તેટલા માટે તેઓને બચકર રાખવું પડે છે

આપણે ઉપર જોયું તેમ દરેક રાજ્ય આંતરિક વહીવટને માટે જ્વતત્ર છે, પણ બહારના વહીવટને માટે બ્રિટિશ સરકારની સત્તા નીચે છે

દેશી રાજ્યો સાથેનો સમ્બંધ હિંદુસ્તાનના પરદેશખાતા દ્વારા ચલાવવામા આવે છે, અને આ ખાતુ વાઈસરૉયના પોતાના હાથમા છે. નામદાર શહેનશાહના પ્રતિનિધિ તરીકે દેશી રાજ્યો સાથે સમ્બંધ એ ચલાવે છે આ દેશી રાજ્યોને લગતા વહીવટને માટે સરકારે દેશી રાજ્યોના વર્ગ પાયા છે આમાના મોટા રાજ્યો પહેલા વર્ગના (First Class) ગણાય છે

વડોદરા, નિઝામ, મૈસૂર, કાશ્મીર, અને આવિયરના ફર્ટ ક્લાસ દેશી રાજ્યો સીધા વાઈસરૉયના તાબામા છે ને ત્યાં અંગ્રેજ રેસિડેન્ટ રહે છે. આ રાજ્યો મોટા વિસ્તારવાળા ને મોટી આવકવાળા છે ખાસ કરીને વડોદરા ને મૈસૂરમા સુધરેલી હમનું રાજ્યતત્ર દાખલ કરવામા આવ્યું છે, ને કેળવણી વગેરે પ્રજાની ખિતવણીના ખાતા સારી રીતે ચલાવવામા આવે છે

મધ્ય હિંદમા આવેલા રાજ્યો મધ્યહિંદ એજન્સિના એજન્ટ દ્વારા ધી ગવર્નર જનરલના તાબા નીચે છે

જિંપુર, જયપુર, જોધપુર, ભરતપુર, બીકાનેર, કોટા વગેરે રજપૂતાનામા આવેલા રાજ્યો રજપૂતાનાના એજન્ટ દ્વારા ધી ગવર્નર જનરલના તાબા નીચે છે

અનુચિતતાના ઍજન્ટ હુ ધી ગવર્નર જનરલના તાબામાં ખેલાત અને લાસખેનાનાં રાજ્યો છે.

પગ્તખના રાજ્યો પગ્તખ ઍજન્ટ હુ ધી ગવર્નર જનરલના તાબા નીચે છે.

કાશિયાવાડના રાજ્યો વેસ્ટર્ન ઈશિયા ઍજન્ટ હુ ધી ગવર્નર જનરલના તાબા નીચે છે.

ગુજરાતના રાજ્યો ગુજરાત ઍજન્ટ હુ ધી ગવર્નર જનરલના તાબા નીચે છે

દખખણના રાજ્યો ડેક્કન ઍજન્ટ હુ ધી ગવર્નર જનરલના તાબા નીચે છે

મદ્રાસના ગવર્નરના તાબા નીચે કોચીન, ત્રાવલુકોર. અને ખીજા ત્રણ રાજ્યો છે

મગાળાના ગવર્નરના હાથ નીચે કુચમિહાર, મિકિમ, અને ખીજા ઈટલાક રાજ્યો છે

મધ્યપ્રાતના ગવર્નરના હાથ નીચે રામપુર, તેહરી વગેરે રાજ્ય છે.

પગ્તખના ગવર્નરના હાથ નીચે બાવલપુર, પનિયાળા, નાબા, ઝિંડ, કપુરધના, અને ખીજા ઈટલાક રાજ્યો છે

બ્રહ્મદેશના ગવર્નરના હાથ નીચે ઈટલાક રાજ્યો છે

નિઝામ અને ક-ગ સિવાય ખીજાં બધા રાજ્યોમાં બ્રિટિશ હિંદુસ્તાનનું જ અધિકાર આવે છે

બ્રિટિશ સામ્રાજ્યના પ્રશ્નો ચર્ચવાને માટે બ્રિટિશ હિંદુસ્તાનના પ્રતિનિધિઓને દરમિયેય કૉન્ફરન્સમાં બોલાવવામાં આવે છે તે વખતે દેશી રાજ્યોના પ્રતિનિધિને પણ બોલાવવામાં આવે છે એટલે બ્રિટિશ સામ્રાજ્યમાં તેમનું ધ્યાન ચોક્કસ છે વળી પ્રગતિસધમાં પણ હિંદી પ્રતિનિધિઓમાં દેશી ગણતરના એક પ્રતિનિધિ હોય છે.

નરેન્દ્રમંડળ—મૉન્ટેગ્યુએમ્ફર્ડ સુધારાની કચ્છે એક નરેન્દ્રમંડળ (એમ્મર ઍન્ડ પ્રિન્સીપ) સ્થાપવામાં આવ્યું છે. તેમાં અગિયાર અને તેથી વધુ તોપોનું માન ધરાવનાર દરેક રાજ્યને બેસવાનો હક્ક છે,

અને તેથી ઊતરતા દરજ્જાના રાજાઓને પોતાના પ્રતિનિધિઓ મોકલવાનો હક્ક છે આ સભાથી રાજાઓની અદર અદર જે સલાહો જાણ થાય તેનો ફાયદો કરવાનું, તેમના બ્રિટિશ સરકાર સાથેના વ્યવહારને માટે એન્સગ્રા નિયમો યજવાનું, સગીર રાજકુલ હોય તે વખતે તેમના રાજ્યવહીવટની જોડવણી કરવાનું, અને બીજા દેશી રાજાઓના રાજ્યવહીવટ વિષે જાણ થતા પ્રશ્નોનું નિરાકરણ કરવાનું મુલ્ય થયું છે આ મંડળને બ્રિટિશ લિંદના ગજકીય સલાહોમા સલાહ આપવાની છૂટ મળી છે અને તેમની આતરિક સ્વતંત્રતા જાળવના સરકારે ખાતરી આપી છે

અગત્યની સાલો

વેદનો સમય	ઈ સ પૂ ૨૦૦૦
ગૌતમ બુદ્ધ	ઈ મ, પૂ, ૫૬૩-૪૮૩
સિન્ધુની યદ્યર્ધ	ઈ સ પૂ ૩૨૬
અશ્વમેધ	ઈ અ પૂ ૩૦૧-૨૧૭
અગ્રોહ	ઈ સ પૂ ૨૭૨-૨૭૦
સમુદ્રગુપ્ત	ઈ સ ૩૩૦-૩૭૫
વિક્રમાદિત્ય	ઈ સ ૩૭૫-૪૧૩
હાદિયાનનો દિવસ અવાસ	ઈ સ ૩૮૫
દર્શવર્ધન	ઈ સ ૬૦૬-૬૪૭
શ્રી ગાંધીજી	ઈ સ ૭૮૮
મદમ ગાંધીની સવારી	ઈ મ ૭૧૨
રજપૂત અમલો અત	ઈ સ ૧૧૬૩
વિજયનગર રાજ્યની આપના	ઈ સ ૧૩૩૫
આદ્યપ્રાચીન રાજ્યની આપના	ઈ સ ૧૩૪૭
પાણીપતની પહેલી લડાઈ	ઈ સ ૧૫૨૬
પાણીપતની બીજી લડાઈ	ઈ સ ૧૫૫૬
સર ટોમસ બેનુ દિવસ આગમન	ઈ સ ૧૬૧૫
શિવાજીનો જન્મ	ઈ સ ૧૬૨૭
પાણીપતની ત્રીજી લડાઈ	ઈ સ ૧૭૬૧
નાના ફાનવીમનુ મૃત્યુ	ઈ સ ૧૮૦૦
વસંતના કરાર	ઈ મ ૧૮૦૨
મગરી ગાંધીનો અત	ઈ મ ૧૮૧૮
મિપાદ્યોનો બુગલો	ઈ સ ૧૮૫૭

જાગવિખ્યાત સુદ્ધ	ઈ. સ.	૧૯૧૪-૧૯૧૮
મોન્ટેગ્યુએમ્સફર્ડ મુધારા	ઈ. સ.	૧૯૧૯
ગોક્ષમેશ્વ પરિપદ	ઈ. સ.	૧૯૩૦-૧૯૩૧
		૧૯૩૨
ગવર્નમેન્ટ ગ્રોફ ઈડિયા એક્ટ	ઈ. સ.	૧૯૩૫
નવા બંધારણનો પ્રાંતોમાં અમલ	ઈ. સ.	૧૯૩૭ ૧ લી
		એપ્રિલ